ISBN 978-966-914-479-9

Українська мова 8

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА, Анастасія КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА

2025

Тетяна ФОНАРЮК
Олена КУЛЬБАБСЬКА
Анастасія КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА

Українська мова

8

Тетяна ФОНАРЮК, Олена КУЛЬБАБСЬКА,
Анастасія КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА

Українська мова

Підручник для 8 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2025

УДК 811.161.2:373.5.016(07)
Ф 77

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 07.01.2025 № 22)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми
«Українська мова для класів з навчанням румунською мовою.
5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В., Філіп Ю. Л.,
Костіна-Кніжницька А. В., Сиротюк О. М.)

Електронний додаток та аудіосупровід до підручника
розміщено за посиланням
https://lms.e-school.net.ua/courses/join/c7caf18b/
або QR-кодом

Фонарюк Т. І.
Ф 77 Українська мова : підруч. для 8 кл. з навч. румун. мовою закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Т. І. Фонарюк, О. В. Кульбабська, А. В. Костіна-Кніжницька. – Львів : Світ, 2025. – 264 с.
ISBN 978-966-914-479-9

УДК 811.161.2:373.5.016(07)

ISBN 978-966-914-479-9

© Фонарюк Т. І., Кульбабська О. В., Костіна-Кніжницька А. В., 2025
© Видавництво «Світ», оформлення, 2025

Дорогі друзі, восьмикласнику та восьмикласнице!

Дитино ясночола,
живи й орудуй мовами всіма,
бо кожна мова – твого духу школа,
твоєї правди – золота сурма.

Дмитро Павличко

Рідна румунська й державна українська мови – це голоси золотої сурми ваших далеких пращурів, донесені з надр тисячоліть, звеличені, зміцнені й розвинуті генієм наших світочів, огранені в довершених фольклорних і літературних творах, у публіцистичних і наукових працях. Кожне нове покоління нашої держави призбирувало до української мови, наче до великої багатої скарбівні, найдорожче й найцінніше зі своїх духовних та інтелектуальних здобутків. Отож саме тому вона є найміцнішою сув'яззю, що поєднує мільйони поріднених між собою людей у єдину духовно-творчу потугу, у цілісну нездоланну силу, у спільноту, ім'я якій – Українська Нація.

Утім, українська мова – не лише оберіг історичної пам'яті, але й водночас школа духу для нас, сучасників і сучасниць, які прагнуть утвердження України як великої держави із самобутньою культурною традицією та значним цивілізаційним потенціалом у Європейському Союзі. Тож продовжуймо розпочату працю – удержавлюймо та вивчаймо українську мову насамперед активною дією, ставаймо взірцем мовного смаку й майстерності в різних ситуаціях повсякдення.

Ви вже вивчили першу частину граматики – морфологію, засвоїли основні відомості про частини мови, опанували відмінювання змінних частин мови, навчилися вживати службові слова й вигуки. Проте мистецтво мови – це не знання слів і словоформ; мистецтво мови – це вміння їх сполучати в реченні й тексті, а вміння сполучати творить матрицю нашої мовної свідомості й картини світу. Саме про це йдеться в нашому підручнику, на кожній сторінці якого володарює Український Синтаксис, або Складня, що її Іван Огієнко назвав «царицею наук про мову».

Цього навчального року ви засвоїте правила поєднання слів у словосполученні та простому реченні, особливості порядку слів, логічного наголосу й інтонації для оформлення висловлення, пізнаєте секрети ефективного вживання різнотипних речень під час спілкування для досягнення комунікативної мети й вияву Я-мовця. А ще поглибите свій досвід роботи над партитурою тексту, розставляючи правильно розділові знаки.

Будьте активними в пізнанні синтаксичного ладу української мови, упевнено висловлюйте припущення, наполегливо шукайте відповіді на всі запитання, дослухайтеся до порад і рекомендацій учителя/вчительки, використовуйте словники й довідники, інтернет-джерела.

Авторки підручника

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

Дослідження мовного матеріалу –

Вправа з ключем –

Інтерактивна вправа –

Творче завдання –

Вправа на переклад і редагування –

Робота в парах, групах –

Вправи з аудіосупроводом –

ВСТУП
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Навігатор по темі

1 **ГРУПИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:**
східнослов'янська;
західнослов'янська;
південнослов'янська.

2 **УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК**
рідна;
державна;
мова діаспори.

3 **РОЗДІЛИ ГРАМАТИКИ:**
морфологія;
синтаксис.

4 **ПОВНОЗНАЧНІ ЧАСТИНИ МОВИ:**
іменні, дієслово і прислівник.

5 **СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ:**
прийменник, сполучник і частка.

6 **ВИГУКИ ТА ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ СЛОВА**

Мій настрій на уроці

Мої очікування:

• з'ясувати, що українська мова як державна – чинник національної ідентичності;

• установити місце української мови серед інших мов світу;

• окреслити обшир граматики як мовознавчої науки, що охоплює два розділи – морфологію та синтаксис;

• уміти розрізняти вивчені частини мови, установлювати їхні відмінності в українській і румунській мовах;

• визначити граматичні ознаки й правопис самостійних, або повнозначних, частин мови;

• поглибити знання про службові частини мови;

• зрозуміти граматичні та функціональні особливості вигуків;

• здійснювати мовне дослідження за допомогою енциклопедій, довідників і мережі «Інтернет»;

• удосконалити комунікативні навички та вміння з володіння державною мовою.

§ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ МОВ СВІТУ

Вправа 1. I. Об'єднайтеся у три групи, розподіліть між собою тексти і прочитайте їх уголос; визначте тему. Випишіть два–три речення, які вас вразили найбільше. Поясніть, яка інформація є для вас новою. **II.** Усно встановіть місце української мови серед інших слов'янських мов, скориставшись матеріалами онлайн-енциклопедії «Українська мова» (http://surl.li/uedeuc).

I. Говорячи про долю (і недолю) української мови, аж ніяк не можна оминути місця її народження і дальшого поширення – України та її розташування на карті світу. Як одна зі слов'янських мов вона через найближчу й чимраз дальшу спорідненість пов'язана з іншими мовами індоєвропейської сім'ї, зокрема мовами західнослов'янської підгрупи (польська, кашубська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька) та південнослов'янської (словенська, хорватська, сербська, македонська, болгарська). У межах прийнятої в науці системи спорідненості мов світу українська мова – це одна з мов підгрупи східнослов'янських мов, до якої крім неї входять також білоруська й російська. Утім, є підстави констатувати, що в східнослов'янській підгрупі українська мова за низкою ознак протистоїть російській і білоруській. Отже, східнослов'янське угруповання, зі свого боку, поділяється на відгалуження: північне (російська й білоруська мови) та південне, репрезентоване самою українською мовою *(із наукової праці О. Ткачука «Українська мова і мовне життя світу»)*.

II. Краса, милозвучність, гармонійність і природність української мови відкрилися світові, коли з початку XIX століття з неї спала церковнослов'янськість[1]. Та одночасно постали запитання: що перед нами? Явище якого періоду? Коли народилося та як розвивалося? Як вписати його ім'я в родину слов'янських мов-посестер[2]? Хто першим вимовив слово цією мовою? Одні милувалися нею, інші намагалися увібгати[3] назад. Хтось спішно видряпував на шкаралупі ім'я мачухи, хтось пробував колисати. Як немовля. Аби потім перевчити на свій лад, хоча дитина розмовляла краще за самозваних батьків. Так стала утверджуватися ця мова, заявивши про себе тоді, коли сама назва її народу... перейшла до іншого. Коли «Русь» уже ніби скінчилася, а Україна ще тільки розпочиналася, коли український народ, розділений кордонами чужих держав, іще тільки пробував торувати шлях[4] до національної єдності й відродження *(із наукової праці О. Царука «Українська мова серед інших слов'янських»)*.

III. На землі функціонує близько 5000 різних мов, проте тільки 300 мають свою писемність. Усі вони різняться одна від одної, хоч мають і

---

[1] *Церковнослов'я́нськість* – те, що належить до релігійної писемності східних і південних слов'ян (церковнослов'янська мова).

[2] *По́сестра* – названа сестра або найближча подруга.

[3] *Увібга́ти* – із труднощами помістити, втиснути куди-небудь.

[4] *Торува́ти шлях (межу, стежку, путь, дорогу)* – те саме, що прокладати собі дорогу (*стежку, шлях* тощо).

спільні ознаки. У цьому контексті українська мова (її історична назва – руська) – державна мова в Україні, проте вона поширена й у Румунії, Молдові, Польщі, Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Аргентині, Чехії, Угорщині та в інших країнах, де проживають, зберігаючи духовний зв'язок із Батьківщи́ною, представники української діаспори[1]. Отож українською мовою у світі послуговуються приблизно від 40 до 45 млн осіб; вона є другою чи третьою слов'янською мовою за кількістю мовців та входить до третього десятка найпоширеніших мов світу *(за «Вікіпедією»)*.

Вправа 2. **I.** Прочитайте текст і доповніть наведену інформацію про природні та штучні мови. **II.** Працюючи в парах, складіть і запишіть діалог на тему «Моя гіпотеза щодо можливості або неможливості створення і функціонування єдиної «світової» мови».

За приблизними підрахунками, упродовж останніх трьох століть запропоновано близько 300 проєктів штучних мов для спілкування людей. У чому ж причина того, що жодна з них не стала спільною мовою людства? На нашу думку, одна з причин полягає в тому, що основні компоненти цих штучних мов є копіями-підкомпонентами природних мов. З іншого боку, спілкування штучними мовами вимагає перекладів сили-силенної творів, написаних на відомих природних мовах. Постає запитання, чи з'явиться в людства одна спільна мова (не обов'язково штучна, вигадана, а така, що буде результатом розвитку всіх людських мов). Мені здається, що така мова неможлива, принаймні, з двох причин. По-перше, кожна мова є відкритою системою, тобто мова не є закінченим текстом – у ній легко й вільно створюються нові повідомлення. По-друге, і це основний аргумент, який випливає з аксіоматичного означення мови, неможливо побудувати повну систему аксіом і повну систему первісних понять *(Я. Дубров)*.

Вправа 3. **I.**Прочитайте текст і прокоментуйте на прикладах рідної та української мов висловлювання Івана Огієнка. Дізнайтеся про діяльність української національної спільноти поза межами нашої країни з порталу «Українська діаспора» (http://surl.li/pcnaoh). **II.** Пригадайте, які функції мови вам відомі (за необхідності прочитайте статтю «Функції мови» на сайті «Енциклопедія. Українська мова» (http://surl.li/uedeuc). Яка роль української мови у вашому житті?

Мова є не лише засобом спілкування, а і способом пізнання світу, відтворенням його у свідомості людини. Кожен народ сприймає світ не зовсім так, як інші народи, тому в усіх мовах є щось неповторне, оригінальне. Кожна мова має власне світло, яке виблискує в безмежному океані мов Землі, як коштовний камінь. Відомий мовознавець і захисник рід-

[1] *Діáспора* – первісно це слово вживали лише як біологічний термін, що означає «частина рослини, що виконує функцію поширення та розмноження». На ґрунті цього значення й постало переносне вживання: «діаспора – розсіяння по різних країнах певного народу».

ної мови Іван Огієнко писав: «Світ Божий великий, він складається з окремих народів чи націй, і кожен народ – окреме викінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах» *(із часопису)*.

Вправа 4. **І.** Ознайомтеся з «Мовним календарем». Використовуючи доступні вам джерела, з'ясуйте історію появи кожного свята. **ІІ.** Складіть вітальну листівку для однокласника/однокласниці з нагоди відзначення одного зі зазначених свят.

8 вересня – Міжнародний день грамотності.
26 вересня – Європейський день мов.
27 жовтня – День української писемності та мови.
21 лютого – Міжнародний день рідної мови.
24 травня – День слов'янської писемності та культури.

Вправа 5. **І**. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Чому, на вашу думку, набір конкретних предметів (або розповідь у малюнках) можна витлумачити по-різному? Чи траплялися з вами такі випадки? **ІІ.** На основі українських традицій спробуйте скласти «предметне послання» й запишіть, який зміст ви вкладаєте в нього. Запропонуйте своїм однокласникам/однокласницям його розшифрувати. Сформулюйте висновок.

ПРЕДМЕТНЕ ПИСЬМО

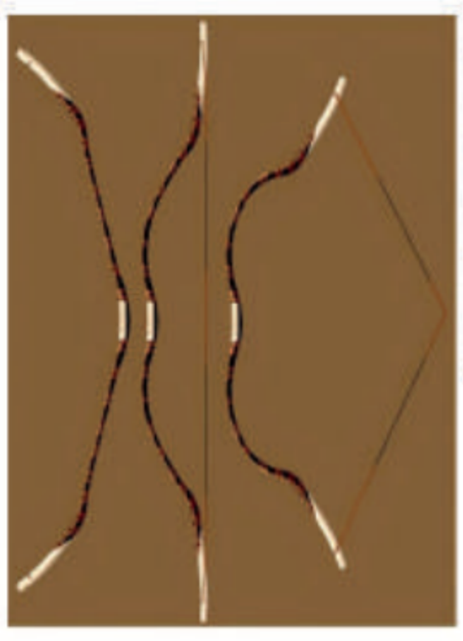

Давньогрецький учений Геродот (пригадайте, чому його називають «батьком української історії») у своїй праці «Історія греко-перських війн» розповів, як скіфи використали предметне письмо. У 514 р. до н. е. перський цар Дарій I Великий опинився в безвиході через похід на Скіфію: його військо дійшло аж до берегів Азовського моря, але так і не підкорило країну. Коли Дарій обурився, скіфи надіслали дивний подарунок – птаха, жабу, мишу і п'ять стріл. Здивовані перси запитали посланця про значення подарунків, але той відповів, що йому наказано тільки вручити дари й негайно повернутися додому. Дарій посміхнувся, міркуючи вголос:

– Вони все-таки вирішили скоритися нам! – вигукнув він. – Миша живе в землі, а жаба – на воді, отже, вони віддають нам свої землі й води. Птах летить швидко, як кінь, отже, вони віддають нам табуни своїх коней, а також свою зброю – ось п'ять стріл. Ми недарма прийшли в цю країну! Віднині вона буде покірною нам!

– Ти помиляєшся, великий царю, – зауважив Габрій, один із радників Дарія. – Подарунки скіфів мають зовсім інше значення. Вони про-

віщають: «Якщо ви, перси, не відлетите, як птахи, у небо, чи, подібно до мишей, не сховаєтесь у землю, або ж, як жаби, не поповзете до озер, то не повернетеся назад, а впадете під ударом цих стріл». До речі, саме Габрій правильно «прочитав» предметне послання скіфських царів: невдовзі війська Дарія зазнали від скіфів серйозної поразки *(із підручника історії)*.

Вправа 6. **І.** Прочитайте висловлювання Ольги Федик із книги «Мова як духовний адекват[1] світу (дійсності)». Наведіть приклади, які б довели гіпотезу української мовознавиці. Про які функції мови йдеться? **ІІ.** Пригадайте якомога більше фразеологізмів зі значенням «мовити», «говорити», «спілкуватися». Поміркуйте, чому народ присвятив мові, мовленню та слову чимало прислів'їв і приказок.

Кожна національна мова лежить у чотиривимірному духовному просторі, що є визначальним у духовному функціонуванні як нації загалом, так і кожної окремої особистості: 1) ***спрямування людини до Бога*** (глибоке усвідомлення своєї місії у світі та вічності, пошук вічної і безсмертної щасливості – уможливити собі життєві гарантії, віднайти надприродну підтримку, зміцнити дух, сили, енергію, волю); 2) ***спрямування людини до людини*** (прагнення через мову виходити на співпрацю, співтворчість, співдіяльність і ширше – на створення, формування й розвиток спільного національного середовища, яке є благодатним і сприятливим для духовного життя людей однієї нації); 3) ***спрямування людини до дійсності*** (потреба пізнавати, вивчати навколишній світ, вибудовувати цілісну систему знань, відомостей, зафіксованих у національній мові); 4) ***спрямування людини до самої себе*** (здатність слова насамперед сконцентруватися в людині, бути носієм духу в ній, втіленням думки, почуття, стану, поведінки, внутрішніх намірів і спонук). Кожен із чотирьох духовних векторів здійснюється у мові через слово, а всі разом вони є цілістю духовного єства[2] людини, її духовного становлення та духовного життя.

1. Які слов'янські мови ви знаєте? 2. Які функції виконують мови в житті того чи того суспільства? 3. Яке місце посідає українська мова серед інших мов світу? 4. Які основні етапи розвитку української мови вам відомі? 5. Чому мова – найважливіший засіб людського спілкування? 6. Яким видам і формам спілкування ви надаєте перевагу: усному, письмовому, розмовному, розмові телефоном, спілкуванню через інтернет? 7. У якій статті Конституції України закріплено статус української мови як державної?

[1] *Адеква́т – книжн.* Відповідник.
[2] *Єство́ – книжн.* Найголовніше та найістотніше в чому-небудь; суть чогось.

§ 2. САМОСТІЙНІ ТА СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ

Вправа 7. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок і встановіть стильову належність. На основі прочитаного прокоментуйте висловлювання румунської науковиці Ірини Петраш: «Кожна мова містить у собі специфічне бачення світу».

Овва! Я не казала тобі, що трохи знаю румунську мову – захопилася нею, вивчаючи в університеті як факультатив. Так от, у румунів є слово «dor», яке не перекладається іншими мовами. «Dor» – це й кохання, і туга, і нездійсненне бажання, і непояснимий[1] стан душі, коли тебе опосідає[2] мрія, але вона не має конкретного образу, обрису, вираження. Румуни співають «dorule, mai dorule» – і мовби сповідаються перед собою, шукають у власному серці щось потаємне; от якби воно випірнуло враз на поверхню почуття і свідомості й ощасливило, принесло давно ждану радість, дало новий сенс життя... «Dorule» – то наче пісня до самого себе і про себе самого; проказуючи це слово, ти ніколи не злукавиш, не піддасися омані, не підпустиш до себе нечистого й на версту[3]. «Dor» – лоскітливе бриніння твого єства, легке сп'яніння від суму, просвітленого усвідомленням дарованого тобі життя з його радощами й прикрощами, а їх одне без другого якраз і не буває. А ще особливий «dor» – передчуття кохання, яке неодмінно знайде тебе, нехай навіть воно поки ще десь ходить-блукає дальніми стежками. Мабуть, **найближчим у нашій мові для румунського «dor» є забуте, майже не вживане сьогодні українське слово «щем»**. Я вичитала в одного поета рядок – «хай ще мить пощемить». Наче про мене сказано. Кожна прожита мить щемить мені під серцем, той щем ні гіркий і ні солодкий, він просто щем, непояснимий іншими словами. Мене зрозуміє тільки той, хто так само спізнавав це майже анахронічне[4] вже відчуття-почуття «Хай ще мить пощемить». Щем-dor – це також те, що лишається нам після втрати. Але це не пам'ять, не спомин, не нитка, що тягнеться слідом за нами з минулого. Це замість усього того й водночас надійна засторога від усього того. Знай, коханий: нині зі мною скрізь і завжди – dor і щем» *(В. Баранов, віцепрезидент товариства «Україна–Румунія»).*

Вправа 8. I. Спишіть виокремлені два речення із попередньої вправи. Над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є. **II.** Усно поясніть, на які критерії самостійних і службових частин мови, вигуків необхідно спиратися, розмежовуючи частини мови. Конкретизуйте лексико-граматичні ознаки досліджуваних слів з огляду на: а) наявність/відсутність лексичного значення; б) наявність/відсутність морфологічних ознак; в) здатність/ нездатність виконувати роль члена речення.

---

[1] *Непоясни́мий* – якого не можна пояснити.

[2] *Опосіда́ти – перен.* Оточувати кругом, з усіх боків.

[3] *Не підпуска́ти на версту́* (на гарматний постріл) – тримати на дистанції; не дозволяти чомусь трапитись за жодних обставин.

[4] *Анахроні́чний* – який не відповідає сучасності.

Вправа 9. Морфологічний бліц. І. Назвіть частину мови, яка: 1) надає додаткових відтінків значенню окремих слів, словосполучень чи цілих речень, слугує для вираження різного роду граматичних відношень, а також для творення слів та їхніх форм; 2) означає назву предмета й особи; 3) виражає ознаку дії, стану, якості; 4) поєднує однорідні члени речення або частини складного речення; 5) указує на ознаку предмета; 6) є засобом вираження почуттів, оклику, волевиявлення; 7) указує на предмет, ознаку або кількість, не називаючи їх; 8) виражає дію або стан предмета/особи; 9) означає кількість предметів (або математичне число), порядок предметів при лічбі; 10) указує на відношення іменника (займенника, числівника) до інших слів у словосполученні. **ІІ.** Наведіть по два приклади встановлених вами (за вказаними ознаками) частин мови.

Вправа 10. Доберіть і запишіть до наведених слів спільнокореневі, які належали б до різних частин мови; у дужках зазначте частину мови.

Зразок: щéдрий (прикм.), щéдро (присл.), щедрíвник/щедрíвниця (ім.), щедрувáти (дієсл.).

Зелень, вечірній, мій, п'ять, написати, сьогодні, так (згода), вйо.

Вправа 11. І. Прочитайте прислів'я та крилаті вислови про книги. Із ким/чим порівнюють книгу? Чому? Прокоментуйте зміст одного фразеологізму, що припав до душі. Виберіть із дужок потрібну букву й запишіть орфографічно правильний або милозвучний варіант у зошит. **ІІ.** Створіть буктрейлер[1] про свою найулюбленішу книгу.

1. Книга – дру(г,х) школяра. 2. Книга – дз(е,и)ркало життя. 3. Книги читати – б(о,а)гато знати. 4. Книга – міст (у,в) світ знань. 5. Книга – світ, книга – серц(у,ю) пр(и,е)світ. 6. (Із,с) книгою дружити – у добрі і (шч,щ)асті жити. 7. У (з,З)емлі супутник – (м,М)ісяць, у людини – книга. 8. Книга допоможе (у,в) труді, виручить (у,в) біді *(із народної творчості)*. 9. Одне мені тіл(ь)ки близ(ь)ке, вигукну я: о школо, о книги! *(Г. Сковорода)*. 10. Людина, для якої кни(ш,ж)ка вже в д(е,и)тинстві стала такою необхідною, як скрипка для музиканта, як пензел(ь) для художника, ніколи (не)відчуває себе обділеною, збіднілою і (з,с)пустошеною *(В. Сухомлинський)*. 11. Книга – це мрія, яку ти тримаєш у руках *(Н. Гейман)*. 12. Книга – учитель без плати й подяки. Кожну мить вона дарує тобі открове(н,нн)я мудрос(ь)ті *(А. Навої)*.

§ 3. ІМЕННИК

Вправа 12. #СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні. І. Прочитайте текст, спробуйте переказати й доберіть заголовок. Що ви дотепер знали про Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, а що стало для вас справжнім відкриттям? З опорою на матеріали Вікіпедії (http://surl.li/nwgtpi) узагальніть переваги статусу об'єкта Світової спадщини. **ІІ.** Випишіть у таблицю виокремлені імен-

[1] *Буктре́йлер* (від англ. *book* – книга й *trailer* – тягач, причіп) – короткий відеоролик про книгу чи певний твір, у якому цікаво та насичено подано інформацію для читача.

ники, письмово визначте їхні розряди за лексико-граматичними особливостями (власна чи загальна назва, істота чи неістота), морфологічні ознаки (рід, число, відміна, відмінок, а для І та ІІ відмін – ще й група та синтаксична роль).

12 травня 2024 року громадськість відзначала 70-ту річницю членства **України** в Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури **(ЮНЕСКО)**, що об'єднує 193 країни світу. За цей час Україна ініціювала багато міжнародних програм і проєктів. Усі вони були пов'язані із просуванням миру, **взаєморозуміння** та поваги до спадщини **людства**. Прикметно, що представники України не лише входили до складу робочих і керівних органів цієї організації, але й обіймали високі посади у Секретаріаті ЮНЕСКО. У 2023 році Україна вперше була обрана до складу Міжурядової ради Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» (IFAP), що розв'язує актуальні питання сьогодення, наприклад, щодо етики штучного інтелекту, створення інклюзивного суспільства, протидії **фейкам** і пропаганді тощо.

Нині значно розширилася представленість українських об'єктів у Списку світової спадщини ЮНЕСКО (див. мапу: http://surl.li/cvzwbl) та Репрезентативному списку нематеріальної культури, до якого внесено косівську кераміку, петриківський розпис, кримськотатарський орнамент орьнек, культуру приготування українського **борщу**, а також у Міжнародному реєстрі документальної спадщини людства. Низку українських міст – Київ, Львів, Нетішин, Новояворівськ, Одесу, Мелітополь, Нікополь, Полтаву, **Суми**, Тернопіль, **Харків** – визнано креативними культурними центрами ЮНЕСКО.

Визнання об'єктів ЮНЕСКО – це своєрідний знак світової якості, оскільки вони репрезентують туристичні родзинки країни та популяризують їх у планетарному масштабі. Держави, на території яких розташовані об'єкти Світової спадщини, беруть на себе **зобов'язання** щодо їхнього збереження *(з інтернету)*.

Вправа 13. **І.** Запишіть у три колонки слова: до першої – іменники чоловічого роду, до другої – жіночого, до третьої – середнього. **ІІ.** Усно наведіть приклади іменників спільного роду й охарактеризуйте їхні значення та морфологічні особливості.

Алабама, пенсне, фламінго, собака, страдиварі *(скрипка)*, манто, Таїті, нежить, пушту *(мова)*, бюро, лібрето, путь, Мак-Кінлі *(гора)*, депо, Колорадо *(річка)*, Янчжоу *(місто)*.

Ключ: Із четвертих букв іменників складіть слова, пропущені в афоризмі Мікалоюса Даукша: «Рідна мова – ... єдності, ... громадянства і ... держави».

Вправа 14. Об'єднайтеся у дві групи. Утворіть форму множини від наведених слів (де можливо). Окремо випишіть іменники, що їх уживаємо: 1) лише в однині; 2) тільки в множині. Сформулюйте висновок про те, що означають іменники, які мають одну числову форму.

Перша група: Україна, мати, батько, сестра, уста, Суми, львів'янин, доброта, канікули, данина, історія, сани, Іван, дуб, сосна, боротьба, Олена, земля, сонце, карта, праця.

Друга група: щипці, радість, вість, швидкість, дріжджі, дрова, хліб, молоко, золото, клен, Карпати, любов, жнива, серце, дівчина, квітка, гора, іменник, школа, літак, село.

Вправа 15. **І.** Утворіть від іменників усі можливі форми родового, орудного та місцевого відмінків і запишіть їх за зразком у таблицю, виокремивши закінчення. За потреби скористайтеся орфографічним онлайн-словником (https://goroh.pp.ua/). **ІІ.** Укажіть відміну кожного слова. Пригадайте, які іменники не належать до жодної відміни. Наведіть приклади (усно).

Комаха, Параска, радість, межа, вим'я, стаціонар, пластир, секретар, стаття, пісняр, берег, каменяр, інженер, ліхтар, подорож, каламбур, вітрище.

Зразок

Іменник і його відміна	**Родовий відмінок**	**Орудний відмінок**	**Місцевий відмінок**
комаха (І відм.)	комах-**и**	комах-**ою**	комас-**і**

Вправа 16. Запишіть іменники ІІ відміни за групами: спочатку іменники твердої групи, потім – м'якої та мішаної.

Богун, кінець, порядок, ткач, грам, шум, правець, квартал, Париж, вітер, повідець, крило, пляж, бук, краб, Дністер, янтар, пакунок, каменяр, клен, боровик, альпієць, грильяж, коць[1], прут, феєрверк.

Ключ. Із третіх букв іменників складіть афоризм Жана-Батиста Мольєра.

Вправа 17. Перекладіть письмово речення українською мовою. Усно поясніть однокласникам і однокласницям відмінність румунських форм кличного відмінка від форм української мови.

1. Fată frumoasă ăi hamicä, grijeşte-mă şi curaţă-mă de omizi, că ţi-oi prinde şi eu bine vreodată *(I. Creangă)*. 2. Prietene, cum şi când să-ţi scriu. 3. Băiatule, apucă-te de lucru. 4. Mamucă, mamucă, uite ce-am păţit noi *(I. Creangă)*. 5. Trăim, tată, departe, de aceea venim rar. 6. Codrule, codruţule, ce mai faci, drăguţule, că de când nu ne-am văzut, multă vreme a trecut *(M. Eminescu)*. 7. Hai, fa femeie, să ne facem si noi o bojdeucă, că dacă om îmbătrâni, unde ne-om odihni oasele *(V. Beşleagă)*. 8. Vai, murgule, jalea mă curmă! *(G. Coşbuc)*.

[1] *Коць (кoц)* – грубе вовняне однотонне вкривало.

§ 4. ПРИКМЕТНИК

Вправа 18. #СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні. І. Прочитайте текст про колишню резиденцію митрополитів Буковини і Далмації, яку 29 червня 2011 року визнано об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО. Чи зацікавила вас інформація? Що саме? Чому, на вашу думку, головний архітектурний ансамбль Чернівців називають «український Гоґвортс»? **ІІ.** Випишіть у таблицю виокремлені прикметники, письмово визначте їхні розряди за лексико-граматичними особливостями (якісний/відносний/присвійний), морфологічні ознаки (ступінь порівняння – лише для якісних прикметників, повна/коротка форма, рід, число, група відмінювання, відмінок) і синтаксичну роль. Аналіз зробіть за зразком.

Зразок

Форма в реченні	**Початкова форма (Н. в. одн. ч. р.)**	**Якісний/ відносний/ присвійний**	**Ступінь порівняння; повна/ коротка форма**	**Рід**	**Число**	**Група відмінювання, відмінок**	**Синтаксична роль**
найталановитішому	талановитий	якісн.	найвищ. ст. порівн., повна ф-ма	чол.	одн.	тв. гр., Д. в.	означ.

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації була збудована за проєктом відомого чеського архітектора та вченого Йозефа Главки впродовж 1864–1882 рр. Масштаб робіт був **грандіозним**: спеціально для будівництва на Буковині було відкрито кілька кар'єрів, у місті запрацювали два цегельних та один керамічний заводи, а також школа для будівничих.

Майже 18 років Й. Главка творив свій шедевр, і допомагали йому в цьому майстри звідусіль: оздоблювальні роботи виконували віденські художники К. Йобст, І. Кляйн, чех К. Свобода, буковинці Е. Бучевський і С. Максимович; художнє різьблення по каменю та ліплення здійснювалось під керівництвом віденського скульптора К. Гофмана.

Але сам творець резиденції так і не побачив своє дітище в завершеному вигляді. Незадовго до кінця будівництва Й. Главка важко захворів, підірвавши своє здоров'я виснажливою працею. Був змушений повернутися до **батькового** замку, де кілька років провів у **колісному** кріслі. Удома він заснував благодійний фонд, який дотепер допомагає здібним студентам-архітекторам Чехії.

Ансамбль вражає незвичайним видом, нагадуючи середньовічний замок. Високі ступінчасті фронтони[1] та стіни з червоної цегли, прикра-

[1] *Фронто́н – архіт.* Верхня частина фасаду будинку, що становить трикутну площину, обмежену з боків двосхилим дахом, обрамлену біля основи карнизом.

шені керамікою і різьбленим каменем, стрункі вежі, торці[1] будівель і ризаліти[2], завершені високими зубцями. Круті схили дахів викладені узором з черепиці білого, блакитного, зеленого й коричневого кольорів, які нагадують буковинські килими.

Нині в корпусах колишньої резиденції розмістились географічний, філологічний, філософсько-теологічний факультети й адміністрація Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Буковинці пишаються тим, що споруда колишньої митрополичої резиденції внесена до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО *(із книги «Цікава Буковина»)*.

Вправа 19. **I.** Розподіліть словосполучення на чотири розряди: якісні, відносні, присвійні та проміжні (відносно-якісні, присвійно-якісні та присвійно-відносні). Підкресліть ті з якісних прикметників, які не утворюють ступенів порівняння. **II.** Сформулюйте правило про групи якісних прикметників, які за значенням не можуть мати ступенів порівняння.

Сліпий музикант, ослячі вуха, горобина зграя, горобине гніздо, баранячий розум, лебедина вірність, ведмежий барліг, лисяча голова, яструбині крила, вовчий хвіст, ведмежа послуга, качине м'ясо, осляча впертість, баранячий ріг, лебединий пух, горобина ніч, лисяча шуба, ведмежа шкура, яструбина зліть, вовчий апетит, качині повадки, ослячі чоботи, баранячий кожух, лебедина подушка, лисяча хитрість, качиний ніс, величезна будівля.

---

[1] *Торе́ць – буд.* Бокова (коротка) сторона прямокутного в плані будинку, споруди.

[2] *Ризалі́т – архіт.* Частина будинку, що виступає за основну лінію фасаду.

Вправа 20. Простежте за вживанням повних нестягнених і коротких форм прикметника в усній народній творчості та авторському мовленні. Назвіть характерні особливості таких форм, з'ясуйте сфери вживання та їхню стилістичну функцію в текстах.

1. Горами-ярами туман налягає. Поміж тими туманами сив голуб літає *(народна творчість)*. 2. У тебе воли всі половії[1], у тебе плуги все золотії, у тебе двори все кедровії, у тебе столи калиновії, на них скатерті все шовковії, на них тарелі все циновії[2] *(щедрівка)*. 3. Великеє місто. Будинки високі, людей тих – без ліку! Веселую чутно музику. Розходяться людськії лави широкі, скрізь видно юрбу ту велику *(Леся Українка)*. 4. Ой чи то я Леда, ой чи то я Лада, аж на мене біл лебедик з небесонька пада... Аж на мене чорен лебідь з хмаровища пада... *(І. Драч)*.

Вправа 21. Провідміняйте прикметники, визначивши їхню групу (тверда, м'яка чи мішана) з огляду на кінцевий приголосний основи.

Перша група: блідолиций, молодший, довговіє, самітний, синій.
Друга група: давній, батьків, круглолиця, найважчий, короткошиїй.

Вправа 22. **I.** Прочитайте текст. Чому, на вашу думку, людині властиве постійне прагнення хоча б трохи підняти завісу та зазирнути в завтрашній день? Чи з'являлося у вас подібне бажання? **II.** Уживаючи прикметники з відтінками пестливості, неповноти ознаки, прикметникові ступені порівняння, спрогнозуйте власне майбутнє й напишіть есе (вісім–десять речень) на тему «Майбутнього нема в записниках, і не знайдете ви його в шухляді. В руках воно – і тільки-но в руках» *(С. Ущапівський)*.

МАШИНА ЧАСУ І ПРОСТОРУ

Арсен прийшов на гостину до однокласниці. Чекаючи на щиру розмову, він сів у крісло та почав розглядатися навколо. Аж тут увагу хлопця привернув якийсь металевий ящик під столом.

«Комп'ютер. Але... якийсь він дивний... – подумав Арсен. – Подивлюся, що то за чудасія[3]...».

Тільки-но підніс руку, щоб до нього доторкнутися, як звідти пролунав скрипучий голос:

– Я машина часу. Чого тобі треба, хлопче?

І тут Арсен із переляку повільно, але виразно промовив:

– Хочу у своє майбутнє!

У відповідь щось засвітилося, заклацало, загуділо...

Що могло б статися далі, якби така ситуація трапилася з тобою?

---

[1] *Полови́й* – світло-рудий (про масть тварин).

[2] *Цино́вий* – олов'яний.

[3] *Що за чудасія* – уживають для передавання здивування, подиву від чогось почутого, побаченого.

§ 5. ЧИСЛІВНИК

Вправа 23. ***#СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні.*** **І.** Прочитайте текст про архітектурну перлину України – місто Лева, що увінчане королівською короною. Що ви знаєте про Львів з уроків історії та географії? Чи бували ви у Львові? Які враження справив на вас архітектурний ансамбль цього міста? **ІІ.** Випишіть у таблицю виокремлені числівники, письмово визначте їхні розряди за лексико-граматичними особливостями (кількісні (власне кількісний, дробовий, збірний, неозначено-кількісний) та порядкові), групу за будовою (прості, складні та складені), морфологічні ознаки (за наявності – рід, число, відмінок) і синтаксичну роль. Аналіз зробіть за зразком.

Зразок

Форма в реченні	**Початкова форма (Н. в.)**	**Кількісний/ порядковий**	**Простий/ складний/ складений**	**Рід**	**Число**	**Відмінок**	**Синтаксична роль**
один (із театрів)	один	кількісний (власне кількісний)	простий	чол.	одн.	Н. в.	складений підмет

Львів – одне з найпрекрасніших міст України (перша письмова згадка про нього датована 1256 року в Галицько-Волинському літописі). Особливого шарму місту Лева надають вузенькі вулички, які заворожують середньовічним колоритом і переносять на кілька століть у минуле, кам'яниці, найстаріші з яких сягають **XVI ст.**, площа Ринок. А ще Львів – це казкові барокові храми, які заставлять повірити в чари давніх майстрів-архітекторів: вдумайтесь тільки – без підйомних кранів, бетонозмішувачів і спеціальних комп'ютерних програм – люди звели **чимало** довершених будівель.

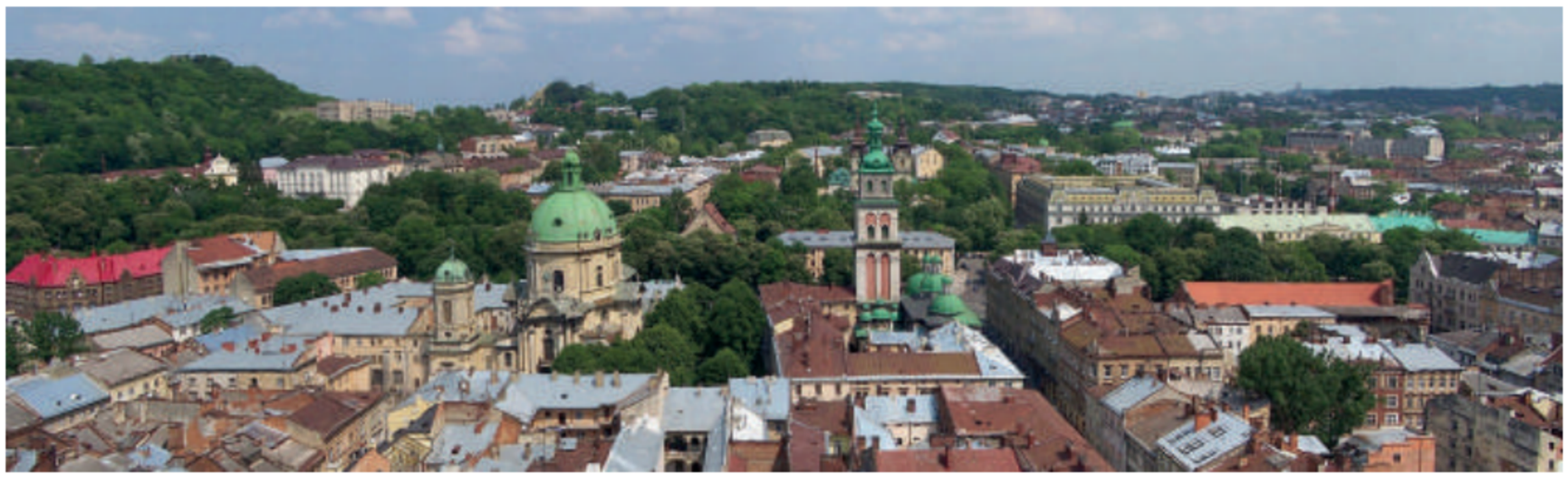

Середньовічний Львів відігравав важливу роль у міжнародній торгівлі. Українці, австрійці, вірмени, євреї, поляки, німці, італійці сформували тут нову спільноту – «львів'яни». Багатонаціональний характер міста яскраво відбився в його архітектурі, а різні культури вплинули на міський архітектурний ландшафт. Саме ці визначальні чинники лягли в основу рішення 22-ї конференції Комітету ЮНЕСКО, що тривала з 20 листопада по 5 грудня 1998 року в Кіото (Японія), згідно з яким

історичний центр Львова (Старе місто) був віднесений до об'єктів Світової спадщини.

Про межі Старого міста здавна точилося **багато** наукових суперечок, але міжнародні фахівці поклали їм край, подавши своє офіційне бачення. Отож територія історичного центру Львова складається зі **120** га середньовічної та ренесансної частини міста, а також території собору Святого Юра на Святоюрській горі.

Серцем Львова впродовж століть була площа Старий Ринок, захищена двома замками – Низьким і Високим. Нині площа Ринок приваблює елегантними спорудами, серед яких – Чорна кам'яниця, палац Бандінелі, палац Любомирських, вежа Корнякта (її проєкт розробили **двоє** архітекторів – Петро Барбон і Павло Римлянин, а 1629 року освятив сам Петро Могила), загальна висота якої без хреста **65,8** м. У центрі площі – міська ратуша з високою вежею як один із найяскравіших символів міста.

У другій половині XIV століття Львів перетворився на важливий осередок на торговому шляху із Азії в Європу. Про той період розквіту нині нагадують Вірменський собор, що вражає східними розписами й таємничими хачкарами[1] з вулканічного туфу[2], а також Латинський кафедральний собор із дивовижною каплицею Боїмів (готичну базиліку почали будувати в XIV столітті німці й поляки).

Архітектурною перлиною Львова є один з найкрасивіших театрів Європи – Львівський театр опери і балету, інтер'єр якого прикрашений позолотою, різнобарвним мармуром, декоративними розписами і скульптурою. Але найромантичнішим місцем, мабуть, є Італійський дворик, з яким пов'язана історія кохання польського короля Яна Собеського та французької діви Марії Каземір.

На Святоюрській горі розташований шедевр барокової архітектури – собор Святого Юра, що дивує своєю розкішшю: неймовірної краси іконостасом, прекрасними українськими вишивками, чудотворними іконами.

Майже кожен будинок у центрі Львова – це архітектурна пам'ятка, що має свою історію, легенду або таємницю. Прогулюючись затишними вуличками міста Лева, ми відчуваємо його неймовірну чарівність і загадкову атмосферу середньовіччя *(за інтернет-джерелами)*.

Вправа 24. **І.** Випишіть із тексту до попередньої вправи словосполучення із числівниками, замінивши цифри та скорочені назви одиниць вимірювання словами в потрібному відмінку. **ІІ.** Усно поміркуйте, за якими ознаками вирізняються числівники серед інших іменних частин мови. Розмежуйте поняття «число» і «кількість предметів».

Вправа 25. Випишіть із тексту до вправи 23 усі числівники, розподіливши їх у п'ять колонок: 1) власне кількісні; 2) дробові, 3) збірні; 4) неозначено-кількісні; 5) порядкові.

---

[1] *Хачка́р* – різновид вірменських пам'ятників, кам'яна стела з різьбленим зображенням хреста.

[2] *Туф – геол.* Пориста гірська порода вулканічного або осадового походження; застосовується як будівельний матеріал.

Вправа 26. Лінгвістичний батл. I. Об'єднайтеся у дві команди. Відгадайте загадки, використавши варіанти відгадок із довідки. **II.** Випишіть кількісні та порядкові числівники й поясніть, які вони за будовою: прості, складні чи складені. Провідміняйте виділені слова.

Перша команда: 1. Один усю роботу робить, другий господаря молоком поїть, **третій** хату стереже. 2. У двох матерів по п'ять синів, і всім одне ім'я. 3. **Сімсот** соколят на одній подушці сидять. 4. Виходило дванадцять молодців, випускало п'ятдесят два соколи та **триста шістдесят п'ять** лебедів. 5. **Шістдесят** синів підперезані, а мати – ні. 6. **Сто один** брат, всі в один ряд разом зв'язані стоять.

Довідка: пальці на руках; соняшник; огорожа з лози; місяці, тижні, дні року; кінь, корова і собака; копа снопів.

Друга команда: 1. **Чотири** брати і всі Кіндрати. Один до одного не ходять гуляти. 2. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту окремо. 3. Дуб-дубок довговік, на ньому **дванадцять** гілок, на кожній гілці по четверо гнізд, а в кожному гнізді по семеро яєць, і кожному яйцю ім'я є. 4. Голова дженджуриста[1], сорочок наділа **триста**, а нога **одна**. 5. Скільки було: баба, **дві** матері, дві дочки й онука? 6. **Тисяча** тисяч бондарів роблять хату без дворів.

Довідка: рік, місяці, тижні, дні; рукавиця; колеса; мурашки; капуста; три.

Вправа 27. I. Прочитайте та порівняйте два описи бузку й дайте відповіді на запитання: 1. До якого стилю мовлення належить кожен опис? 2. Котра з ілюстрацій найбільше підходить до тексту А /тексту Б? **II.** Усно поміркуйте, які особливості використання числівників у різних стилях мовлення: передають точні відомості про події, явища; з'ясовують час подій, процесів, відстаней, дати життя і творчості людини; є компонентом художнього відтворення дійсності; є певним символом, асоціацією для мовця тощо.

Текст А

Бузо́к (лат. *Syringa* – «пастуша дудка», «сопілка») – багаторічні рослини родини маслинових, що зазвичай мають вигляд високих кущів до десяти метрів заввишки, рідше – невисоких дерев. Листки розташовані попарно (іноді по три листки), у більшості видів прості й серцеподібні, але в декількох видів перисті. У культурних різновидів бузкові грона (їх до дев'яти у суцвіттях) мають найрізноманітнішу форму, тоді як простих і махрових квітів у кожному суцвітті до тисячі. Сягаючи від одного до п'яти сантиметрів у діаметрі, ці

[1] *Дженджури́стий – розм.* Який кокетує своєю зовнішністю й одягом; пустий, легковажний.

здебільшого чотирипелюсткові квіти забарвлені майже в усі кольори спектру, тому нагадують флокси, гортензії, нарциси, незабудки, навіть маленькі троянди. Понад 25 видів бузку (загалом у світі налічують 2300 його сортів) буяє в місцях свого природного поширення: у горах Південно-Східної Європи, у Гімалаях і Гіндукуші, у гірських областях Японії, Кореї, Китаю й Далекого Сходу. Наприклад, у Національному ботанічному саду в Києві є сиринґарій[1] («Сад бузків») площею 2,45 га, де росте близько 1500 кущів цієї дивовижної рослини. Відвідувачі можуть милуватися унікальною колекцією з понад 90 сортів і більше ніж 90 декоративних гібридів бузку *(із книги Г. Сележинського «Прекрасні супутниці наші»)*.

Текст Б

Пам'ятаєш, як весною
в день ясний, мов образок,
обривали ми з тобою
п'янко пахнучий бузок.
Ти шукала білосніжних
п'ять щасливих пелюсток.
І схвильовано, і ніжно
так бринів твій голосок:
«Все чотири у суцвітті,
все не бачу я п'яти,
мабуть, щастя в цьому світі
мені, бідній, не знайти».
З того часу, як дізнаюсь,
що в саду цвіте бузок –
згадую й благословляю
день ясний, мов образок...

Ольга Дарчук. Букет бузку

(вірш невідомого автора чи авторки з книги Н. Золотницького «Квіти в легендах і переказах»).

Вправа 28. Уявіть, що ви віднайшли квітку бузку з п'ятьма щасливими пелюстками. Яке бажання загадаєте? Напишіть есей (десять–дванадцять речень) на тему «Зацвів бузок! Шукаю, як в дитинстві, п'яту пелюстку в зірочці дрібній...» *(Ганна Коназюк)*.

§ 6. ЗАЙМЕННИК

Вправа 29. **#СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні. I.** Прочитайте й перекажіть текст про стародавнє місто Херсонес Таврійський в Україні та його хору. **II.** Випишіть у таблицю виокремлені займенники, письмово визначте їхні розряди за лексико-граматичними особливостями, морфологічні ознаки (відмінок, за наявності – рід, число) та синтаксичну роль. Аналіз зробіть за зразком.

[1] *Сиринґа́рій* – ділянка парку, саду, на якій вирощують різні сорти бузку.

Зразок

Форма в реченні	**Початкова форма (Н. в.)**	**Розряд**	**Рід**	**Число**	**Відмінок**	**Синтаксична роль**
його	він	особовий	чол.	одн.	Р. в.	додаток

На північно-західному березі мальовничої Карантинної бухти Севастополя розташований український Херсонес Таврійський (Давній Херсонес), що його приблизно в 422–421 році до н. е. заснували давньогрецькі колоністи.

Пізнавальним є походження цієї власної назви. Слово-топонім «Херсонес» зазвичай перекладають із грецької як «півострів», адже місто справді було розташоване на невеличкому півострові поміж двох бухт: звивистої Карантинної та невеликої, округлої Піщаної. Таври – войовниче плем'я, **що** заселяло сусідні гористі місцевості, – спричинили народження епітету «таврійський», тобто «розташований на території таврів».

За часів свого розквіту місто-поліс[1] було одним з найбільших міст Причорномор'я. Тут була ідеально розпланована хора[2]: коли сучасні дослідники почали міряти земельні ділянки, з'ясувалося, що наділи на **жоден** сантиметр не перебільшують один одного. Із земельним питанням пов'язане і формування інституту античної демократії та самоврядування, оскільки права на землю й права голосу на народних зборах набував тільки громадянин поліса.

Уявімо: давнє місто огороджене могутніми оборонними стінами з широким ровом. Біля воріт до стіни прилягають склепи – поховання почесних жителів міста. Підхід до **тих** воріт захищає вежа Зенона, побудо-

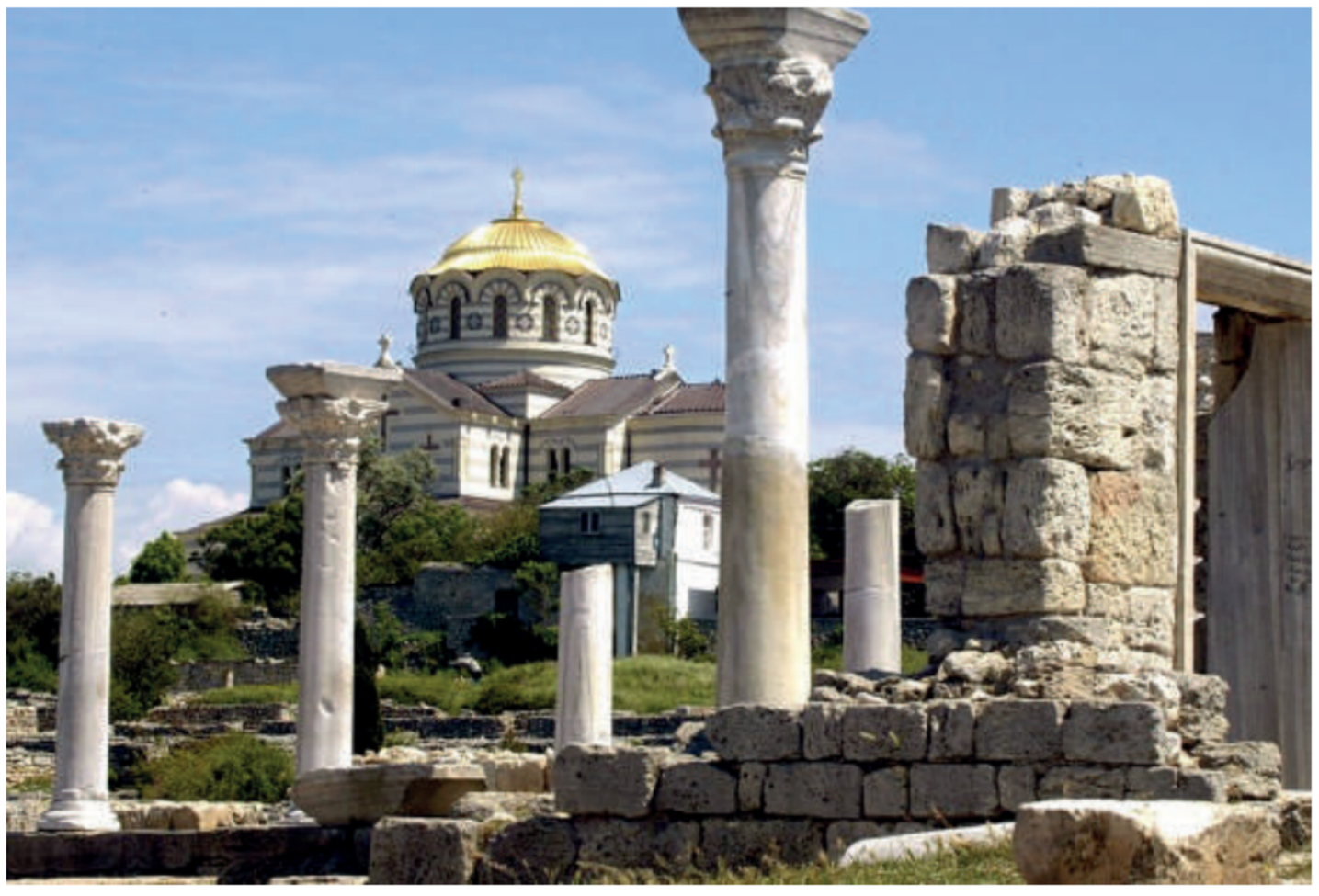

[1] *По́ліс – іст.* Античне місто-держава.

[2] *Хо́ра* – сільськогосподарська околиця античного поліса, структурно була частиною більшості полісів.

вана в кілька етапів, що добре видно за характером кладки[1]. Квартали Херсонеса мають щільну забудову. Вражає величезна кількість храмів – за візантійських часів Херсонес був не тільки торговим містом, а й великим релігійним центром. Оскільки християнство з'явилося в Херсонесі ще за часів Римської імперії, саме тут прийняв хрещення князь Володимир Святославович, а коли 988 року він з дружиною Анною повернувся до Києва, то охрестив усю Русь.

У I ст. до н. е. Херсонес перебував у сфері впливу Римської імперії, після **її** розпаду – Візантії, а XV ст. його захопили й зруйнували турки.

Історичні періоди, нашаровуючись, творили неповторний образ міста. Невеличкі храми часів заснування міста згодом перебудовували на християнські базиліки[2]; міські оборонні стіни час від часу зміцнювали й нарощували **їхню** висоту; на фундаментах старих житлових будинків зводилися **інші**.

Територію Херсонеса археологи досліджують уже 180 років. За цей час відкрито понад третину міста. Серед археологічних знахідок є унікальні: декрети, фрески, мозаїки, шиферні ікони християнських храмів, написи-присвяти, численні побутові предмети. Загалом музейні зібрання Національного заповідника «Херсонес Таврійський» налічують понад 200 тисяч експонатів.

Стародавнє місто Херсонес Таврійський в Україні та його хору 2013 року внесено до об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО *(за інтернет-джерелами)*.

Вправа 30. I. Об'єднайтеся в три групи. Випишіть із наведених слів лише займенники, зазначивши в дужках їхні морфологічні особливості. Усно обґрунтуйте свій вибір. **II.** Усно поясніть, до яких частин мови належать інші спільнокореневі слова. Наведіть приклади займенників за співвіднесеністю з іншими іменними частинами мови (іменникові займенники, прикметникові займенники, числівникові займенники).

Перша група: якання, я, якати, ніяк, ніяка, абияке, ніяковіти, аніякісінький, абияк, абичий, чийсь, нічий, інший, свояк, свій, присвоїти, своєчасність, по-своєму, присвоєний, своєчасно, по-іншому, інакший, переінакшувати.

Друга група: мій, по-моєму, самота, сам, самотній, самітник, самотою, самостійний, отакий, отакісінько, отакісінький, казна-що, казна-де, декотре, котрийсь, усячина, усякий, увесь, усебічний, усебічно, все (у знач. постійно, завжди), все (у знач. щось як ціле).

Третя група: наші, по-нашому, тикати, ти, тикання, по-всякому, всяко, всяка, себелюб, себе, собівартість, усобиця, міжусобний, ніщо, ніде, хтозна-де, хто-небудь, оцей, скількись, невідь-що, невідь-коли, невідомо, самісінький, усамітнитися.

---

[1] *Кла́дка* – те саме, що мурування.

[2] *Базиліка* – антична й середньовічна будівля, що має форму витягнутого прямокутника, поділеного всередині двома поздовжніми рядами колон.

Вправа 31. **І.** Послухайте вірш Олени Теліги. Як ви сприймаєте дорослішання? Чи готові відповідати за свої вчинки та виконувати покладені на вас обов'язки? **ІІ.** Поясніть (усно) стилістичну роль займенників у тексті: 1) указують на особу або предмет, про який говорять; 2) є компонентом питального речення; 3) означають учасників уявного діалогу; 4) оприявнюють певні почуття особи. **ІІІ.** Випишіть займенники та визначте їхні розряди за значенням і морфологічними особливостями.

Похмурий ліс у вересневім сні
зітхає тяжко. Мов вогнисті птиці,
над ним літають зорі навісні[1].
А він галуззям хоче відхреститься.
Тріщить багаття. Полум'ям їдким[2]
заслало очі. Чи мене хтось кличе?
Не бачу. Раптом... де я? Перед ким?
Чиє це в іскрах і вогні обличчя?
І хто ж це, хто, що у собі з'єднав
всю мужність світу? І невже ж не злочин
таємну міць, хмільнішу від вина,
мені війнути на уста[3] і очі?
І чула я: мої дитячі дні
тікають швидко, як малі ягнята.
Злітають вділ[4], ховаються на дні,
а я не хочу бігти й доганяти!

Андрій Клименко. Велес

Вправа 32. Провідміняйте письмово словосполучення, у складі яких є займенники. Усно прокоментуйте особливості відмінювання всіх слів у словосполученнях.

---

[1] *Навісни́й* – який нависає над чим-небудь.
[2] *Їдки́й – перен.* Дошкульний, ущипливий.
[3] *Уста́ (вуста́)* – губи, рот.
[4] *Діл* – те саме, що *долина, низ*. *Вділ* – до землі.

Ніхто з учасників, чийсь голос, свій секретар, скільки лошат, весь масив, якийсь вебсайт.

Вправа 33. Відредагуйте стилістично неправильні речення та запишіть їх нормативний відповідник. Усно поясніть, у чому полягала помилка.

1. Юля зустрінеться на вечірці з подругою. Вона буде неперевершена. 2. Я виконую моє домашнє завдання, а ви виконуйте своє. 3. Ти зробиш свій вибір, а ми – наш. 4. Учні вирішили, що посадять такі квіти, що цвістимуть від ранньої весни до пізньої осені. 5. Увійшов лауреат музичного конкурсу, який зацікавив усіх пластунів. 6. У їх удома завжди панують мир і любов. 7. Під час подорожі я познайомився/познайомилася зі стількома ровесниками/ ровесницями, що аж не запам'ятав/запам'ятала їх імен. 8. Дякую вас за допомогу.

Вправа 34. **I.** Послухайте або прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що слово – бумеранг? Чи траплялося так, що ви шкодували про сказане, адже воно поверталося проти вас? **II.** Напишіть допис дискусійного характеру (десять–дванадцять речень) до блога на тему «Слово наше – бумеранг?». За бажання використайте прислів'я з довідки. Які займенники допомогли вам уникнути небажаного повтору слів? Підкресліть їх.

– Що таке бумеранг?

– Це таке, мовляв, метальне[1] знаряддя в австралійських племенах: у вигляді зігнутої палиці... Лук не лук... І має властивість: після польоту назад до тебе саме повертається...

– Полетить і до тебе знов прилетить?

– Отак і в житті, – каже Марися Павлівна. – Якщо ти зло кому заподіяв, то раніш чи пізніш воно ж до тебе й повернеться...

– А добро?

– Повернеться й добро... А що зло – то напевне. Чи давнє, чи недавнє... Чи велике, чи мале... Навіть у думці подумане – і те відплатиться... Ви згодні зі мною, Борисе Савовичу?

– Що принцип бумеранга діє в житті? Так це ж, власне, те, що в народі здавна говорять: не копай на іншого яму – сам до неї впадеш... А що вчинене зло із закономірністю бумеранга має до лиходійника повернутись, то це, я гадаю, й наука з часом пояснить... *(Олесь Гончар)*.

Довідка: 1. Що посієш, те й пожнеш. 2. Не копай на іншого яму – сам до неї впадеш. 3. Не плюй у криницю, бо прийдеш по водицю. 4. Не бруднини криниці, з якої черпаєш *(народна творчість)*.

---

[1] *Мета́льний* – призначений для метання.

§ 7. ДІЄСЛОВО

Вправа 35. **#СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні. І.** Прочитайте текст про архітектурний ансамбль Софійського собору та монастирський комплекс Києво-Печерської лаври. Доповніть інформацію самостійно дібраними цікавими фактами про унікальні архітектурні пам'ятки. **ІІ.** Випишіть у таблицю виокремлені дієслова, письмово визначте вид (доконаний/недоконаний), перехідне/неперехідне, спосіб (дійсний/умовний/ наказовий), час (теперішній/минулий/майбутній), особу/рід, число, відміну та синтаксичну роль. Аналіз зробіть за зразком.

Зразок:

Форма в реченні	**Початкова форма (інфінітив)**	**Вид**	**Перехідне/ неперехідне**	**Спосіб**	**Час**	**Особа/ рід**	**Число**	**Відміна**	**Синтаксична роль**
зберіг (комплекс)	зберегти	док.	перех.	дійсн.	мин.	ч. р.	одн.	I	простий дієсл. прис.

Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами й ансамбль Києво-Печерської лаври – символи могутності та нескореності всієї України. Під час роботи 14-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини у м. Банфф (провінція Альберта, Канада) 12 грудня 1990 р. ці два територіально відокремлені об'єкти вперше **внесено** до списку Світової спадщини ЮНЕСКО як «шедеври людського творчого генія у своїй архітектурній композиції та декоративному оздобленні».

Собор Святої Софії – найціннішу пам'ятку доби розквіту Київської Русі – зведено протягом 1011–1018 років (за іншою версією – у 1037 році) Ярославом Мудрим за аналогією із Софійським собором у Константинополі. Саме ім'я Софія в перекладі з давньогрецької означає «Премудрість Божа». У ті далекі часи неподалік нього проводили знамениті київські віча; тут відбувалися церемонії сходження князів на київський стіл,

висвячення митрополитів, прийом іноземних послів; наряду з першою бібліотекою був створений і скрипторій, де вели літописання, перекладали та переписували книжки.

Первісно Софійський собор мав архітектурні форми візантійського стилю – прямокутну будівлю з трьох сторін **оточували** відкриті галереї. Тринадцять бань і дах було **вкрито** листовим свинцем. Стіни й склепіння в інтер'єрах прикрашали мозаїки (від 640 м^2 мозаїк збереглося 271 м^2) і фресковий розпис (3000 м^2, що є половиною площі первинного розпису). Центр композиції – зображення Христа-Вседержителя в головному куполі та Богоматері-Оранти, берегині Києва – у центральній апсиді[1]. До сьогодні собор зберіг найбільш повний комплекс мозаїк і фресок XI століття.

Києво-Печерська лавра заснована стараннями Феодосія Печерського, коштом київських князів Ізяслава та Святослава Ярославичів у 1051 р. Отож вона майже на сторіччя старша від величного Нотр-Даму-де-Парі.

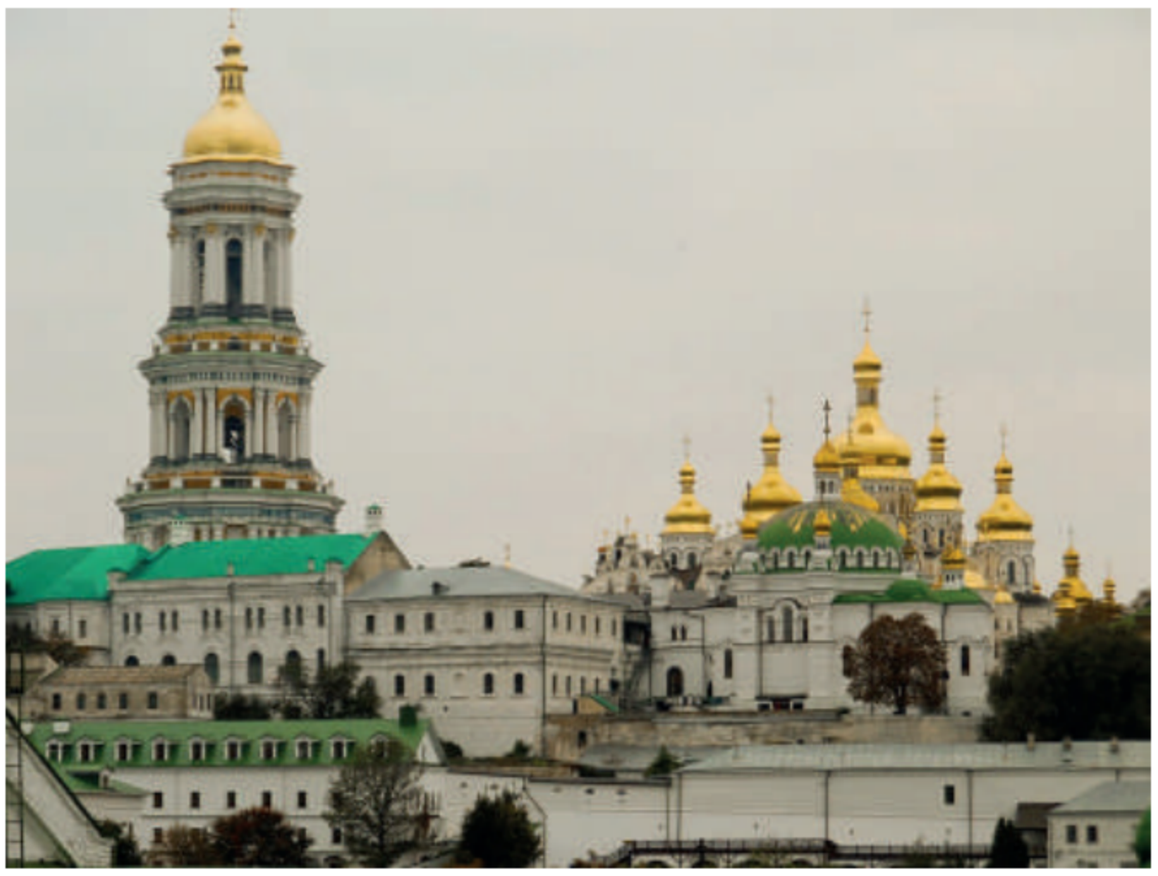

Община монастиря зробила вагомий внесок у розвиток вітчизняної культури. **Знай** цікаві факти. Ще в XI столітті тут **зародиться** літописання, а 1113 року Нестор Літописець закінчить «Повість минулих літ» – перший систематизований літопис з історії нашої Батьківщини; у XIII ст. у лаврі буде укладено «Києво-Печерський патерик». Розвивалося й образотворче мистецтво: чернець Аліпій став першим іконописцем Київської Русі, навчившись цієї майстерності у греків. Видатне місце в історії монастиря **посідає** митрополит Петро Могила, який 1631 року заснував тут гімназіон, що з часом трансформувався в знамениту Києво-Могилянську академію. Чималі кошти на фортифікаційні роботи виділив гетьман Іван Мазепа: територію лаври обвели новими оборонними мурами з надбрамною церквою Всіх Святих. Доба піднесення української національної свідомості з кінця XVII століття сприяла подальшій

[1] *Апси́да – архаїч.* Півкруглий виступ у стіні античної або церковної будівлі.

забудові комплексу: 1731–1744 рр. споруджено Велику лаврську дзвіницю, що має висоту 96,52 м (тут основне – **подолати б** 374 сходинки, щоб піднятися на верхівку).

Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври склався впродовж майже дев'яти століть і відбив розвиток культури й духовності, зміну стилістичних напрямів у мистецтві, процес удосконалення інженерних конструкцій. Його основними пам'ятками є Успенський собор, Троїцька надбрамна церква, Велика дзвіниця, церква Всіх Святих, Трапезна церква, оборонні стіни монастиря з вежами, печерні комплекси, церкви Воздвиження Хреста та Різдва Богородиці. Стародавня церква Спаса на Берестові розташована за межами мурів лаври, проте її **вважають** частиною цього історико-архітектурного ансамблю.

Нині Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник – музейний комплекс, у якому зосереджено понад сто пам'яток історії та культури. У музеях заповідника можна **побачити** старовинні рукописи, ікони, вишивки, гравюри тощо.

Ансамблі Софійського собору та Києво-Печерської лаври – це символи духовної ваги України у світі, культурні та духовні центри нашої європейської спорідненості й тісної взаємодії з усім християнським світом *(за інтернет-джерелами)*.

Вправа 36. #СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні. І. Прочитайте текст про один із восьми об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО – історичний центр Одеси. Чи вважаєте ви цю подію своєрідним знаком солідарності світової спільноти з непереможною Україною? **ІІ.** Випишіть виділені дієслівні форми в три колонки: 1) дієвідмінювані (змінюються за способами, числами, особами – у теп. і майб. часі або родами – у мин. часі); 2) відмінювані (змінюються за родами, числами й відмінками); 3) незмінні. У дужках назвіть дієслівну форму та зазначте морфологічні ознаки.

Зразок: Маєш серце – люби *(Т. Севернюк)* – маєш (І дієвідм. (особова) ф-ма, дійсн. сп., теп. час, 2-га ос, одн.).

На 18-й позачерговій сесії, що **відбулася** в Парижі 25 січня 2023 року, історичний центр Одеси **визнано** за прискореною процедурою об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО із приписом – «під загрозою» російських ракетних обстрілів. **Уявіть**, що цей процес **тривав** десять років!

До основного списку внесли 42 об'єкти, які мають ознаки мультикультуралізму[1]. Зокрема, це ансамбль Приморського бульвару, Театральна площа, вулиці Дерибасівська й Гоголя, Одеський морський торговий порт, туристичний символ «Якір-серце», парк Шевченка тощо. Утім, через певний час **надійшло** повідомлення: «ЮНЕСКО **уточнює** поняття «історичний центр Одеси». Нові розширені межі об'єкта **включатимуть**

[1] *Мультикультуралі́зм* – поважливе ставлення більшості населення до меншин, однаковий статус різних культурних традицій, право індивіда на вибір своєї ідентичності.

майже всю центральну частину міста площею близько 600 га. Одеський порт **перебуватиме** в буферній зоні об'єкта всесвітньої спадщини».

Пригадаймо історію українського міста-порту. За двадцять років до заснування Одеси, відразу після руйнування Запорізької Січі у 1775 році, поряд із фортецею Хаджибей поселилися козаки. **Отримавши** дозвіл від турецького султана, вони заснували чималеньке село Куяльник (нині це частина Одеси). Не дивно, що козацький цвинтар Куяльника (його **називають** «Сотниківська січ») – один із найбільших і найстаріших в Україні, де **збереглося** 205 старовинних козацьких хрестів. Саме козаки стали першими будівничими порту, а першим градоначальником[1] міста був каталонець Хосе де Рібас. Потім містом **керував** француз Дюк де Рішельє (внучатий племінник кардинала Франції), **перетворивши** Одесу із дрібного припортового містечка у знане в цілому світі торгове місто. У 1820 році це вже був найбільший чорноморський порт імперії, небувалому розвитку якого сприяло впровадження порто-франко (вільної економічної зони) ще 1817 року.

Портове місто Одеса – унікальне місто, яке не лише **сплановане** за європейськими стандартами, із використанням найпрогресивніших на той час ідей містобудування, із залученням провідних європейських спеціалістів до планування й управління реалізацією проєкту, а й таке, що створило в місті інтеркультурність[2], **уяскравлену** звичаями і традиціями представників понад 130 національностей. На вуличних табличках, тільки **було б** бажання, можна **побачити** такі топоніми: Болгарська, Грецька, Грузинська, Єврейська, Індійська, Іспанська, Кавказька, Польська, Французький та Італійський бульвари… Композиційну основу історичного центру Одеси становить Приморський бульвар (його почали будувати ще 1822 року у стилі класицизму). Зовсім поряд, на вул. Ланжеронівській, височіє ще одна видатна пам'ятка Причорномор'я –

[1] *Градонача́льник* – службова особа, яка на правах губернатора стояла на чолі великого міста.

[2] *Інтеркульту́рність* – це розуміння того, що різноманітність і позитивна взаємодія між різними культурами є перевагою.

Оперний театр у стилі віденського бароко (необароко), **зведений** за проєктом австрійського архітектурного бюро Фельнера і Гельмера.

З Одесою історично пов'язані біографії і творчість сотень видатних письменників, публіцистів і художників. Однак і сама Одеса акумулювала пошанівок у багатьох літературних творах, **ставши** не лише брендовим містом, а й колоритним художнім образом – «Південна Пальміра», «Перлина Чорного моря», «Одеса-мама», «Усмішка Бога»... *(за інтернет-джерелами).*

Вправа 37. Спишіть словосполучення та підкресліть у них перехідні дієслова однією рискою, а неперехідні – двома. У дужках зазначте, на які запитання відповідають залежні іменники.

Зразок: чути (що?) *дзвони*, тепло (чим?) *водою* (свячéною), ...

Засвітити свічку, помолитися іконам, звертатися до Бога, побудувати собор, дякувати долі, благословити на шлюб, благословляти хрестом, захистити людей, не знати біди, забути про негаразди, вивчити молитву, не любити підлості, зустрітися з батьками.

Вправа 38. Спишіть дієслова й у дужках зазначте їхній вид. Утворіть від кожного наведеного дієслова можливі часові форми (письмово). Усно поясніть, як належність дієслова до того чи того виду впливає на можливість утворення часових форм.

Відлучити, щезати, відлучати, пов'язати, морозити, принести.

Вправа 39. **I.** Списуючи речення, вимовляйте повільно слова, зафіксовані у фонетичній транскрипції і правильно записуйте їх. Виділіть орфограми. **II.** Над кожним дієсловом у прислів'ях надпишіть його спосіб (дійсн., ум., наказ.).

1. У доброму житті кучері [вйýц':а], а в поганому [с'ічýц':а]. 2. Допоки сонце зійде – роса очі [вúййіс'ц']. 3. Біля чого [потрéс':а], того й сам [набеᵘрéс':а]. 4. Хоч [р'íжтеᵘ], хоч бийте, але (не)[обмáн'уйтеᵘ]. 5. [п'ішóў](би) в гості, та ніхто (не) [запрóшуйеᵘ]. 6. Як настане лютий, то [спиᵉтáйеⁱц':а], чи одягнені, чи взуті *(народна творчість).*

Вправа 40. **I.** Напишіть невеличкий текст (чотири-п'ять речень) у художньому стилі до поетичних рядків Віталія Назарука «Засумують із золота чари, значить, осінь до прірви дійшла». Використайте у власному висловлюванні слова та словосполучення в переносному значенні. Скільки серед них дієслів? **II.** Зачитайте речення, вилучивши дієслова. Що при цьому втрачається? Сформулюйте висновок про роль дієслів у мовленні.

§ 8. ДІЄПРИКМЕТНИК, ДІЄПРИСЛІВНИК

Вправа 41. **#СпадщинаЮНЕСКОвУкраїні. I.** Прочитайте текст про букові заповідники Карпат. Чому букові праліси вважають об'єктами надзвичайної цінності для усього світу? **II.** Випишіть виокремлені дієприкметники, з'ясуйте їхні морфологічні ознаки (дієслівні – вид, стан і час; прикметникові – рід, число й відмінок) та синтаксичну функцію. Аналіз зробіть за зразком.

Зразок

Форма в реченні	**Початкова форма** (Н. в. одн. ч. р.)	**Активний/пасивний стан**	**Доконаний/недоконаний вид**	**Час**	**Рід**	**Число**	**Відмінок**	**Синтаксична роль**
пожóвклі (буки)	пожовклий (пожовкнути	акт.	док.	мин.	–	множ.	Н. в.	означ.

Якось мені довелося почути оповідь одного старенького лісника в Рахівському районі Закарпатської області. Розповідав він про якусь швейцарську (чи то німецьку, чи то австрійську) делегацію, яка дуже давно, може, ще й за цісаря, гостювала в неймовірних букових лісах, у мисливських угіддях чеських (чи угорських) панів. Один із делегатів зробив запис у щоденнику про **недотóрканий** віковічний праліс, і на цей запис звернули увагу через 80 років. Нова делегація приїхала у 90-ті роки минулого століття в ту саму місцевість, **описану** в щоденнику, і була **вражена** – праліси збереглися, бо стояли у важкодоступній місцевості, а отже, їх було незручно рубати й вивозити. От побачите, казав тоді лісник, швейцарці зроблять тут заповідник.

Лісник виявився справжнім пророком – букові праліси Карпат внесли до списку Світової спадщини ЮНЕСКО у 2007 році. Тоді вони були розташовані на території України (70%, шість масивів) і Словаччини (чотири масиви).

«Що таке праліс?» – запитаєте ви. Похмурий ліс, із величезними віковими деревами, значною кількістю **повалених** стовбурів, **вкритих**, ніби щетиною, підростом, із сухостоєм, який скрипить і стогне від вітру – ліс ніби із казки, і, головне, майже без слідів людської діяльності – оце і є праліс. А якщо науковою мовою, то пралісом називають перестійний ліс, або його ділянку, що має значний вік від часу появи та унікальні біологічні риси. У таких лісах багато рівнів рослинності, що тривалий час не зазнавала впливу людини.

Букові ліси – одні з найпоширеніших у Європі, але й одні з найбільш вразливих, адже здавна зазнають найбільшого вирубування за цінність своєї деревини. Так сталося, що в Європі старі букові ліси майже зникли, тому праліси Карпат стали свого часу ледь не відкриттям для європейських науковців.

Як уже йшлося, 2007 року новостворений об'єкт «Букові праліси Карпат» був **розташований** на території України та Словаччини на площі 77971,6 га.

У 2011 році транскордонний природний об'єкт був розширений – до нього додали п'ять старих букових масивів у Німеччині. Через шість років по тому відбулося масштабне розширення об'єкта, що вже охоплював заповідні праліси в дев'яти країнах (загальна площа ядрової та буферної зон об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» становить 346002,56 га). У цей період розширили також представництво України в проєкті, що охоплює ділянки Карпатського біосферного заповідника, природних заповідників «Горґани» та «Розточчя», національних природних парків «Ужанський», «Синевир», «Зачарований край» і «Подільські Товтри».

Об'єкт із назвою «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи» – єдиний природний об'єкт на території України зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО *(за Р. Маленковим)*.

Вправа 42. **І.** Прочитайте текст за особами. Чи міркували ви над проблемою «Опале листя: користь чи шкода для землі?». Усно продовжте діалог про працю і відповідальність кожного за стан довкілля, скориставшись постером. **ІІ.** Письмово визначте дієслівні та прикметникові ознаки дієприкметників *спалений – тліючий*, виділіть їхні твірні основи й суфікси. Складіть із кожним дієприкметником по два речення, щоб в одному була конструкція «іменник + залежний дієприкметник», а в другому «дієприкметник + залежний іменник». Чи змінюється пунктуація?

Ольга. Вітаю, друже!

Віталій. Та, привіт...

Ольга. Чого це ти невеселий такий?

Віталій. А чого веселитися? Знову осінь, опале листя, праця на ділянці...

Ольга. Так чого ж сумувати? Радіти треба, бо осінь – це багатий врожай, це неймовірна краса і, звичайно, це праця на землі, бо ж без неї не буде ні того, ні того.

Віталій. Чи й не радість: згрібай, збирай, винось, спалюй те опале листя. Та хоч би один раз, а так майже щодня.

Ольга. Що я чую! Найгірше, що можна зробити з цим листям, – спалити його!

Віталій. Чому? Адже багато людей так робить.

Ольга. ...

Вправа 43. Об'єднайтеся в дві групи. Перебудуйте письмово речення, замінюючи один із однорідних присудків відповідним дієприслівником теперішнього або минулого часу. Визначте в утворених дієприслівниках твірну основу й суфікс.

Перша група. Людина потрапляє в праліс і ніби торкається минулого. У букових лісах України науковці віднайшли рідкісні екземпляри рослин і занесли їх до Червоної книги.

Друга група. Людина бажає зробити свій край ще прекраснішим і оберігає природні багатства. Учні/учениці зустрілися з працівниками лісництва та обговорили правила поведінки в лісі.

Вправа 44. **I.** Прочитайте текст. Чи знали ви раніше наведені правила пожежної безпеки? Із якого джерела почерпнули цю важливу інформацію (від батьків, друзів/подруг, із книг і часописів, сайтів, соціальних мереж тощо)? Чи можете доповнити порадник іншими посутніми зауваги? **II.** Усно назвіть усі дієприслівники. Випишіть із речень виокремлені дієприслівники, з'ясуйте їхні морфологічні ознаки та синтаксичну функцію. Аналіз зробіть за зразком.

Зразок

Дієприслівник у реченні	**Вихідне дієслово**	**Вид** (доконаний/ недоконаний)	**Час** (теперішній/ минулий)	**Перехідне/ неперехідне**	**Синтаксична роль**
зберігаючи *(ліс)*	зберігати	недок.	теп.	перех.	відокремл. обст. часу

Перебуваючи в лісі, особливо обережно поводьтеся з вогнем. Щоб ваш відпочинок не заподіяв шкоди довкіллю, запам'ятайте правила поводження з вогнем:

• розкладаючи вогнище, очищайте місце від сухої трави, листя, гілля тощо;

• **відпочиваючи** в лісі взимку, треба струсити сніг із гілля дерев, щоб він, **упавши**, не загасив вогонь. У разі а) неглибокого снігового покриву сніг витоптують до рівня землі; б) на снігу середньої товщини вогонь розкладають на настилі з жердин – багаття, **розгорівшись**, саме протопить сніг; в) на глибокому снігу настил роблять з товстих сирих колод, адже багаття, глибоко провалившись у сніг, погано горить через брак кисню;

• обираючи місце для багаття, намагайтесь, щоб з підвітряного боку, тобто там, куди летять іскри, була водойма або відкрита місцевість;

• не розкладайте багаття поблизу дерев, у хвойних молодняках, серед очерету;

• **стежачи** за штормовим вітром, вогнище бажано захистити стійкою спорудою із жердин, вбитих у землю та вкритих плитами дерну;

• не залишайте вогнище без нагляду: біля багаття завжди повинен бути черговий;

• не йдіть із місця відпочинку, **не впевнившись**, що вогнище цілком згасло від води, піску тощо.

Пам'ятайте: зупинити поширення вогню значно легше, ніж загасити пожежу!

Вправа 45. Відредагуйте усно речення, пояснивши характер стилістичної помилки в кожному з них.

1. Було розглянуто чимало варіантів розв'язання екологічної проблеми, обговорюючи її разом із посадовцями. 2. Запровадження Міжнародного дня без паперу – переконуючий доказ збереження природних ресурсів через впровадження передових технологій. 3. Існуючі методи переробки тонни паперу дають змогу «врятувати» 17 дерев, 26000 літрів води, 3 м^3 землі, 240 літрів пального та 4000 кВт/год електроенергії. 4. Починаючи працювати над природознавчим дослідженням, у мене була впевненість щодо його швидкого завершення. 5. Подорожуючи зеленими Карпатами, у нас завжди з'являється гарний настрій. 6. Закінчивши виснажливий робочий день, йому/їй стало набагато легше.

Вправа 46. **І.** Віднайдіть в інтернеті та послухайте вірш Ліни Костенко «Цей ліс живий». Якими мовними засобами у віршовому тексті створено ефект присутності людини? Чому поетка називає дуб Нестором?

ІІ. Напишіть власне висловлювання, використавши останні два рядки поезії: *Поїдемо поговорити з лісом, а вже тоді я зможу і з людьми*. Усно поясніть стилістичну роль усіх дієслівних форм для вираження вашої думки, почуттів і емоцій.

§ 9. ПРИСЛІВНИК

Вправа 47. Пригадайте, що ви знаєте про прислівник з уроків української та румунської мов. Прочитайте словосполучення та віднайдіть у них прислівники. Поясніть, як ви відмежували їх від інших частин мови.

Веселе дозвілля – весело відпочивати, багато книг – багато вдягнений, гаряче повітря – надворі гаряче, вивчити напам'ять – покладатися на пам'ять, приготовлено нашвидку – на швидку їзду, зроблю потому – по тому березі.

Вправа 48. **І.** Прочитайте віршовий текст невідомого автора чи авторки із соціальних мереж. Зверніть увагу на правильне наголошування прислівників. **ІІ.** Випишіть із речень окремо означальні (1) та обставинні (2) прислівники, усно поясніть відмінність між ними. Надпишіть скорочено їхнє значення: (1) *як* – якісно-означальні; *мст* – міри і ступеня; *сп* – способу дії; (2) *мц* – місця; *чс* – часу; *пр* – причини; *мт* – мети; *дт* – допусту.

Жити – це щастя творити
повсю́ди – надо́вго, наза́вжди́,
вдень, вве́чері – щохвили́ни.
За́вжди́: сьогó́дні і за́втра,
щоде́нно, щомо́га, щоси́ли.
Завчасу́, навíк, напоча́тку,
напро́весні, взи́мку, улíтку,
пово́лі, напе́вне, поча́сти,
водно́, щонайкра́ще – без ліку.
Навми́сне, без че́рги – до кра́ю,
на ра́дість, усупереч... Зно́ву...
Навспра́вжки, на ди́во – без жа́лю.
Щора́з, щонайду́жче – по́руч.
По-лю́дськи, доще́нту, до сме́рті...
По щи́рості, скрізь – через силу.
Пліч-о́-пліч, усма́к, навпере́йми,
безпричинно – на біс! Без упи́ну...

У (той) ***день*** (ім. з прийм.) *сталося багато подій.* – ***Удень*** (коли? – присл.) *пригрівало сонце.*

По новому (по якому? – прикм.) *мосту проїхала машина.* – *Навчаймось інтерактивно*, (як? – присл.) ***по-новому!***

Вправа 49. Об'єднайтеся у дві групи. Пригадайте, які частини мови мають ступені порівняння й чому. Утворіть від прислівників усі можливі форми вищого та найвищого ступенів, запишіть їх. Усно поясніть, як їх утворено і яких змін зазнає граматична основа прислівників під час утворення ступенів порівняння.

Перша група: близько, добре, акуратно, довго, мало, зручно.
Друга група: швидко, багато, гарно, дорого, охайно, погано.

Вправа 50. Спишіть прислівники, опустивши риски або розкривши дужки. Усно поясніть: 1) яким способом і за допомогою яких словотворчих засобів їх утворено (за потреби скористайтеся онлайн-виданням Левка Полюги «Словник українських морфем», https://gramotiy.co.ua/slovnik_morfem/); 2) правопис прислівників.

Пр(и,е)чудово, не/ви(н,нн)о, (з,с)/під/лоба, гидко/бридко, двіч(і,и), по/київськи, на/троє, ні/трохи, куди/небудь, від/нині, все/таки, ані/скільки, без/ліку, на/ніщо, де/не/де, сило/міць, з/ра(н,нн)я, хоч/не/хоч.

Вправа 51. Розгадайте шаради. До якої частини мови належать слова-відгадки? Проаналізуйте їх за будовою.

1. Перша частина слова – назва першої ноти нотного стану; друга – прийменник, що вживається з іменниками в родовому, знахідному, місцевому відмінках; третя – перший склад у слові «городина».

2. Перша частина – перший склад слова «барвінок»; друга – особовий займенник у множині; третя – найменше трицифрове число.

3. Перша частина – однобуквений прийменник; друга – частка для творення умовного способу; третя – узагальнювальне слово до ряду: *бабуся, дідусь, мати, тато, тітка, дядько, діти, онуки, племінники.*

4. Перша частина – двобуквений прийменник, що вживається з іменниками в орудному відмінку; друга – однобуквений прийменник; третя – іменник II відміни чоловічого роду, що називає безперервний плин, біг хвилин; четверта – перший склад слова «новина».

5. Перша частина – перший склад слова «ласощі»; друга – синонім до слова «достойно».

§ 10. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Вправа 52. I. Прочитайте мінітексти про юних українців та українок, яких знає весь світ. Розкажіть про свої життєві цілі, захоплення і лідерські якості. **II.** Випишіть із речень прийменники, проаналізуйте їх за зразком.

Зразок

Прийменник (зі словом якої частини мови вжитий)	**Група за походженням** (первинний/ вторинний)	**Група за будовою** (простий/ складний/ складений)	**Яке відношення виражає** (місця, часу, причини, наслідку, умови, мети, допусту, способу дії)	**Вимова та написання**
Незважаючи на *(труднощі* – Зн. в.)	вторинний	складений	допусту	пишемо **окремо** складені прийм., утворені від імен. та прислівн. з непохідними прийм.

Левко Бондаренко – семирічний хлопчик із Харкова, який уже встиг двічі стати рекордсменом у Національній книзі рекордів. Наприклад, 2016 року він, поспішаючи на екскурсію до океанаріуму, за 20 хвилин перерахував 310 наукових назв живих істот і особливості їхньої поведінки. У хлопця є мрія: стати космічним ученим-репортером.

Ліза Халявченко-Бабич – унікальна українська дівчинка з м. Покров Дніпропетровської області, яка в 13 років стала головним призером міжнародного дитячого музичного фестивалю в Болгарії. На той час лікарі прогнозували для дівчинки повну неможливість займатися музикою через синдром Дауна. Попри те Ліза зуміла досконало оволодіти фортепіано: вона грає Баха й Бетховена, гастролює Україною, Угорщиною, Румунією, Австрією, Італією, Францією та Голландією.

У середині (ім. з прийм.) *року проходитиме олімпіада з української мови.* – *Верба товста, та* (де? – прісл.) ***всередині*** *пуста.*

З (лівого) ***боку*** *хати починався яр.* – ***Збоку*** (де? – прісл.) *од шляху дві дикі груші тремтіли дрібненьким листом.*

Вправа 53. I. Прочитайте речення, виокремте в них сурядні та підрядні сполучники й замініть на синонімічні за функцією, що їх подано в довідці. Яке речення краще – у вправі чи перероблене? Чому? **II.** Випишіть із речень сполучники, проаналізуйте їх за зразком.

Зразок:

Сполучник у реченні	**Група за походженням** (первинний/ вторинний)	**Група за будовою** (простий/ складний/ складений)	**Група за синтаксичним зв'язком** (сурядний/ підрядний), **підгрупа за значенням**	**Група за способом уживання** (одиничний/ повторюваний/ парний)
Якщо... то	вторинний	складений	підрядний (умовний)	парний

1. Як місяць гострий – на погоду, як рівний – на ясну блакить *(Д. Білоус)*. 2. Якби сам був білий, то не чорнив би другого *(народна творчість)*. 3. Я взяв золото від богів, щоб не вмирали з голоду люди *(М. Стельмах)*. 4. Хоч я вам кривди не робив, та все-таки між вами жив *(Т. Шевченко)*. 5. Спи, мій малесенький! Пізній бо час *(Леся Українка)*. 6. Кожне слово складається зі змісту і мелодії *(Т. Севернюк)*. 7. Сонце сідало в темні хмари, але небо понад хмарами було чисте і рожеве *(Ірина Вільде)*.

Довідка: коли б, проте/однак, якщо, тому що, раз, задля того щоб, й/та, незважаючи на те що.

Вправа 54. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Чи погоджуєтесь, що виділені в реченнях слова надають емоційних і змістових відтінків? Яких саме? До якої частини мови належать ці слова?

1. Принеси води.	Принеси-*но* води. *Та* принеси *ж бо* води! *Чи не* приніс *би ти* води?
2. Ти не прочитав/прочитала вірш.	*Хіба* ти не прочитав/прочитала вірш? *Невже* ти не прочитав/прочитала вірш? Ти *ж таки* не прочитав/прочитала вірш?
3. Як ти міг/могла забути прийти?	*Як же* ти міг/могла забути прийти? *Як же ж* ти міг/могла забути прийти?
4. Рідна школо, я люблю тебе.	Рідна школо, *як* я люблю тебе! Рідна школо, *як же* я люблю тебе!

Вправа 55. **I.** Прочитайте текст. Чи доводилося вам бути учасником/учасницею комунікативної ситуації, про яку йдеться? Як ви розумієте авторську констатацію: «Спілкуючись, ми вчимося спілкуватися»? **II.** Випишіть із речень частки, проаналізуйте їх за зразком.

Зразок:

Частка в слові/ реченні	**Розряд за значенням і вживанням** (формотворча/ словотворча/ заперечна/ модальна)	**Вимова та написання**
Будь-якою (ціною)	словотворча (утворює неозн. займ. зі знач. «всякий»)	пишемо **з дефісом** частки *казна-, хтозна-, будь-, -небудь, -бо, -но, -то* (підсилювальна), *-от, -таки*

Мабуть, немає людини, котрій було **б** байдуже, чи слухають її в товаристві. А досягти цього вміють **не** всі. Прислухайтеся до людей, які розмовляють. Відчуваєте: мова, манера говорити – це дзеркало культури?

Хіба приємні, наприклад, крикуни? Від них швидко стомлюєшся й перестаєш **бодай** що-**небудь** сприймати з того, що вони кажуть. Утомлюєшся і від тих, хто сипле словечками, наче горохом, ковтає закінчення, склади. Напружуєшся-напружуєшся, щоб уловити **хоч би** який**сь** зміст, і починаєш *внутрішньо дратуватися*. А який неприємний той, хто **будь**-якою ціною прагне захопити в розмові лідерство, не слухає співрозмовника чи співрозмовницю, а **лиш** нетерпляче очікує **хоч най**меншої паузи, щоб вставити своє: «А **от** я вам ще розповім...», «Оксано, Ігорю, Петре, **та** слухайте **ж**...». Благає, просить – а ніхто **просто** не звертає на те уваги. Бо до чого, власне, прислухатися? Маєш сказати що**сь** цікаве – будь певен, усі почують, **навіть** якщо говоритимеш *пошепки*. А **ні** – для чого ж нав'язувати іншим непотрібну інформацію? *(М. Лямберська).*

Вправа 56. **І.** Оберіть із кожної підгрупи (1–6) по одному вигуку, складіть і запишіть речення. Поясніть розділові знаки. **ІІ.** Проаналізуйте шість вигуків за зразком.

Зразок

Вигук	**Група за значенням** (емоційні/ вольові (спонукальні)	**Група за структурою та походженням** (первинний/ вторинний)	**Вимова та написання**	**Пунктуація**
Ой леле!	емоційний (для вираження жалю, нарікання, страху або здивування)	вторинний (іменникового походження)	вимовляємо з інтонацією жалю, нарікання, страху або здивування; пишемо окремо (два слова)	кому **не ставимо**, бо *ой* інтонаційно тісно пов'язаний із звертанням *леле* та набуває значення підсилювальної частки

1. *Ах, отакої* – сум, розчарування.
2. *Дай Боже, дякую* – спокій, урівноваженість.
3. *Хай йому грець, дзуськи* – злість, досада.
4. *Гм, ет* – іронія.
5. *Ура, ах-ах* – радість, захоплення.
6. *Ой лишенько, ой леле* – страждання, горе, біда.

З великої букви пишемо перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку, звертання або окличного слова, ужитих на початку речення. Напр.: – ***Агов!*** *Де ти?* (В. Нестайко); ***Українці мої!*** *Дай вам Боже і щастя, і сил* (В. Баранов).

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ: якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишемо з малої літери: *Ждемо день і другий* – ***гай-гай! – немає*** *Тетяни* (С. Васильченко).

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ВСТУП. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Не всі іменники мають форму й однини, і множини в рядку

А гори, річки, ходіння, Київ, озера
Б дитина, гілка, комаха, будинок, слово
В книга, читач, пісня, вірш, учитель
Г країна, держава, серце, козак, гребля
Д садочок, вишня, дерево, поле, море

2. Усі прикметники творять вищий і найвищий ступені порівняння від інших основ у рядку

А скромний, рішучий, прозорий, страшний, вдалий
Б молодий, дешевий, блідий, свіжий, дерев'яний
В хитрий, кривий, страшний, розумний, холодний
Г гіркий, сміливий, щирий, високий, радісний
Д поганий, гарний, великий, малий, добрий (що має позитивні властивості)

3. Усі кількісні числівники вжито в орудному відмінку в рядку

А п'ятьма, п'ятьома, шістьма, десятьма, восьми
Б трьохсот, двохсот, п'ятьсот, шестисот
В двома, трьомастами, вісьма, п'ятьомастами, сімома
Г сорокама, дев'яностама, сотнями, парами, тисячами
Д п'ятдесятьма, (на) п'ятдесятьох, п'ятьма, п'ятьома, п'ятьмастами

4. Усі слова є займенниками в рядку

А дехто, дещо, дешево, десять, деякий
Б абияк, абихто, аби тільки, абичий, абзац
В ніхто, ніготь, ніж, нічий, ніскільки
Г хто, хтось, хто-небудь, хтозна-що, будь-хто
Д мій, мідь, між, мізкувати, ми

5. Правильно утворено всі наведені дієслівні форми в рядку

А хотіти – хотять, хотітимеш, хотіли, хочучи
Б кричати – кричуть, кричатимете, кричете, кричіть
В полоти – полімо, полять, полотимете, полеш
Г ходити – ходивши, ходитимеш, пішли, ходімте
Д їздити – їжджу, їздиш, їздите, їздитимете

6. В усіх прислівниках при творенні ступенів порівняння відбуваються зміни приголосних у рядку

А тепло, глибоко, лагідно, кисло, часто
Б рідко, швидко, повільно, спокійно, рухливо
В важко, дорого, вузько, високо, низько
Г різко, тихо, голосно, просто, складно
Д довго, коротко, тривало, цілеспрямовано, солодко

7. Усі слова належать до службових частин мови в рядку

А що то за, там, оввa, геть-чисто, немовбито
Б зате, за те, щоб, що б, якось
В ні, невже, ой-ой, на добраніч, щось
Г начебто, з-за, проте, незважаючи на, навіть
Д вйо, з-перед, як-от, тільки, майже не

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово)

(1)Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя **(2)дано**, щоб людству **(3)чесно** глянути у вічі; не зганьбленим **(4)зберігши** знамено *(М. Бажан)*.

А дієслівна форма на *-но, -то*
Б прислівник
В займенник
Г дієприкметник (особлива форма дієслова)
Д дієприслівник (особлива форма дієслова)

9. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово)

(1)Ой, розказав **(2)би (3)про** те лихо, **(4)та** чи хто повірить.

А звуконаслідувальне слово
Б прийменник
В вигук
Г частка
Д сполучник

10. Установіть відповідність між відмінком і числівниковою формою

Відмінок	*Числівникова форма*
1 називний	**А** вісімдесятьох трьох
2 родовий	**Б** вісімдесятьома трьома
3 давальний	**В** вісімдесят три
4 орудний	**Г** на/у вісімдесяти трьох
	Д вісімдесятьом трьом

11. Установіть відповідність між групою прислівника за значенням і прикладами

Групи прислівників за значенням	*Приклади*
1 місця	**А** наперекір, навмисне, жартома, на сміх
2 способу дії	**Б** далеко, удома, внизу, скрізь
3 причини	**В** чудово, хитро, розумно, відмінно
4 часу	**Г** спросоння, сперечердя, зопалу, знічев'я
	Д учора, торік, тоді, пізно

12. Установіть відповідність між типами дієслівних форм і прикладами

Дієслівні форми	*Приклади*
1 неозначена форма (інфінітив)	**А** замерзлий, зміцнілий, загуслий, розквітлий
2 дієприкметник активного стану минулого часу	**Б** розбитий, відправлений, загоєний, омріяний
3 дієприслівник	**В** непокоїтися, воліти, доручити, оприлюднити
4 дієприкметник пасивного стану минулого часу	**Г** сказали, прочитав би, усміхнись, буду вчити
	Д борючись, від'їхавши, перемігши, гуркотячи

Рефлексія до теми «Вступ. Повторення та узагальнення вивченого»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• яке місце посідає українська мова серед інших мов світу;
• які ознаки покладені в основу об'єднання слів у частини мови;
• які функції виконують іменні частини мови, дієслово та прислівник у реченні;
• як поділ службових слів на типи співвідноситься з їхньою роллю в реченні.

2. Що я навчився/лася робити:
• розрізняти вивчені повнозначні і службові частини мови, вигуки;
• визначати граматичні ознаки слів, що належать до різних частин мови;
• виявляти особливості різних частин мови в усних і писемних текстах;
• орфографічно правильно записувати слова певних частин мови.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ

Навігатор по темі

1 **СИНТАКСИС ВИВЧАЄ:**
1) способи зв'язку слів у словосполученні й реченні;
2) будову та значення синтаксичних одиниць.

2 **ПУНКТУАЦІЯ – ЦЕ**
система правил про розділові знаки.

3 **ОДИНИЦІ СИНТАКСИСУ:**
1) словосполучення;
2) речення.

4 **СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ – ЦЕ**
1) одиниця називання;
2) будівельний матеріал для речення.

5 **ВИДИ ЗВ'ЯЗКУ В СЛОВОСПОЛУЧЕННІ:**
узгодження, керування, прилягання.

6 **РЕЧЕННЯ – ЦЕ**
1) граматично й інтонаційно оформлена синтаксична одиниця;
2) основний засіб вираження думки.

Мій настрій на уроці

Мої очікування:

• поглибити знання про види й будову словосполучень і речень;

• визначати головне й залежне слова в словосполученні, вид словосполучення за характером головного слова;

• інтонаційно правильно виділяти слова логічним наголосом;

• розрізняти типи речень за метою висловлювання, характером граматичної основи;

• конструювати словосполучення й речення різних видів, зокрема синонімічні;

• обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою вивчених правил;

• використовувати виражальні можливості речень вивчених видів в усному й писемному мовленні.

§ 11. ОСНОВНІ ОДИНИЦІ СИНТАКСИСУ – СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ

Вправа 57. **I.** Прочитайте о́бразні вислови про синтаксичну науку (Блок I). Який лінгвістичний афоризм припав вам до душі й чому? **II.** Пригадайте, що вивчають синтаксис і пунктуація, та заповніть пропуски у визначеннях, поданих в Блоці II.

Блок I

1. Синтаксис – вічний двигун, який приводить у рух усю могутність мови, адже саме в синтаксисі мови виокремлено певні закономірності функціонування мовних одиниць, які забезпечують логічний зв'язок у реченні, дотримання граматичних норм *(І. Вихованець)*. 2. Сукупність національно-мовного багатства найповніше виявляється в синтаксисі, що акумулює у своєму загалі попередні надбання *(А. Загнітко)*. 3. Синтаксис – це душа мови *(М. Рильський)*. 4. У безкрайому океані звуків неповторно звучить мелодія рідного слова. Але це не тільки прадавні звуки, це й найтонші відтінки думок і переживань, щедро приготовані для нащадків. І кожне слово – немовби виплекана народом-дивотворцем квітка з неповторним ароматом, з неповторними барвами *(І. Вихованець)*.

Блок II

1. Синтаксис (із грец. syntaxis – побудова, зв'язок, складання) – друга частина ...; розділ науки про мову, який вивчає будову й значення ... та ... . Уперше термін використано в III столітті до н. е.

2. Пунктуація (лат. punctuatio: від punctum — крапка) – це розділ мовознавчої науки про використання ... у реченнях і тексті на письмі. У оновленій редакції «Українського правопису» визначено такі розділові знаки: крапка (.), крапка з комою (;), кома (,), двокрапка (:), тире (–), знак оклику (!) і знак питання (?), три крапки, або крапки (...), дужки (), [], < >, лапки (« », “ ”, рідше „ ”), скісна риска (/).

Вправа 58. Порівняйте тлумачення слова *айфон* та особливості словосполучень, утворених із цим компонентом. Опрацюйте інформацію, подану в таблиці. Прокоментуйте кожну ознаку, наводячи приклади.

Спільні й відмінні ознаки повнозначного слова та словосполучення

Повнозначне слово	**Словосполучення**
Айфон (iPhone) – це серія смартфонів, розроблена та продана компанією Apple Inc.	*інноваційний айфон, потужний айфон, найтонший айфон, братів айфон*
Спільні ознаки	
1) самостійні й вільно відтворювані в мовленні значеннєві одиниці мови; 2) називають певний предмет, явище, ознаку чи процес дійсності; 3) мають початкову форму; 4) виконують функцію називання предмета, ознаки або дії.	

Відмінні ознаки	
1) елементи слова – значущі частини його будови (морфеми) – злиті докупи, напр.: *корінь* (айфон) + *нульове закінчення*;	1) елементи словосполучення оформлені окремо як два повнозначні слова – одне з них ***головне*** (від нього ставимо запитання), а друге – ***залежне*** (яке відповідає на поставлене запитання); елементи словосполучення пов'язані граматичним зв'язком (напр.: ім. + прикм. – *у ч. р., одн., Н. в.*);
2) є найменуванням певного предмета чи явища дійсності;	2) є розчленованим, конкретнішим, точнішим, ніж слово, найменуванням предмета чи явища дійсності;
3) входить до складу словосполучення та речення, у яких цілком розкривається його лексичне і граматичне значення.	3) входить до складу речення.

Вправа 59. Об'єднайтеся в групи. Випишіть із тексту тільки словосполучення. З'ясуйте, де в них головне слово, а де – залежне. Які з наведених поєднань слів не є словосполученнями? Поясніть чому.

Перша група: батько з дочкою, батько і син, схожий/-а на батька, батько попросив, моя родина, більш доступний, зробив/-ла більше, хай подумає, жінка-водій, буду вчитися, хочу вчитися, Середня Азія, не тільки вдень, надзвичайно охайний/-а, троянський кінь.

Друга група: нова книга, далеко, але цікаво, далеко від дому, Кривий Ріг, поїдемо далеко, найбільш зрозуміло, схоже на правду, сізіфова праця, місто Київ, бодай зробить, читати вголос, упродовж року, сильний/-а духом, сад цвіте, будеш відповідати.

До словосполучень не належать: 1) поєднання повнозначного і службового слів *(навпроти вікна, поблизу школи, хай іде)*; 2) поєднання підмета і присудка *(осінь настала)*; 3) поєднання слів на основі сурядного (граматично рівноправного) зв'язку *(батьки і діти, мучуся... але не каюсь)*; 4) складені граматичні форми (напр.: *більш зручний* – складена форма вищого ступеня порівняння прикметника; *буду працювати* – складена форма майбутнього часу дієслова); 5) фразеологізми, які зазвичай можна замінювати одним словом (*п'ятами накивати* – утекти; *байдики бити* – ледарювати); 6) складені власні назви *(Чорне море, Біла Церква)*.

Такі поєднання називаємо **сполученням слів.**

Вправа 60. Замініть і запишіть сполучення слів синонімічними словосполученнями. З'ясуйте, чи змінилось головне слово. Чому? Сформулюйте висновок про багатство синтаксичних засобів української мови для вираження різнобічної інформації.

Зразок: читати й лежати – *читати лежачи*; задум про поїздку – *задум поїхати*; працювати з натхненням – *працювати натхненно*; слово Шевченка – *Шевченкове слово*.

Мрія про подорож; шафа для книжок; сидіти і замріятись; трудитися без перерви; отримати поза чергою; стіл із дерева; водоканал у місті; зала для читання; розслідування журналіста, плата за оренду, дівчина з карими очима; село в Карпатах; погода сьогодні; пляма від чорнила; Василева книжка.

Вправа 61. **I.** Пригадайте характерні особливості словосполучень і речень. Розмежуйте наведені сполучення слів, записавши їх у два стовпчики: «Словосполучення» та «Речення». Із яких речень ви виписали ще й словосполучення? Які словосполучення можна перетворити на речення, якщо поміняти в них слова місцями? **II.** Опрацюйте інформацію, подану в таблицях. Прокоментуйте відмінні ознаки словосполучення та речення, наводячи конструкції-приклади із вправи.

1. Під вечірнім небом. 2. Попереду височіли гори. 3. Берег річки. 4. Реве та стогне Дніпр широкий. 5. Порада друга/подруги. 6. Мужня захисниця. 7. Світає. 8. Безстрашний воїн. 9. Купити планшет. 10. Дорожчий за життя. 11. Дуже голосно.

Основні ознаки словосполучення як одиниці синтаксису

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ			
виражає	**указує на**	**має**	**характеризується**
складне розчленоване найменування (поширену назву)	предмет і його ознаку; дію та об'єкт, на який спрямовано дію; дію та її ознаку; ознаку ознаки	головне та залежне слова	підрядним зв'язком, що поєднує головне й залежне слова

Основні ознаки речення як одиниці синтаксису

РЕЧЕННЯ			
виражає	**указує на**	**має**	**характеризується**
1) закінчену думку, тобто: – повідомлення; – спонукання; – запитання; 2) ставлення мовця до повідомлюваного	співвідношення повідомлюваного з дійсністю (у способі, часі)	граматичну основу – підмет і присудок або лише один головний член	– інтонаційною та змістовою завершеністю; – підрядним, сурядним та ін. зв'язками

Вправа 62. Випишіть із речень словосполучення в початковій формі та згрупуйте їх за значенням: а) предмет і його ознака; б) дія та об'єкт, на який вона спрямована; в) дія та її ознака.

Зразок: (до) *життєдайної мови* – поч. ф-ма *життєдайна мова*; мова (яка?) – предмет і його ознака; *люблю мову* – поч. ф-ма *любити мову*; любити (кого? що?) – дія та її об'єкт; *шануємо довіку* – поч. ф-ма *шанувати довіку*; шанувати (до якого часу?) – дія та її ознака.

Одноманітно і звичайно
кінчалось літо. Рад не рад –
що це міняє? Зустрічай-но
переходо́вий листопад *(Л. Костенко)*.

Ігор Роп'яник.
Ліс восени

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Стараєшся, кущ, лікуєш, шістдесят, перукар, Харків, ім'я, в'їзд, свято, морквяний, орден князя Ярослава, День матері.

§ 12. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА БУДОВОЮ

Вправа 63. Випишіть із речень словосполучення. Виокремте в кожному з них головне слово за допомогою позначки Х, поставте запитання від головного до залежного слова. Визначте, якими засобами поєднано слова у словосполученнях: 1) граматичними (закінчення, прийменники) та за змістом; 2) лише за змістом і порядком слів. Чи можна вважати, що метафоричному словосполученню *камертон природи* властиве значення «предмет і його ознака»?

Я вранці голос горлиці люблю.
Скрипучі гальма першого трамваю
я забуваю, зовсім забуваю.

Я вранці голос горлиці люблю.

Чи, може, це ввижається мені
той несказанний камертон природи,
де зорі ясні і де тихі води? –

Я вранці голос горлиці люблю *(Л. Костенко)*.

Словосполучення (îmbinarea de cuvinte) – це смислове об'єднання двох (чи більше) повнозначних слів на основі змістової та граматичної залежності одного слова від іншого. Зв'язок граматичної залежності одного слова від іншого називаємо ***підрядним зв'язком***. Напр.: *скрипучі гальма, любити голос, голос горлиці, любити вранці, забувати про все.*

Умовні позначення компонентів графічної схеми словосполучення

⊗ – головне слово

○ – залежне слово

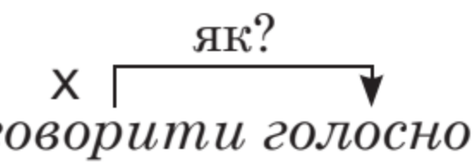

Вправа 64. Поясніть значення слів (за потреби скористайтеся пошуком Google). Утворіть з цими словами словосполучення так, щоб вони були в них головними. Яке запитання ви ставили найчастіше від головного слова?

Чат, чатер, юзер, онлайн, блог, маніпулювати, тролінг, банити, спам, фейк, скріншот.

За будовою словосполучення поділяємо на прості (або непоширені) та складні (або поширені). Словосполучення, що складаються з двох повнозначних слів, називаємо **простими**. Напр.: *віртуальне спілкування, не піддаватися маніпуляціям, навчатися в школі*. Словосполучення, які складаються з трьох і більше повнозначних слів, називаємо **складними**. Напр.: *використання інтерактивних технологій, критично сприймати інформацію, моє місто Чернівці*.

Графічні схеми словосполучень

1) простого: *віртуальне* ***спілкування***

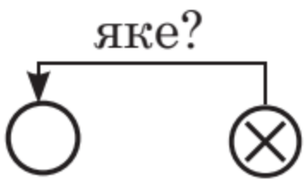

2) складних: а) *критично* ***сприймати*** *інформацію*

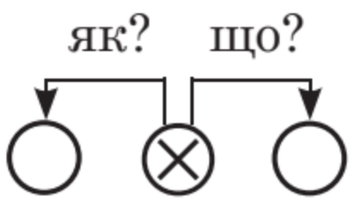

б) *використання інтерактивних технологій*

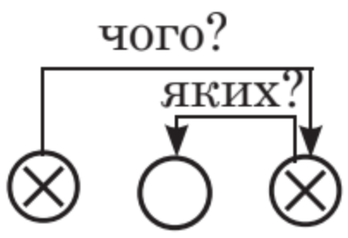

Правильно вживайте словосполучення: *дякую тобі, чекаю на тебе, очікувати тепла, називати на ім'я, звернутися за адресою, відправити поштою, радіти з успіхів, опанувати професію, пробачте мені, прийшов у справі, оволодіти мовою.*

Вправа 65. Об'єднайтеся в групи. Письмово розмежуйте прості та складні словосполучення, поділіть складні словосполучення на прості. Усно з'ясуйте, які багатокомпонентні словосполучення не є складними й чому.

Перша група: голосний сигнал, більш зацікавлені слухачі, зрозуміти його/її позицію, думати вголос, любити казки бабусі, подарувавши сестрі/-братові, жінка/чоловік років сорока, дуже гарно, зацікавити думкою друга/подругу, побігти світ за очі.

Друга група: писати есей, виглядати найбільш ошатно, послухати чиюсь розмову, сонячний день, говорити дуже тихо, буде співати арію, котлета по-київськи, накивати п'ятами від страху, трохи сумно, прочитати цікаву книжку.

Слова в словосполученнях поєднуються трьома типами підрядного зв'язку: узгодженням, керуванням і прилягання́м.

Тип підрядного зв'язку в словосполученні	Значення словосполучення	Структурно-граматичні ознаки типу зв'язку
У з г о д ж е н н я (acordul) Зміна форми головного слова спричинює зміну форми залежного (закінчення), напр.: *тепл**а** **осінь**; тепл**ої** **осені**; теплій **осені**...*	Назва предмета і його ознаки.	*Залежне слово* набуває форм роду, числа, відмінка, як у головного слова. *Головними словами* є іменники (рідше займенники), а *залежними* – прикметники, дієприкметники, займенники, порядкові числівники; рідше другий іменник *(газета «День», завод-велетень).*
К е р у в а н н я (recțiunea) Зміна форми головного слова не спричинює зміни форми залежного, напр.: ***захоплюватися** історі**єю**, **захоплений** історі**єю**.*	Назва дії та об'єкт, на який спрямована дія.	*Головне слово* вимагає від залежного певної форми непрямого відмінка (з прийменником або без нього). *Залежним словом* завжди буває іменник/займенник чи ін. частина мови в значенні іменника, а *головним* – дієслово, іменник, прикметник, дієприкметник.
П р и л я г а н н я (aderarea) Між залежним і головним словами встановлюється лише змістовий зв'язок, який виявляємо за допомогою запитання), напр.: *говорити* (як?) *натхненно*.	Назва дії та її ознаки; назва ознаки та її міри вияву тощо.	*Залежне слово* – незмінне (прислівник, дієприслівник, неозначена форма дієслова). *Головним словом* частіше буває дієслово, рідше – прислівники, прикметники, іменники. Залежне слово розташовується біля головного слова.

Вправа 66. Віднайдіть групу, у якій є зайве словосполучення. Усно обґрунтуйте свій вибір. Розподіліть словосполучення в колонки відповідно до типу підрядного зв'язку: узгодження, керування і прилягання.

1. Згадувати дитинство; причарувала розмовою; відповідаю впевнено, вітаймо переможця/переможницю, завітав би до нас.

2. Наш ліс; український народ; пахощі квіток; п'ятий день, написаний лист.

3. Читати лежачи, давно відремонтований, біг наввипередки, естафетний біг, дуже давно.

Керуванням уважаємо зв'язок будь-якої відмінкової форми залежного слова з прийменником чи без прийменника, напр.: *працювати* (де?) *в офісі, поїхала* (куди?) *до Харкова, повернутися* (звідки?) *із села.*

Вправа 67. Перекладіть словосполучення з румунської мови. Поясніть керування в обох мовах.

Lumina soarelui, lanurile de spice, mergeau alene, cânta din fluier, viața oamenilor, foaie verde, oameni harnici, malurile de piatră, căsuța aceasta, mărețul brad, pădurile de stejar, domneşte pe deplin, m-ați dus, du-te imediat, susține examenele, zise posomorât, vântul rece, ale lor suflete, dulce nume.

Типові помилки в побудові словосполучень

1. Порушення в побудові словосполучень, компоненти яких пов'язано підрядним зв'язком керування, напр.: *завдавати шкоду* (замість *шкоди*). Також потребують форми залежного слова в родовому відмінку без прийменника дієслова: *сподіватися, вчити, вживати, завдавати, зазнавати, потребувати, навчати, чекати.*

2. Неправильна побудова прийменникових конструкцій, напр.: *Марина робила дослідження по озерах* (замість *озер*). Якщо можливі кілька варіантів поєднання, то варто надати перевагу безприйменниковим. Напр.: *гуляти містом* та *по місту,* доцільніше *містом.*

3. Неправильне сполучення іменника з числівником, напр.: *три вчителя обговорювали мою успішність* (замість *вчителі*). Числівник *один* узгоджується з іменником у граматичних категоріях роду, числа, відмінка; числівники *два, три, чотири* керують іменниками в називному відмінку множини; числівники *п'ять, шість, сім, вісім* тощо керують іменниками в родовому відмінку множини: *шість працівників.*

4. Тавтологічні словосполучення, напр.: *у травні місяці, вільна вакансія.* **Тавтологія** – це повторення тих самих, спільнокореневих або близьких за значенням слів. Але не всі повторення спільнокореневих слів можна вважати мовною помилкою, тому що є безліч словосполучень, у яких тавтологія неминуча: *словник іншомовних слів, загадати загадку, розмовна мова.*

Вправа 68. Складіть усну розповідь «Свято незалежності» (вісім–десять речень), використовуючи наведені прості й складні словосполучення. Чи правильне, на вашу думку, твердження: «Словосполучення – це «будівельний матеріал» для речення?

За рішенням українського парламенту; незалежна Україна; найважливіше свято народу; по всій країні; море живих квітів; синьо-жовті прапори; транспаранти з написами; радісні обличчя людей; дружно аплодували.

Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. Перевірте написання ненаголошених голосних, дібравши до слів спільнокореневі.

В..шневий, п..чу, т..хенько, бл..щати, гл..бокий, в..ликий, н..су, кр..жаний, кр..вий, ч..тати, ш..рокий, дал..ч, в..село, ш..потіти, щ..бетав.

§ 13. ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА СПОСОБАМИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА

Вправа 69. **I.** Прочитайте текст. Висловіть свою думку щодо теми «Космічний туризм: користь для людства чи загроза?» **II.** Випишіть із речень виокремлені словосполучення в початковій формі, виділіть у них головне слово й надпишіть, якою частиною мови воно є. Сформулюйте висновок щодо частиномовної належності головних компонентів словосполучення.

За останні шість десятиліть у космос вирушили понад **шістсот людей** (**дещо екзотичне** завжди приваблює!). Усі охочі були **професійними астронавтами** – за винятком семи відомих космічних туристів. Але останнім часом космічний туризм у світі **набирає обертів**. Джефф Безос із Amazon, сер Річард Бренсон із Virgin Atlantic та Ілон Маск із Tesla створили власні компанії для організації позаземних турів, **доступних для корпорацій** або забезпечених людей. Поки дві фірми пропонують 15-хвилинні «суборбітальні»[1] **польоти над Землею, компанія SpaceX** Ілона Маска єдина дає змогу провести у космосі **кілька днів**. Квитки на космічну ракету коштують **зовсім недешево** – від 250 тисяч до кількох мільйонів доларів *(за інтернет-джерелами)*.

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, словосполучення поділяємо на шість груп.

Вид сполучення	Спосіб вираження головного слова	Приклади
Іменникове	іменник	чудова хустка
Прикметникове	прикметник	червоний від хвилювання

[1] *Суборбіта́льний космі́чний політ* – космічний політ літального апарату по балістичній траєкторії зі швидкістю, недостатньою для виведення на орбіту штучного супутника Землі.

Числівникове	числівник	два зошити
Займенникове	займенник	дещо незрозуміле
Дієслівне	дієслово	відповісти на дзвінок
Прислівникове	прислівник	далеко в лісі

Вправа 70. Запишіть словосполучення в такому порядку: іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові.

Привітний до кожного; вслухатися в мелодію; триста років; працюють охоче; надзвичайно добре; спогади про поїздку; хтось із учнів; пшеничне зерно; палаючий обрій.

Вправа 71. Утворіть і запишіть по три словосполучення, які б складалися зі слів таких частин мови: іменник + іменник; прикметник + іменник; дієслово + іменник; дієслово + прислівник; числівник + іменник; займенник + іменник.

Вправа 72. **І.** Розгляньте ілюстрації. Що на них зображено? Якому способу життя ви надаєте перевагу – пасивному чи активному? Чому? **ІІ.** З огляду на зображення утворіть по два словосполучення до кожного типу: іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, прислівникові, дієслівні.

Вправа 73. **І.** Прочитайте текст, визначте його основну думку. Зверніть увагу, як учні/учениці з'ясовували лексичне значення слів-паронімів і конструювали з ними нормативні словосполучення. **ІІ.** Усно розтлумачте однокореневі пароніми *лі́карський, ліка́рський, лікарня́ний; сердечний, сердешний, серцевий* (за потреби скористайтеся словниками). Утворіть із ними словосполучення, запишіть їх.

ЯК ПРАВИЛЬНО?

Учні/учениці написали твір про свої враження від екскурсії на завод. Аналізуючи допущені помилки, учителька зауважила, що дехто не розуміє, коли треба писати слово *робочий*, а коли – *робітничий*.

– Мені здається, що не можна казати «робоча їдальня», – несміливо піднялась одна дівчинка. – Я б сказала *робітнича їдальня*. Але чому, сама не знаю.

– Мені теж здається, що правильніше буде «робітнича їдальня», але пояснити, чому так, не можу, – сказав хтось серйозно.

– Усе це слушно, але хотілося б, щоб ви самі додумалися, коли ми кажемо *робочий*, а коли *робітничий*. Ось я прочитаю окремі уривки з творів. Чи всі словосполучення вжито правильно?

– Мені здається, що не всі. Не можна казати «робочі збори», «робоча слава»...

– Розумник, у тебе є чуття мови.

– Подивимося, – каже вчителька, – що вийшло: *робочий* – день, інструмент, одяг; *робітничий* – профілакторій, честь, слава, збори, їдальня. Подумайте, від яких іменників утворено кожний із цих прикметників, перевірте за словником. *(Після обговорення)*. Тепер усе стало на місце: робочий – прикметник від слова *робота*, його вживаємо зі словами, що стосуються роботи (*робочий день* – день роботи; *робочий інструмент* – інструмент для роботи; *робочий одяг* – одяг для роботи), а *робітничий* – прикметник від слова *робітник*, і поєднуємо його зі словами, що стосуються робітників (честь, слава, збори робітників – *робітничі*; профілакторій, їдальня – для кого? – для робітників, а отже, *робітничі*) *(за Є. Чак)*.

Схема синтаксичного розбору словосполучення

I. Випишіть із речення словосполучення.

II. Зазначте початкову форму словосполучення.

III. Визначте головне та залежне слова (позначте їх графічно на письмі).

IV. Сформулюйте запитання до залежного слова.

V. Укажіть тип словосполучення за будовою (просте чи складне).

VI. Укажіть тип словосполучення за належністю головного слова до певної частини мови (іменникове/ прикметникове/ числівникове/ займенникове/ дієслівне/ прислівникове).

VII. Назвіть тип підрядного зв'язку (узгодження/ керування/ прилягання).

VIII. Укажіть, як зв'язане залежне слово з головним:

1) граматично (за допомогою закінчення або закінчення і прийменника);

2) лише за змістом і розташуванням компонентів.

Зразки розбору

Рідна домівка, рідне гніздо – так у народі називають батьківську хату (із часопису).

Зразок усного розбору

Називають хату – словосполучення, початкова форма якого *називати хату*; головне слово *називають*, залежне – *хату*. *Називати* (що?) *хату*. За будовою словосполучення просте; за частиномовною належністю головного слова – дієслівне; компоненти пов'язані підрядним зв'язком – керуванням (без прийменника) та граматично (закінченням).

Зразок письмового розбору

Називають хату – словоспол., *називати хату*; гол. сл. *називати* (що?) *хату* – залеж.; 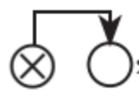 , просте, дієсл.; підряд. зв'язок, керув. (без прийм.), грам. засіб зв'язку – закінч.

Вправа 74. Розберіть за схемою синтаксичного розбору такі словосполучення: *голосний спів, голосно гризли, гризли цукор, трошки гірше*.

Перевірити правильність написання букв ***е*** та ***и*** можна наголосом (*велич – вели́кий, непримиренний – мир, шести – ше́стеро*).

Однак деякі слова треба запам'ятати: *апельсин, бензин, бетон, декада, делегат, демократія, директор, диригент, колектив, кишеня, левада, легенда, леміш, лимон, математика, медаль, минуле, пенал, ремонт, рецепт, тепер, тремтіти, чекати.*

§ 14. РЕЧЕННЯ. ТИПИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 75. **І.** Прочитайте мовчки текст, у якому бракує розділових знаків у кінці речень. **ІІ.** Поділіть текст на речення, а потім запишіть їх, починаючи кожне речення з великої літери та оформивши відповідним розділовим знаком – крапкою, знаком запитання чи оклику відповідно до змісту й інтонації. Виразно прочитайте редагований текст, відтворюючи почуття й емоції автора. Сформулюйте висновок про роль речень у тексті.

Для чого навчають рідних слів матері для чого бережуть звичаї батьки щоб діти обміняли їх у чужому краї, як розмінюють на жменю мідяків золотий гріш чужі звичаї можуть бути й гарними, але ж вони – чужі тільки потурнаки[1] міняють батьківське на чужинське[2] так можна поміняти все, але ж тоді збідніє світ це якби барвистий квітник засіяти тільки одним квітом поміняти звичаї, вітцівщину[3] – це поміняти матір народила ненька дитя, виспівала йому всі пісні, а в них піт і кров дідів і прадідів хіба ж можна проміняти рідну пісню на чужинську, вицідивши зі свого серця дідівську кров і наливши чужої може, в чужому краї і тепліше сонце, може, солодші плоди але чим завинив перед тобою рідний край, що ти цураєшся його край, як і долю, не вибирають, вони – од Бога пам'ятаймо це *(за Ю. Мушкетиком)*.

Речення (propoziția) – основна одиниця синтаксису, засіб формування, вираження й повідомлення думки. За допомогою речень людина виражає свої почуття, бажання, згоду або незгоду, прохання чи наказ. Напр.: *Пригорнись до мене, слово, коли щира ллється мова. Будь кресалом і оралом, проти ворога забралом, будь і сповіддю, й клятьбою,*

---

[1] *Потурна́к – заст., зневажл.* Потуречений чоловік.
[2] *Чужи́нський* – чужий, іншомовний.
[3] *Вітці́вщина – діал.* Батьківщина.

й просто долею людською (Л. Забашта). *О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань!* (Олександр Олесь).

Речення – це слово або група слів, які виражають повідомлення про дійсність, містять запитання чи спонукання кого-небудь виконати певну дію, тобто служать одиницею спілкування.

Речення – граматично й інтонаційно оформлена цілісна одиниця мовлення.

Кожен текст членуємо на окремі речення – **прості** й **складні**.

Вправа 76. I. Прочитайте тексти А і Б. Визначте тему, основну думку, тип і стиль мовлення. **II.** Назвіть граматичну основу в кожному реченні. Як називаємо речення, у якому дві (або більше) граматичні основи? Чи може одне слово бути реченням? Чому? Наведіть приклад із проаналізованих текстів. Доведіть, що речення – це цілісна одиниця формування, вираження й повідомлення думки.

Текст А

Світало. На блідому небі ясно горіла зірниця. Колосисте море синіло під росою в тьмяному світлі. Од свіжого подиху ранку злегка тремтіли жита, з рум'яного сходу линуло світло і м'якими хвилями розпливалось поміж небом і землею. Над полем, у високості, співали вже жайворонки *(М. Коцюбинський)*.

Текст Б

То була тиха ніч чарівниця.
Покривалом спокійним, широким
простелилась вона над селом.
Прокидалась край неба зірниця,
мов над озером тихим, глибоким
лебідь сплескував білим крилом *(за Лесею Українкою)*.

За складом граматичної основи, тобто за кількістю головних членів, прості речення поділяємо на двоскладні й односкладні. **Двоскладними** (propoziții bimembre) називаємо такі речення, у яких є і підмет, і присудок. Напр.: *Темна* (що?) *хмара* (що зробила?) *озвалася громом гучним* (Леся Українка). Схематично це речення можна зобразити так: ⊖ ⊖

Односкладними (propoziții monomembre) називаємо речення, у яких є лише один головний член, подібний до підмета чи до присудка. Напр.: ***Люби*** *життя у боротьбі щоденній...* (Л. Забашта). ***Вікно. Туман. І гілка*** *горобини* (Л. Костенко). Перше речення за граматичною основою можна оформити схемою ⊖, а друге – ⊖.

Вправа 77. I. Прочитайте текст. У чому його ідея? Чи поділяєте ви думку поета, що людина-відступник без мови втрачає свою духовну сутність? **II.** Випишіть із тексту лише прості речення та підкресліть граматичні основи. Визначте, які з них двоскладні, а які односкладні.

Ти зрікся мови рідної. Ганьба
тебе зустріне на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба –
її не понесеш нікому!

Ти зрікся мови рідної. Нема
тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма –
в твій слід він кине сміх-погорду!

(Д. Павличко)

Прості речення, що складаються лише з граматичної основи, називаємо **непоширеними**, напр.: *Настав вечір*. *Вечоріє*. *Вечір*. Якщо ж до структури речення крім головних членів входить хоча б один другорядний член (означення, прикладка, додаток, обставина), то таке речення називаємо **поширеним**, напр.: *Уже настав вечір-чарівник*. *Узимку вечоріє рано*. *Теплий вечір*.

Вправа 78. **I.** Розгляньте геоконтекстну інтернет-рекламу піцерій. Об'єднайтеся в три групи та попрацюйте рекламістами / рекламістками одного із закладів харчування в Києві. Змагаючись між собою, складіть слоган реклами найсмачнішої піци, яку б відвідувачі оцінили п'ятьма зірками. **II.** Запишіть три простих речення: одне – непоширене другорядними членами, а два інших – поширені додатком, означенням, прикладкою та обставиною (у різних комбінаціях).

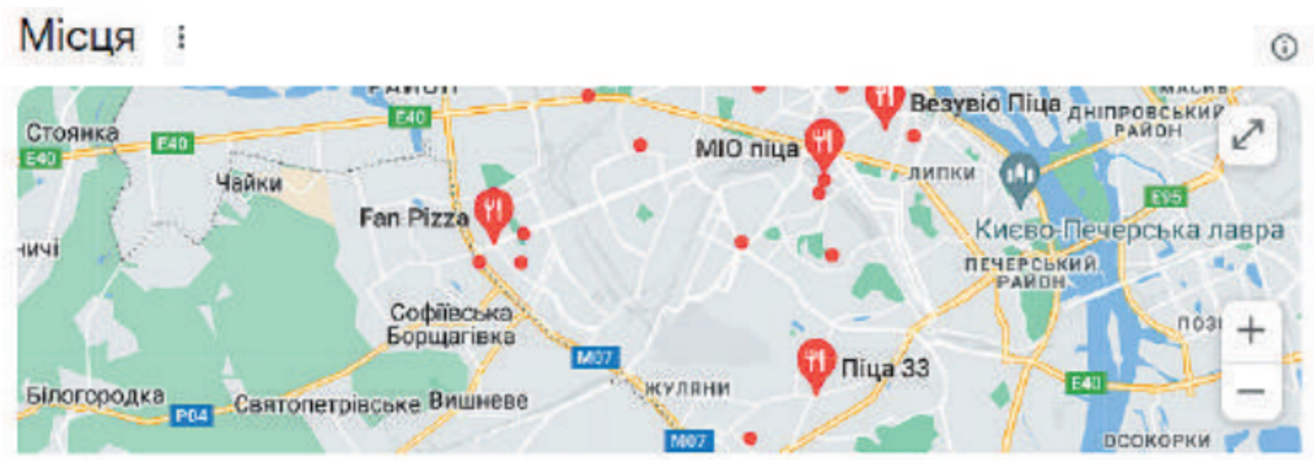

Вправа 79. **Словом і пензлем. I.** Прочитайте монофон на букву С, що його склала Катерина Лука. З яким текстовим образом співвідноситься для вас написана буква **С**? Які асоціації спричинили звуки [**с**] і [**с′**] у словесному змалюванні сходу сонця у степу? Як доповнює світо- і світлосприймання картина Івана Марчука? **II.** Усно визначте, скільки простих речень у цьому тексті. Віднайдіть речення, що містять відокремлені дієприслівникові звороти та однорідні присудки. Чому подібні речення називаємо «прості ускладнені»? Яку додаткову інформацію вони містять?

Степ спав спокійним солодким сном. Спали суріпки, схиливши стомлені спекою суцвіття. Спали стоптані сполоханими сайгаками сіруваті спориші. Спало сонце. Стиха співав смерклому світу свою співанку сріблястий струмок. Стара сова спокійно споглядала сумовиті сутінки. Скоро степ скине сіру сутану. Світ став сіріти, сутінки світлішати. Сивий серпанок стиха сповивав скоринку сонця. Снувало сірими сновидами сімейство сайгаків, струшуючи спозаранку спогади солодких снів. Смачними сухими стравами серед сінажу снив солодець. Серед сизих сутінків скрекотала схарапуджена сорока, соромлячись свого скрипучого співу. Спантеличений сердитий сіроманець скаконув свіжоскошеними сінами. Стріпонулись сайгаки, спроваджуючи свої страхи, стрімко сколотили струмок, скоро стрімголов стрибали серед сухостою стоптаними стежками. Сполохані синьогруді синички сколихнули стебла сокирок. Стоголосим співом степ стрічав сяюче світило. Спалахнули самоцвітами спраглі сухі стеблинки. Сяяли смарагдами стиглі суниці, скроплюючи сполум'янілими сльозами свіжоскошене сіно. Сходило сонце.

Іван Марчук. Місячна ніч

Вправа 80. Прочитайте реченнєві контексти. Подумайте, чи виражають вони ту саму думку. Письмово проаналізуйте кожне речення за будовою: просте/складне, двоскладне/односкладне, поширене/непоширене, ускладнене/неускладнене.

Зразок: Золотий вогонь палахкотів посеред ниви, розганяв нічний холод *(П. Загребельний)*. Реч. просте, двоскл., пошир., ускл. однорід. присуд.

1. **Навчання в школі закінчилося**. Учні/учениці підуть на екскурсію в музей. 2. **Після закінчення навчання в школі** учні/учениці підуть на екскурсію в музей. 3. **Закінчивши навчання в школі**, учні/учениці підуть на екскурсію в музей. 4. Учні/учениці **закінчать** навчання в школі **й підуть** на екскурсію в музей. 5. **Коли учні/учениці закінчать навчання в школі**, то підуть на екскурсію в музей.

Розподіліть у три колонки займенники, які пишемо: 1) разом; 2) окремо; 3) з дефісом. Обґрунтуйте орфограми.

Будь/у/кого, будь/який, чий/будь, аби/хто, котрий/сь, хтозна/при/кому, що/небудь, бозна/що, де/що, казна/з/ким, казна/чий, хтозна/який, ані/чий, бозна/в/кого.

§ 15. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 81. **І.** Послухайте або прочитайте текст, передаючи специфічну інтонацію. Визначте тему, основну думку. Візьміть активну участь в обговоренні проблеми читання книг молоддю в період інформатизації суспільства. За бажання унаочніть свою думку графічним матеріалом (діаграмами, порівняльними таблицями, світлинами, скріншотами із соціальних мереж). **ІІ.** Проаналізуйте усно речення за метою висловлювання. Які з них треба читати з окличною інтонацією?

Людині заповідано (і не наяву, а вві сні) читати впродовж життя. Як цього досягти? Ось мої поради, що мають вигляд пророкування.

Не відаючи що, не знаючи як і де, і яким способом, – читай!

Призначення твоє на землі й у світі: читай!

Читай на землі сліди живі й мертві, камінь і пісок, у листі дерев і в травах, у сонячнім мареві й у дощовій імлі, у течії рік, в очах дітей і жінок, у бігові о́леня, у пострибі лева, у співі птахів, у горінні вогню, в мерехтінні зірок, у безконечних просторах неба – читай!

Вогненні літери, випечені в твоїм серці й у мозку, вийдуть із серця і мозку, засяють яскравіше за всі самоцвіти землі, запалають яскравіше всіх вогнів небесних – читай! *(за П. Загребельним).*

Залежно від мети висловлювання речення поділяємо на **розповідні** (enunțiative), **питальні** (interogative) та **спонукальні** (imperative).

Розповідні	Питальні	Спонукальні
Про когось або про щось розповісти, повідомити або заперечити	поставити запитання (про когось або про щось запитати)	когось спонукати або закликати до певної дії
Життя без книг – це хата без вікна *(Д. Павличко).* Будь-яка справжня книга – нескінченна... *(М. Енде).*	Хто ця людина – ти хочеш знати? Дізнайся, що саме вона любить читати! *(народна творчість).*	

За інтонаційним забарвленням виокремлюємо **неокличні** речення (вимовляємо спокійною інтонацією, із звичайною силою голосу) та **окличні** (propoziții exclamative) – емоційно забарвлені речення. ***Окличними*** можуть бути розповідні, питальні та (найчастіше) спонукальні речення. Засоби вираження окличності – піднесена інтонація всього речення (на письмі позначаємо її знаком оклику), вигуки, окличні частки.

Вправа 82. Спишіть речення та визначте їхні типи за метою висловлювання й інтонацією. Серед наведених висловлень виділіть стверджувальні й заперечні (вони містять заперечні частки *не, ні*). Поясніть розділові знаки в кінці речень.

1. Мовчати вміє ніч. Вона німа. А день говорить мовами всіма *(Д. Павличко)*. 2. При труднощах, друже, не гнися в дугу! *(С. Пушик)*. 3. Яка орда нам гідність потоптала? *(Л. Костенко)*. 4. Не можна любити народів других, коли ти не любиш Вкраїну!.. *(В. Сосюра)*. 5. Козацький вітер вишмагає душу, і я у ніжність ледве добреду. Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту?! *(Л. Костенко)*. 6. Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води... *(В. Сосюра)*.

Розповідним і питальним реченням властива специфічна інтонація, яку на письмі позначаємо розділовими знаками. Зокрема, у кінці розповідного речення ставимо крапку або (рідше) три крапки на позначення перервності або незакінченості висловлення. **Розповідна інтонація** підвищується на найважливішому для повідомлення слові й у кінці речення знижується.

Напр.: Я люблю читати. Я люблю читати гарні книги...

За **питальної інтонації** мóвець або підвищує тон на тому слові, яке містить змістове запитання, або підносить голос у кінці речення. У кінці питального речення ставимо знак запитання або знак запитання з крапками.

Напр.: *Людину можна пізнати по тих книгах, які вона читає?*

Окрім інтонації засобами вираження питальності є питальні займенники, прислівники та питальні частки, вставні слова й порядок слів.

Вправа 83. **І.** Об'єднайтеся в дві групи. Спишіть питальні речення та підкресліть питальні слова. У який спосіб оформлена питальність без питальних слів? **ІІ.** Віднайдіть серед наведених речень такі, що не потребують відповіді (риторично-питальні).

Перша група: 1. А може, у вечірнім присмерку, у попелі згорілих літ вишукую останню іскорку, мов найдорожчий самоцвіт? *(Н. Забіла)*. 2. Чим зрівноважити ту правду, що болить і відливається під серцем у набої?! *(Д. Павличко)*. 3. Я хочу знати, любиш ти мене, чи це вже сон, який уже не сниться? *(Л. Костенко)*. 4. Хіба можливе щастя без любові *(М. Чабанівський)*.

Друга група: Хіба можна на одній ноті проспівати пісню? Хіба можна одним словом висловити всі душевні почування? А чи варто шукати експресію в картинах баранівської селянки Катерини Білокур? Її картини – це картини-символи. Якою ж вона була на вроду? Який мала характер ця жінка? *(із часопису)*.

Окремі питальні за формою речення не потребують відповіді, вони близькі до розповідних, у яких стверджують певний факт. Такі речення називаємо **риторичними питальними реченнями** (interogative retorice). Напр.: *Хто з вас може перелічити обов'язки матері?!* (О. Гончар) у значенні розповідного: *Ніхто з вас не зможе перелічити обов'язки матері*. Або: *Хто може випити Дніпро?* (М. Рильський) у значенні розповідного: *Ніхто не може випити Дніпро*. У кінці риторичного питаль-

ного речення найчастіше ставимо знак запитання та знак оклику. Хоча може стояти й лише знак запитання або лише знак оклику. Напр.: *Як тебе не любити, Києве мій!* (Д. Луценко)

Вправа 84. **І.** Прочитайте текст. Віднайдіть і схарактеризуйте спонукальні речення за значенням і засобами вираження спонукальності. «Відремонтуйте» слова з пропущеними літерами й усно поясніть їхнє написання. **ІІ.** Укладіть на основі прочитаного та власного досвіду порадник щодо правил ефективного читання «Книга – твій друг, без неї, як без рук».

ЛЮБІТЬ ЧИТАТИ

Література дає вам колосальний, великий і глибокий досвід жи..тя. Вона робить людину інтелігентною, розвиває не тільки почу..тя краси, а й розумі..ня жи..тя, усіх його складнощів, є провідником в інші епохи й до інших народів, розкриває перед вами серця людей. Одне слово, робить вас мудрими. Проте все це дається тільки тоді, коли ви читаєте, занурюючись у всі подробиці. А таке чита..ння можливе лише тоді, коли ви читаєте із задоволен..ям, не тому, що той чи той твір потрібно прочитати, а тому, що він вам подобається – ви відчули, що автору/авторці є що сказати, є чим з вами поділитися, і він/вона уміє це зробити. Якщо перший раз прочитали твір неуважно – прочитайте ще раз, утретє. У людини пови..ні бути улюблені твори, до яких вона звертається неодноразово, які знає в подробицях, може пригадати за сумних обставин то для підня..тя настрою, то для розрядки обстановки, то посмішити, то просто висловити своє ставле..ня до того, що відбувається з вами чи з кимсь іншим. Умійте читати не тільки для шкільних відповідей і не тільки тому, що ту чи ту річ читають зараз усі – вона модна. Умійте читати з інтересом і не поспішаючи. Не будьте метушливі. Через метушливість людина безглуздо витрачає найбільший і найкоштовніший капітал, яким вона володіє, – свій час *(із часопису)*.

Інтонація спонукальних речень залежить від форми спонукання до дії. Якщо воно сказано в м'якій формі (прохання, благання, побажання, напуття, поради), то інтонація спонукального речення близька до інтонації розповідного речення, тобто спонукальні речення вимовляємо спокійно й рівно. У кінці такого речення ставимо крапку. Напр.: ***Не хилися**, червона калино, маєш білий цвіт*. ***Не журися**, Україно, маєш славний рід* (народна творчість). Якщо ж спонукальні речення набувають форми наказу, протесту, заборони, обурення, то інтонація підвищується, що й позначається на письмі знаком оклику. Напр.: ***Нехай** ніхто не половинить твоїх земель, **не розтина**, бо ти єдина, Україно, бо ти на світі в нас одна!* (Д. Чередниченко). Засоби вираження спонукальності – спонукальна інтонація, дієслівні форми наказового способу, інфінітиви, частки й вигуки.

Вправа 85. Перекладіть речення українською мовою. Запишіть переклади. Охарактеризуйте речення за метою висловлювання.

1. Ah, de-ar veni primăvara! *(M. Eminescu)*. 2. Hai mai bine despre copilărie să vorbim, căci ea singură este veselă şi nevinovată *(I. Creangă)*. 3. Pădurile de stejar au prins a se rări *(I. Druță)*. 4. – Cu mata vorbesc, fetiță! Cum te cheamă? *(O. Cazimir)*. 5. Cu câtă strălucire, ce adânc şi albastru se dezvelea cerul! *(E. Gârleanu)*. 6. Nu e aşa c-o să merg şi eu? *(I. Al. Brătescu-Voineşti)*. 7. Oare nu-i târziu, moş Nichifor? *(I. Creangă)*. 8. Unde eşti, copilărie, cu pădurea ta cu tot? *(M. Eminescu)*.

Вправа 86. **І.** Надиктуйте поетичний текст на диктофон мобільного пристрою та послухайте в запису. **ІІ.** Спишіть текст, ставлячи розділові знаки в кінці речення замість дужок. Які розділові знаки переважають у тексті? Чому? Як ця характерна ознака співвідноситься з типом мовлення, що його обрала авторка?

Школа… школа (...)
Твій лик – в далині,
Незабуть – не завжди панацея[1] (...)
Але дзвонить твій дзвоник мені
В час суцільних гімназій, ліцеїв (...)
Всі вони – до майбутнього старт,
Все у кожному старті – посутнє (...)
За минулим тужити не варт,
Але що є без нього – майбутнє (...)
Перший клас (...) Перший випуск (...) Поріг (...)
Перша клятва коханню (..) Розлука (...)
Перший спогад надбитих доріг (...)
Перша ластівка (...) І – перші круки (...)
Але в небі твоїм – голуби,
Високості – в інтимній розмові (...)
Не клянися любов'ю – люби (...)
І Любові бракує… любові (...)
Школа… школа (...) Дитинства причал (...)
Чисте світло цнотливих полотен (...)
Домалює вже сива свіча,
Ким ти вийшов із нього (...)
І – хто ти (...)

Т. Севернюк

Розподіліть у три колонки числівники, які пишемо: 1) разом; 2) окремо; 3) з дефісом. Обґрунтуйте орфограми.

Мільйон/тритисячний, 35/мільйонний, двох/тисячний, трьох/сот, дві/з/половиною/тисячі, 3/тисячний, шіст/десяти/п'яти/мільйонний, тисяча/п'ятсот, 4/мільярдний.

[1] *Панацéя – перен.* Універсальний засіб, який нібито запобігає будь-якому лиху, зараджує при розв'язанні всіх проблем.

§ 16. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Вправа 87. Запишіть речення та підкресліть у них головні і другорядні члени. Усно проаналізуйте речення щодо порядку слів. На якому місці стоїть у кожному з речень: а) підмет щодо присудка; б) означення щодо означуваного слова; в) додаток щодо присудка?

1. Перетерла душа всі віжки *(Л. Костенко)*. 2. Принц розлюбив свою принцесу. Нові з'явились інтереси. Нові з'явились відкриття. Таке життя *(І. Жиленко)*. 3. Дощиком покропило квіточку кожну *(І. Жиленко)*. 4. Година для праці настала *(Леся Українка)*. 5. Мати діток пригорнула: – Хмарка дощик он несе *(П. Тичина)*. 6. І альфа-часточки, як ельфи, над бур'янами пурхають в полях *(Л. Костенко)*. 7. Взялися хлопці лелеку лікувати *(В. Сосюра)*.

Слова в реченні розташовуються в певному порядку. Словопорядок в українській мові є вільним, оскільки за жодним із членів речення не закріплене те чи те місце. Проте місце члена речення в структурі висловлення залежить від змісту й мети повідомлення, інтонації, логічного наголосу, морфологічного засобу вираження члена речення.

Порядок слів у реченні	
прямий (directă)	**зворотний** (inversă)
І. Головні члени	
підмет + присудок: *Ніч кигиче. Година пізня.*	присудок + підмет: *Кигиче ніч* (В. Слапчук).
ІІ. Другорядні члени речення	
а) дієслово-присудок + додаток: *Я вигадаю нові літери та розділові знаки* (С. Жадан); б) узгоджене означення + означуване слово: *Вишневі кущі в молодих житах* (О. Ковальова); в) означуване слово + неузгоджене означення: *Перший промінь сонця лягав на море* (М. Коцюбинський).	а) додаток + дієслово-присудок: *Журбою не накличу собі долі...* (Т. Шевченко); б) означуване слово + узгоджене означення: *Ходить листя по узліссю, по стежині лісовій* (В. Голобородько); в) неузгоджене означення + означуване слово: *І грандіозним виростало прекрасне дружби почуття* (П. Тичина).

Вправа 88. **І.** Визначте (усно) порядок слів у реченнях – прямий чи зворотний. **ІІ.** Висловлення зі зворотним порядком слів (інверсією) розподіліть відповідно до стилістичних функцій і письмово заповніть таблицю. Зверніть увагу на виокремлені компоненти й інтонаційне оформлення речень.

Стилістичні функції речень з інверсією	**Приклади**
– підкреслити урочисту піднесеність мови текстів на релігійну тематику:	
– увиразнити оповідну манеру казки:	

– навіювати мотиви народної пісні:	
– досягти виразності та емоційності мовлення через переміщення окремого слова в кінець речення:	

1. Раптом жах **першорідний** в невидимій пущі[1] завив: заблукало ягня, що в отарі **небесній** пасеться *(А. Тимченко)*. 2. Ой летіли **лебідоньки** через темний бір[2], пороняли біле **пір'я** та й у батьків двір. Що виходив молод **хлопець** рано на зорі, позбирав **він** біле пір'я в батьковім дворі *(М. Рильський)*. 3. Одного разу бігла **лисиця** до саду і зустріла по дорозі **їжака**: – Добрий день, їжаче! *(народна творчість)*. 4. Єдиний мій плюс усотає[3] зола[4], одну твою ваду забувши **навмисне** *(В. Бойко)*. 5. Урок **останній**. Сонце **над землею** світило нам. Ми радісні **були** *(В. Сосюра)*.

Вправа 89. Проведіть експеримент. Замініть у реченнях зворотний порядок слів на прямий (усно). Простежте, чи вплинуло це на художнє звучання речень. Чи змінило зміст і емоційне сприйняття повідомлюваного?

1. Перо павиняче, в вазон устромлене, кивало з вітром у вікні розчиненім... *(П. Тичина)*. 2. Посадила мати донечку під яблунею білою, посадила, як ту квіточку *(В. Голобородько)*. 3. Вийшов навстріч Кожум'яка старий *(Л. Забашта)*. 4. Ночами сниться птиця тонкопера, що у ковчезі Ноєвім була *(А. Тимченко)*. 5. Перо сови мені на стіл упало, і стрепенулось дико і зухвало *(І. Драч)*. 6. Десь збоку ранок росинку гладить *(С. Сапеляк)*. 7. І струмок прадавню казку, казку білу, наче день, потихеньку-тихо каже, листя слухає і йде *(В. Голобородько)*.

Вправа 90. Перекладіть речення українською мовою, зверніть увагу на словопорядок. Чим зумовлена зміна словопорядку в українській мові (порівняно з румунською).

1. Stau câteodată şi-mi aduc aminte ce vremi şi ce oameni erau prin părţile noastre *(I. Creangă)*. 2. Tu rămâi la toate rece *(M. Eminescu)*. 3. Aşa se petreceau lucrurile pe vremea aceea, şi vremile erau atunci minunate *(I. Slavici)*. 4. Prietenul meu a fost invitat la o întâlnire cu scriitorii. 5. După amiază, ca din pământ, s-a ridicat deasupra satului o lume întreagă de nori mari şi grei *(I. Druţă)*. 6. Bradul falnic şi mândru, fagii şi stejarii, toţi se luaseră la întrecere, care să fie mai mândru la port *(Folclor)*. 7. În zilele senine cu soare de aici se vedea tot şesul verde din zare *(I. Druţă)*.

Із порядком слів тісно пов'язаний **логічний наголос** – виокремлення слова чи групи слів у реченні посиленням голосу. Залежно від логічного

---

[1] *Пу́ща* – великий, густий, дрімучий ліс; хащі.

[2] *Бір* – сосновий або інший шпильковий ліс.

[3] *Усо́тати – перен.* Вбирати в себе, сприймати різні враження зовнішнього світу.

[4] *Зола́* – незгорілі рештки у вигляді пилу, що лишаються після спалювання якої-небудь речовини.

наголосу те саме речення може мати різне прочитання чи вимовляння. Напр., речення *Батьки повертaлися додому* (Л. Дмитерко) може мати три різних логічних наголоси залежно від відповіді на запитання: ***Хто*** *повертався додому?* ***Що*** *робили батьки?* ***Куди*** *повертaлися батьки?*

Вправа 91. **І.** Прочитайте текст, виділяючи логічним наголосом виокремлені курсивом слова. **ІІ.** Поставте запитання до логічно виділеного слова. Наскільки зміст висловлюваного залежить від місця логічного наголосу?

1. *Дід* з дитинства заохочував онука/онуку до гончарного ремесла. 2. Дід з дитинства *заохочував* онука/онуку до гончарного ремесла. 3. Дід з дитинства заохочував *онука/онуку* до гончарного ремесла. 4. Дід з дитинства заохочував онука/онуку до *гончарного* ремесла. 5. Дід *з дитинства* заохочував онука/онуку до гончарного ремесла.

Вправа 92. Усно складіть діалог (шість–вісім реплік) за світлинами (на вибір). Використовуйте різні речення за метою висловлювання та інтонацією. Найважливіші змістові компоненти виділяйте логічним наголосом.

Випишіть у дві колонки слова, у яких: 1) відбувається спрощення; 2) не відбувається спрощення. Обґрунтуйте орфограми.

Ключ. Підкресливши в кожному слові другу букву, прочитаєте словосполучення.

Пристрас/ний, контрас/ний, хвас/нути, кількіс/ний, у доблес/ному, зап'яс/ний, знавіс/нілий, радіс/ний, у мас/ному.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Усі поєднання слів не є словосполученнями в рядку

А гори перевернути, дати на горіхи, часто-густо, сказати правду, до лісу рукою подати

Б честь і порядність, більш вигідний, листя пожовкло, нехай скаже, Тарас Шевченко

В наламати дров, бути причетним до справи, буду виступати, ріки і озера, найбільш вдалий, дуже серйозний

Г Іван Петрович Котляревський, ламати голову, поїхати куди завгодно, крізь зуби сказати, рання весна
Д підписати наказ, кривити душею, пекти раки від сорому, очима стріляти, поети і прозаїки

2. Усі словосполучення однакові за будовою в рядку
А лірика Павла Грабовського, болісно переживати, чистота дитячої душі, крізь усі випробування, віддати життя за Батьківщину
Б мотиви творчості письменника, побудувати металургійний завод, відображення дійсності, упевнено йти вперед, будемо копати криницю
В узятися за письменницьке перо, милуватися краєвидом, бути школою майстерності, взірець моральної чистоти, відповідати за долю людства, викресати вогонь
Г голосно читати вірш, поділити яблуко надвоє, вміння вчителя/вчительки зацікавити, братова книга з малюнками, оригінальний стиль письменника
Д культура Давньої Греції, подорожувати рідною землею, більш відомий дослідник, авторка «Лісової пісні», новий смартфон

3. Усі словосполучення прості за будовою в рядку
А творча праця, молода гаряча душа, багата фантазія, розгорнута на парті книга, художнє мислення
Б, вічно жива весна, записувати спів із фонограмою, надрукований у часописі, поділитися враженням про подорож, дати пораду другові
В запросити друзів/подруг на вечірку, перша медична допомога, громадський діяч, надіслати листа, правічний ліс
Г пристрасна промова, пора мистецької зрілості, весняний дощ, людські ідеали, подарована сестрою книга
Д розмовляти по телефону, творчий потенціал, зустрітися уперше, нічого не сказати, брати участь в олімпіаді

4. Усі головні слова належать до однієї частини мови в словосполученнях рядка
А дорогий для нас, фольклорні мотиви, улюблений письменник, титанічна постать, закоханий у красу
Б квіти шани, зустріч з ветеранами, провісник весни, надія на краще, загадати бажання
В віч-на-віч з романтикою, наодинці з матір'ю, досить влучно, надто багато, нарівні з дорослими
Г навчити бережливості, наближення осені, відданість справі, натхненно говорити, прагнення пізнати
Д напоєний ароматом, сплетений з волошок, урочисто відкритий, журавлиний ключ, сповнений бажань

5. Спонукально-окличне речення наведено в рядку
А Серце прагне буять на просторі.
Б Не дивись же так сумно на мене крізь заплакані вікна, блакить!
В – Братики! Рідненькі! Врятували!
Г Не говоріть надто багато про себе.
Д Народ мій є!

6. Риторично-питальне речення наведено в рядку

А – Тату, а з ким ти щойно говорив?
Б – Не бійся сильного і не зневажай слабкого.
В Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось не падавши пройти?
Г – А як ти вчишся?
Д До якого стилю належить цей текст?

7. Речення зі зворотним порядком слів наведено в рядку

А Наша мова – скарбниця духовності народу
Б Весна зіткала вчора гобелени в лузі
В Тепленька мряка пронизувала повітря
Г Я уважно придивляюся навсібіч, та марно
Д Мову річки знає берег

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте, якими членами простого двоскладного речення є виділені слова (цифра позначає наступне слово)

(1)Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя **(2)дано**, щоб людству **(3)чесно** глянути у вічі; не зганьбленим **(4)зберігши** знамено *(М. Бажан)*.

(1)Навесні **(2)**верболози розплели **(3)**свої **(4)**коси

А прикладка (різновид означення)
Б додаток
В означення
Г обставина
Д підмет

9. Установіть відповідність між типом словосполучення за способом вираження головного слова та прикладами

Тип словосполучення	*Приклади*
1 іменникове	**А** дуже тихо, сьогодні ввечері
2 прикметникове	**Б** тремтячі від щастя, припасти до води
3 дієслівне	**В** охочі до праці, ледве теплий
4 прислівникове	**Г** дехто з присутніх, кожен із нас
	Д телевізійне шоу, приїзд делегації

10. Установіть відповідність між типами речень за метою висловлювання, інтонацією та прикладами

Тип речення	*Приклади*
1 розповідне	**А** На небокраї яка краса огнів сія!
2 питально-риторичне	**Б** – Хто там плаче під каменем?
3 спонукальне	**В** Вітер пісню співа стоголосо
4 окличне	**Г** Чи неповторне можна повторити?
	Д За правду, браття, єднаймося щиро.

11. Установіть відповідність між структурними типами речень і прикладами

Тип речення	*Приклади*
1 просте двоскладне поширене	**А** Сонце гляне – мла розтане вмить.
2 просте двоскладне ускладнене	**Б** Сонце йде за вечірню межу.

3 просте односкладне поширене	**В** Куди голова задумала, то туди й ноги несуть.
4 складне сполучникове	**Г** А надворі ніч весняна, тепла.
	Д Сьогодні маємо по правді жить!

12. Установіть відповідність між реченнями з інверсією (зворотним порядком) різних членів і прикладами

Речення з інверсією	*Приклади*
1 підмета	**А** Рідна мова на чужині ще милішою стає.
2 присудка	**Б** Легкий вітер доносить з луків запах сіна.
3 додатка	**В** Осики лист темно-зелений тремтить на вітрі і тремтить.
4 часу	**Г** Хотинську фортецю люди пам'ятали з діда-прадіда.
	Д Квітне сонце, грає вітер і Дніпро-ріка.

Рефлексія до теми «Словосполучення та речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• що таке синтаксис і які одиниці вивчає цей розділ мовознавства;
• як поділяємо словосполучення та речення за будовою;
• які типи речень виокремлюємо за метою висловлювання та інтонацією;
• чого можна досягти, змінюючи порядок слів і логічний наголос у реченні.

2. Що я навчився/лася робити:
• виокремлювати головне і залежне слова у словосполученні;
• визначати прості і складні словосполучення, креслити їхні схеми;
• уживати питальні, розповідні, спонукальні; окличні/неокличні речення в мовленні;
• виконувати усний і письмовий синтаксичний розбір словосполучень.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ
ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Навігатор по темі

1 **ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ**
утворюють два головні члени – підмет і присудок.

2 **ПІДМЕТ**
хто? що?

3 **ВИДИ ПІДМЕТІВ:**
1) простий;
2) складений.

4 **ПРИСУДОК**
що робить підмет?
яким він є?
хто/що він є?

5 **ВИДИ ПРИСУДКІВ:**
1) простий дієслівний;
2) складений дієслівний;
3) складений іменний.

6 **ГРАМАТИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК – УЗГОДЖЕННЯ**
1) в особі й числі;
2) у роді й числі.

Мій настрій на уроці

Мої очікування:

• поглибити знання про граматичну основу простого двоскладного речення;

• виокремлювати й аналізувати типи підметів і присудків, правильно їх підкреслювати й відображати графічно;

• узгоджувати підмети і присудки в мовленні відповідно до норм літературної мови;

• редагувати й аналізувати двоскладні речення відповідно до поставленої мети, правильно та доречно вживати їх у власних висловлюваннях (усних і письмових);

• обґрунтовувати пунктуацію в простому двоскладному непоширеному реченні за допомогою вивчених правил;

• віднаходити й виправляти пунктуаційні помилки;

• правильно виконувати синтаксичний розбір двоскладного непоширеного речення.

§ 17. ПІДМЕТ І ПРИСУДОК ЯК ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Вправа 93. **І.** Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Об'єднайтеся в пари і проведіть взаємоопитування за змістом тексту. **ІІ.** Пригадайте, що виформовує граматичну основу простого речення. Випишіть виокремлені речення. Підкресліть у них граматичні основи й усно поясніть, яким способом ви це робите. Поставте запитання до кожного головного члена речення й надпишіть, якою частиною мови він виражений.

Верба знайшла своє почесне місце в українському фольклорі та в красному письменстві. Чим же вона так прислужилася? *А прислужилася ця невибаглива рослина передовсім для річок, ставків, криниць. Майже кожну річку сторожать незрадливі «зелені охоронці»*. Здавна розлоге гілля, нахилившись над самою водою, прикривало живограй від спеки, оберігало численні джерельця.

Із п'ятисот видів верб, поширених майже на всій поверхні землі, тридцять видів припадає на Україну. Коріння верби проникає в ґрунт на 2–3 метри. Воно розростається в різні боки до семидесяти сантиметрів на рік, стаючи справжньою помпою, природним фільтром для відкачування шкідливих домішок у водах річок і озер. *Кожне з дерев на метрів десять оточене повітряною сіткою, позбавленою хворобливих бактерій. Цікавий факт*. Ацетилсаліцилову кислоту (жарознижувальний засіб аспірин) уперше дослідники/дослідниці отримали з кореня верби. Це відкриття закарбоване в назві кислоти. *Корінь фармацевтичного терміна запозичили з латинської назви роду Верби («Salix») (із інтернет-джерел).*

Граматична основа речення – це його **змістове** і **граматичне** ядро, яке об'єднує навколо себе решту слів (другорядні члени речення). Напр.: *Пташка співає. Усяка пташка своїх пісень співає* (народна творчість).

Граматична основа простого речення складається або з двох, або з одного головного члена речення. Просте речення, граматичний центр якого утворюють два головні члени (підмет і присудок), називаємо **двоскладним**.

Вправа 94. Здійсніть лінгвістичний експеримент: непоширені двоскладні речення перетворіть у поширені, додавши другорядні члени речення, та запишіть їх. Які члени простого речення виражають основну думку, є інформативно самодостатніми, а які пояснюють або уточнюють повідомлюване, звертають увагу на ознаки предмета, явища, дії?

Калина – це символ. Грона висять. Цвіт схожий. Колір символізує. Дівчата з хлопцями збирали. Письменники/-ці й художники/-ці оспівували.

Підмет – це головний член речення, що називає предмет, істоту, явище чи поняття, про які йдеться в реченні. У ролі підмета частіше вживаємо іменник і займенник у називному відмінку, рідше – інші частини мови, ужиті у значенні іменника (числівник, прикметник, дієприкметник, дієслово тощо). Напр.: *Тиха* ***вода*** *завжди глибока. А* ***він*** *ласий на чужі ковбаси* (народна творчість). Підмет відповідає на запитання *хто? що?* У реченні підмет підкреслюємо однією рискою.

Присудок – це головний член речення, що називає дію, яку виконує підмет, його стан чи ознаку. Присудок відповідає на запитання *що робить* (підмет)? *що робитиме? що робив? який він є? хто він? що він таке?* У ролі присудка частіше функціонує дієслово, рідше – інші частини мови (іменник, прикметник, числівник, дієприкметник тощо). Напр.: *У казках люди* ***зашифровували*** *моральні та етичні норми буття. Прислів'я і приказки –* ***скарбниця*** *народної мудрості.* У реченні присудок підкреслюємо двома рисками.

Другорядні члени простого двоскладного речення, які залежать від підмета, виформовують **групу підмета**; ті, що залежать від присудка, становлять **групу присудка**; інші – пояснюють другорядні члени речення. Напр.: *Здавна український народ шанує рослини-обереги.*

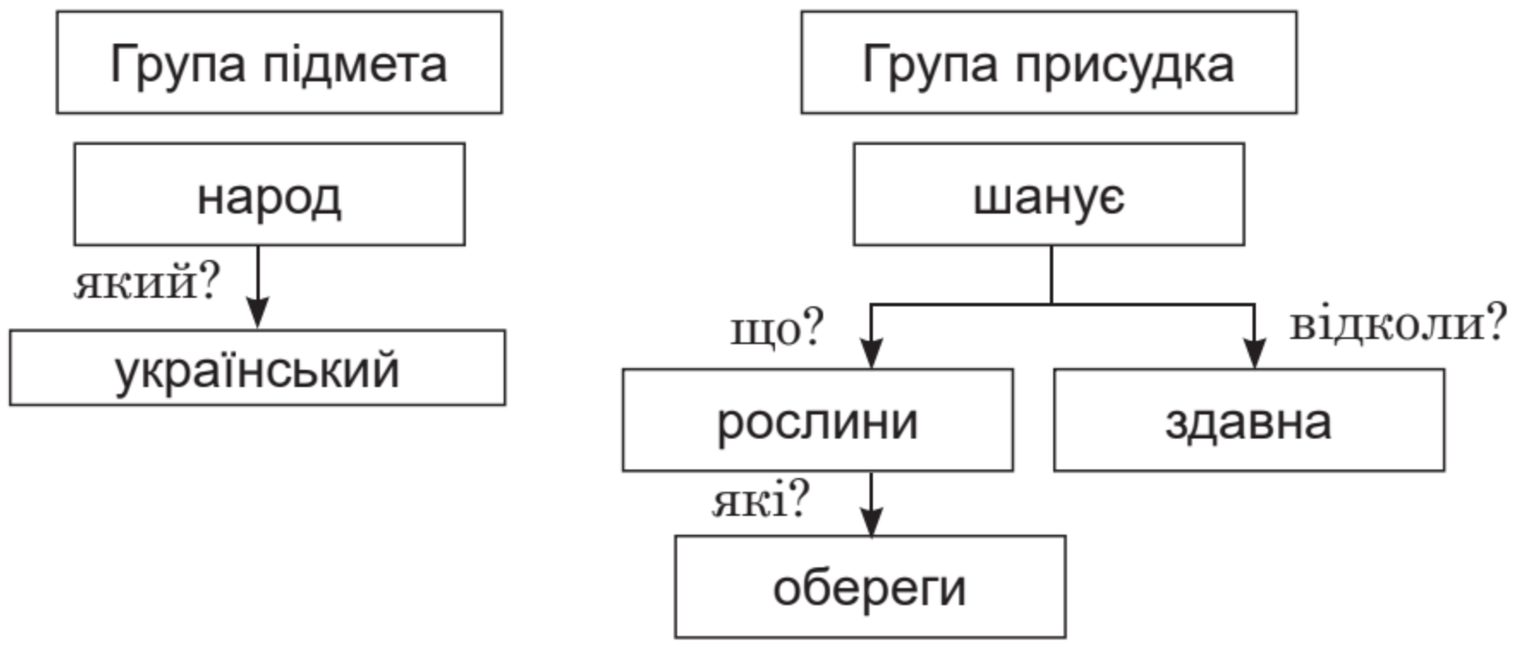

Між групою підмета і групою присудка кому не ставимо, можемо ставити лише тире.

Вправа 95. Складіть із наведених слів (їхню форму за потреби можна змінювати) речення й запишіть їх. Дієслівні присудки поставте в потрібній формі особи/роду, часу дійсного способу, що їх зазначено в дужках. Усно поясніть особливості узгодження головних членів речення, обґрунтуйте розділові знаки. Яке речення має лише один головний член?

Зразок: Кульбаба, це, бути (дійсн. сп., теп. ч.), лікарський, багаторічний, рослина, десять–тридцять, сантиметр, заввишки. – *Кульбаба – це (є) лікарська багаторічна рослина десяти-тридцяти сантиметрів заввишки.*

1. Карл Лінней, використовувати (дійсн. сп., мин. ч.), кульбаба, у свій, сад, як годинник, і, барометр. 2. Кошики, ця, рослина, відкриватися (дійсн. сп., теп. ч.), о, шістнадцять, година, а, закриватися, о, десять, вечір. 3. Вона, згортати (дійсн. сп., майб. ч.), пелюстки, також, перед, дощ.

4. В, Україна, рости, тринадцять, вид, ця, цінний, рослина. 5. Молодий листя, придатний, для, салатів, а, квіти, люди, збирати (дійсн. сп., теп. ч., 3 ос., множ.), для виготовлення, мед, варення.

У простому двоскладному реченні підмет і присудок граматично пов'язані між собою. Зв'язок між головними членами має свої особливості.

Особливості узгодження простого дієслівного присудка з підметом

В особі та числі	**У роді та числі**
1. Якщо присудок виражений дієсловом дійсного способу теперішнього або майбутнього часу однини/ множини, а підмет – займенником. Напр.: *Ти* (2-га ос., одн.) *кинеш* (дійсн. сп., майб. ч., 2-га ос., одн.) листя під ноги *(Г. Хоткевич)*. 2. Якщо присудок виражений дієсловом дійсного способу теперішнього або майбутнього часу, а підмет – іменником у формі 3-ї особи однини/ множини. Напр.: *Пташина* (=вона) *вертить* (дійсн. сп., теп. ч., 3-тя ос., одн.) хвостиком. Лісові *ручаї* (=вони) *шумлять* (дійсн. сп., теп. ч., 3-тя ос., множ.) *(Г. Хоткевич)*. 3. Якщо присудок ужито в наказовому способі. Напр.: *Ти* (2-га ос., одн.) краще *стань* (наказ. сп., 2-га ос., одн.) зі мною, мов на чатах *(Леся Українка)*.	1. Якщо присудок виражений дієсловом дійсного способу минулого часу однини, а підмет – іменником/ займенником. Напр.: *Вишенька* (ж. р., одн.) *махала* (дійсн. сп., мин. ч., ж. р., одн.) їм білими руками *(Р. Пелех)*. *Усе* (сер. р., одн.) навкруги *дзвеніло* й *мінилося* (дійсн. сп., мин. ч., сер. р., одн.) барвами *(П. Гуріненко)*. *Іван* (ч. р., одн.) *косив* (дійсн. сп., мин. ч., ч. р., одн.) траву *(Л. Костенко)*. Але: *Метелики* (множ.) *кружляли* (дійсн. сп., мин. ч., множ.) в таночку *(Р. Пелех)*. 2. Якщо дієслівний присудок виражений формою умовного способу. Напр.: *Джміль* (ч. р., одн.) *полетів би* (ум. сп., ч. р., одн.) на жовтий цвіт кульбаби *(Р. Пелех)*.

Вправа 96. Складіть прості двоскладні речення за наведеними схемами, узгоджуючи підмети з дієслівними присудками. Усно виокремте групи підмета і присудка.

1. ~ — = - - -
2. ~ — — =
3. - - - = ~ ~ —
4. — = – – ~ —

Вправа 97. I. Прочитайте поетичний текст Лесі Українки. Спишіть речення, вставивши (якщо потрібно) замість крапок пропущені букви. Підкресліть граматичну основу кожного речення. Визначте тип речення за характером граматичних основ: двоскладне чи односкладне. **II.** Визначте порядок слів (прямий чи зворотний) і логічний наголос. Яку стилістичну роль відіграє інверсія головних і другорядних членів речення в цьому тексті?

Рвет..ся осін.. руками кр..вавими
до далекого сон..чка любого;
кров на шатах пр..пишних шарієт..ся,
оксамит і парчу зал..ва.

Так для сон..чка осін.. убралася,
мов цар..ця у св..ято вроч..стеє,
все, що є на сім с..віті найкра..ого,
все зібрала на пишний убір[1].

Олександр Байдуков. Осінь

Випишіть у три колонки числівники: 1) прості; 2) складні; 3) складені. На місці крапок, де потрібно, поставте м'який знак. Обґрунтуйте орфограми.

Шіст..десят, віс..мома, десят.., тридцат.. два, п'ят..десят..ма, шіс..т..ох, тр..ох сьомих, чотир..ом, двісті п'ят..надцят.., чотир..мастами, кіл..канадцят.., п'ят..десят.. сім.

§ 18. ПІДМЕТ. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА

Вправа 98. Випишіть із речень всі підмети й позначте, якими частинами мови їх виражено. Назвіть частини мови, що не означають предмет, особу чи явище, утім, виконують роль підмета.

1. З тобою всюди, кожну мить, говорить Україна *(П. Осадчук)*. 2. Я люблю тебе, мій рідний краю *(К. Дрюк)*. 3. У великій світлиці за столом сиділо троє *(Панас Мирний)*. 4. О, земле рідна! Не жатиме неситий пшениці на твоїх ланах! *(М. Рильський)*. 5. Битий небитого везе *(народна творчість)*. 6. Посадити деревце – залишити по собі найкращу пам'ять *(В. Стус)*. 7. Одержане на першому екзамені «відмінно» дуже мене підбадьорило *(В. Козаченко)*. 8. Тільки «так» чи «ні», «за» і «проти» мало сьогодні сенс *(П. Загребельний)*. 9. Гучне «Ура!» пронеслось тоді над лугами *(Л. Первомайський)*.

Підмет як головний член речення називає істоту, конкретний предмет або абстрактне поняття, опредмечену дію чи ознаку. За способом вираження підмети бувають **прості** і **складні**.

Простий підмет (subiect simplu) здебільшого виражений іменником та займенником, проте в підметовій функції можемо вживати й інші ча-

[1] *Убір* – одяг взагалі або багатий, пишний одяг; убрання.

стини мови (навіть службові та вигуки), якщо вони виступають у ролі іменника та виражені **називним відмінком**.

Окрім називного відмінка іменних частин мови засобом вираження простого підмета може бути неозначена форма дієслова, що стоїть на початку речення й виокремлена логічним наголосом. Напр.: ***Керувати*** – *це передбачати* (М. Стельмах).

Іноді підмет може бути виражений стійким сполученням слів, а також цілим реченням. Напр.: *Минуло «**бути чи не бути**». «**Гуси-лебеді летять**» – мій улюблений художній твір.*

Вправа 99. Позмагайтеся, об'єднавшись у групи. Складіть речення, у яких би підметом була власна назва, загальна назва; займенник, числівник, прикметник і дієприкметник – у значеннях іменника, а присудком – дієвідмінювана (особова) форма дієслова.

Вправа 100. **I.** Прочитайте текст. Сформулюйте проблему, яку порушив автор. Визначте стиль. **II.** Спишіть виокремлені речення. Підкресліть у них граматичні основи. З'ясуйте, чи завжди підмети складаються з одного слова і чи кількаслівні підмети завжди є складеними. Усно назвіть морфологічні засоби вираження виписаних підметів.

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Ми щодень більше чуємо про світову економіку. *«Економічні санкції», «цілодобова світова торгівля», «міжнародні торговельні війни» – ці вислови постійно з'являються на шпальтах газет і журналів, на телебаченні і в інтернет-джерелах.* Отож світова економіка стала істотним чинником нашого повсякденного життя. *Кожному з нас необхідне розуміння основ світової економіки, якщо ми хочемо дути добрими громадянами та споживачами.*

Ми з вами багатьма нитками пов'язані зі світовою економікою. П'ючи вранці імпортну каву, слухаючи фірмовий плеєр або вирушаючи за кордон у відпустку, будь-хто з людей прилучається до всеосяжного світу міжнародної торгівлі та фінансів. Не один з нас, а всі ми беремо участь у світовій економіці не тільки як споживачі зарубіжних товарів чи послуг. Закордонні інвестиції в нерухомість або компанії нашого міста можуть також створювати необхідні робочі місця для ваших рідних і друзів/подруг. Навіть ваш/ваша земляк/землячка – спортсмен/спортсменка, підписавши контракт на виступи за кордоном, стає частиною світової економіки *(за Р. Еппінгом)*.

Засобами вираження **складеного** (subiectului compus) підмета є різні словосполучення:

1. Іменник (займенник) у називному відмінку + іменник в орудному відмінку з прийменником ***з***. Напр.: ***Ми з батьком*** *першими помітили качок* (Остап Вишня).

При складеному підметі присудок уживаємо у формі **множини**. Якщо ж присудок ужито у формі однини, то підмет треба вважати однослівним, а прийменниково-відмінкову форму – додатком, як-от: *Я з батьком першим* ***помітив*** *качок. Черниш з Козаковим* ***опинився*** *у самій гущі* (Олесь Гончар).

2. Числівник (кількісний чи збірний) у називному відмінку + іменник (займенник) у родовому відмінку. Напр.: ***Двоє друзів*** *якось полюбили одну дівчину.* ***П'ять хлопців*** *за руки взялися і пустилися в танок.*

При числівниках ***два, три, чотири*** іменник уживають у формі множини (з наголосом на іменнику). Напр.: *Ой, три шляхи широкії докупи зійшлися* (Т. Шевченко). При числівнику ***один*** іменник ставимо у формі називного відмінка однини. Напр.: *Для вогню потрібен лиш один сірник* (Г. Чубач).

3. Іменник із кількісним значенням у називному відмінку (як-от: *гурт, загін, табун, група, колона, зграя* та ін.), а також слова на зразок: *більшість, меншість, половина, десяток, третина* + іменник (займенник) у родовому відмінку множини. Напр.: ***Половина учнів*** *класу погодилася на екскурсію. Біля сільради зібрався* ***гурт людей****.* ***Десятки шкіл*** *розпочали навчальний рік у нових приміщеннях.*

4. Займенники *скільки (стільки), мало, багато, чимало* + іменник (займенник) у формі родового відмінка множини. Напр.: ***Скільки учнів/учениць*** *навчається у вашому класі?* ***Багато школярів/школярок*** *ще не принесли довідку про склад сім'ї.*

5. Займенники *кожен, дехто, хтось, ніхто* тощо + іменник (займенник) у формі родового відмінка множини з прийменником **з**. Напр.: ***Ніхто з людей*** *ще в бій такий не входив* (М. Бажан). ***І кожен з нас*** *те знав.* (І. Франко).

6. Слова *початок, середина, кінець* + іменник у родовому відмінку. Напр.: ***Початок*** *сівби в цьому році затримався.* ***Кінець*** *дня минув у напруженій роботі.* ***Середина*** *літа була прохолодною.*

7. Неозначена форма дієслів *бути, стати, зробитися* + іменник (займенник, прикметник) в орудному відмінку: ***Бути педагогом*** *– нелегко.*

Вправа 101. Об'єднайтеся в групи. Спишіть речення. Підкресліть підмети й визначте, які вони за способом вираження. Над кожним компонентом підмета надпишіть, чим він виражений.

Перша група: 1. Невеликії три літа марно пролетіли *(Т. Шевченко)*. 2. Мати з Немидорою поралися в хаті *(І. Нечуй-Левицький)*. 3. Пройшло в мовчанні кілька хвилин *(М. Коцюбинський)*. 4. Кожен з нас має в серці заряд, силу любові і ніжності *(Олесь Гончар)*. 5. Було у цьому стільки гіркоти! *(Л. Костенко)*.

Друга група: 1. Четверня добрих коней несла легенький фаетон[1] *(І. Нечуй-Левицький)*. 2. Хмарок рожевих цілий рій в безодні синій тане, гасне *(В. Сосюра)*. 3. Ніхто з людей не створював землі *(М. Стельмах)*. 4. Гурт хлопців підійшов до столу *(Олесь Гончар)*. 5. Серпень з вереснем стискають один одному правиці *(М. Стельмах)*.

Вправа 102. Прочитайте речення, випишіть із них підряд у дві групи підмети: 1) прості; 2) складені. Якщо ви виконали завдання правильно, то з других букв перших слів має скластися слово, пропущене у вислові давньоримського поета Горація: «*Бійся дешевої …, прикритої лисячою шкурою*».

1. Таке йому смачне те генеральське спасибі! *(Панас Мирний)*. 2. Свій зі своїм завжди домовляться. 3. Допомагати іншим – це приємно. 4. Навіть найжорстокіший із жорстоких не в силі зробити всіх рабами. 5. Близько десятка людей прийшло їй допомогти. 6. В бліндаж зібрались охочі з одного батальйону *(Іван Ле)*. 7. Ми з тобою йдемо стежкою в саду *(М. Рильський)*.

Вправа 103. Складіть і запишіть речення, зробивши наведені слова і сполучення слів підметами. Проведіть спостереження: які підмети (прості чи складні) ви вживаєте в мовленні найчастіше. Сформулюйте висновок.

Кепська справа, стати блогером/блогеркою, решта команди, сотні пар очей, ми з тобою, багато днів, Чумацький Шлях, жити, «Соняшник».

Виявіть помилки в написанні слів, поясніть орфограми.

Ключ. Підкресліть виправлену букву й пригадаєте основне поняття морфології.

Межирічя, можно, класс, хвасливий, сантіметр, прийменик, преєднати, мала академія наук України, канверт, співідносний, чіслівник.

§ 19. ОСОБЛИВОСТІ УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА ЗІ СКЛАДЕНИМ ПІДМЕТОМ

Вправа 104. **І.** Прочитайте текст. Чи замислювалися ви над проблемою забруднення космосу? Яких висновків дійшли? **ІІ.** Спишіть виокремлені речення. Підкресліть граматичні основи та позначте закінчення дієслів-присудків. Сформулюйте висновок, у якому числі узгоджуються присудки зі складеними підметами в проаналізованих реченнях.

[1] *Фаетóн* – легкий чотириколісний екіпаж з відкидним верхом.

За даними Європейського космічного агентства, від початку космічної ери людство здійснило більше 6 тисяч запусків ракет, відправивши на орбіту 11370 супутників. *Зараз навколо Землі обертається 6900 супутників*. Проте серед них досі функціонують лише близько 4000. До того ж вони поступово руйнуються, утворюючи уламки. Такі штучно створені об'єкти чи їхні частини (фрагменти) дослідники/дослідниці називають *«космічним сміттям»*.

Більшість космічного сміття знаходиться на низькій навколоземній орбіті, тобто на висоті до 2 тисяч кілометрів над поверхнею. Проте частина цих об'єктів перебуває значно вище, на геостаціонарній орбіті, розташованій на відстані 35 786 кілометрів над екватором. Від висоти залежить те, як довго існуватиме космічне сміття: об'єкти, які перебувають нижче 600 кілометрів над поверхнею, через кілька років впадуть і згорять в атмосфері, тоді як ті, що вище 1000 кілометрів, можуть обертатися навколо Землі століттями. Найбільша концентрація уламків – на висоті від 750 до 1000 кілометрів *(за інтернет-джерелами)*.

Присудок у реченнях зі складеним підметом може мати форму однини й множини. Узгодження присудка зі складеним підметом залежить від засобів вираження підмета, а також від порядку слів у реченні.

Правила узгодження присудка зі складеним підметом

Засоби вираження складеного підмета	Форма присудка	Приклади
І. Присудок уживаємо в однині		
1) підмет виражений займенником або числівником у Н. в. та іменником чи займенником у Р. в. з прийменником ***з (із)***	дієслово-присудок має форму однини й особи в теперішньому й майбутньому часі або однини та роду в минулому	*Кожен з нас проніс у душі любов до рідної землі. Один із нас представлятиме школу на змаганнях із легкої атлетики.*
2) підмет виражений іменниками на зразок *група, юрба, зграя, гурт, табун, колона* та ін. у сполученні з іменником у Р. в.	дієслово-присудок має форму однини й особи в теперішньому й майбутньому часі або однини та роду в минулому	*Гурт дітей збирається біля школи. Звідкись взялася зграя голубів.*
3) до складу підмета входить слово чи словосполучення з компонентом ***пів***	дієслово-присудок має форму 3-ї особи однини	*Півтора десятка голосів злилося в один. Півдесятка автівок потребувало ремонту.*

4) підмет виражений сполученням слів *багато, мало, чимало, немало, трохи, декілька* тощо й іменника в Р. в. множини	дієслово-присудок має форму 3-ї особи однини в теперішньому або майбутньому часі; у минулому часі змінюється за родами	*Минуло з того часу багато літ. Чимало людей уже отримало допомогу.*
5) підмет виражений числівником, що називає велику кількість осіб чи предметів	дієслово-присудок має форму 3-ї особи однини в теперішньому або майбутньому часі; у минулому часі – однини та середнього роду	*Сто двадцять учасників та учасниць взяло участь у фестивалі.*
6) підмет виражає приблизну кількість осіб чи предметів	дієслово-присудок має форму 3-ї особи однини в теперішньому або майбутньому часі; у минулому часі – однини та середнього роду	*В актовій залі зібралося осіб із десять.*
II. Присудок уживаємо в множині		
1) до підмета входить числівник, що називає невелику кількість осіб чи предметів	дієслово-присудок має форму множини в теперішньому, минулому або майбутньому часі	*У полі працювали (працюють, працюватимуть) два комбайни.*
2) підмет виражений двома іменниками або займенниками відповідно в Н. в. та Ор. в. із прийменником ***з (із)***	дієслово-присудок має форму множини в теперішньому, минулому або майбутньому часі	*Батько з матір'ю поїхали (їдуть, поїдуть) на ярмарок.*
III. Присудок уживаємо як в однині, так і в множині		
підмет виражений сполученням кількісного або збірного числівників, а також слів *більшість, меншість, частина, решта*	дієслово-присудок має форму **однини**, коли увагу зосереджено на кількості виконавців дії, або в **множині**, якщо увагу зосереджено на дії	*П'ять днів проминуло/проминули швидко. Двоє альпіністів піднялося/піднялися на вершину Евересту.*

Вправа 105. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи та позначте закінчення дієслів-присудків. Визначте відмінність у граматичній формі дієслів-присудків при підметах, виражених словосполученнями. У яких із речень іменник в орудному відмінку з прийменником ***з*** входить до складу підмета, а в яких – є другорядним членом речення, додатком?

1. Василько з батьком підійшли до ялинки. 2. Дмитрик з Гаврилком вчепились ззаду за сани і причаїлись. 3. Третього дня після тої розмови

Гнат із старостами йшов до Явдошиної хати *(із творів М. Коцюбинського)*. 4. Серед базару стоїть Гонта із Залізняком *(Т. Шевченко)*.

Якщо конструкція *«хтось із кимось»* поєднана з **присудком** в **однині**, то в такому реченні **підмет простий**. Напр.: *Гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться* (народна творчість).

Вправа 106. Складіть і запишіть речення зі складеними підметами. Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте усно, чим виражені підмети і присудки та в чому вони узгоджені.

1. П'ять байкерів.. . 2. Днів з десять.. . 3. Сестра з братом.. . 4. Багато ІТ-спеціалістів.. . 5. Безліч птахів.. . 6. Два менеджера/дві менеджерки.. . 7. Кілька кілометрів.. .

Вправа 107. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте іменну частину у відповідній формі. Обґрунтуйте її вживання, користуючись правилами, поданими після вправи.

1. День чомусь ставав (маленький), (меншенький) від мене *(О. Довженко)*. 2. Річка звалася (Леглич) *(Л. Костенко)*. 3. Усі заборони й каземати виявились (безсилий) перед поетовим словом *(Олесь Гончар)*. 4. Дівчина відчула себе набагато (спокійніший і впевненіший) *(В. Козаченко)*. 5. А Катюша приїхала (живий і здоровий) *(М. Чабанівський)*. 6. Для мене ви були немов (святиня) *(Леся Українка)*. 7. Небо зробилося (свіжий і чистий) *(Г. Тютюнник)*. 8. Ще за життя Шевченкового «Кобзар» став (найдорожча, заповітна книга) нашого народу *(Олесь Гончар)*.

Відмінкова форма іменної частини складеного присудка залежить від того, які дієслова вжито в ролі зв'язки, а також від часової форми дієслова-зв'язки ***бути***.

При дієслові-зв'язці бути іменну частину складеного присудка ставимо в орудному і/або називному відмінку	
Називний відмінок в іменній частині складеного присудка	**Орудний відмінок в іменній частині складеного присудка**
у разі опущеної зв'язки (***є***) в теперішньому часі: *Люди – **прекрасні**. Земля – мов **казка*** (В. Симоненко).	1) якщо зв'язку ***бути*** вжито в теперішньому часі *(**є**)*: *Сплата податків **є ознакою** цивілізованої держави* (з часопису);
	2) коли в ролі зв'язки вжито дієслова *здаватися, уявлятися, вважатися, вважатися, ставати, залишатися, іменуватися, називатися, робитися*. Напр.: *Я **залишусь** завжди **молодим*** (В. Сосюра). *Мені осіння ніч **короткою здається*** (Леся Українка).

В орудному та називному відмінках ставимо іменну частину,

коли дієслово-зв'язку ***бути*** вживаємо у формі минулого чи майбутнього часу, а також у формах умовного чи наказового способу (хоча перевагу надаємо орудному відмінку). Напр.: *Слава і в полоні* ***буде славою*** (Леся Українка). *Нехай син твій* ***щасливим*** (і ***щасливий***) ***буде***.

Вправа 108. Віднайдіть приклади неправильного узгодження присудків із підметами й усно виправте недогляди. Поясніть ваш вибір під час редагування.

1. Черговий була людина сумлінна до своїх обов'язків. 2. Більшість пасажирів просто пересиджували, щоб не їхати проти ночі в місто на таксі. 3. Тбілісі розташований в долині Кури, у центрі Закавказзя. 4. Пробне НМТ цього року відбулося раніше. 5. «Юманіте» опубліковало уривок із наукового дослідження «Жнива скорботи» про голод в Україні. 6. Гурт школярів/школярок гомонить собі. 7. Вас кличуть директор/директорка школи.

Коли підмет виражений абревіатурою (abreviere), то присудок треба узгодити в роді й числі з основним словом словосполучення, від якого ця абревіатура утворена. Напр.: ОБСЄ почала свою роботу в Україні на підставі консенсусного рішення усіх 57 країн – учасниць організації *(Організація з безпеки і співробітництва в Європі)*. ЗВО оголосив набір на підготовчі курси абітурієнтів *(заклад вищої освіти)*.

Вправа 109. Складіть речення з іменним складеним присудком, використовуючи в ролі зв'язки дієслова *бути, здаватися, правити, стати, називатися, бувати, повернутися* та наведені в довідці іменні частини.

Довідка: Олекса, за батька, всякий, як намальований, щасливий, за ширму, втомлений.

Випишіть у дві колонки слова, які пишемо: 1) з **-НН-**; 2) **-Н-**. Обґрунтуйте орфограми.

Ключ. У кожному слові підкресліть четверту від початку букву й прочитайте прислів'я.

Невпізна..ний, здорове..ний, мід..ний, дерев'я..ний, страше..ний, сріб..ний, безви..ний, гороби..ний, нездійсне..ний, змії..ний, тума..ний, брат..ній, безсо..ний, силь..ний, чаву..ний, умис..ний, нездола..ний, безупи..ний, скля..ний.

§ 20. ПРИСУДОК. ТИПИ ПРИСУДКІВ. ПРОСТИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 110. Розгляньте схему. Пригадайте вивчене про присудок (визначення, графічне позначення, класифікацію). З'ясуйте, який матеріал, представлений на схемі, ви ще не вивчали.

Типи присудків

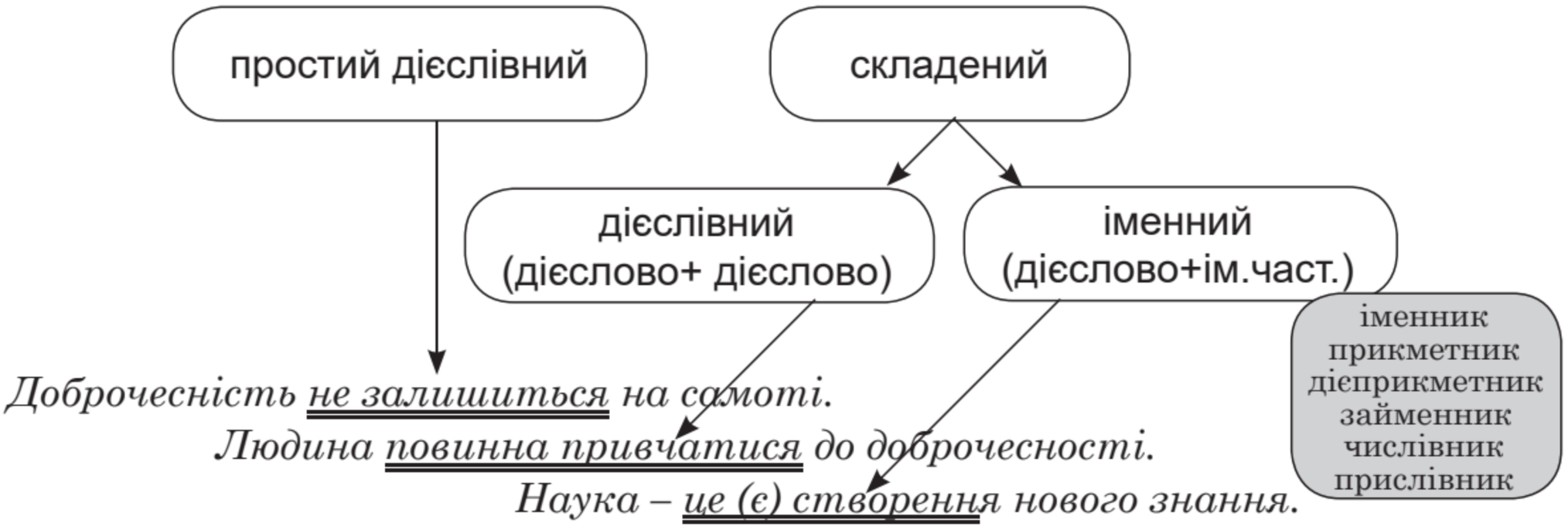

Присудки як головні члени речення поділяємо за морфологічним вираженням на **дієслівні** (verbale) та **іменні** (şi nominale). Дієслівні присудки за способом вираження бувають двох типів: **прості** і **складні**. Іменний присудок завжди **складений**.

Простим дієслівним (predicat verbal simplu) називаємо **присудок**, виражений дієсловом в одному із способів – дійсному (у теперішньому, минулому або майбутньому часі), умовному чи наказовому.

Простий дієслівний присудок буває виражений дієсловом *бути* в усіх часових і способових формах. Напр.: *Доброчесність на світі є.* – теперішній час. *Добродійні люди черпали сили навіть в слабкостях і недоліках.* – минулий час. *Ми не насадимо насиллям доброчесності.* – майбутній час. *Були б ми там, академічного шахрайства не сталося б.* – умовний спосіб.

Простий дієслівний присудок може бути виражений складеною формою майбутнього часу. Такий присудок не можна плутати з іменним складеним присудком. Напр.: *Справжня чесnота ніколи не буде озиратися* (тобто не озиратиметься) *на тінь свою – на славу.*

Структуру простого дієслівного присудка **можуть ускладнювати** модальні й підсилювальні частки ***як, як не, ну, давай*** (розм.), ***ніби, собі, так і, аж***. Частки ***ну, давай***, що додають відтінку раптовості початку дії, уживаємо при простому дієслівному присудку, вираженому неозначеною формою дієслова. Напр.: *Товариш/товаришка ну вихваляти свої чесноти. А ми давай кепкувати над ним/нею.*

Простий дієслівний присудок може бути виражений також повторенням того самого дієслова *(іду-іду)* або вживанням синоніма *(сміяти-*

ся-реготати), скороченою формою дієслова, вигуковим чи звуконаслідувальним словами *сіп* (сіпнути), *хлюп* (хлюпнути), *смик* (смикнути), *хап* (хапнути), *скрип* (скрипнути), *дзень-дзень* (дзенькнути) та ін. Напр.: *Розхитана парта тихо скрип. Я хап її за руку.*

Дієслівний присудок простий, якщо він виражений фразеологізмом та іншим стійким сполученням слів: *Дослідник/дослідниця з головою поринув/ла в етнографічні записи* (тобто цілком занурився/лася). *Голова журі подав/подала команду розпочати змагання.*

Вправа 111. Об'єднайтеся в групи. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Укажіть спосіб і час дієслова-присудка. Зверніть увагу (усно) на узгодження підметів із присудками.

Перша група: 1. Простяглося б по полю, як струни, бабине літо *(М. Коцюбинський)*. 2. Зорі сяють серед неба. Горить білолиций *(Т. Шевченко)*. 3. Хай зашпори від серця відійдуть *(В. Стус)*. 4. Я на гору круту кам'яную буду камінь важкий підіймать... *(Леся Українка)*. 5. «А-а-а» неслося десь здалеку *(М. Коцюбинський)*. 6. Я тебе шукатиму, шукатиму. Я тебе чекатиму, чекатиму *(Є. Летюк)*.

Друга група: 1. Огнекрилих метеликів рій зазоріє в садах на шипшині *(П. Филипович)*. 2. І в молодій гарячій праці мої хай роки зазвучать *(С. Будний)*. 3. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі *(В. Сосюра)*. 4. А я взяла і вигадала свято – тебе, моя поезіє, тебе! *(Г. Світлична)*. 5. На крилах журавлів весна вже сушить весла *(М. Вінграновський)*. 6. Гуляв би я понад Дніпром по веселих селах *(Т. Шевченко)*.

Вправа 112. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте, які з простих дієслівних присудків ускладнені: а) частками; б) повторенням того самого дієслова або вживанням синоніма. Віднайдіть присудки, виражені фразеологізмами.

1. Ліплять діти хатки з піску. Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться – і візьме та й повалить усе чисто – і своє, і чуже *(за В. Винниченком)*. 2. Соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють[1] *(Є. Гуцало)*. 3. Сонце гріло-пекло, грало в калюжах *(за В. Винниченком)*. 4. А блискавка як блисконе *(Олесь Гончар)*. 5. Кіндрат таки не витерпів, купив хустку. Він знав, що жінка і лаятиме його, і радітиме, і поїдом їстиме... *(Є. Гуцало)*.

Вправа 113. Спишіть речення. Підкресліть прості дієслівні присудки, виражені скороченою формою дієслова, вигуковим чи звуконаслідувальним словами. Яких відтінків значення додають вони висловленню?

1. Джмелі спросоння – буц лобами... *(М. Вінграновський)*. 2. Пливе човен, води повен, та все хлюп-хлюп-хлюп-хлюп *(народна творчість)*. 3. Заридала Катерина та бух йому в ноги *(Т. Шевченко)*. 4. А кісточка в нозі хрусь! *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. Тихі верби шу-шу-шу *(Д. Білоус)*; 6. Після цього мовчки взяв гранчастий олівець і – раз! *(Олесь Гончар)*.

---

[1] *Поночі́ти* – темнішати з настанням ночі.

Вправа 114. **І.** Прочитайте й поясніть значення фразеологізмів. Складіть і запишіть речення, у яких наведені стійкі сполучення слів були б простими дієслівними присудками. **ІІ.** Доберіть (усно) румунські відповідники до цих фразеологізмів.

Насипати на хвіст солі; ледве ноги нести; обвести круг пальця; підсипати жару; зайтися рум'янцем; сипати словами; давитися сміхом; плисти за течією.

Вставте пропущені букви та поясніть орфограми.

Ключ. Поєднавши всі вставлені букви, ви прочитаєте закінчення вислову «І чужому научайтесь…».

Аквар..ум, Міс..урі, бов..аніти, гл..сарій, ..олландія, ш..се, огуди..ня, пр..зидент, мі..цю, пішов у(в)же, Га..рі, жад..ний, буль..он, бру..то, в..личати, підні..ся, барел..єф.

§ 21. СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 115. **І.** Прочитайте текст. Назвіть у кожному реченні граматичну основу. **ІІ.** Випишіть лише речення зі складеним дієслівним присудком, що відповідають моделі «допоміжне особове дієслово + інфінітив». Установіть, яке значення має допоміжне дієслово: а) початку, продовження або кінця дії; б) можливості/неможливості, бажаності, необхідності дії.

У Києві будівельні кампанії зуміли звести 1222 будівлі заввишки понад 35 метрів (12 поверхів), і це більше, аніж у будь-якому іншому місті Європи. У світовому рейтингу українська столиця за висотністю продовжує перебувати на 8-му місці після Нью-Йорка (6097), Торонто (2393), Дубая (1574), Токіо (1319), Гонконгу (1293), Шанхая (1234) та Чикаго (1233).

Хмарочоси в Україні – це надвисотні будівлі житлового та офісного призначення від 100 метрів. За радянських часів було заборонено споруджувати житлові будинки з умовною висотою (рівнем підлоги останнього житлового поверху) вище від 73,5 метрів, але п'ять хмарочосів усе ж вдалося збудували всупереч закону (три в Києві та два в Дніпрі).

Стрибок у висотне будівництво почався в Україні наприкінці 1990-х років, коли комітет з будівництва та архітектури визнав закон про антивисотне будівництво недійсним. Відтоді в країні збудували більше ніж 30 будинків вищих за 100 метрів *(за інтернет-джерелами)*.

Вправа 116. Опрацюйте теоретичний матеріал «Складений дієслівний присудок», поданий у формі правил. Поясніть однокласнику чи однокласниці нову тему, опираючись на отримані відомості.

Дієслівний складений присудок (predicatul verbal compus) – головний член речення, що складається з неозначеної форми дієслова, яка виражає його лексичне значення, і допоміжного слова – дієвідмінюваного

дієслова чи (рідше) прикметника, дієприкметника. Напр.: *Я хочу сказати серцем вистраждане слово* (Л. Костенко). Основна частина присудка *сказати* в реченні називає мовленнєву дію, а допоміжна *хочу* засвідчує, що дію виконує 1-ша особа, в однині, у дійсному способі теперішнього часу.

Окрім граматичного значення способу, часу, особи (чи роду) допоміжні дієслова виражають такі значення:

1) **початку, продовження чи завершення дії**: *починати (почати), братися (взятися), стати, збиратися, заходитися, продовжувати, припинити, закінчити, завершити* тощо. Напр.: *Я вірші став писать під вечір золотий* (В. Сосюра);

2) **можливості (неможливості) дії, необхідності, бажання, прагнення, спонукання, думання**: *могти, бажати, хотіти, воліти, прагнути, намагатися, мусити, (не) сміти, погодитися, обіцяти, любити, вміти, зуміти, зобов'язати, думати*. Напр.: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись*... (Леся Українка). *Щодень перед обличчям невідомого стояти мусить кожен сам на сам* (В. Коломієць);

3) у ролі допоміжних слів можна вживати **прикметникові** та **дієприкметникові форми**: *радий (рад), згоден, згідний, повинен, змушений, готовий (готов), ладний (ладен), зобов'язаний, схильний, покликаний, спроможний* тощо. Напр.: *А рід цей здатен творити великі справи. Заради друга ладен він знести будь-які труднощі*;

4) як допоміжні слова інколи функціонують **стійкі сполучення слів**: *у змозі, не в змозі, у силі, не в силі, мати намір (думку, змогу, право), виявити бажання* тощо. Напр.: *Хлопець дав згоду співати у хорі* (Іван Ле). *Я маю намір бути програмістом. Ти у змозі тренуватися щодня.*

Складений дієслівний присудок може ускладнюватися, і в такому разі він складається з трьох компонентів: **допоміжне дієслово + інфінітив + інфінітив**. Напр.: *Я повинен почати розповідати*... (М. Стельмах).

Вправа 117. Об'єднайтеся в групи. Спишіть речення та схарактеризуйте складені дієслівні присудки, установіть значення допоміжних дієслів і морфологічні засоби їхнього вираження. Усно прокоментуйте вияви узгодження складених дієслівних присудків із підметами.

Перша група: 1. За рідний край віддать готові вони свою гарячу кров *(В. Сосюра)*. 2. Я теж був ладен валятися в тебе тут під ногами, а ти віддав [Боже,] мою землю на глум моїх ворогів! *(Л. Костенко)*. 3. Нас пригоди спинити не в силі! *(П. Грабовський)*. 4. А де мусить упасти шматок, там впаде неодмінно *(І. Франко)*. 5. Небеса починають світліше сіяти... *(І. Максимович)*.

Друга група: 1. Довго я не хотіла коритися весні *(Леся Українка)*. 2. Толя боявся слухати такі промови, але він не мав сили одійти *(В. Винниченко)*. 3. Я для вас рад жити *(І. Франко)*. 4. Ми заходились розкувати

своїм невольникам кайдани *(Т. Шевченко)*. 5. Я готовий відповідати за тебе як твій громадянин *(В. Земляк)*.

Вправа 118. Спишіть речення. Визначте, у яких із них неозначена форма слова входить до складу присудка, а в яких ця форма є другорядним членом речення – додатком або обставиною.

1. По щирості боятися слово мовити *(Леся Українка)*. 2. Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна *(В. Винниченко)*. 3. Магічна сила лісу силувала мряку клубитися над його понурим верхом *(О. Кобилянська)*. 4. На зачерствілих, потрісканих долонях земля простягнула людині щедрі чаші врожаю і вже притомилась тримати їх *(М. Стельмах)*. 5. – Взяв із собою бійця і пішов перевіряти з ним оборону мій синок *(В. Сосюра)*. 6. І як же ти подумати могла, що я тебе просила проводжати мене на сходини? *(Леся Українка)*.

Поєднання особової форми дієслова з неозначеною формою не завжди є складеним дієслівним присудком. Наприклад, при дієсловах руху неозначена форма дієслова виконує синтаксичну роль другорядного члена речення – **обставини мети**, а при дієсловах зі значенням наказу, прохання, дозволу чи заборони – **додатка**: 1. *Місяць пливе* (з якою метою?) *оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко) (*пливе* – простий дієслівний присудок, *оглядати* – обставина мети, пор.: *Місяць пливе,* ***щоб*** *оглядати і небо...*). 2. *Пані звеліла* (що?) *негайно покликати астронома* (В. Шевчук) (*звеліла* – простий дієслівний присудок, *покликати* – прямий додаток, бо йдеться про двох осіб: про пані, яка дає розпорядження, і про того, хто кликатиме астронома).

Вправа 119. **Гра «Хто швидше»**. Об'єднайтеся в групи. Складіть речення, у яких би складений дієслівний присудок відповідав наведеним нижче моделям. Визначте переможця.

Перша модель: *взятися* (1-ша ос., множ., дійсн. сп., теп. час) + *інфінітив*.

Друга модель: *умудрятися* (чол. рід, одн., дійсн. сп., мин. час) + *інфінітив*.

Третя модель: *не мати підстав* (2-га ос., одн., дійсн. сп., майб. час) + *інфінітив*.

Четверта модель: *спроможний* (жін. рід, одн., Н. в.) + *інфінітив*.

П'ята модель: *мати* (умов. сп., множ.) + *інфінітив*.

Випишіть слова без подвоєних літер

Брут..о, мул..а, гет..о, гол..андець, буд..ист, ан..отація, новел..а, Ген..адій, мот..о, ван..а, бон..а, барок..о, антен..а, рал..і, ім..унітет, ан..али, бравіс..имо.

§ 22. СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

Вправа 120. **І.** Прочитайте текст мовчки. Визначте й обґрунтуйте стиль мовлення. Сформулюйте головну думку. **ІІ.** Спишіть речення й підкресліть граматичні основи. Схарактеризуйте іменний складений присудок, користуючись правилами, поданими після вправи. Назвіть граматичні ознаки дієслова-зв'язки (час, спосіб, рід/особу) і морфологічний засіб вираження іменної частини. Що пропущено в деяких присудках?

Знання – це духовне багатство людини. Учені – великі трудівники і трудівниці. Вони відкривають світ знань для щастя людства, для багатьох поколінь. Шлях до вершин науки нелегкий. У школі ти робиш тільки перші кроки на ньому. Навчання вважається серйозною працею. Можливість учитися, оволодівати знаннями серйозною працею є великим благом. Дорожи ним, і тоді ти будеш наполегливим/вою, допитливим/ою, невтомним/ою на шляху знань, будь трудівником/трудівницею і шукачем/шукачкою *(за В. Сухомлинським)*.

Складеним іменним присудком (predicatul nominal) називаємо присудок, утворений із допоміжного дієслова-зв'я́зки та іменної частини (іменника, прикметника та інших повнозначних частин мови). Такий присудок відповідає на запитання *який є підмет? хто* (або *що*, або *ким/чим*) *він є?* **Іменна частина** присудка передає лексичне значення присудка. ***Дієслово-зв'язка*** виражає граматичне значення присудка, тобто вказує на час, спосіб, особу чи рід дієслова.

Найуживаніша зв'язка – дієслово ***бути*** в усіх способово-часових формах: *є, був, була, було, були, буде, будуть*. Рідше в ролі зв'язки іменного складеного присудка в українській мові вживаємо такі дієслова: *ставати, вважатися, уявлятися, здаватися, називатися, лишатися, доводитись, робитися* тощо. Напр.: *Мій дід теж* ***Матвієм звався*** (М. Стельмах). *Літо* ***видалось посушливе*** (М. Чабанівський). *Настя* ***здавалася*** *запашною* ***трояндою*** (М. Коцюбинський).

У теперішньому часі зв'язку ***є*** здебільшого опускаємо, а на письмі ставимо тире. При іменниках у називному відмінку подеколи вживаємо частки ***це, то, ось***. Напр.: *Поезія – (це є) прекрасна* ***мудрість*** (В. Симоненко). **Запам'ятайте:** якщо іменник можна поставити у формі орудного відмінка, то саме він є частиною складеного іменного присудка: *Поезія* ***є*** *(була, буде) прекрасною* ***мудрістю***.

Вправа 121. **І.** Розгляньте таблицю. Усно узагальніть інформацію щодо морфологічних засобів вираження іменної частини складеного присудка. **ІІ.** До кожної рубрики доберіть і запишіть власні приклади. Підкресліть присудки і надпишіть над дієсловом-зв'язкою та іменною частиною засоби їхнього вираження. Позначте пропущену зв'язку позначкою Ø.

Засоби вираження іменної частини складеного присудка	Приклади
Іменником у Н. або Ор. відмінках	І кожен крок – (є) сліпуча **блискавиця**. Дід його був **грузином**.
Прикметником і дієприкметником у Н. або Ор. відмінках	Море **було безбарвне**, аж **чорне**. Гірські печери ще **затоплені** водою.
Займенником у Н. або Ор. відмінках Інфінітивом	Дівчина **була** тут **своя**. **Іншими стають** сучасна новела і роман. Знати – це **вміти**.
Прислівником	Все **було навсправжки**.
Іменником у непрямому відмінку	Небо (є) все **в зорях**. *Порівняйте*: Небо (є) **зоряне**.
Фразеологізмом, сполученням слів	Вести всі роботи з дотриманням графіка – **золоте правило**.
Зауважте!	
До іменної частини можуть входити порівняльні сполучники: **мов, немов, як, ніби, наче**	На гіллі рясному цвіт **немов сніжинки**. Повітря – **неначе** прозорий **граніт**.

Вправа 122. Лінгвістичний експеримент. Складіть і запишіть речення, у яких подані дієслова були б то простим дієслівним присудком, то частиною складеного іменного присудка.

Зразок: 1. Мати була (тобто перебувала) на Слобожанщині. 2. Мати була задумана/задуманою.

Стати, зробити(ся), виявити(ся), називати(ся), вважати(ся).

Вправа 123. I. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Охарактеризуйте іменні складені присудки. **II.** Наведіть подібні прислів'я та приказки румунською мовою.

1. Кожний початок важкий. 2. Без роботи день роком стає. 3. Сонливий і лінивий – рідні брати. 4. Маленька праця краще за велике безділля. 5. Слова – полова, а праця – диво. 6. Наша Федора до роботи хвора. 7. Для нашого Федота не страшна робота. 8. До роботи недужа, а до танцю – як ружа[1].

Запишіть прислівники у дві колонки: 1) з одним ***-н-***; 2) з двома ***-нн-***.

Ключ. Із других букв прислівників з одним ***-н-***, а потім з ***-нн-*** складіть початок прислів'я: *«... – мати, а чужа – мачуха»*.

Прихован..о, істин..о, віддан..о, удаван..о, страшен..о, щоден..о, зневажен..о, пружи..о, вогне..о, знаме..о, шале..о, чаву..о.

[1] *Ру́жа – діал.* Троянда.

§ 23. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Вправа 124. **І.** Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. **ІІ.** Випишіть виокремлені речення. Визначте й підкресліть у них головні члени речення; надпишіть, якими частинами мови вони виражені. Усно поясніть, на місці якої частини мови стоїть тире.

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання *рідна мова*. Рідна, як мати, як Батьківщина, як усе найдорожче серцю. *Мова – найбільший духовний скарб*. У ній народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання. Рідним словом народ збагачує також світову культуру. *Слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу*. З цього невичерпного джерела мовець здобуває не тільки знання про навколишній світ, а й моральні та естетичні оцінки й уподобання народу *(І. Вихованець)*.

Між підметом (групою підмета) і присудком (групою присудка) з усіх розділових знаків уживаємо тільки тире. Його ставимо на місці пропущеної в теперішньому часі зв'язки ***бути*** в складеному іменному присудку.

Тире між підметом і присудком ЗАВЖДИ СТАВИМО, якщо:

підмет і складений іменний присудок виражені іменниками в називному відмінку.
Час – великий **суддя** *(І. Кочерга)*.

↔ перед складеним іменним присудком вжито частки ***це (оце), ось, що*** або слова ***це, значить, один (одна, одне) з***... .
Істина – **це** жива **криниця** *(Б. Харчук)*.

підмет і складений іменний присудок виражені неозначеною формою дієслова.
Вік **звікувати** – не пальцем **перекувати** *(народна творчість)*.

↔ обидва головні члени виражені кількісними числівниками в називному відмінку.
Три рази по п'ять – п'ятнадцять.

↓ один з головних членів виражений неозначеною формою дієслова, а другий – іменником у називному відмінку.
Найбільше **уміння** – **почати** спочатку життя, розуміння, дорогу, себе *(Л. Костенко)*.

Вправа 125. Поясніть лексичне значення наведених слів за зразком. За потреби зверніться до словника, тлумачення запишіть. Підкресліть головні члени речення, надпишіть, якими частинами мови вони виражені. Усно поясніть уживання тире.

Зразок: Марнословити (неозн. ф-ма дієсл.) – говорити (неозн. ф-ма дієсл.) багато, беззмістовно про щось, не варте уваги.

Дискусія, опонент/опонентка, переконувати, толерантність, переінакшувати.

Тире між підметом і присудком НЕ СТАВИМО, якщо:

складений іменний присудок виражений прикметником, який ужито перед підметом. Воістину **прекрасен світ** вночі *(Є. Плужник).*	між підметом і складеним іменним присудком є вставне слово. **Бук**, як відомо, міцне **дерево.**
після підмета вжито складений іменний присудок із наявною дієслівною зв'язкою. Темрява в садку **стала густіша** *(М. Коцюбинський).*	у реченні є лексичний повтор підмета і присудка. **Відповідь** як **відповідь.**

Вправа 126. Спишіть речення, розставляючи, де потрібно, пропущене тире між підметом і присудком. Усно поясніть пунктограму.

1. Мої пісні над рікою часу калиновий міст *(Б.-І. Антонич).* 2. Пісня як пісня. 3. Співати це потреба, як дихати *(із часопису).* 4. Українська пісня, безперечно, віддзеркалює наше життя *(із часопису).* 5. Пізнать себе то справа нелегка *(П. Воронько).* 6. Українські думи та історичні пісні один з найважливіших складників народної творчості *(М. Рильський).* 7. З ремеслом дружити в житті не тужити *(народна творчість).* 8. Мені осіння ніч короткою здається *(Леся Українка).*

Варіантне тире між підметом і присудком безпосередньо залежить від наміру мовця: його ставимо лише за бажання логічно й інтонаційно виокремити частину речення, а зазвичай не ставимо.

Підмет виражений субстантивованими займенниками **це, то.** 1. **Це** наша **хата.** 2. **Це голос** наш. **Це пісня**. **Це душа** *(Л. Костенко).*	Підмет виражений особовим займенником. 1. **Я син** простого лісоруба *(Д. Павличко).* 2. **Він** – **публіцист**, **він** – **прозаїк**, **він** – **драматург** *(Ю. Смолич про О. Довженка).*
Перед складеним іменним присудком, вираженим іменником, вжито заперечну частку **не.** 1. **Серце не камінь** *(народна творчість).* 2. Мої **літа** – **не** монотонні **дублі** *(Д. Павличко).*	Складений іменний присудок виражений прикметником (1), іменником у непрямому відмінку (2), дієприкметником (3), порядковим числівником (4). 1. **Море тихе** і **спокійне**. Його **поведінка** – **дитяча**. 2. Усі **зошити в клітинку**. **Во́ди** – без русел? 3. **Листя пожовкле**. Наша **пам'ять** – **закарбована** в граніті. 4. **Ти** між зірками **одна** *(В. Сосюра).* **Воля** в нас – **одна.**
Перед складеним іменним присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як, мов, наче, що** та ін. 1. **Життя як казка** *(народна творчість).* 2. **Душа** мов ніч *(О. Пахльовська).*	

Вправа 127. Об'єднайтеся в дві групи. Прочитайте висловлення, правильно інтонуючи. Спишіть речення, підкресліть головні члени речення, а хвилястою лінією – ті додаткові мовні засоби, що дають/не дають підстав для вживання тире. Усно поясніть, чому в одних випадках тире між підметом і присудком ставимо, а в інших – ні.

Перша група: 1. Афоризм – це виклик багатослів'ю *(Л. Сухоруков)*. 2. Гумор – невідлучна прикмета кожного правдивого таланту *(І. Франко)*. 3. Ми серцями і любов'ю вірні *(А. Малишко)*. 4. Гордість – велика рушійна сила, рідна сестра високого почуття відповідальності *(М. Рильський)*. 5. Найцінніше в людях – здатність радіти чужому успіхові *(В. Черняк)*. 6. Життя є наука про смерть *(Ол. Ільченко)*. 7. Життя – як той потік, а час – мов океан *(Б. Лепкий)*.

Друга група: 1. Життя – як вокзал. Хтось приїжджає, хтось від'їжджає *(Л. Костенко)*. 2. Вчинки вагоміші за слова *(А. Коваль)*. 3. Верби – мов чорний покруч ікебани *(Л. Костенко)*. 4. Терпіть кайдани – то всесвітній сором *(Леся Українка)*. 5. Головне – осідлати. Поганяти легше *(М. Полотай)*. 6. Є боротьба за долю України. Все інше – то велике мискоборство *(Л. Костенко)*. 7. Історія літератури є історія літературних жанрів *(В. Радіонов)*.

Вправа 128. Дослідження-відновлення. Закінчіть народні прислів'я, скориставшись довідкою. Запишіть їх. Відповідно до правописних правил замість крапок поставте або не ставте тире між підметом і присудком. Усно поясніть уживання тире.

1. З дурнем подружитися (..). 2. Дружба (..). 3. Чоловік без друга (..). 4. Один у полі (..). 5. Побратим (..). 6. Друг-боягуз (..). 7. З піснею дружити (..). 8. Дружній череді вовк (..). 9. Дружба та братство (..). 10. У друга вода (..).

Довідка: .. не воїн. .. найбільше багатство. .. дружбою, а служба службою. .. що їжа без солі. .. не страшний. .. ніколи не тужити. .. значить два рази брат. .. солодша від вражого меду. .. гірше ворога. .. свій розум тратити.

Вправа 129. Напишіть невелике есе (до десяти речень) на тему «Головне в житті – не втратити здатності радіти життю». У власному висловлюванні вживайте прості двоскладні речення з тире між підметом і присудком.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Підмет виражено вигуком у реченні

А Гучне «ура» було йому на відповідь.
Б Протягне «ох!» і вертається до хати.
В Агов, над містом я, на риштуванні.

Г Що за диво! Під віконце хтось помалу підступає.
Д Несла ворона до мого двора своє картаве «кра».

2. Підмет виражено словосполученням у реченні
А Вася Багіров дуже хотів побачити знайомого.
Б Незвичайна схожість дочки з матір'ю дуже вразила Яся.
В Словесник Андріан Петрович одного разу прийшов на урок якийсь особливо піднесений.
Г Гордість – велика рушійна сила.
Д Двоє рибалок або двоє мисливців ніколи не почувають себе чужими один одному.

3. Іменну частину присудка виражено іменником у називному відмінку в реченні
А Думка – найхуткіша.
Б День довгий, безконечний, тривожний.
В запросити друзів/подруг на вечірку, перша медична допомога, громадський діяч, надіслати листа, правічний ліс.
Г Мати – сталь і ніжність поезії життя.
Д Вечір і справді був чудовий.

4. Простий присудок виражено фразеологізмом у реченні
А Будівельники не думали здавати свої позиції.
Б Навчиться люд убогий громадою обух сталить.
В Я печу раків від сорому й мовчки стою на одному місці.
Г Вичитавши всьому гуртові, директор почав брати в шори поодинці.
Д Він/вона часом скаже не до ладу – як Пилип з конопель вистрибне.

5. Простий дієслівний присудок, ускладнений часткою, є в реченні
А Вона не збиралася довго затримуватись у Харкові.
Б А Іван Гнатович візьми та й покажи улов на свою голову.
В Іван Оленчук – майстер розшукувати солодку воду в солончаковому степу.
Г І все-таки приїдь – ми поговорим.
Д Я пішла в садочок нарвать-назбирати пахучих квіточок.

6. Присудок узгоджується з підметом в роді та числі в реченні
А Турбота – рух душі.
Б Сили миру нездоланні.
В Сумління – річ тендітна і сумна.
Г Я спішу до мети.
Д Заплелися смуток і відрада у контрасти літа і зими.

7. Присудок узгоджується з підметом в роді та числі в реченні
А І бачу я в абстракції конструкцій конкретність наших задумів і дій
Б Ти сій і сади, сину.
В Будь, людино, людиною! Будьте, люди, людьми!
Г Який мій друг великодушний!
Д Золоте дозріле жито хвилювалося колоссям.

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте синтаксичну роль виокремлених у реченнях слів (цифра позначає наступне слово)

(1)Дві доби (2)Андрій із Соломією хоч на хвилину (3)намагалися не бачити (4)цівок дощу.

А складений підмет
Б складений присудок
В означення, виражене словосполученням
Г додаток, виражений словосполученням
Д обставина, виражена словосполученням

9. З'ясуйте, до якого типу підметів і присудків належать виокремлені слова в тексті (цифра позначає наступне слово)

Найдосконаліше людина **(1)має володіти** рідною мовою. Нею вона користується повсякденно. Рідна мова – **(2)це частина** Батьківщини, голос свого народу. **(3)Кожен** з нас **(4)зберігає** найдорожчий спогад про затишок батьківської хати.

А простий підмет
Б складений підмет
В простий дієслівний присудок
Г складений дієслівний присудок
Д складений іменний присудок

10. Установіть відповідність між засобами вираження іменної частини складеного присудка та прикладами

Засоби вираження іменної частини	*Приклади*
1 прислівник	**А** Краєвид і справді був чудовий.
2 прикметник у називному відмінку	**Б** Вулиці були підкреслено охайними.
3 іменник у називному відмінку	**В** Тиждень – це так небагато.
4 прикметник в орудному відмінку	**Г** Сумління – найкращий порадник.
	Д Усі кофти в смужку.

11. Установіть відповідність між типами присудків і прикладами

Тип присудка	*Приклади*
1 простий дієслівний	**А** Говорити – це не горох молотити.
2 іменний складений	**Б** Нас пригоди спинити не в силі.
3 дієслівний складений із допоміжним дієсловом зі значенням волевиявлення	**В** Лише на добро земля обізветься добром.
	Г І не хотіла душа тому віри йняти.
	Д Юрко почав заперечувати.
4 дієслівний складений із допоміжним дієсловом зі значенням можливості/ неможливості	

12. Установіть відповідність між характеристиками граматичних основ речень і прикладами

Характеристика граматичної основи	*Приклади*
1 підмет – іменник у називному відмінку, а присудок – фразеологізм	**А** Люди достойні квітів на морі і на землі.
2 підмет – іменник у називному відмінку, а іменна частина присудка – прикметник	**Б** Народ у нас – як на підбір.
3 підмет – складений, а іменна частина присудка – дієприкметник	**В** Ти не плач, не плач.
4 підмет – простий, а іменна частина присудка – дієприкметник	**Г** Простори нашої землі більше ніж на одну третину вкриті лісами.
	Д Одно з вікон другого поверху було навстіж розчинене.

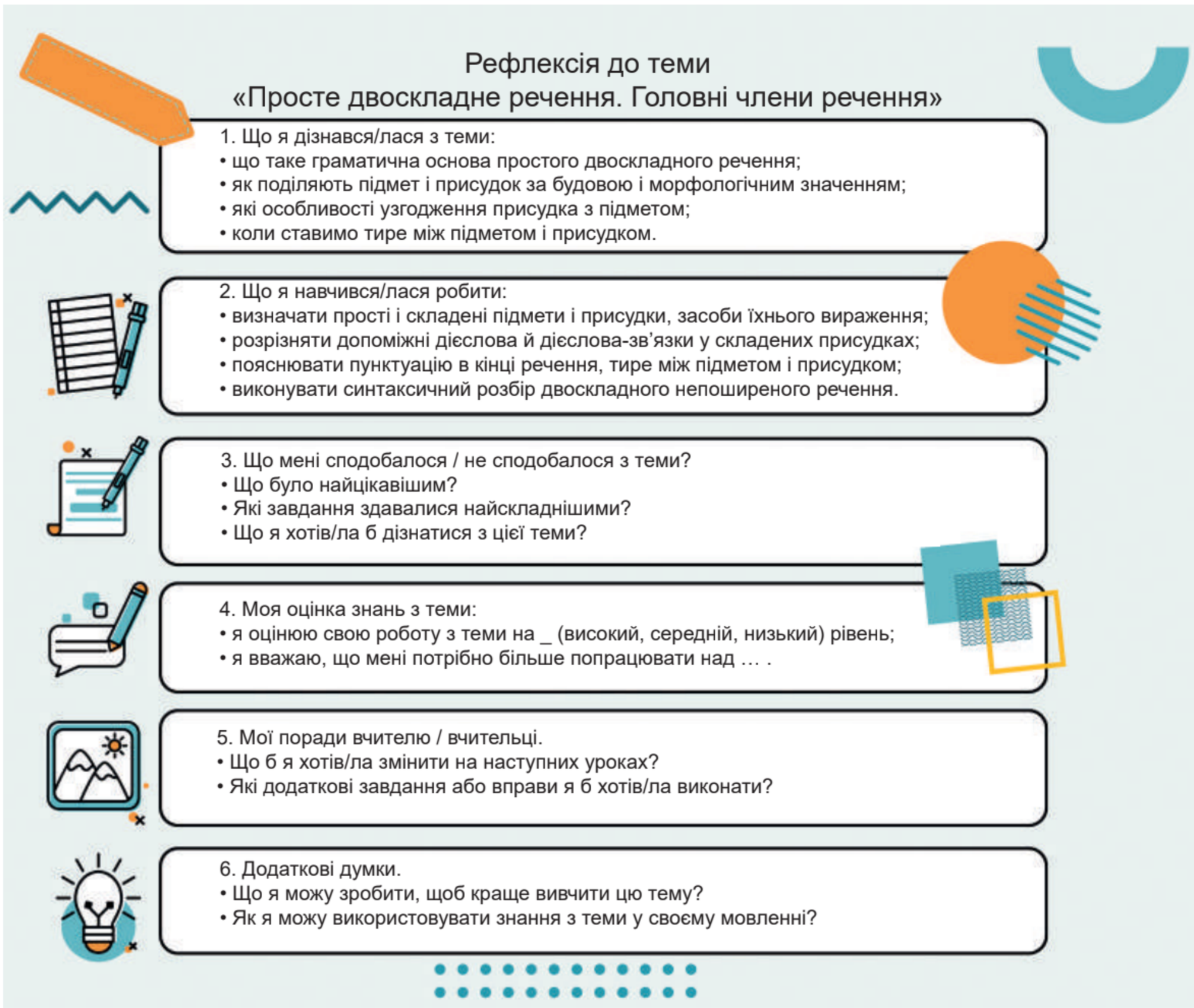

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

- розуміти поняття «другорядні члени речення» та їхню відмінність від головних членів речення;
- правильно ставити запитання до другорядних членів речення;
- навчитися розрізняти різні види другорядних членів речення: означення, додатки, обставини;
- віднаходити й виправляти помилки, пов'язані з другорядними членами речення;
- опанувати навички вживання різних видів другорядних членів речення для створення виразного й емоційного мовлення;
- розвинути навички аналітичного мислення, мовного аналізу та самоконтролю;
- удосконалити свої комунікативні навички та вміння чітко й логічно висловлювати думки;
- використовувати знання про другорядні члени речення для кращого розуміння й сприйняття інформації.

§ 24. ОЗНАЧЕННЯ, ДОДАТОК, ОБСТАВИНА ЯК ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 130. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Поміркуйте, чому саме цим текстом розпочинаємо вивчення теми «Другорядні члени речення». **ІІ.** Випишіть із тексту речення, з яких можна створити визначення другорядних членів речення. Поясніть, чому ви обрали саме ці речення.

У ТАЄМНИЧОМУ ЦАРСТВІ ГРАМАТИКИ

У далекому незвіданому царстві Граматики, де панували чіткі правила й закони мови, жили-були другорядні члени речення. Їхнє життя було сповнене таємниць і загадок, адже вони завжди ховалися за спинами головних членів речення – підмета і присудка.

Другорядні члени речення були різними: одні, мов чарівники, могли змінювати форми слів, інші, немов вірні слуги, виділяли їхні ознаки, а деякі, мов мандрівники, розповідали про місце, час, причину або мету дії.

Одного разу в царстві Граматики сталася незвичайна подія: під час щорічного балу, де всі члени речення виставляли напоказ свої здібності, зникли найважливіші гості – підмет і присудок. Без них речення стали незрозумілими, втратили сенс, мов птахи без крил.

Другорядні члени речення не могли сидіти склавши руки. Вони зібралися на таємну раду, щоб вирішити, що робити. Наймудріший з них, який мав нік[1] «Дієприслівник», запропонував план: «Друзі, – мовив він, – хоч ми й не такі сильні, як підмет і присудок, але разом можемо зробити багато. Об'єднаймося і спробуймо без уживання головних членів речення розповісти про те, що відбувалося на святі».

Ідея сподобалася всім. Другорядні члени речення почали збирати інформацію: означення описували, якими були зниклі герої, обставини – де вони могли бути, а додатки – з ким їх востаннє бачили.

Разом вони склали розповідь, яка, хоч і не була такою ж чіткою та зрозумілою, як з підметом і присудком, але все ж давала уявлення про те, що сталося.

Згодом завдяки спільним зусиллям підмета і присудка знайшли. З'ясувалося, що вони просто заблукали в густому лісі граматичних правил. Коли вони повернулися, усі були щасливі.

Ця подія навчила другорядні члени речення, що навіть коли все втрачено, не можна здаватися. Разом, використовуючи свої переваги, можна подолати будь-які труднощі.

З того часу другорядні члени речення більше не ховалися в тіні, а пишалися своїми здібностями та допомагали головним членам речення створювати змістовні висловлювання *(авторки)*.

---

[1] *Нік* – особисте, переважно вигадане, ім'я, яким називають себе користувачі інтернету в різноманітних чатах, форумах, месенджерах, а також у Вікіпедії, на сайтах.

Вправа 131. Розгляньте схему й ілюстрацію. Перетворіть їх усно на зв'язний текст. Що вам сподобалося більше – схема чи ілюстрація?

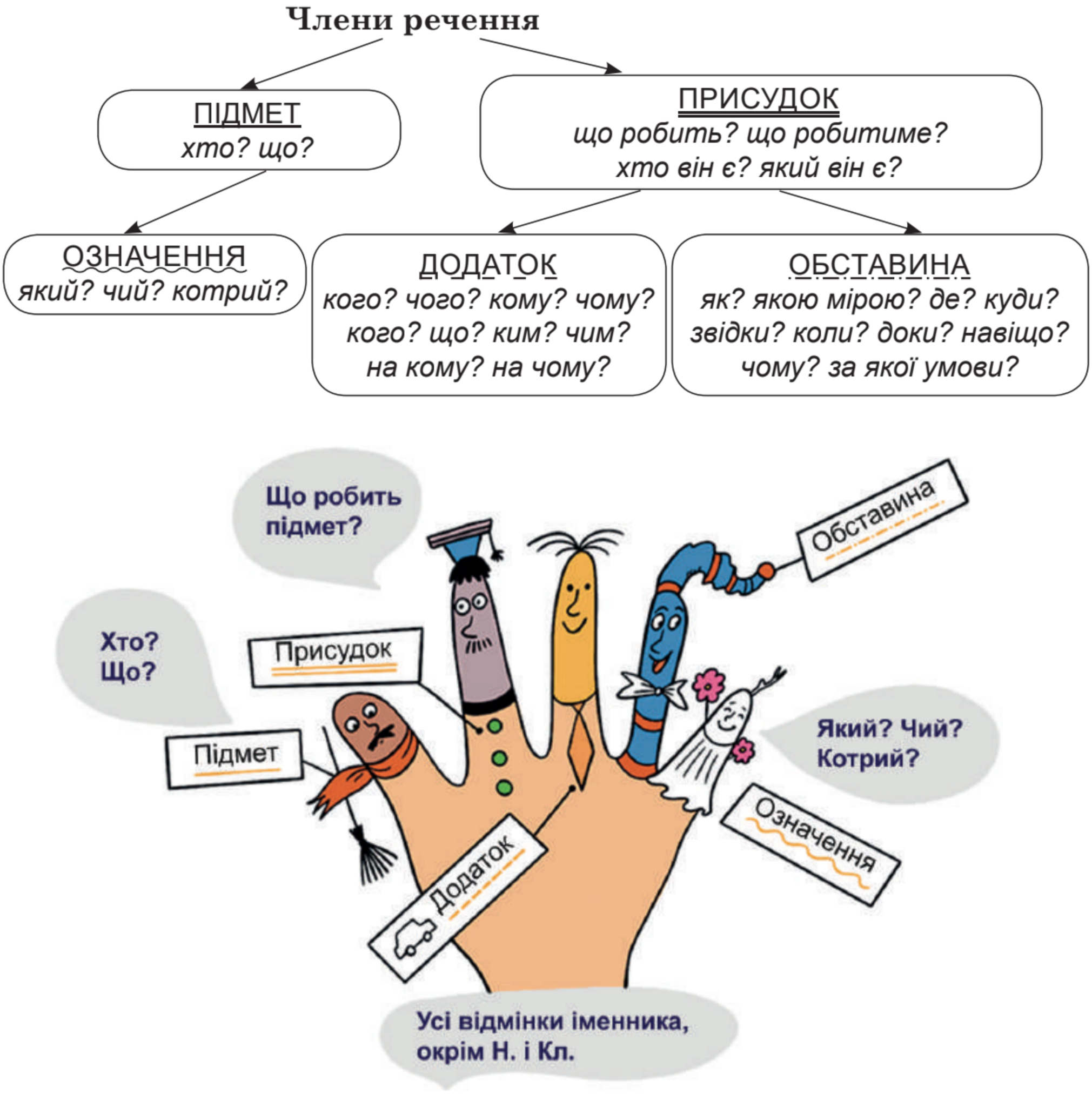

Вправа 132. Прочитайте народні прислів'я та виконайте роботу в групах. ***Перша група:*** виберіть речення, поширені додатком, і запишіть їх. ***Друга група:*** виберіть речення, поширені означенням, і запишіть їх. ***Третя група:*** виберіть речення, поширені обставиною, і запишіть їх. Чи були речення, які повторювалися в групах? Якщо так, поясніть чому.

1. Бережи честь змолоду. 2. Добре ім'я – найкраще багатство. 3. Добре роби – добре й буде. 4. Правду не сховаєш. 5. Дружба – велика сила. 6. Здоров'я – найцінніший скарб. 7. І сила перед розумом никне. 8. Працюймо дружно – не буде сутужно. 9. Красне слово – золотий ключ. 10. Стислість – сестра таланту. 11. Діло майстра величає. 12. Від теплого слова і взимку лід розмерзає. 13. Не соромно не знати, соромно не вчитися.

Вправа 133. Створіть і запишіть власні речення, використовуючи запропоновані означення, додатки, обставини. Підкресліть усі члени речення.

Означення: зелений, високий, дерев'яний, цікавий, весняний.
Додаток: мамі, книзі, на столі, з другом/подругою, про кохання.
Обставина: вчора, швидко, вранці, далеко, весело.

Вправа 134. **І.** Проекспериментуйте: 1) спишіть речення, підкресліть у них члени речення; 2) змініть порядок слів у реченні; 3) простежте, чи змінився зміст речень; 4) намалюйте схеми до обидвох речень, використовуючи інформацію із вправи 131; чи однакові схеми у вас вийшли? **ІІ.** Перекладіть румунською мовою речення-оригінал і трансформоване речення. Чи змінився зміст речень?

1. Учора ввечері я прочитав цікаву книгу. 2. На столі лежало велике яблуко.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Зчистити, скраплений, зсікати, список, зсохлий, сповідь, зцілити, сфотографуватись, звільнити, споглядати, зціпити, згладити, схудлий, згаяти, згорнути, струшувати, спалах, зсувний, скроїти, зжити, сходження, зчорнілий, сформувати, сфабрикований.

§ 25. ОЗНАЧЕННЯ. УЗГОДЖЕНІ ТА НЕУЗГОДЖЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 135. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Поміркуйте, яких вершин міг би ще досягти Михайло Максимович, якщо б мав доступ до Вікіпедії чи ChatGPT. **ІІ.** Випишіть із речень тексту означення разом зі словом, якого воно стосується *(пам'ятайте про те, що від присудка до означення запитання не ставимо)*. **ІІІ.** З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова і чи ви їх виписали як означення. Обґрунтуйте свій вибір.

Нехай **ця** історія стане для вас прикладом того, що не важливо, у **якій** родині ти народився – у багатій чи бідній, де народився – у селі чи місті, завжди можна **своїми** силами і знаннями досягти вершин!

Михайло Максимович народився 1804 року на малому хуторі на Полтавщині, у жіночому монастирі від черниць навчався елементарних початкових наук, а за 30 років уже став ректором (тобто очільником) Київського університету, і все тільки завдяки **своїм** блискучим енциклопедичним знанням!

Змалку Михайло вчився старанно, не маючи Вікіпедії чи ChatGPT. Хлопець вирішив стати вченим-ботаніком. У 1823 році здобув ступінь **кандидата наук**, розпочав наукову діяльність. Але не тільки з ботаніки. Він видає праці з природничих **наук, філології, етнографії**. Створює засади українського правопису, так звану «максимовичівку», видає збірку українських пісень... *(О. Поліщук)*.

Означення (atributul) – це другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета та відповідає на запитання ***який? чий? котрий?*** Напр.: *Наше життя – бурхливий океан* (П. Тичина). *Та хіба ж на світі є хоч одна проста дорога?* (П. Куліш). *Ще треті півні не співали* (Т. Шевченко).

Означення поділяємо на **узгоджені** та **неузгоджені**.

Узгодженим називаємо означення, поєднане з означуваним іменником зв'язком узгодження. Це означення, виражені прикметниками, дієприкметниками, порядковими числівниками та займенниками прикметникового типу. Напр.: *Що є могутніше від гірських хребтів, суворіше від лісів твоїх, прекрасніше від твоїх пшеничних ланів?* (О. Донченко).

Вправа 136. Змоделюйте прислів'я і приказки, дібравши їх продовження з другого стовпчика. Запишіть вислови, ставлячи означення у відповідній граматичній формі. З'ясуйте, якою частиною мови виражені означення та чи всі означення узгоджені.

1. (Усякий) пташка	чоловіка (мудрий).
2. За (один) вченого дають	приємно й слухати.
3. Борода не робить	а бійся (дурний) приятеля.
4. (Розумний) річ	(свій) гніздо знає.
5. (Козацький) роду	нема переводу.
6. Не бійся (розумний) ворога,	десять (невчений).

Неузгодженими називаємо означення, пов'язані з означуваним іменником зв'язком керування або прилягання.

Неузгоджені означення виражаються:	
1) іменником у родовому відмінку без прийменника:	Наука – найбільш важливе й потрібне в житті *(чиєму?)* людини.
2) неподільним словосполученням – іменником у родовому відмінку з означенням:	Квитки в театр отримали учні та учениці *(які?)* старших класів.
3) іменником у родовому відмінку з прийменниками **в (у), з, без, від, для** та ін.:	Очі *(чиї?)* в жінки відразу налилися сльозами *(С. Васильченко)*.
4) іменником у знахідному відмінку з прийменниками **в (у), на, через** та ін.:	Уже міст *(який?)* через Дінець давно прогуркотів *(В. Сосюра)*.
5) іменником в орудному відмінку без прийменника та з прийменниками **з, над, під, між** та ін.:	У Толі був завжди чуб *(який?)* їжачком *(розмовне)*.
6) словосполученням іменника в орудному відмінку з прийменником **з** та прикметникового означення:	Дівчина *(яка?)* з чорними бровами (тобто *чорноброва*) сиділа біля вікна й вишивала.

7) іменником у місцевому відмінку з прийменниками **в (у), на, по**:	Дівчина *(яка?)* в рожевому намисті дивилася на сонце з-під руки *(М. Гірник)*.
8) формами присвійних займенників **його, її, їх, їхній**:	І в його *(в чиїй?)* уяві виникла школа *(А. Головко)*.
9) інфінітивами:	А бажання *(яке?)* читати книги у вас є? *(І. Цюпа)*.
10) прислівниками:	Цілі дні ходив сумний Семен Микитович після зустрічі *(якої?)* віч-на-віч зі своєю старістю *(О. Копиленко)*.
11) дієприслівниками:	Їзда *(яка?)* стоячи швидко стомлює. Читання *(яке?)* лежачи псує зір.

Неузгоджені означення часто можна замінити узгодженими, і навпаки. Напр.: *Незабаром Іонелова мама приїде додому назавжди* (із часопису). – *Незабаром мама Іонела приїде додому назавжди*.

Вправа 137. Запишіть словосполучення в дві колонки залежно від того, яке в них означення: у першу – узгоджені означення, у другу – неузгоджені означення. У кожному словосполученні підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте початок вислову давньогрецького байкаря Езопа: «… ніхто, крім неї самої, не звертає уваги».

Хлопець в окулярах, інший випадок, марна спроба, тюк завбільшки з копицю, згаслий звук, гостра потреба, книжна істина, колишня пригода, пропаща справа, одяг захисного кольору, щира правда, усякі бувальщини, видовище не з приємних, сніг з дощем, статечна поведінка, рука товариша, густий туман.

Вправа 138. **І.** Доберіть до словосполучень з узгодженими означеннями словосполучення-синоніми з неузгодженими означеннями. **ІІ.** Провідміняйте за відмінками два (на вибір) словосполучення з неузгодженим означенням. Простежте, чи змінюються обидва слова в словосполученні.

Зразок. Електрична сила – сила електрики.

1. Шевченкові твори. 2. Батьків костюм. 3. Весняні дні. 4. Морські глибини. 5. Гірські вершини. 6. Київські каштани. 7. Командирський наказ. 8. Геройський вчинок. 9. Трамвайна зупинка. 10. Кришталева ваза. 11. Книжкова полиця. 12. Харківські вулиці.

Вправа 139. Замініть словосполучення – неузгоджені означення на узгоджені та введіть їх у речення. Визначте синтаксичну роль утворених словосполучень у реченнях.

Зразок: вулиці села – сільські вулиці. Сільські вулиці зовсім не освічувалися.

Вулиці села, подруга по школі, квіти лісу, книга брата, пам'ять людей, склянка з кришталю, день осені, сік з винограду, вода з моря, ключ журавлів, проміння сонця.

Випишіть слова з орфографічними помилками, виправивши їх. З перших букв виписаних слів прочитайте та запишіть приказку.

Нянчити, хобі, енціклопедія, мавп'ячий, проїзний, аванпосний, шалений, промінчик, тижденевий, іминини, Уманщина, надбрівья, безпомічний, ініціатива, буквенний, тонна, еммігрант, без'ядерний, сшиток, жираф'ячий, заздрісний, савець, вана, італія, кінчик, тьм'яний, льється, незчисленний, ангина.

§ 26. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 140. **I.** Послухайте або прочитайте текст. Поміркуйте, чому назви міст у тексті розміщено в такому порядку. **II.** Випишіть із тексту назви міст і словосполучення, які є другою назвою цих міст. Як називають такі конструкції?

Україна багата на цікаві туристичні міста, кожне з яких має свої унікальні принади.

Київ, столиця України, відомий своєю історією, культурою та архітектурними пам'ятками, такими, як Києво-Печерська лавра та Софійський собор.

Львів, культурний центр України, приваблює своєю старовинною архітектурою, кав'ярнями та фестивалями.

Одеса, портове місто на Чорному морі, відоме своїми пляжами, театрами та специфічним гумором.

Харків, друге за величиною місто України, славиться своїми університетами, парками та музеями.

Чернівці, місто з багатою культурною спадщиною, відомі своєю університетською архітектурою, що нагадує Гоґвортс.

Кам'янець-Подільський, місто з вражаючою середньовічною фортецею, розташований на скелястому острові.

Ужгород, місто на заході України, відомий своїм замком і сакурами, що квітнуть навесні.

Івано-Франківськ, ворота до Карпатських гір, приваблює затишною атмосферою та красивою архітектурою.

Чернігів, одне з найстаріших міст України, відомий своїми старовинними церквами та соборами.

Полтава, місто з багатою історією, славиться знаменитою Полтавською битвою.

Ці міста є лише частиною багатої туристичної мапи України, і кожне з них варте відвідування *(авторки)*.

Прикладка (apozitia) – це другорядний член речення, що виражений іменником і є другою назвою предмета, якого вона стосується. Прикладка відповідає на запитання *який?*, її підкреслюємо як означення. Напр.: *То хліб, що матінка-гуцулка з долівки*[1] *вчила піднімати* (Д. Павличко). *Радимо додавати до чаю невеличкі дози трави (якої?) материнки.*

Прикладкою може бути як власна, так і загальна назва: *Красуня Тиса й велетень Дніпро – це все моя прекрасна Україна* (Р. Третьяков).

Прикладка може узгоджуватися в роді, числі й відмінку з означуваним іменником (матінка-*гуцулка*, трава *материнка*, красуня *Тиса*) або ж не повністю узгоджуватися, як-от: *фабрика-гігант, дівчина-водій* (немає узгодження в роді).

Вправа 141. Прочитайте речення. Поміркуйте, на які запитання відповідають виділені слова, що вони означають, якою частиною мови виражені. Чи можна вважати їх означеннями? Чому?

1. Село **Троянівка** гніздиться в долині *(Г. Тютюнник)*. 2. **Сторож**-дід змете з порога сніг і слід твоїх чобіт *(А. Малишко)*. 3. Краплинами блищать вологі очі **підлітка**-дівчати *(М. Рильський)*. 4. Під'їхали до зупинки **«Площа Шевченка»**. 5. Місяць освітив озеро **Світязь**. 6. Трава **звіробій** має лікувальні властивості.

[1] *Долівка* – земля чи підлога в хаті.

Вправа 142. Порівняйте два описи однієї архітектурної пам'ятки, створені ChatGPT: один з прикладками, інший без них. Опишіть, як прикладки змінюють враження від тексту.

СОФІЙСЬКИЙ СОБОР

I. Софійський собор розташований у Києві. Він є важливою релігійною спорудою. Собор відомий своєю історичною значущістю та архітектурною красою. Це одна з головних визначних пам'яток міста.

Собор був заснований 1037 року князем Ярославом Мудрим. Його стіни прикрашені унікальними мозаїками та фресками, що збереглися до нашого часу.

Софійський собор є важливим культурним і духовним центром України, де проводяться різноманітні церковні та громадські заходи. Щороку його відвідують тисячі туристів з усього світу.

II. Софійський собор, **видатна релігійна споруда**, знаходиться в Києві. Він є важливою пам'яткою історії та архітектури. Собор, **одна з головних визначних пам'яток міста**, відомий своєю історичною значущістю та архітектурною красою.

Собор був заснований 1037 року Ярославом Мудрим – **князем Київської Русі**. Пам'ятка має унікальні зображення на стінах – **мозаїки та фрески**, які збереглися до нашого часу. Собор, **важливий культурний і духовний центр України**, є місцем проведення різноманітних церковних і громадських заходів. Щороку Софію Київську, **найкращу пам'ятку архітектури**, відвідують тисячі туристів з усього світу.

Вправа 143. Поверніться до тексту із вправи 140. Додайте до опису кожного міста по одному реченню з прикладками або напишіть п'ять нових речень про будь-які інші туристичні міста України, обов'язково використовуючи прикладки.

Зразок. Івано-Франківськ, **місто з красивими краєвидами**, є популярним серед туристів.

Вправа 144. Складіть і запишіть речення так, щоб подані слова і словосполучення були: а) прикладками; б) іншими членами реченнями. Визначте синтаксичну роль означуваних слів при прикладках.

Зразок. На березі річки **Дніпро**, поблизу Канева, відбувся концерт народних аматорських колективів. Зі сторінок літературного альманаху **«Дніпро»** можна познайомитися з сучасними українськими письменниками. **Дніпро** – найбільша водна артерія України.

Шляхами Кобзаря, Славутич, червона калина, берегиня.

Вправа 145. Уявіть, що ви екскурсовод. Складіть п'ять–сім речень із прикладками для опису визначних місць вашого міста чи району.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Водопі́й – водопо́ю, дохі́д – дохо́ду, кінь – ко́ню, ка́мінь – ка́меня, лід – льо́ду, мій – мого́, сім – семи́, устрій – у́строю, ніч – но́чі – ні́ччю, пе́вність – пе́вності, (пе́вности) – пе́вністю, ра́дість – ра́дості (ра́дости) – ра́дістю, о́сінь – о́сені (о́сени) – о́сінню, (у) вели́кому — (у) вели́кім.

§ 27. НАПИСАННЯ НЕПОШИРЕНИХ ПРИКЛАДОК ІЗ ДЕФІСОМ. ПРИКЛАДКИ, ЯКІ БЕРЕМО В ЛАПКИ

Вправа 146. Розгляньте ілюстрації та підписи до них. Поміркуйте, чому прикладки на ілюстраціях написані по-різному.

озеро Синевир

місто-фортеця Тустань

степовий заповідник «Асканія-Нова»

острів Хортиця

Дефіс ставимо, якщо: означуване слово + прикладка – загальні назви і спочатку йде видове, а потім – родове: *звіробій-трава*; прикладка + означуване слово-прикладка входить до складу терміна: *жук-короїд, льон-довгунець, заєць-русак, гриб-паразит.*

У лапки беремо: назви підприємств, організацій, установ; газет, журналів, творів мистецтва; поїздів, пароплавів тощо: видавництво «Світ»; прикладки – назви побутових предметів: мультиварка «Філіпс».

узгоджена – *герої-підпільники*

поширена – *драма «Лісова пісня»*

Прикладка *(який?)* іменник = друга назва

неузгоджена – *журнал «Вітчизна»*

непоширена – *ковил-трава*

Дефіс не ставимо, якщо: прикладкою є видова назва: *трава звіробій*; прикладкою є загальноприйняті в побуті назви людей: *красуня Марія.*

У лапки не беремо: назви міст, сіл, річок, озер; назви автобусних і залізничних маршрутів; назви підприємств, установ, якщо перед ними є слова *імені, пам'яті.*

Вправа 147. Прочитайте вголос уривки з хроніки літературно-мистецького життя Волині. Випишіть з них прикладки з означуваними словами, поясніть їхнє написання. Укажіть на значення прикладок, підкресліть їх.

І. Волиняни взяли участь у XII Національному форумі книговидавців України, що традиційно відбувається у місті Львові. Цього разу форум зібрав 577 підприємців і книговидавничих організацій. Було організовано виставку-продаж книг видавництв «Терен», «Твердиня», «Вежа».

ІІ. «Лесина казка» – таку назву має виставка творчих робіт родини Бойків, на якій представлено 30 художніх композицій: фігурки ляльок–персонажів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», виконані матір'ю Ганною Бойко-Дергай; світлини волинських краєвидів, виконані її чоловіком Сергієм Бойком, а малюнки – їхнім восьмирічним сином Андрієм. Виставка присвячена 135-річчю з дня народження Лесі Українки *(з альманаху «Світязь»)*.

Вправа 148. **І.** Доберіть до означуваних слів прикладки, які треба писати з дефісом, окремо або в лапках. **ІІ.** Наведіть власні приклади означуваних слів, з якими прикладки треба писати з дефісом і в лапках.

Зразок: художник-декоратор, художник Іван Марчук; картина-вітраж, картина «Мадонна».

Світлина, довідник, твір, симфонія, вірш, салон, конкурс, фестиваль.

Вправа 149. **І.** Уведіть словосполучення з прикладками у прості речення й запишіть їх. **ІІ.** Перекладіть утворені прості реченні з прикладками румунською мовою. Поясніть правопис прикладок в обох мовах.

Село Чагор, місто Київ, газета «Українське слово», роман «Вир», школа-інтернат, учень-восьмикласник, мама Марія, сестра Оксана, красуня осінь, товариш-киянин.

Вправа 150. Створіть комікс на основі опрацьованого теоретичного матеріалу про прикладку як різновид означення та доберіть власні приклади до теми.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Відповідь-репліка, трава звіробій, Дніпро-ріка, голуб-вертун, лікар-еколог, драма-феєрія, Лисичка-сестричка, деревій-трава, газета «Літературна Україна», твір-опис, санаторій «Україна», бібліотека імені В. Короленка, гори Карпати, місто Одеса, дівчина-українка, хлопець-одесит, дерево дуб, дуб-велетень, зима-чарівниця.

§ 28. ДОДАТОК. ПРЯМІ ТА НЕПРЯМІ ДОДАТКИ

Вправа 151. Прочитайте цікаві факти про бджіл. Віднайдіть у реченнях додатки, поставте до них запитання. З'ясуйте, у якому відмінку вжито додаток.

1. Бджоли можуть виконувати математичні завдання.

2. Бджоли використовують кофеїн, щоб запам'ятати розміщення квітки.

3. Бджоли можуть впізнавати обличчя людини.

4. Бджоли поліпшують роботу свого мозку під час роботи.

5. Коли бджоли змінюють вид своєї роботи, змінюється і робота їхнього мозку.

6. У бджіл є спеціальний кошик для перенесення пилку.

7. Укуси бджіл також можуть полегшити біль, викликаний ревматоїдним артритом.

8. У прохолодну пору року робочі бджоли можуть дожити до дев'яти місяців.

Додатком (complementul) називаємо другорядний член речення, що означає предмет, на який поширюється дія.

Додаток відповідає на запитання непрямих відмінків і виражається іменником чи будь-якою іншою частиною мови, ужитою у значенні іменника.

Родовий	*(Немає)* Кого? Чого?
Давальний	*(Даю)* Кому? Чому?
Знахідний	*(Бачу)* Кого? Що?
Орудний	*(Пишаюся)* Ким? Чим?
Місцевий	*(Стою)* На чому/кому?

Вправа 152. Прочитайте текст, випишіть із речень додатки разом зі словом, від якого ставимо запитання до додатка. З'ясуйте, яким членом речення є слово, від якого ви ставили запитання до додатка.

Уяви собі, що в брудному приміщенні хтось у кутку поставив вазу з квіткою. Якщо залетить туди бджола, вона пролетить повз все брудне і не сяде до тих пір, поки не знайде квітку, і тільки там зупиниться.

І якщо б ти зловив цю бджолу й запитав, де там сміття або смітник, вона відповість, що нічого такого вона не помітила, зате там є гортензії, а там – троянди, а ще далі – фіалки, там – мед, а ось там – цукор... Вона виявиться знавцем усього прекрасного... *(народна мудрість)*.

Вправа 153. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Поміркуйте, коли легше було відкрити власний бізнес, у далекому XIX столітті чи XXI. **ІІ.** Випишіть із тексту речення, у яких ідеться про успіхи Петра Прокоповича. Підкресліть у реченнях додатки та визначте, якою частиною мови вони виражені.

Навіть якщо ви ніколи-ніколи не бачили справжньої пасіки – бджолиного містечка з вуликів, то точно хоч раз ласували медом. А як не їли

меду, то точно бачили бджолу. Наша історія про пасічника – людину, яка доглядає за бджолами, і трішечки про самих бджіл.

У доленосному 1775 році в селі на Чернігівщині в родині священника Івана Прокоповича народився син Петро. Він закінчив престижну Києво-Могилянську академію, а після навчання служив військовим. Проте військова служба була Петру не до душі, і він звільнився. Батьки були дуже засмучені таким вчинком сина й вирішили в покарання позбавити його спадку. Одного разу він відвідував брата й побачив його пасіку. Організоване життя бджіл так захопило чоловіка, що до 1808 року він і сам мав... 580 вуликів!

За дев'ять років пан Петро був господарем вже 3000 бджолиних родин. Він доглядав за бджолами не просто заради отримання меду й торгівлі ним, а й для полегшення своєї роботи. Нові ідеї він ретельно записував. Так виникла думка про створення вулика-конструктора, що розкривався б, а з нього легко виймалися рамки з медом. Раніше такого ніхто не робив. Вулики часто були суцільні, видовбані з колоди, і бджіл, аби забрати мед, виганяли звідти їдким димом. Новий рамковий вулик дозволив зберегти бджолам життя, забирати мед у зручний час.

Мед у Прокоповича був смачним: пасічник потурбувався, щоб навколо бджолиних будиночків посіяли такі любі бджолам медоносні квіти. Прокопович відправляє рамки з медом аж до Києва. Нарешті улюблена справа стала приносити й гроші – близько 20 тисяч карбованців щорічного прибутку (на ті часи величезні гроші!). Пан Петро вирішив, що своїми відкриттями у бджільництві треба ділитися з усіма охочими. Він почав писати наукові статті, заснував першу школу пасічників... *(О. Поліщук).*

Способи вираження додатка

іменник	Важко контролювати свої **думки.**
займенник	Я вірю **в тебе**.
прикметник (у ролі ім.)	На вокзалі звернувся **до чергового**.
числівник (у ролі ім.)	Необхідно знайти **третього**.
інфінітив	Пообіцяй **пам'ятати** про важливе.
словосполучення	Не вистачило **кількох балів** до перемоги.

Вправа 154. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми. Підкресліть у реченнях додатки. За допомогою таблиці, що вміщена після вправи, з'ясуйте: прямі додатки чи непрямі.

Совіс..т.. ж..ве в лю..с..кій душі лише на поживному ґрунті совіс..ності, сорому; совіс..т.. – це знан..я багато разів помнож..н..е на п..р..ж..ван..я, а похідними цієї дії є сором, ві..повідал..ніс..т.., обов..язок, повин..іс..т... Соромся порожнечі душі. Найбіл..ше соромся того, що в тебе не/має своїх св..ятин.. , своїх не/похитних, не/зап..речних істин, прав..л, принц..пів *(В. Сухомлинський).*

Додаток	
прямий	**непрямий**
означає предмет, на який **безпосередньо спрямована** дія присудка	означає предмет, на який **безпосередньо НЕ спрямована** дія присудка
Зн. в. без прийм.	Форма будь-якого непрямого відмінка, крім Зн. в. без прийм.
Кожна людина відчуває та проявляє емоції.	*Це розповідь мозку про події, що ми переживаємо.*

Іноді прямий додаток може вживатися **в родовому відмінку**, а саме:

1) за умови заперечення: Не зрони *(чого?)* сльози, котра не зродить *(чого?)* ні життя, ні гніву *(Н. Кащук)*. Порівн.: зронити *(що?)* сльозу (Зн. в.); зродити *(що?)* життя, гнів (Зн. в.);

2) за умови охоплення дією частини предмета або великої кількості предметів: Тоня діловито наливає з бідона *(чого?)* води *(Олесь Гончар)*. Порівн.: наливати *(що?)* воду – Зн. в.; Я тобі сьогодні назбирав *(чого?)* конвалій *(В. Сосюра)*. Порівн.: збирати *(що?)* конвалії – Зн. в.;

3) за умови **паралельного вживання родового та знахідного відмінків**: Він просить у Хаєцького *(чого?)* ножа *(Олесь Гончар)*. Порівн.: Він просить *(що?)* ніж.

Вправа 155. I. Випишіть словосполучення підряд у три колонки залежно від того, який у них додаток: 1) прямий; 2) непрямий; 3) інфінітивний. **II.** З останніх букв словосполучень перших двох колонок прочитаєте початок вислову давньокитайського філософа Конфуція: **«...пряма й непохитна, але не вперта»**. Поясніть, як ви розумієте зміст цих слів.

Вирішив не чекати; вдарився об стіл; розбити лоб; прикласти підбіл; запобігти нещастю; з'їсти хліба; ум'яти пиріг; не чекати на обід; відчинити вікно; розстебнути комір; скинути пальто; попросив принести; читання книжки; сперся на диван; не було листа; заступити прохід; відсунув диван; не писав листа.

І обставина, і додаток, і означення можуть виражатися іменником із прийменником. У реченні *На деревах скипав неозбираний мед* (С. Жадан) до словоформи *на деревах* можна поставити запитання *на чому?* або *де?* Подібні члени речення сприймаємо як такі, що мають подвійне значення, несуть подвійну інформацію.

Критерієм для розрізнення слугує значення другорядних членів речення: якщо йдеться про конкретний предмет, то це **додаток**: Ходить *(по чому?)* **по соломі**, а не шелестить *(народна творчість)*; якщо зазначено місце, причину, умову дії, то це **обставина**: Свище вітер *(де?)* **по степах** і **байраках**; якщо ж виражено ознаку предмета, то це **означення**: Ми підійшли до будинку *(якого?)* **з каменю**.

Вправа 156. **І.** Прочитайте тексти. Як вони пов'язані між собою за темою та ідеєю? Який рядок із вірша Ліни Костенко міг би бути заголовком до розповіді Павла Шамшина. Як у вашій школі шанують захисників/захисниць незалежності України? **ІІ.** Спишіть речення з віршового тексту, підкресліть у них всі члени речення. З'ясуйте, де вам було важко визначитися із підкресленнями. Чому?

І. Росли, росли – і виросли хлоп'ята.
Чиїсь кохані і чиїсь сини.
Щоб Україна не була розп'ята,
пішли боротись, – хто ж, як не вони?!
Господь їм сил подвоїв і потроїв.
Здолали все, подужали заброд.
Так виникає нація героїв.
Так постає з населення народ.

ІІ. Випускнику Автомобільно-дорожнього коледжу Павлу Думанському зі Львова було всього 19. Попереду було ціле життя, проте широкомасштабне вторгнення росії все змінило. Павло, попри відсутність будь-якого військового досвіду, добровольцем пішов у військо.

20 листопада 2022 року підрозділ Павла зайняв позиції неподалік села Ямполівка на Донеччині. Опівдні того дня ворог активізувався. Після аеророзвідки вперед пішла піхота під прикриттям артилерії та бронетехніки. Вогонь був настільки щільним, що ніхто не наважувався навіть голову підняти – не те щоб спостерігати за полем бою. Тим часом ворожі солдати підходили все ближче і будь-якої миті могли опинитися в українських окопах. Павло це розумів. З укриття раптово виїхав російський танк, готуючись прямою наводкою бити по українських позиціях. Часу на роздуми не було, і тоді солдат Думанський ухвалив останнє в своєму житті рішення, закривши побратимів своєю спиною... Для побратимів він ще тоді став героєм, а 29 вересня 2023 року указом Президента України солдату Павлу Думанському посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» *(П. Шамшин)*.

§ 29. ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН (ЗА ЗНАЧЕННЯМ)

Вправа 157. **І.** Уявіть, що вам випала нагода піднятися на вершину Говерли. Складіть усно речення або зв'язний текст, користуючись запитаннями-підказками (запитання-підказки можете міняти місцями). **ІІ.** Як ви підкреслите слова в реченнях, які відповідають на такі запитання?

1. Де? куди? звідки? 2. Коли? відколи? 3. Для чого? з якою метою? 4. Чому? з якої причини? 5. За якої умови? 6. Незважаючи на що? 7. Як? у який спосіб? 8. Наскільки?

Обставина (complementul circumstanțial) – це другорядний член речення, який вказує на час, місце, причину, мету, умову, спосіб, міру та ступінь дії та відповідає на запитання *коли? де? чому? навіщо? за якої умови? незважаючи на що?* та ін.

Вправа 158. Спишіть речення, вставляючи замість крапок відповідні обставини (скористайтеся довідкою). Визначте частину мови, якою вони виражені.

1. Сидить батько... *(Т. Шевченко)*. 2. Я стояв ... та дивився надвір *(П. Грабовський)*. 3. Панночка стоїть ... *(Марко Вовчок)*. 4. ... стояв густий туман *(Ю. Яновський)*. 5. Люблю чернігівську дорогу – ... *(Л. Костенко)*. 6. Маруся себе не тямила ... *(Г. Квітка-Основ'яненко)*. 7. Вранці випливло ясне сонечко ... на погідне небо *(М. Коцюбинський)*. 8. По каналу прудка буде бігти ріка з голубого Дніпра ... *(І. Гончаренко)*. 9. Він дихає ... цілющим степовим повітрям *(Ю. Збанацький)*. 10. Десятикласники й десятикласниці зустріли Василя Олександровича ... *(І. Цюпа)*.

Довідка: кінець столу; край вікна; перед дзеркалом; цілий день; весною, влітку, восени; від радощів; поглянуть; для людського добра; на повні груди; з настороженою зацікавленістю.

Прийменник ***завдяки*** вживаємо тільки для вираження сприятливої причини, яка позитивно впливає на те, щоб дія чи стан здійснилися. Якщо ж причина несприятлива, треба використовувати іншу прийменниково-відмінкову форму (напр., ***внаслідок, у результаті, через*** та ін.) з родовим і знахідним відмінками.

В українській мові паралельно з конструкцією *за* + орудний відмінок вживаємо сполучення знахідного відмінка з прийменником ***по***: *«по сосну», «по воду»* (а не *«за водою»*). Фразеологізм *«піти за водою»* означає «пропасти».

Вправа 159. **I.** Прочитайте прислівники, пригадайте їхній правопис. Визначте групу прислівників за значенням. **II.** Уведіть у речення по три прислівники з кож-

ної групи (за вашим вибором), щоб вони були обставинами, і запишіть речення. Визначте вид кожної обставини в утворених реченнях. Зверніть увагу на написання прислівників.

I. Убік, вгорі, довкола, додому, згори, посередині, вниз, абикуди, де-не-де, де-небудь, звідки-небудь, далеко-далеко, поруч, навколо, поблизу, будь-де, за кордон, з-за кордону, під боком.

II. Завтра, сьогодні, колись, повік, споконвіку, здавна, щодня, щотижня, щогодини, щороку, щоранку, щовечора, взимку, відтепер, згодом, надвечір, невдовзі, з дня на день, через певний час, з року в рік, з хвилини на хвилину, позавчора, вдосвіта, навесні, напередодні, віднині, від сьогодні, вряди-годи, коли-небудь, хтозна-коли, напровесні, коли-не-коли, час від часу, зроду, на світанку.

III. Безперестанку, вголос, врозтіч, запанібрата[1], напролом, наяву, укупі, поодинці, навпаки, навпростець, навстіж, спідлоба, босоніж, привселюдно, чимдуж, щонайкраще, якнайдужче, без відома, без сліду, безслідно, без угаву, по щирості, через силу, по-козацькому, по-господарськи, по-іншому.

IV. Задля майбутнього, на честь свята, з нагоди ювілею, заради миру, вчитися, на згадку, для поліпшення умов життя.

Вправа 160. **I.** Послухайте або прочитайте текст. Визначте головну мету подорожі, про яку йдеться в тексті. Опишіть настрій, який відчували мандрівники/мандрівниці під час подорожі. **II.** Віднайдіть у тексті обставини. З'ясуйте, від якого члена речення треба ставити до них запитання. **III.** Випишіть із тексту обставини разом зі словами, яких вони стосуються. Визначте вид обставин.

ПОДОРОЖ КАРПАТАМИ

Улітку, коли сонце світить яскраво, а небо безхмарне, ми вирушили до Карпат, щоб відпочити та насолодитися краєвидами. Наш маршрут починався в селищі Яремче, звідки планували піднятися на гору Говерлу.

Із самого ранку, відколи почало світати, ми рушили в дорогу. Для того, щоб побачити всю красу Карпатських гір, узяли із собою мапу та запросили провідника, який знав усі звивисті гірські стежки. Дотримуватися всіх правил безпеки та рекомендацій гіда – це основна умова для туризму.

Ми мандрували цілий день, роблячи короткочасні зупинки для відпочинку та фотографування. Метою нашої подорожі було не тільки піднятися на найвищу гору України, а й відчути єднання з природою.

Попри втому та важкі рюкзаки ми продовжували наполегливо йти, бо кожен крок наближав нас до омріяного. Незважаючи на те, що погода була мінлива, жоден з нас не втрачав ентузіазму.

Коли ми пройшли лісисті схили й чагарники, перед нами відкрилася неймовірна панорама. Куди не подивишся, усюди синіють різними барвами гори, уся Україна в цю мить унизу, навіть хмари й ті нижче!

---

[1] *Запанібра́та* – запросто, як з рівним, фамільярно.

На самій Говерлі відчуваєш особливе почуття натхнення, гордість від підкорення вершини. А це чергова перемога над своїми страхами і слабкістю, почуття єднання з природою *(авторки)*.

Вправа 161. Складіть за змістом тексту вправи 160 план подорожі. Напишіть коротке продовження тексту (чотири–шість речень): що могло статися після того, як мандрівники/мандрівниці зійшли з вершини? У тексті використовуйте обставини різного виду.

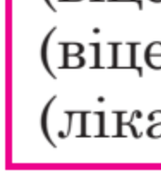

Вправа 162. **І.** Об'єднайтеся в групи. Обговоріть у групі, які переваги та недоліки має подорож у гори. Чи хотіли б ви здійснити таку подорож? Чому? **ІІ.** Пригадайте, чи вживали ви під час обговорення другорядні члени – обставини. Якщо так, то якого виду найчастіше? Чому?

Вправа 163. Уявіть, що ви брали участь у подорожі. Напишіть невеликий щоденник про цей день, описуючи свої враження та емоції. Підкресліть у тексті обставини та визначте їхній вид за значенням.

Запишіть складні слова, розкриваючи дужки. Усно поясніть орфограми.

(Гори) цвіт, термо (гідро) динаміка, (лісо) сплав, (експорт) імпорт, (спец) кор, (екс) губернатор, (генерал) лейтенант, (аеро) дром, (кіловат) ампер, (вело) трек, (фото) та (кіно) апаратура, (крісло) ліжко, (віце) президент, (баба) яга, (сон) трава, (тепло) воз, (блок) система, (віце) консул, (стоп) кран, (міні) футбол, (норд) вест, (компакт) диск, (лікар) терапевт.

§ 30. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Вправа 164. Послухайте або прочитайте текст, створений ChatGPT. Віднайдіть у тексті предмети/особи, ознаки, дії/стани, які порівнюються з іншими предметами. Випишіть ці сполучення слів, що о́бразно характеризують предмет, дію, стан або ознаку.

У стародавньому місті, де вулиці були звивистими, як змії, жив відомий майстер ювелірних справ на ім'я Орест. Він був талановитим, як самі боги, і кожен його виріб був унікальним, наче відбиток пальця. Одного разу до нього прийшла принцеса, чия краса сяяла, мов ранкова зоря. Вона попросила зробити для неї найгарніший перстень, який би був таким же неповторним, як і вона сама.

Орест працював дні й ночі, і його праця була важкою, мов каміння, яке він обробляв. Зрештою, він створив перстень, який блищав, немов кристал під місячним сяйвом. Принцеса була в захваті й віддячила майстру золотом, яке світилося, наче сонце в полудень.

Ця подія зробила Ореста ще більш знаменитим, і його майстерня стала відомою далеко за межами міста. Люди говорили, що його руки були золотими, мов коштовні прикраси, які він створював. І всі, хто бачив його роботи, були вражені, як і сама принцеса, красою та майстерністю, які не мали рівних.

Порівняльним зворотом називаємо сполучення слів, яке шляхом порівняння одного предмета з іншим о́бразно характеризує дію, стан чи ознаку.

Порівняльний зворот вводимо в речення за допомогою сполучників ***як, мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, неначе, начебто, неначебто, ніби, нібито, буцімто*** та ін.

Вправа 165. Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення, вкажіть художні засоби, зокрема порівняння. Поясніть роль порівняльних зворотів як засобу художнього вираження.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе тополь ки. Між м'якими зеленими берегами в'ється гадюкою Роставиця... А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків *(за І. Нечуєм-Левицьким)*.

В усному мовленні **порівняльний зворот** виділяємо інтонаційно, а на письмі – комами. Якщо зворот стоїть у середині речення, то коми ставимо з обох боків.

Не відокремлюємо **порівняльний зворот** у таких випадках:

- він є іменною частиною складеного присудка (у такому разі за бажанням можна поставити тире): *Голосок мов дзвіночок. Голосок – мов дзвіночок*;
- він виконує роль простого дієслівного присудка й надає йому відтінку порівняння: *На степовому горизонті немов справді зависла хмарка куряви* (за М. Коцюбинським);
- перед порівняльним зворотом є слова **точнісінько, майже, зовсім**: *Хлопчик грав майже як професійний музикант*;
- порівняльний зворот входить до складу фразеологізмів типу *як сир у маслі, як із відра, холодний мов лід, білий як сніг, блідий наче стіна, почервонів як рак, упав як підкошений, зробив як слід: Раптом полило як із відра*;

• не ставимо кому в реченнях зі словосполученнями типу *не раніше як (ніж), більш як (ніж), менш як (ніж), як слід, як треба, як повинно бути*, незважаючи на наявність слова **як** у їхньому складі: *Прийду не раніше ніж за годину. Поміркуй як слід.*

Вправа 166. Перетворіть звичайні речення на речення з порівняльними зворотами. Поставте розділові знаки в реченнях.

Зразок: Вона була швидка. – Вона була швидка, як вітер.

1. Кіт стрибнув. 2. Вода була прозора. 3. Його голос був гучний. 4. Вона танцювала. 5. Сонце світило.

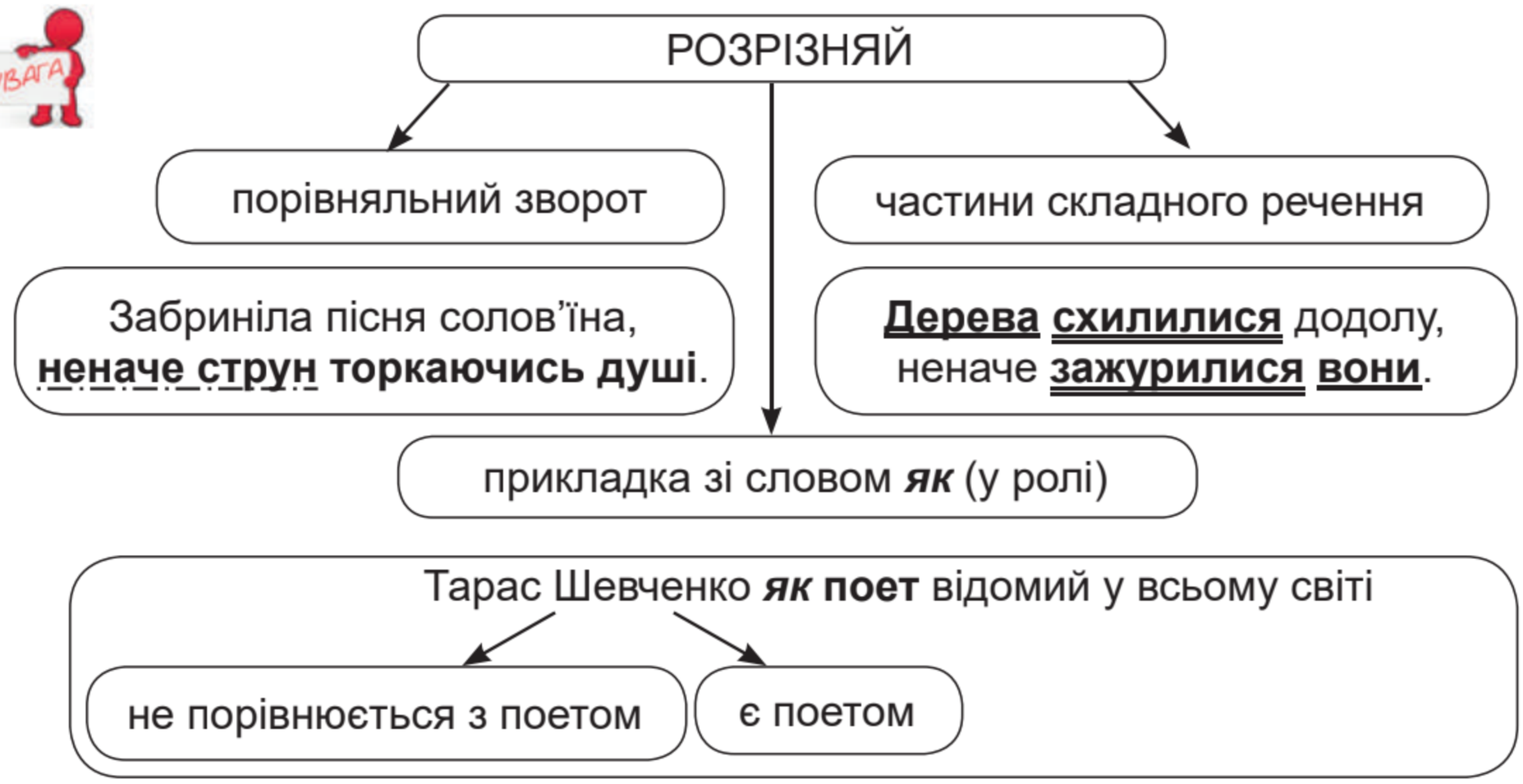

Вправа 167. Прочитайте речення з порівняльними зворотами. Усно поясніть розділові знаки. Замініть, де це можливо, порівняльні звороти синонімічними засобами – орудним відмінком чи прислівником (і навпаки) і запишіть такі речення.

Зразок: Час летить, неначе вихор. – Час летить вихором.

1. Хлопці билися між собою, мов півні *(Марко Вовчок)*. 2. Містечкова площа шуміла, наче морський прибій *(О. Довженко)*. 3. По обличчю Олексія промайнуло, начебто тінь, незадоволення *(О. Логвиненко)*. 4. Час летить, неначе вихор. *(М. Упеник)*. 5. Мрієш, колись ти літала орлом надо мною *(В. Земляк)*. 6. Це місто прекрасне, як усмішка долі *(Л. Костенко)*. 7. Брови в Марусі були як на шнурочку *(Г. Квітка-Основ'яненко)*. 8. Парубок стояв як зачарований *(Панас Мирний)*. 9. Погляд холодний і немов наскрізь пронизуючий *(І. Франко)*.10. І спів звучав не раз як плач *(Д. Павличко)*.

Вправа 168. Спишіть речення. Поставте розділові знаки. Укажіть (усно), де порівняльний зворот потрібно виокремити комами, а де ні. Поясніть чому.

1. Мамина ласка гріє як сонце. Мамина ласка як сонце. 2. Стежина неначе лоза виноградна. Стежина неначе лоза виноградна в'ється вгору.

3. Роса як дощ. Роса випала як дощ. 4. І був той хліб як великодня паска. І був той хліб смачний як великодня паска.

Вправа 169. **І.** Випишіть лише ті речення, у яких порівняльні звороти треба виокремити комами *(розділові знаки пропущені)*. Звороти підкресліть як члени речення. **ІІ.** Попрацюйте в парах. Визначте всі члени речення в першому і другому реченнях, почергово називаючи слова.

1. Тихесенько стукає в шибку бентежне як сон зітхання *(Н. Гамалій)*. 2. На заході півнеба охопили нерухому заграву, дощ лив як з відра *(Олесь Гончар)*. 3. Веселий дощ посипався мов крізь сито, вмить засновав прозору далечінь *(В. Скомаровський)*. 4. Отак і людина б'ється як та риба об лід *(народна творчість)*. 5. І вже струмочки наче діти побігли смішно по траві *(М. Сом)*. 6. Новорічна ніч як казка *(Є. Гуцало)*. 7. Капітан Косачів немов прокинувся од сну *(Ю. Збанацький)*. 8. Моя любов як море, що висохнуть не може... *(В. Сосюра)*. 9. Тягуче закашлявся грім, і об листя запорощали великі мов боруб'яхи краплі *(В. Симоненко)*.

Вправа 170. Уявіть таку мовленнєву ситуацію: восьмикласники і восьмикласниці списували з книжки речення, у якому потрібно було розставити розділові знаки. Ось як це зробив Микола: ***«У тебе очі – мов зорі ясні»***. А ось як це зробила Тетяна: ***«У тебе очі мов зорі ясні»***. Віддавши зошити на перевірку, учні та учениці з нетерпінням стали чекати результату: хто ж із них правильно розставив розділові знаки. Яким же було їхнє здивування, коли наступного дня вчитель усім роздав роботи і сказав, що ніхто з них не зробив жодної помилки. Як ви думаєте, невже вчитель помилився, не помітивши помилки в одній із робіт?

Вправа 171. Напишіть власне висловлення на тему **«Усе пізнається через порівняння»**.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Допомогти́ – допомага́ти, кро́їти – кра́яти, ско́чити – скака́ти, ви́ростити – виро́щувати, ви́гребти – вигріба́ти, ви́коренити – викорі́нювати, зберегти́ – зберіга́ти, наректи́ – наріка́ти, перелеті́ти – перелі́та́ти, причепи́ти – причіпля́ти, спостерегти́ – спостеріга́ти.

§ 31. ОБСТАВИНИ ЧАСУ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ В ОПИСОВИХ І РОЗПОВІДНИХ ТЕКСТАХ. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ОЗНАЧЕНЬ І ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗВОРОТІВ У РОЗМОВНОМУ ТА ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Вправа 172. Прочитайте речення трьох різних типів і поміркуйте над їхнім змістом за допомогою запитань, уміщених під вправою.

І. Описовий текст:

1. Уранці сонце золотить верхівки дерев і повітря сповнене свіжістю. 2. Під вечір парк занурюється в тишу, тільки пташки співають свої піс-

ні. 3. Улітку річка стає особливо привабливою, адже вода в ній тепла і прозора.

II. Розповідний текст:

1. Учора ми гуляли вздовж річки, коли раптом почався дощ. 2. Наступного дня після свят ми вирушили в подорож до Карпат. 3. Після обіду ми завжди граємо у футбол на шкільному майданчику.

III. Загальні приклади:

1. Коли настає ніч, місто засинає. 2. Після заходу сонця на вулицях стає тихо і спокійно. 3. Під час літніх канікул діти багато часу проводять на свіжому повітрі, граючи в різні ігри.

1. Що таке описовий текст? 2. Яка мета опису в тексті? 3. Що таке розповідний текст? 4. Які основні характеристики має розповідний текст? 5. У чому полягає основна відмінність між цими двома видами текстів? 6. Які елементи можуть бути спільними для обох видів текстів? 7. Чому важливо використовувати обставини часу в текстах? 8. Як обставини часу допомагають зв'язувати речення між собою? 9. Як обставини часу впливають на розуміння тексту?

Обставини часу – це слова або словосполучення, які вказують на час дії, стану або події в реченні. Вони відіграють важливу роль у зв'язку речень у текстах, оскільки допомагають читачеві краще зрозуміти послідовність подій і логіку розповіді.

Основні функції обставин часу

Зв'язок речень у тексті	Обставини часу дозволяють логічно пов'язувати різні речення, вказуючи на послідовність подій. Це особливо важливо в розповідних текстах, де потрібно чітко розуміти, коли і в якій послідовності відбувалися події.
Створення хронології	Використання обставин часу допомагає створити хронологічну послідовність подій, що робить текст більш зрозумілим і структурованим.
Увиразнення важливості подій	Указуючи на конкретний час, обставини часу допомагають увиразнити важливість певних подій або дій, що можуть мати значення для загального змісту тексту.

Обставини часу можуть бути виражені різними способами:

прислівниками: *сьогодні, вчора, завтра, нині, колись, завжди;*

прислівниковими виразами: *через годину, під вечір, після обіду, до заходу сонця;*

прийменниково-відмінковими формами: *у суботу, під час екскурсії, на канікулах, після уроків.*

Вправа 173. Прочитайте речення, виділіть обставини часу. Назвіть вирази з часовим значенням, які вживають у розмовному мовленні. Які з них означають приблизний час?

1. Поїзд прибуде за пів години *(Ю. Яновський)*. 2. О першій обід *(М. Коцюбинський)*. 3. Ми приїхали за п'ятнадцять хвилин до десятої

(Ю. Яновський). 4. О пів на восьму хлопці спустилися сходами на другий поверх *(А. Головко)*. 5. У неділю, години о дев'ятій, Оксана вийшла в сад *(М. Лютик)*. 6. Наталя о пів на шосту вийшла з бібліотеки *(В. Михайловський)*. 7. Збір учнів/учениць біля школи об одинадцятій годині ранку.

На запитання «О котрій годині відбудуться збори?» треба відповідати: «Збори відбудуться *(коли?) о шістнадцятій годині (о шістнадцятій годині тридцять хвилин, о пів на п'яту)*». Можливі відповіді й такого плану: *«За пів години до п'ятої, за десять хвилин до шостої»* та ін.

Вправа 174. Складіть по три речення з використанням обставин часу для кожного з наступних часових проміжків: ранок, день, вечір, ніч.

Зразок: Кожного ранку я прокидаюся о шостій годині.

Вправа 175. **I.** Послухайте або прочитайте текст. Поміркуйте, що спонукало Катерину досягати мети. **II.** Знайдіть у ньому обставини. Усно доберіть до них синонімічні відповідники. Поясніть роль обставин часу як засобів зв'язку речень в описових і розповідних текстах. **III.** Випишіть з тексту речення з прикладками. Поясніть розділові знаки при них.

КАТЕРИНА ЮЩЕНКО

Перенесімося у далекий 1919 рік до славного Чигирина. Народилася тоді дівчинка, і назвали її Катериною. Он лежить вона в пелюшках. Тш-ш-ш. Нехай спить, а я розповім вам про її майбутнє.

На долю цієї крихітки випаде багацько випробувань. Її тато Логвин – учитель історії й частенько проводить дітям екскурсії, розповідаючи про минуле України. За те й поплатиться, бо в роки совєцької влади хвалити можна було лише Радянський Союз, а ніяк не Україну окремо. Тата звинуватять у зраді й ув'язнять, а слідом і маму, бо вона намагатиметься довести невинність чоловіка. Катерині, студентці фізико-математичного факультету Київського університету, тоді буде лише 17. Дівчину вижене нуть з університету як доньку ворога народу, а батька уб'ють.

Катерина впаде у відчай, і випадково побачить оголошення про набір студентів до університету в далекому Узбекистані – там обіцяють гуртожиток і стипендію. Дівчина наважиться й на тривалі роки опиниться далеко від рідної домівки. Закінчення навчання збігатиметься з часами Другої світової війни, і Катерина піде працювати на завод з виготовлення деталей до танків, а потім – нечувана для жінки того часу справа! – буде трудитися підривницею на шахті. Але як тільки закінчиться війна, вона поспішить в Україну, до брата на Львівщину.

Тш-ш-ш, гляньте, чи спить? Так? Ну то я продовжу.

Коли у Львові відкриють відділення Інституту математики АН УРСР, Катерина попроситься туди працювати. Згодом Інститут переїде до Києва, і Катерина разом з ним. Для досліджень заклад вирішить купи-

ти перші обчислювально-аналітичні машини. І якщо ви подумали про калькулятори у своїх смартфонах – майже вгадали. Майже, бо ці «калькулятори» займатимуть декілька поверхів. З ними і працюватиме пані Катерина. А потім в інституті з'явиться перша в континентальній Європі МЕОМ – мала електронно-обчислювальна машина, яка вперше автоматично виконуватиме програми. Це такий собі комп, розміром з трикімнатну квартиру і з мізерною пам'яттю. МЕОМ буде примхливою, часто «зависатиме», тож Катерина Ющенко разом з колегами візьметься підкорювати норовливу техніку. І напише для неї першу мову програмування – адресну мову, фактично таку собі прабабцю всіх мов програмування. Якщо вам цікаво дізнатися про неї більше, думаю, вчитель інформатики залюбки все розповість.

Пані Катерина житиме інформатикою, розроблятиме програми для космічних польотів. Її наукові роботи стануть надпопулярними у світі.

А поки вона спить... Бачите? Зовсім маленька. Нехай спить, не будемо тривожити. У неї попереду велике життя... *(О. Поліщук).*

Вправа 176. Створіть комікс на тему «Один день із життя восьмикласника чи восьмикласниці». У своїх реченнях використовуйте обставини різних видів, зокрема порівняльні звороти.

Означення і порівняльні звороти є важливими елементами мови, які додають текстам виразності, óбразності та стилістичної насиченості. Вони допомагають деталізувати опис, робити його більш живим і цікавим для читачів.

Вправа 177. Продовжте описи двома-трьома реченнями, використовуючи означення та порівняльні звороти.

1. Опис природи. Величезне старе дерево стояло на узліссі, його густе листя шелестіло під вітром. Сонце сяяло на небі, як велика золота монета.

2. Опис персонажів. Маленька дівчинка з великими блакитними очима стояла посеред натовпу. Її голос був м'який і лагідний, як подих весняного вітру.

Вправа 178. **І.** Складіть словесний букет із квітів, кольори яких вам найбільше подобаються. Використайте один-два прикметники у вищому ступені порівняння. **ІІ.** Перекладіть текст румунською мовою. Порівняйте обидва тексти. Чи завжди вдалося дотриматися точного перекладу?

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Сади́ти – саджу́; посади́ти – посасаджу́, поса́джений; ра́дити – ра́джу; схо́дити – схо́джу, схо́джений; лети́ти – лечу́, ла́зити – ла́жу; їздити – їжджу, їжджений, мости́ти – мощу́, мо́щений; прости́ти – прощу́, про́щений.

§ 32. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Вправа 179. За допомогою таблиці «Члени речення» пригадайте вивчене. Одягніть уявні «Окуляри цікавості» і розкажіть про члени речення так, щоб це було цікаво слухати вашим однокласникам та однокласницям.

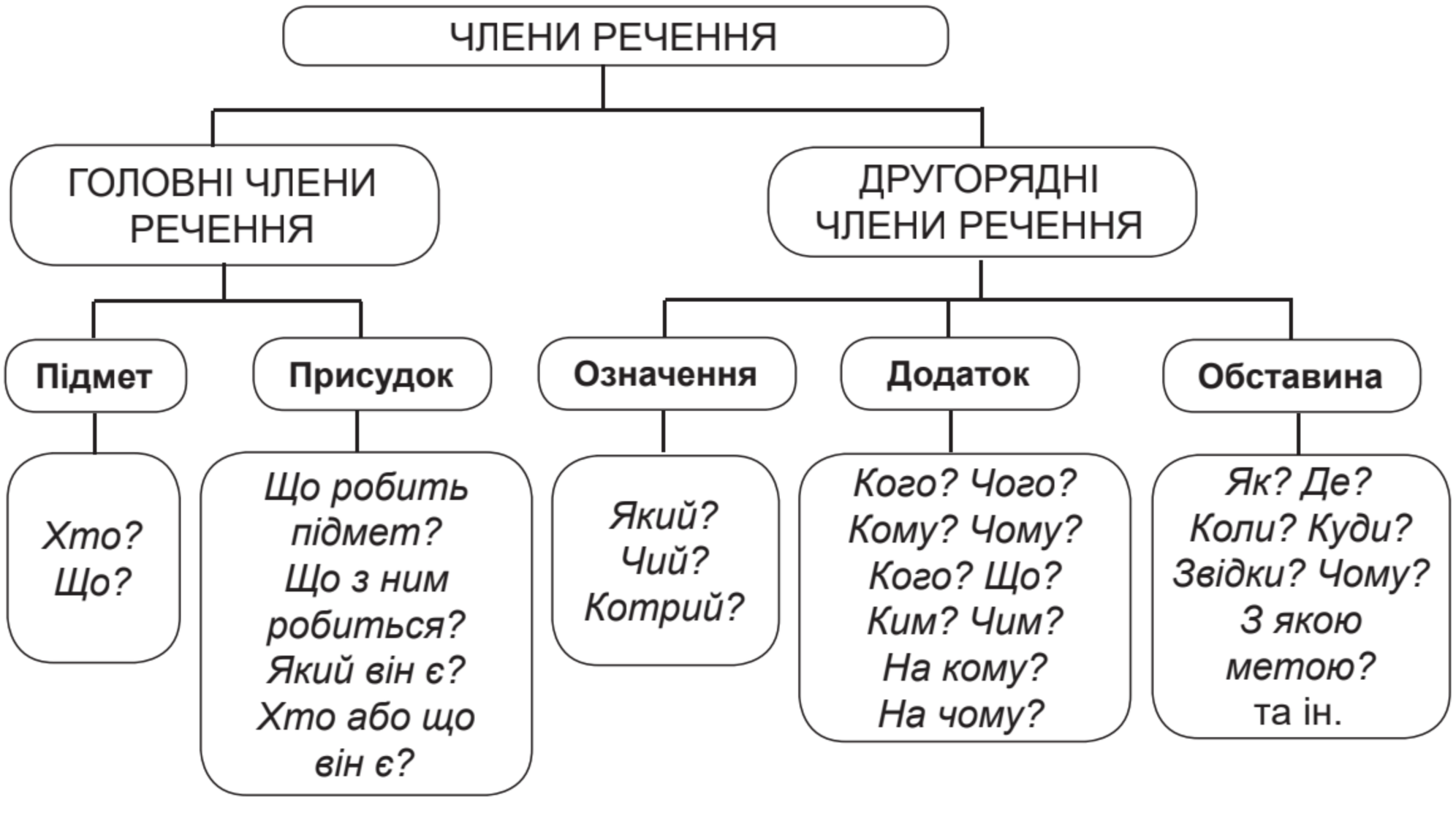

Вправа 180. Робота над проєктом. Об'єднайтеся в групи по три–п'ять осіб. Виконайте одне із запропонованих завдань. Підготуйтеся до презентації результатів своєї роботи.

1. Підготуйте й виголосіть промову на захист означення, обґрунтувавши його роль у мові.
2. Складіть і розіграйте гумористичний діалог «На базарі», увівши до нього три-чотири порівняльні звороти.
3. Складіть казку про те, як обставина хотіла дізнатися, кому ж вона ближчий родич: підмету чи присудку.
4. Укладіть словничок фразеологізмів, прислів'їв і приказок, до складу яких входять додатки.
5. Складіть опорну схему-малюнок «Головні та другорядні члени речення».

Вправа 181. Складіть за схемами речення на тему «Мої подорожі Україною». Зробіть повний синтаксичний розбір двох речень за схемою, уміщеною після вправи.

1. — = ~ - - -
2. ~ — ·–·–·– = ·–·–·–
3. ~ — = ·–·–·–
4. — ~ = ·–·–·–

Схема синтаксичного розбору речення

I. Визначте вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне).

II. Визначте вид речення за інтонацією (окличне чи неокличне).

III. Визначте вид речення за кількістю граматичних основ (просте чи складне).

IV. Якщо речення просте, то визначте вид речення за кількістю головних членів у граматичній основі (односкладне чи двоскладне).

V. Визначте тип підмета і тип присудка, а також, чим виражені головні члени речення в граматичній основі:

1) підмет (простий чи складний), чим виражений;

2) присудок (простий дієслівний, дієслівний складений, іменний складений), чим виражений.

VI. Визначте вид речення за наявністю другорядних членів речення (поширені чи непоширені) та схарактеризуйте другорядні члени речення:

1) означення (узгоджене чи неузгоджене), чим виражене;

2) додаток (прямий чи непрямий), чим виражений;

3) обставини (місця, часу, причини, мети, умови, допусту, способу дії, міри та ступеня), чим виражені.

Приклад: Чому ж мені, Боже, ти крилець не дав? *(М. Петренко)*.

Речення питальне, неокличне, просте, двоскладне: *ти* – підмет, простий, виражений займенником; *не дав* – присудок, простий, дієслівний з часткою ***не***; поширене: *мені* – додаток, прямий, виражений займенником; *крилець* – додаток, прямий, виражений іменником; *Боже* – звертання (не є членом речення).

Вправа 182. I. Послухайте або прочитайте текст. Намалюйте ілюстрації до нього. **II.** Запишіть текст по пам'яті, розставляючи правильно розділові знаки. Визначте в реченнях граматичні основи. Зробіть повний синтаксичний розбір простих двоскладних речень.

ЖИТТЄДАЙНА СИЛА ДОЩУ

Вечір опускався на землю у червневу спеку. Народ вирвався із лап кондиціонерів сновиґав вулицями міста з надією дихнути природною прохолодою. Однак палючий вітер нагадував про себе.

Горобці купалися в пилюці натякали таким чином на можливу зміну в природі. І не помилилися. Несподівано вийшли на розвідку перші краплини несміливо пропонували порятунок. Однак підморгнувши хмаринкам які вмить нависли над землею вони вдалися до гри заганяючи всіх під крону.

Раптом ударив грім. Він накочувався то з одного то з іншого боку глузував над людською метушнею. Йому на допомогу летіли блискавиці створювали безлад і тривогу. Опам'ятавшись за якийсь час вітер узяв-

ся за батога почав розганяти хмари. Однак дощ довершивши свій намір устиг накрити життєдайною вологою спраглих... .

Стихія... *(Г. Корицька).*

Прочитайте вірш Лесі Лужецької. Поясніть орфограми у словах.

Дайте відповідь, чому:
сталлю, міддю, зеленню,
ніччю, піччю і печаллю,
тінню, річчю, віссю, даллю,
просторінню, миттю, гранню,
памороззю і геранню,
сіллю, віддаллю, вуаллю,
папороттю і деталлю?

Але все-таки чому:
свіжістю і радістю,
мудрістю і жалістю,
паростю і вічністю,
сірістю і ніжністю?
напастю, ненавистю,
молодістю, старістю,
єдністю і дружністю,
гордістю і мужністю?

То скажіть, яка різниця
між оцими є словами?
Рід один у них
та їх ми по-різному пишем з вами.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Складений підмет є в реченні

А Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного.
Б А більш за все чомусь любив я моркву.
В У неділю перед богами горіла маленька синенька лампадка.
Г Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир.
Д Тут ми з Піратом і кинулись до моркви.

2. Означення виділено в реченні

А Не мати *царя* в голові – означає діяти нерозсудливо.
Б То не хмара – біла пташка хмарою спустилась над *царем* тим.
В Розкіш *царів* меркне перед мистецькими шедеврами геніїв.

Г Крути не верти – *царем* не будеш.
Д За *царя* не бачили часом і сухаря.

3. Обставиною поширено речення
А Батьки поїхали відпочивати.
Б Брат радий допомогти.
В Студенти починають навчатися.
Г Я хочу поплавати.
Д Сестра вміє співати.

4. Додаток виділено в реченні
А Колись велика ріка Конка сьогодні стала *річкою*.
Б Нашу *індивідуальність* створює пам'ять.
В Весна – *художник* дуже знаменитий.
Г Митець – *створіння* примхливе й складне.
Д Від козаччини до Чорнобиля – усе українське життя стає *епосом*.

5. Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку
А Я заснула, як тільки автобус рушив.
Б Щойно фільм вийшов у прокат, з'явилися схвальні відгуки.
В Я відчула полегшення, коли дізналася результати екзаменів.
Г Дощ припинився, лиш ми переступили поріг будинку.
Д Домашні улюбленці потребують, аби господарі їм приділяли час.

6. Складений дієслівний присудок є в реченні
А Одні тільки бджоли гудуть.
Б Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів.
В Ми перестали дихати і бити комарів на жижках і на шиї.
Г Великі соми вже скидались у Десні між зірками.
Д Вони ніби самі пливли до його рук.

7. Складений іменний присудок є в реченні
А Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду.
Б Чумацький віз тихо рипить піді мною.
В По дорозі косарі гомоніли про різне, злазили з воза перед калюжами й на гору, потім сідали.
Г Всі покидатимуть когось і поспішатимуть назустріч невідомому.
Д Вона була малесенька й така прудка…

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте синтаксичну роль виділених у реченнях слів (цифра позначає наступне слово)

Хто мене поставив сторожею ***(1)серед руїн*** і смутку? Хто наложив на мене обов'язок ***(2)будити мертвих***, тішити ***(3)живих*** калейдоскопом радощів і горя? (***4)Хто*** гордощі вложив мені в серце?
А підмет
Б присудок
В означення
Г додаток
Д обставина

9. З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова в тексті (цифра позначає наступне слово)

Чи не більше мусить ***(1)лякати*** живущого те, що проіснувати він може безцільно, пройти дорогу ***(2)життя (3)людиною-(4)авоською***, відцвісти свої весни-пустоцвіти.

А частина присудка
Б додаток
В обставина
Г означення
Д прикладка (різновид означення)

10. З'ясуйте, яким членом речення є інфінітив у реченнях

Член речення	*Приклад речення*
1 підмет	**А** Не варто нарікати на обставини.
2 означення	**Б** Сказати легко.
3 додаток	**В** Якби колись сказала ти мені стати твоїм човном.
4 обставина	**Г** Виникла потреба сказати.
	Д Опівдні ми зайшли пообідати.

11. Установіть відповідність між видом обставини та прикладом речення

Обставина	*Приклад речення*
1 мети	**А** ***Для щастя, для миру*** зростають діти.
2 умови	**Б** ***Без коріння*** саду не рости.
3 допустова	**В** Вони зустрілися попри ***всі негаразди***.
4 причини	**Г** Галасує ***від болю*** дерево.
	Д Сонце сховалось ***за хмарами***.

12. З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент

Член речення	*Приклад речення*
1 додаток	**А** Любив козак дівчину і ***з сиром*** пироги.
2 означення	**Б** Вже почалось, мабуть, ***майбутнє***.
3 підмет	**В** Ой не маю ***миленького***, не маю, не маю.
4 обставина	**Г** Справжні герої ідуть ***у майбутнє***, сходячи в нього просто зі сцени.
	Д Ця музика ***народжена*** в Україні.

Рефлексія до теми «Другорядні члени речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• які є основні види другорядних членів речення;
• як розрізняти означення, додатки та обставини;
• які запитання ставлять до різних видів другорядних членів речення;
• як правильно виконувати синтаксичний розбір речення з другорядними членами.

2. Що я навчився/лася робити:
• визначати другорядні члени в реченні;
• розрізняти види другорядних членів речення;
• ставити запитання до другорядних членів речення;
• виконувати синтаксичний розбір речення з другорядними членами.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над … .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

- розуміти зміст поняття «односкладне речення» та його відмінність від двоскладного речення;
- уміти правильно визначати вид односкладного речення та його граматичну основу;
- запам'ятати способи вираження головного члена речення в односкладних реченнях;
- знати різні типи односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та називні;
- опанувати правила вживання розділових знаків у неповних реченнях;
- уміти віднаходити односкладні речення в текстах;
- самостійно конструювати односкладні речення різних видів;
- навчитися використовувати односкладні речення в мовленні: усному та письмовому;
- прагнути вдосконалювати свої мовні знання та навички з теми «Повні й неповні речення»;
- вірити у свої можливості щодо оволодіння синтаксисом української мови.

§ 33. ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ТИПИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 183. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Уявіть, що ви головна героїня тексту Настя й розкажіть, які перешкоди вам довелося долати під час дослідження різних типів односкладних речень. **ІІ.** Пригадайте, у котрій із тем, вивчених у попередніх класах, ви чули термін «особові».

ТАЄМНИЦЯ ЗАГУБЛЕНОГО МАНУСКРИПТУ

У неспокійну ніч, коли місяць ховався за хмари, 14-річна Настя крадькома пробралася до бібліотеки свого дідуся. Її руки тремтіли, коли вона розгортала пожовклі сторінки стародавнього манускрипту, знайденого на горищі.

Цей манускрипт не був простим рукописом. Він віщував про таємницю односкладних речень, про їхню магічну силу змінювати реальність. Захоплена невідомим, дівчина почала читати далі.

Раптом з глибин манускрипту вирвався вихор блискавок, і Настя опинилася в дивовижному світі, де кожне слово мало силу творити дива. Там вона зустріла величного й мудрого Підмета, енергійного та динамічного Присудка, ввічливого й уважного Додатка, яскраве і мінливе Означення та Обставину, дисциплінована й винахідливу.

П'ятеро могутніх чарівників правили цим світом, і Настя швидко зрозуміла, що їй потрібна їхня допомога, щоб повернутися додому. Разом з ними вона вирушила в захопливу подорож чарівним світом односкладних речень.

Під час подорожі Настя дізналася про п'ять основних типів односкладних речень. Вона із захопленням досліджувала ці реченнєві типи, розуміючи, що кожен із них володіє унікальною силою. За допомогою Підмета, Присудка, Означення, Додатка та Обставини вона змогла пізнати цю силу, щоб подолати всі перешкоди до вершин знання.

Нарешті після довгих випробувань Настя знайшла спосіб повернутися додому. Вона подякувала чарівникам за допомогу й пообіцяла ніколи не забувати їх.

У дідусевій бібліотеці мандрівниця знову розгорнула манускрипт. Тепер він був для неї не лише старовинною книгою, а видавався порталом у дивовижний світ магії слів і їхніх поєднань.

Із того часу Настя з новим запалом вивчала граматику, розуміючи, що відомості про односкладні речення – це зовсім не нудні правила, а ключ до пізнання синтаксичних багатств української мови *(авторки)*.

Вправа 184. **І.** Прочитайте слова подяки нашим воїнам ЗСУ. Віднайдіть у реченнях дієслова та визначте спосіб (дійсний, умовний, наказовий), час (теперішній, минулий, майбутній), особу. Чи в усіх дієсловах вдалося з'ясувати спосіб та особу? Чому? **ІІ.** Поміркуйте, як ця інформація допоможе вам у роботі із визначенням типів односкладних речень. **ІІІ.** З'ясуйте, чи всі наведені речення прості. Чи можна визначити тип односкладних речень як частин складних?

З великою повагою та щирим вдячним серцем звертаюся до вас, захисники й захисниці України! Дякую вам за непохитну відданість і жертовну службу в ім'я національної безпеки й миру нашої країни. На вас покладено величезну відповідальність, і ви виконуєте свої обов'язки з великою гідністю та мужністю. Завдячую вам щастям прокидатися щоранку й жити в сильній та вільній країні! Ви – наші безстрашні герої, яких ми поважаємо та цінуємо!

Просте речення, граматична основа якого складається лише з одного головного члена речення, називаємо **односкладним** (propoziții monomembre).

Головний член простого односкладного речення виконує функцію або **підмета**, або **присудка**, тому не потребує доповнення другим головним членом. Через те односкладні речення **треба вважати повними**, бо для розуміння їхнього змісту достатньо одного головного члена речення, другий – не обов'язковий.

Односкладні речення поділяються на два типи: 1) речення з головним членом у формі присудка; 2) речення з головним членом у формі підмета.

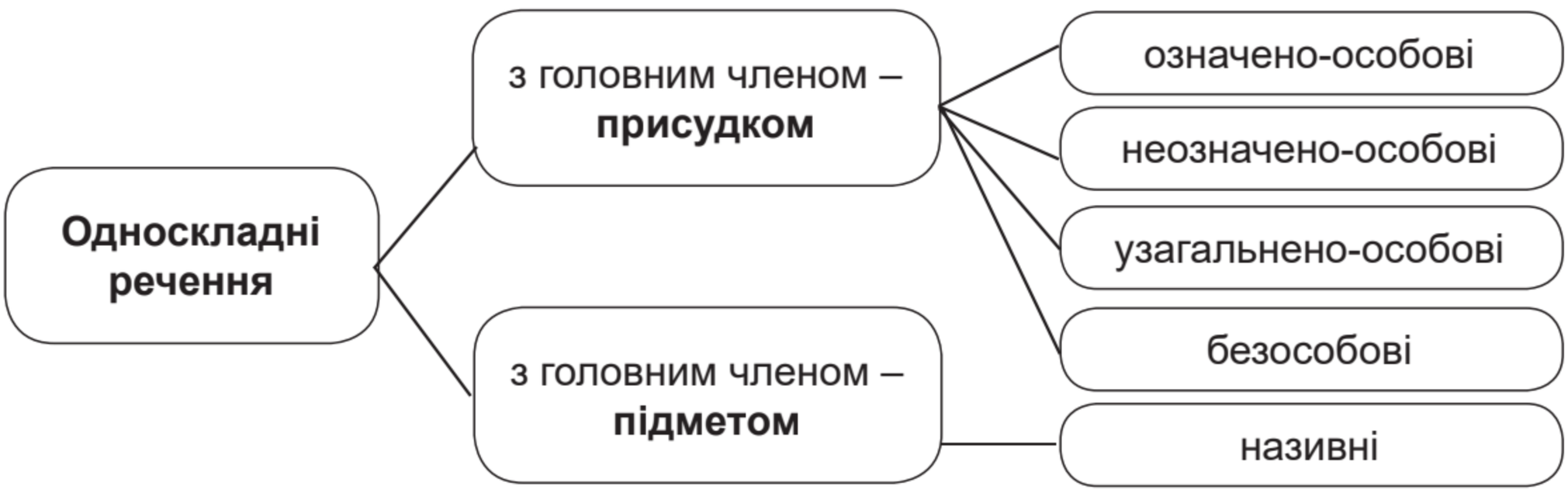

Вправа 185. Спишіть речення. У кожному з них укажіть граматичну основу. Позначте в реченнях з одним головним членом, чим вони виражені (підметам чи присудком). Чи завжди можете ви додати в речення з одним головним членом другий головний член (усно)?

1. Йдучи, міркую сам-таки з собою *(Т. Шевченко)*. 2. По росах крапелястих ніч дзвони на коромислі несе *(А. Кащенко)*. 3. Червоний світ од блискавки ніби запалив пожежу на горах і долинах *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. Наша школа *(Ю. Збанацький)*. 5. Надворі смеркало й сутеніло *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. Веселі очі дивляться по-дитячому свіжо й безтурботно *(Є. Гуцало)*.

До речень **з головним членом у формі присудка належать** означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові.

Означено-, неозначено- та узагальнено-особові речення пов'язані з дійовою особою. У них можливо підставити підмет. Напр.: *Згаяного часу і конем не доженеш* (народна творчість). – ***Ти*** *згаяного часу і конем не доженеш. Степанові давали останні настанови. –* ***Вони*** *давали Сте-*

панові останні настанови. На кожен роток не накинеш платок. – На кожен роток ***ти*** *не накинеш платок* (народна творчість).

У безособових реченнях дія чи стан не пов'язані з дійовою особою чи предметом. Напр.: *Світало. Дівчині всю ніч не спалося.*

До речень **з головним членом у формі підмета** належать називні речення: *Осінь. Прозорий вересень.*

Вправа 186. **І.** Створіть і запишіть шість речень, граматична основа яких складається з присудка, вираженого дієсловом у 1-й особі однини, дієсловом у 2-й особі однини, дієсловом у 1-й особі множини, дієсловом у 2-й особі множини, дієсловом у 3-й особі множини, безособовим дієсловом. **ІІ.** Визначте типи односкладних речень за допомогою схеми.

Вправа 187. **І.** Прочитайте текст. Випишіть із тексту односкладні речення. Визначте граматичну основу виписаних речень, укажіть тип односкладних речень. **ІІ.** Перебудуйте односкладні речення у двоскладні. Чи всі речення вдалося перебудувати? Чому?

Я шукаю в людях хороше. Свідомо себе на це спрямовую. Не можна людей чорнити. Не можна з цим поспішати. Крім того, є багато людських вад, до яких можна ставитися поблажливо, терпляче. Скажімо, марнослів'я. Ну й хай собі людина намагається привернути увагу до своєї особи, якщо це дає їй втіху. Хоч заклопотаність навколо своєї персони дуже дрібнить людину. І з такою людиною нема про що говорити. Од неї хочеться скоріше втекти. Але ж серед таких людей бувають і талановиті *(М. Шумило)*.

Односкладні речення вживаємо в українській мові поряд із двоскладними. Окремі з них можуть бути взаємозамінними, тобто синонімічними. Порівн.:

Односкладні речення	Двоскладні речення
Люблю похмурий день *(М. Стельмах)*.	Я люблю похмурий день.
Не бійтесь заглядати у словник *(М. Рильський)*.	Ви не бійтесь заглядати у словник.
Стрілянину було чути в усіх навколишніх селах *(Олесь Гончар)*.	Стрілянина чулася з усіх навколишніх сіл.
Надворі дощить (*Г. Тютюнник)*.	Надворі іде дощ.
Вечір. Ніч *(П. Тичина)*.	Був вечір. Була ніч.
Вечоріло *(Панас Мирний)*.	Надходив вечір.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Коза́к – коза́цький – коза́цтво; стріле́ць – стріле́цький; ткач – тка́цький – тка́цтво; убо́гий – убо́зтво; Запорі́жжя – запорі́зький; боягу́з – боягу́зький – боягу́зтво, чех – че́ський, зали́сся – зали́ський; това́риш – товари́ський – товари́ство; аге́нт – аге́нтство; брат – бра́т-ський – бра́тство; зово́д – заводськи́й; люд — лю́дський – лю́дство.

§ 34. ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ У ФОРМІ ПРИСУДКА. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Означено-особовими (cu subiect definit) називаємо такі односкладні речення, головний член яких означає дію, що стосується означеної (тобто відомої, точно визначеної) особи. Головний член у таких реченнях виражається дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу. На дійову особу вказує особове закінчення дієслова. У таких реченнях можливо підставити підмет. Напр.: *Заплітаю коси донечці малій. – Я заплітаю коси донечці малій. Малюємо чудові краєвиди. – Ми малюємо чудові краєвиди.*

Вправа 188. **I.** Прочитайте текст. **II.** Визначте усно граматичні основи в кожному реченні. З яких речень складається текст – односкладних чи двоскладних? З'ясуйте тип односкладних речень.

В АЕРОПОРТУ

Уранці заздалегідь їду до аеропорту. Реєструюся на рейс, проходжу контроль безпеки. Шукаю табло вильотів, де вказано інформацію про потрібний рейс. Із невеличким хвилюванням очікую на посадку. Нарешті чую оголошення про початок посадки. Ступаю на борт літака. Займаю своє місце біля ілюмінатора. З цікавістю розглядаю пасажирів. Злітаємо досить швидко. Піднімаємося понад хмари. Роблю фото на пам'ять. Під час польоту ласую їжею та дивлюся фільм. Приземляємося без зайвих пригод. Виходжу з літака. Відчуваю радість від подорожі. Беру свій багаж. Прямую до виходу з аеропорту. З нетерпінням очікую нових вражень *(авторки)*.

Вправа 189. Візьміть за зразок текст попередньої вправи та створіть продовження до нього тільки з односкладних означено-особових речень (вісім–десять речень). Підкресліть у реченнях граматичні основи, доберіть до дієслів-присудків особові займенники, щоб переконатися, що виконали умову вправи.

• Присудок в односкладному реченні завжди виражений дієсловом у певній граматичній формі.

• В означено-особових реченнях присудок виражений дієсловом у теперішньому або майбутньому часі.

• Дієслово минулого часу в 3-й особі однини треба вживати лише в двоскладних реченнях, де воно виступає в ролі присудка.

Вправа 190. Перекладіть речення з румунської мови українською. Визначте в обидвох варіантах граматичні основи та тип односкладних речень. Чи однакові висновки ви зробили?

1. Văd frumusețea norilor. 2. Sunt fermecat de măreția vârfurilor montane. 3. Simt măreția spațiilor oceanice. 4. Privesc oraşele pitoreşti sub nori. 5. Sunt fascinat de zborul deasupra pădurilor. 6. Simt unitatea cu cerul şi pământul.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Зап'я́стний, кістля́вий, пестливи́й, хвастли́вий, хвастну́ти, шістна́дцять; аванпо́стний, бала́стний, компо́стний, контра́стний, форпо́стний; випускни́й, ви́скнути, скна́ра, то́скно; невіс́тка, арти́стка, піяні́стка.

§ 35. ОДНОСКЛАДНІ НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 191. **I.** Послухайте або прочитайте текст. Чи виникали у вас труднощі із вивченням української мови? **II.** Відшукайте в тексті односкладні речення, у яких дієслово-присудок стоїть у 3-й особі множини.

ПРИБУЛЬЦІ Й УКРАЇНСЬКА МОВА: НЕЗВИЧАЙНА ДРУЖБА

Уявіть собі, що на нашу планету прибули дружні прибульці з далекого космосу. Вони не схожі на нас ні зовнішністю, ні способом життя, але їх цікавлять наша культура, історія та, звичайно ж, мова.

Інопланетяни вирішили вивчити українську мову, адже вона вражає своєю мелодійністю, багатством слів і виразністю.

Ось кілька порад від прибульців, які допоможуть вам вивчити українську мову:

• Слухайте українську мову якомо-

га частіше. Це може бути музика, радіо, телепередачі або просто розмови з українцями.

• Читайте українські книги та статті. Це допоможе вам розширити словниковий запас і поліпшити граматику.

• Не бійтеся помилятися. Всі роблять помилки, коли вивчають нову мову. Важливо не здаватися і продовжувати практикуватися.

Тож не біймося вивчати нові мови! Це відкриває перед нами нові світи й можливості.

Неозначено-особовими (cu subiect nedefinit) називаємо односкладні речення, головний член яких означає дію або стан невизначених осіб. У неозначено-особовому реченні присудок завжди виражений дієсловом у 3-й особі множини теперішнього, минулого або майбутнього часу. У таких реченнях інколи можливо підставити підмет. Напр.: *Вивчають українську мову.* – ***Вони*** *вивчають українську мову. Здолали усі перешкоди.* – ***Вони*** *здолали усі перешкоди.*

Неозначено-особові речення роблять нашу мову більш динамічною та емоційною, дозволяють нам зосередитися на дії, а не на тому, хто її виконує. Часто використовуються для узагальнення інформації.

Вправа 192. Спишіть речення, розподіляючи їх на групи: а) двоскладні; б) односкладні означено-особові; в) неозначено-особові. Чи залишились у вас речення, які не увійшли до жодної із груп? Чому?

1. Розвиднятися вже стало. 2. Хто оратиме? 3. Отару женуть із пасовища. 4. Змалку звикайте до праці. 5. Озимину посіяно. 6. Ти сам усе зробиш? 7. Питали тут про тебе. 8. Смілива думка. 9. На ланах співають ще не часто, і сьогодні в полі день важкий.

Вправа 193. Спишіть речення. Вкажіть означено-особові й неозначено-особові, поясніть відмінність між ними.

1. Шануйте здобуте трудом поколінь, помножте його у пошані *(М. Нагнибіда)*. 2. Чую спозаранку горобців співанку *(авторське)*. 3. Бо мене, хоч били, добре били, а багато дечому навчили *(Т. Шевченко)*. 4. Не встигли збудувати – вже й ламають *(В. Коломієць)*. 5. Спогадаймо повість незабутню про далеку вільну країну, про стару Шотландію славетну *(за Лесею Українкою)*. 6. Про нього нам розповідали в штабі дивізії *(А. Головко)*. 7. У піснях тебе називали зіркою *(Є. Летюк)*.

У неозначено-особових реченнях важлива сама дія, а не виконавець дії. Ввести підмет до таких речень можливо не завжди. Порівн.: *Висунули мене кандидатом у депутати.* – ***Виборці*** *висунули мене кандидатом у депутати*, але: *Просять тебе не втручатися в мої особисті справи.* – (?) – Хто просить – вказати неможливо.

Неозначено-особові речення необхідно відрізняти від неповних двоскладних та інших односкладних.

Вправа 194. Прочитайте речення. Визначте, у яких з них виділені слова виступають у ролі присудка двоскладного речення, а в яких – у ролі головного члена односкладного неозначено-особового речення. Аргументуйте свою думку.

1. Зворушливо **закликали** до себе розчинені змереженими завісами віконечка будиночку *(Н. Романович-Ткаченко)*. 2. Під вогнище ми **видовбали** в піску яму *(О. Васильківський)*. 3. На вогонь **дивилися** нескінченно й щоразу **бачили** в ньому щось нове *(О. Васильківський)*. 4. **Дрімають** степи, лани й гаї дрімотою мирною *(Д. Гуменна)*. 5. Важкі краплі роси **падали** зрідка й тихо в траву *(Ю. Смолич)*. 6. На весілля **випікали** коровай і благословляли ним подружжя *(Р. Мовчан)*. 7. Сукупність норм і правил, покликаних регулювати зовнішні форми поведінки людини, **називають** етикетом *(А. Коваль)*.

Вправа 195. **І.** Розгляньте картину, створену за допомогою додатка «Magic Media» в Canva. Придумайте три найбільш вдалі назви до картини. **ІІ.** Напишіть невелику історію, використовуючи тільки неозначено-особові речення. Обміняйтеся своїми історіями з однокласниками чи однокласницями. Проаналізуйте, чи відповідає зміст історій назві картини.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Дьóготь, тьóхкати, дзьоб, сьóмий, цього́, льон, си́нього, ларьóк; Гуцу́льщина, їда́льня, кільце́, кова́льський, па́льці, риба́льство; близьки́й, доне́цький, лю́дськість, бага́цький; ру́ченька, ба́тенько; голі́вонька, гарне́нький, мале́сенький; свіжі́сінький; ко́сить, ро́бить, хо́дить, лі́зьте, ки́ньмо.

§ 36. ОДНОСКЛАДНІ УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 196. I. Прочитайте прислів'я. Визначте, яка тема в них розкрита. **II**. Визначте усно граматичні основи в реченнях. Випишіть односкладні речення, з'ясуйте, чим виражений присудок у них.

1. Посієш вчинок, виросте звичка. 2. Розумний від зла біжить, а дурний його доганяє. 3. Не плюй в криницю, знадобиться води напиться. 4. Роблячи зло, на добро не сподівайся. 5. Не роби комусь, що собі не мило. 6. Не чини лихого, не бійся нікого. 7. Зло тихо лежати не може. 8. Злості повні кості.

Узагальнено-особовими (generalizatoare) є односкладні речення, у яких головний член називає дію, що може стосуватися будь-якої, тобто узагальненої, особи (будь-кого з людей).

Головний член у них найчастіше виражений дієсловом у формі 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу або формою 3-ї особи множини. Напр.: *Лови летючу мить життя* (Олександр Олесь). *З ким поведешся, од того і наберешся* (народна творчість). *Решетом воду не носять* (народна творчість).

Способи вираження головного члена узагальнено-особового речення схожі зі способами вираження головних членів означено-особових і неозначено-особових речень. Але, на відміну від них, узагальнено-особові використовуємо для образного формулювання суджень, міркувань, досвіду людей. Тому вони набули поширення в прислів'ях, приказках, загадках, байках, рецептах, інструкціях. Висловлювання видатних людей, що стали афоризмами, також відносимо до узагальнено-особових речень.

Вправа 197. Зіставте пари речень. Визначте в них головний член, схарактеризуйте його (указати на спосіб, час, особу, число). Дослідіть, у яких реченнях головний член указує на визначену особу, у яких – на невизначену, а в яких – на узагальнену.

1. Чим довше дивишся на зорі, тим більше набираєш певності *(Є. Гуцало)*. – Не намучишся — не научишся *(народна творчість)*. 2. Оглядаєтеся по боках, намагаєтеся запримітити щось *(Є. Гуцало)*. – Шукайте і знайдете *(Р. Декарт)*. 3. Пісенним символом українців віддавна вважають соловейка *(О. Потапенко)*. – На те коня кують, щоб не спотикався *(народна творчість)*. 4. Прочитай уважно теоретичний матеріал підручника. – Роби для інших, учись для себе *(народна творчість)*. 5. Дослідіть стилістичну функцію односкладних речень у мовленні. – Як паросць виноградної лози, плекайте мову *(М. Рильський)*.

Вправа 198. I. Охарактеризуйте узагальнено-особові речення за особливостями їхньої будови, змісту й використанням у мовленні. **II.** Доповніть цей ряд прислів'їв про людські чесноти власними прикладами.

1. Не копай другому ями, бо й сам упадеш. 2. Задертого носа й кочергою не дістанеш. 3. Не міряй всіх на свій аршин. 4. Пильнуй свого носа, а

не чужого проса. 5. У чужий монастир зі своїм уставом не ходять. 6. Більше вір своїм очам, ніж чужим речам. 7. Не довіряй козу вовкові, а капусту козі.

Вправа 199. Перебудуйте речення на узагальнено-особові й запишіть їх. Підкресліть граматичні основи.

Зразок: З літами ми стаємо куди мудрішими. – З літами стаєш куди мудрішим.

1. З літами ми стаємо куди мудрішими. 2. Ніхто вченим не родиться. 3. Люди в горі пізнають життя і мудрість. 4. Ти не берись не за свою справу. 5. Ніхто вугіллям полотно не білить. 6. Хто вдосвіта встане, той більше діла зробить. 7. Хто згайнує на жнивах хвилину, той втратить не одну зернину. 8. Ніхто за вуха ложку не несе. 9. Ніхто не повинен зупинятися на півдорозі. 10. Хто сам шанується, того й люди шанують.

Вправа 200. **I.** Прочитайте прислів'я та приказки. З'ясуйте, чи всі вони є односкладними узагальнено-особовими реченнями. **II.** Наведіть аналогічні речення (прислів'я та приказки) з румунської мови, запишіть їх. Якщо аналогії не знайдете, поясніть значення українського прислів'я.

1. Правди не сховаєш. 2. Чорну душу милом не відмиєш. 3. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся. 4. За гроші честі не купиш. 5. Будь господарем своєму слову. 6. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 7. Не відкладай нинішньої роботи на завтра. 8. Згаяного часу і конем не наздоженеш (*народна творчість*).

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Баски́й, боязки́й, в'язки́й, дерзки́й, ковзки́й, пло́ский, різки́й; кі́нчик, промі́нчик, ме́нший, то́нший, У́манщина; воли́нський; громадя́нський, освітя́нський; ві́нця, дзвя́кнути, кінці́вка, ко́ристю, ланцюжо́к, різдвя́ний, світ, свя́то, слід, сміх, сніг, сніп, цвях, ща́стя.

§ 37. ОДНОСКЛАДНІ БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Безособовими (propoziții impersonale) називаємо такі односкладні речення, головний член яких означає стан або дію, що відбувається стихійно (ніби сама собою) чи без активної участі особи.

У безособових реченнях немає і не може бути підмета. Напр.: *Доріжки замело* (Л. Костенко). *Без му́ки нема науки* (народна творчість). *Не пишеться, а думається тільки* (Г. Світлична). *Йому було тут радісно й добре* (М. Коцюбинський).

Способи вираження присудка в безособових реченнях

Безособове дієслово	**Не вистачає** води. **Мріялось** про майбутнє.
Особове дієслово в значенні безособового	Від річки **тягне** сирістю. **Пахне** луговими травами.
Безособові форми дієслів на ***-но, -то***	Список справ на завтра **складено**. Сукню **пошито** вчасно.
Прислівник із дієсловом-зв'язкою або без нього	**Було весело**. Уже **пізно**. Тут **мило**.
Інфінітив без допоміжних слів	**Не гаяти** ні хвилини! **Скоритися** долі.
Інфінітив у поєднанні з присудковими дієсловами **треба, слід, сором, гріх, жаль** тощо	**Треба цінувати** час. **Гріх скаржитися** на сучасну молодь.
Слова **нема (немає), не було, не буде,** при яких є додатки в родовому відмінку	**Нема** снігу цієї зими. У мене **не було** жодних планів на вихідні.

Вправа 201. Спишіть речення, вставляючи відповідні букви та розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Підкресліть граматичні основи. Охарактеризуйте безособові речення за морфологічними засобами вираження головного члена.

1. У кімнаті було напал..но й душно *(О. Бойченко)*. 2. Шкода м..ні мат..рі старої *(Панас Мирний)*. 3. Ніч. Гр..мить і блискає *(І. Франко)*. 4. Все снігами запорош..но *(П. Усенко)*. 5. Швидко сут..ніло *(О. Іваненко)*. 6. На столі було гарно пр..брано *(С. Олійник)*. 7. Лукії сьогодні чогось (не)співається *(Олесь Гончар)*. 8. А слова дружн..ого за гроші (не)купити! *(М. Рильський)*. 9. Людей і долю проклинать (не)варто *(Т. Шевченко)*. 10. Цвіт і корінь – все побито! *(Я. Щоголів)*.

Вправа 202. Утворіть за зразком безособові речення, трансформувавши подані синтаксичні конструкції. Укажіть спосіб вираження головного члена.

Зразок: Трипільці відтворили досконалий тип української печі. – Трипільцями відтворено досконалий тип української печі.

1. Володимира Вернадського назвали громадянином Усесвіту. 2. Своїми відкриттями В. Вернадський істотно збагатив сучасну науку. 3. В. Вернадський створив комісію з вивчення природних сил України і наукову школу з біогеохімії. 4. У найтяжчі для України роки (жовтень 1917 – березень 1921) В. Вернадський зробив дуже багато *(з журналу)*.

Вправа 203. Прочитайте витяг з інструкції. Запишіть її за допомогою безособових речень. Підкресліть граматичні основи в реченнях.

ІНСТРУКЦІЯ З ВИКОРИСТАННЯ СПРЕЮ ВІД НЕЖИТЮ

Спосіб застосування:

1. Промийте ніс сольовим розчином.
2. Струсіть флакон перед використанням.
3. Відхиліть голову трохи назад і вставте насадку в одну ніздрю.

4. Закрийте іншу ніздрю пальцем.
5. Натисніть на дозатор один раз.
6. Повторіть в іншій ніздрі.
7. Висякайте ніс м'якою хусткою.
8. Повторіть через 12 годин, якщо це необхідно.

Зберігання:

- Зберігайте спрей при кімнатній температурі.
- Не заморожуйте спрей.
- Не використовуйте спрей після закінчення терміну придатності, зазначеного на упаковці.

Утилізація:

- Утилізуйте спрей відповідно до місцевих правил.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Беззву́чний, віддáти, ввічливий, зза́ду, оббúти, роззбро́їти; військкомáт, міськкóм; дéнний, закóнний, осíнній, тумáнний; вúнісся, пáсся, розрíсся, трясся; нездолáнний, несказáнний, незрівняянний, височéнний; благословéнний, блажéнний, огнéнний, окаянний, священний, спасéнний.

§ 38. ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ У ФОРМІ ПІДМЕТА. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 204. **I.** Прочитайте речення. Чи можна з них створити текст? Якщо так, чи змінюватимете ви послідовність речень? Яка пора року описана в реченнях? **II.** Спишіть текст, підкресліть усі члени речення. З'ясуйте, чим виражені граматичні основи в реченнях. Як називаємо такий тип речень?

1. Золоте листя на деревах. 2. Багряні килими під ногами. 3. Срібні нитки павутиння на гілках. 4. Кришталево чисте повітря. 5. Могутні дуби-велетні. 6. Веселий щебет птахів. 7. Прохолодний вітер. 8. Спокій та тиша. 9. Відчуття єднання з природою.

Називне речення (nominative) – це речення, головний член якого виражений іменником у формі називного відмінка (рідше – займенником або числівником). Напр.: *Село. Дорога. Ми. Дві тополі. Ми з тобою. Тихий вечір. Розмова з другом.*

Називні речення бувають непоширені й поширені означеннями та додатками.

Вправа 205. Прочитайте речення. Визначте головні члени речення та спосіб їхнього вираження. Спишіть речення, у яких граматична основа складається тільки з підмета. Поміркуйте, чому такі речення в мовознавстві називаємо називними. Яка їхня роль у мовленні?

ОСІННІ ЗАМАЛЬОВКИ

Сонце, павутиння, листя, павутиння, знову павутиння. Тихо, тепло, сухо, прозоро. Місто, повільні рухи, стежка, золото… Золото дерев, золото трав. Ліс, м'якість, небо, тиша. Хочеться бігти, кричати, несамовито нестись кудись удалечінь...

Листя, синє листя, синє від інею. Ще тільки вчора – сонце, павутиння, сьогодні – синє листя. Уже нема того золота, нема тієї прозорості, немає лагідного сонця. Сховалося за хмари. Хмари, вітер, сирість. Великі і маленькі парасольки, цілі сім'ї парасольок – ховаюсь під ними від проливного дощу. Дощ. Кутаюсь у плащ, нахиляю голову, біжу додому... *(з інтернет-джерела).*

На визначення типу синтаксичної конструкції – двоскладне речення чи односкладне називне – впливає порядок слів. Так, прикметник, що стоїть перед означуваним іменником, виконує синтаксичну роль узгодженого означення, а прикметник, що стоїть після іменника, виконує роль іменної частини складеного присудка. Відповідно речення ***Темна ніч*** – поширене односкладне називне (*ніч* – підмет, *темна* – узгоджене означення), а речення *Ніч темна* – двоскладне непоширене (*ніч* – підмет, *темна* – іменна частина складеного присудка).

Якщо в реченні з граматичною основою, вираженою називним відмінком, є обставина місця чи часу, то таке речення вважається неповним двоскладним з пропущеним присудком: *Тут – море. Там – село. Недалеко – Прут. Сьогодні вітер. Навкруги – поля. Зустріч – завтра.*

Вправа 206. Користуючись тільки називними реченнями, пригадайте епізод пісні. Відгадайте назву пісні (див. довідку).

1. Мати. Син. Поле. Дорога. Росяниста доріжка. Зелені луги. Солов'їні гаї. Рушник. 2. Чар-зілля. Чистая вода. Бистрая вода. Зелені діброви. Забуті стежки. Сонце-рута. 3. Сад зелений. Криниченька. Чорнявая дівчина. Козаченько. Кінь. Ягоди. 4. Барвінок. Понеділок. Череда. Середа. П'яниця. Вечорниці. Робота. Субота. 5. Моя чорнобривая. Сизенький голуб. Кума. Дрова. Сили. Вареники. 6. Родина. Стежина. Любов. Музика. Україна. Небокрай. Калина.

Довідка: «Одна калина за вікном», «Ти ж мене підманула», «Ой, мій милий вареників хоче», «Червона рута», «Маруся раз, два, три...», «Пісня про рушник».

Вправа 207. **I.** Уявіть, що ви опинилися в місці, яке вам дуже сподобалося. Це може бути мальовничий куточок природи, величне місто, затишна кав'ярня або будь-яке інше місце, яке викликає у вас позитивні емоції. **II.** Створіть опис цього місця, використовуючи лише називні речення. За допомогою виразних слів та образів передайте атмосферу та красу цього місця. Зверніть увагу на деталі, які

роблять це місце особливим для вас. Не використовуйте в своїх реченнях дієслова та обставини. Стежте, щоб означення завжди було перед підметом.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Знаря́ддя, життя́, коло́сся, гілля́; знання́, збі́жжя, сторі́ччя, підда́шшя, відкриття́; суддя́, стаття́ (але стате́й), рілля́, Ілля́; мо́лоддю, ми́ттю, ма́ззю, ві́ссю, мі́ццю, сі́ллю, ті́нню, по́дорожжю, ні́ччю, ро́зкішшю.

§ 39. РЕЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНІ І ДВОСКЛАДНІ РІЗНИХ ВИДІВ ЯК СИНТАКСИЧНІ СИНОНІМИ. УЖИВАННЯ В ОПИСАХ НАЗИВНИХ (НОМІНАТИВНИХ) РЕЧЕНЬ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ Й МІСЦЯ ПОДІЙ

Вправа 208. **І.** Проаналізуйте пари речень: визначте їхній тип за наявністю головних і другорядних членів речення. **ІІ.** Чи можна ці пари речень назвати синонімічними? Поясніть свою думку.

1. Світає. – Настає ранок. 2. Вечоріє. – Згасає сонце. 3. Сніжить. – Падає сніг. 4. Пахне травою. – Трава пахне. 5. Морозно. – Надворі мороз. 6. Страшно. – Серце калатає. 7. Буревій. – Буря вирує і виє. 8. Тиша. – Звуки завмерли. 9. Спокій. – Ніщо не тривожить. 10. Веселощі. – Сміх і радість навколо.

Двоскладні речення формуються двома головними членами – підметом і присудком: *Є легенда у наших Карпатах серед тисяч народних казок* (В. Васкан).

Односкладні речення мають тільки один головний член: *Матері слово, тиха розмова, перший твій крок до порога* (Р. Братунь).

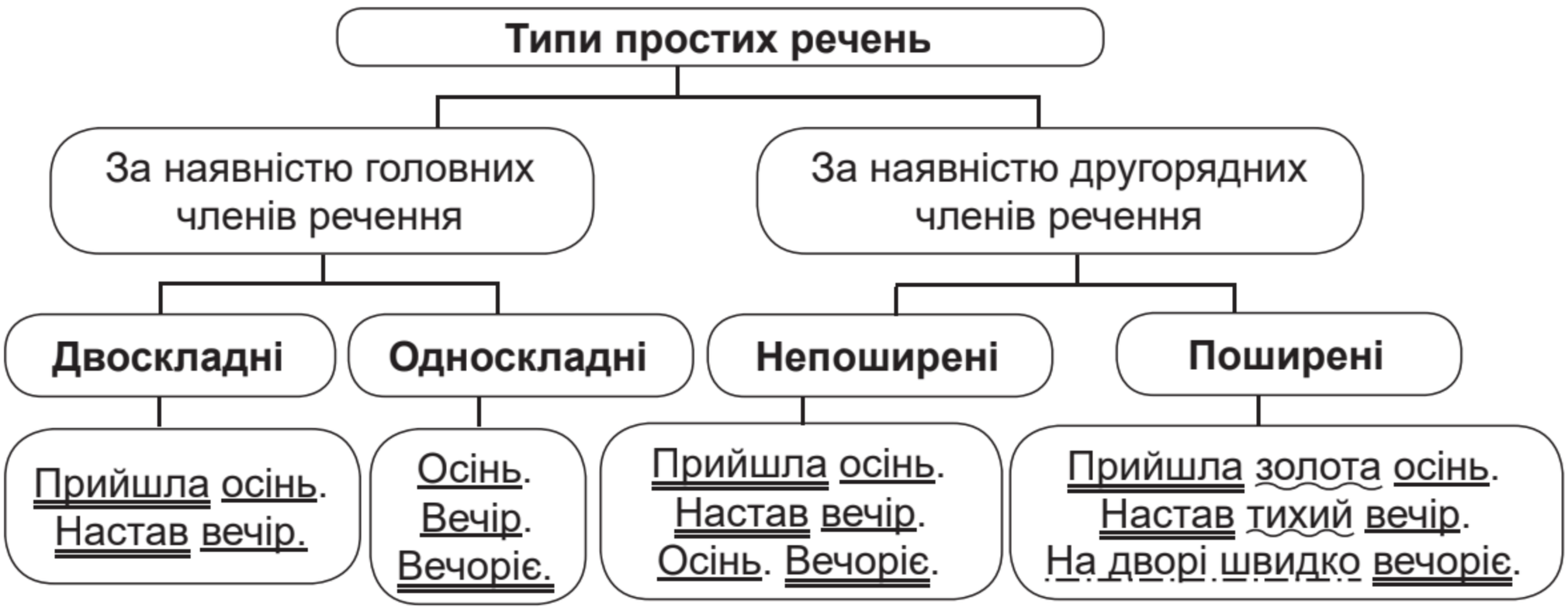

Вправа 209. **І.** Прочитайте текст, випишіть із нього прості односкладні речення. визначте їхній тип. **ІІ.** Перетворіть односкладні речення на двоскладні. Чи всі виписані речення вдалося перетворити на двоскладні?

Зима. Пора року, яку чекають усі діти. Вони обожнюють зимові розваги.

Снігові заметілі. Вітер дме сильно. Холодне повітря. Вечори стають довшими. Морозні ночі.

Зимові канікули. Найкращий час для відпочинку. Ми завжди їдемо в село до бабусі. Затишний будиночок. Там завжди тепло й пахне випічкою. Камін у кутку. Вогонь горить яскраво.

На вулиці все вкрито снігом. Білі поля. Сніг блищить на сонці. Снігові фігури. Діти ліплять сніговика. Сніговий день. Ми граємо в сніжки і катаємося на санчатах.

Зимові вечори. Ми збираємося всією родиною біля каміна. Теплий чай. Бабуся розповідає цікаві історії. Затишок і тепло. Це моменти, які залишаються в пам'яті назавжди *(авторки)*.

Називні речення, які називають час і місце подій, широко використовуються в описах картин природи. Вони допомагають виокремити кожну деталь опису. Напр.: *Розлогі верби. Затишок і тіні. Під ними тихо плещеться ріка* (В. Симоненко). Також допомагають відтворити картини у спогадах. Такий стилістичний прийом нагадує кадри з кінофільму. Напр.:

Одно таке у пам'яті відбилось.
Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр,
весь білою черемхою залитий *(М. Рильський)*.

Уживаються називні речення й у ремарках драматичних творів. Напр.: *Глибокий яр. Під горою ліворуч гарненький домок Сірків з садком. На дальній горі видно Київ. Вечір* (М. Старицький).

У публіцистичному й науковому стилях називні речення вживаються на початку тексту, як-от: *Освіта. Священна любов до науки, до шкільництва супроводжувала наш народ на всьому шляху тернистого поступу українства* (з журналу).

Вправа 210. Доберіть власні приклади синонімічних пар речень з односкладними та двоскладними конструкціями.

Вправа 211. **І.** Послухайте або прочитайте текст, усно висловте свою думку про те, що в ньому наукове, а що наївне. **ІІ.** Виберіть з тексту кілька односкладних речень і перебудуйте їх у двоскладні. Яких структурних і стилістичних змін при цьому зазнає текст?

ЛІНГВІСТИЧНА КАЗКА «У ЦАРСТВІ СИНТАКСИСУ»

Було це давно-давно. Ще, мабуть, тоді, коли люди тільки-но вчилися говорити. Що й казати: мовлення було безладне, ніхто нікого не міг зрозуміти. Хтось вигукнув: «У лісі!..» А хтось казав: «Стукіт, дятел». А там чиєсь зовсім несміливе: «Чути».

Ну що ж, мабуть, така мова-розмова була до вподоби правителеві предивного царства. А звався цей правитель Синтаксисом.

Та одного разу трапилось диво: правитель замислився над значенням свого імені, пригадав, як один мудрець колись йому говорив: «Пам'ятай:

ім'я твоє – грецьке; означає те, що лад мові-розмові мусиш дати». Пригадались ці слова Синтаксисові, і звелів він усім мешканцям царства негайно вчитись говорити зв'язно, бо йому, правителеві, набридло чути довкола безладне мовлення.

Спочатку всі перелякались, бо ж так звикли говорити окремими словами. Але потім...

Яка то була чудова мова-розмова! Грізний Синтаксис став добрим, лагідним; тепер тільки зрідка сердито зводив брови, коли хтось знову намагався говорити безладно. Мешканці царства почали сумлінно вивчати мову, потішаючи слух правителя реченнями незвичайної краси. Послухайте й ви:

У лісі чути стукіт дятла.
Над лісом – небо голубе.
Хмаринки в небі пропливають.
Проміння сонце шле ясне.

З того часу люди почали спілкуватися за допомогою речень. Відтоді вони розуміють одне одного. Хіба ж не диво?! *(Л. Лужицька).*

Вправа 212. Створіть свою казку про той шкільний предмет, який ви найбільше любите (10–12 речень, бажано з жартівливою емоційністю). Використовуйте у тексті називні речення, які називають час і місце подій. Поділіться з класом своїм твором-казкою.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Бовва́н, Га́нна, лляни́й, овва́, сса́ти; зра́ння, навмання́, спросо́ння, попідвіко́нню, попідти́нню; ллю, ллєш, ллємо́, ллєте́, ллють.

Мо́лодістю, при́язню, по́вістю, кро́в'ю, ма́тір'ю, не́хворощу; знань, знаря́дь, піддаш, сторі́ч, угідь.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть односкладне речення, тип якого визначено неправильно

А Молюся, знову уповаю, і знову сльози виливаю (неозначено-особове).
Б Решетом воду не носять (узагальнено-особове).
В Співаймо, сестрице, веснянку (означено-особове).
Г З молодої ольшини роблять свистки (неозначено-особове).
Д Язиком поле не орють (узагальнено-особове).

2. Односкладним є речення

А Не спопеляй і не топчи отих краплин святої віри *(С. Ярема)*.

Б Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно *(В. Стус)*.

В Колеса глухо стукотять, мов хвиля об пором *(В. Стус)*.

Г Найсвятіші в небо поривання падають до грішної землі *(С. Крижанівський)*.

Д Бреде зоря – сновида і приблуда – одержаний задурно щедрий дар *(В. Стус)*.

3. Дієслівні односкладні речення поділяємо на такі групи:

А Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, називні.

Б Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові.

В Означено-особові, неозначено-особові, інфінітивні.

Г Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, називні.

Д Означено-особові, узагальнено-особові, безособові.

4. Означено-особовим односкладним є речення

А У народі кажуть: розумно жити – хвилиною дорожити *(з журналу)*.

Б Я спішу до вас на розмову, на розраду у час вечірній. Перед вами я, мамо, знову у любові моїй безмірній *(В. Колодій)*.

В Поклич мене. Я по тонкім льоду до тебе знов дорогу віднайду *(С. Пушик)*.

Г Не вбити нас! Не спопелити мою Хатиноньку, Хатинь! Наш дух незламний буде жити в серцях прийдешніх поколінь *(В. Бровченко)*.

Д Жити – щоб шукати істину, і в цьому щастя *(П. Загребельний)*.

5. Безособовим реченням, у якому головний член виражений відмінюваним дієсловом, є речення

А Не пишеться. А сон до віч не йде *(Є. Летюк)*.

Б Нам вічно треба небом жить *(М. Вінграновський)*.

В Людині мало хліба і до хліба. Вона шукає свята і для серця *(В. Бровченко)*.

Г Для того, щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі *(Ю. Мушкетик)*.

Д У нас багато зроблено в галузі дослідження космосу *(з часопису)*.

6. Неозначено-особовим односкладним є речення

А І щоб родині нашій жити в мирі, кую меча, леміш і чересло *(В. Бровченко)*.

Б Шлях людський не встелили квіти, і на тяжкій дорозі до мети ганебно мати все і водночас нічого не уміти *(С. Голованівський)*.

В Усі кажуть: кохання – дарунок долі. Якої долі? Доброї чи злої? *(Ю. Мушкетик)*.

Г Прощатись не будемо. Просто так: – До побачення, друже і брат! *(Б. Олійник)*.

Д Ще до війни на обласній нараді преміювали батька за сівбу *(В. Бровченко)*.

7. Безособовим реченням, головний член якого складений – виражений відмінюваним дієсловом і неозначеною формою дієслова, є речення

А Хотілося швидше дізнатися про життя дорогих мені людей *(М. Чабанівський)*.

Б Співалося хором «Заповіт» *(Ю. Смолич)*.

В Чудес в природі не буває *(А. Головко)*.

Г Скільки сходжено, зміряно, створено – тим горіли, жили і росли! Скільки чорного в світі поборено, скільки світлого в світ принесли! *(П. Усенко)*.

Д Коли ти хочеш плакати – заплач: нема гріха у тузі і скорботі *(С. Голованівський)*.

8. Називне речення – це речення

А Нічого кращого за траву і наївні веселі кульбабки *(Г. Тарасюк)*.

Б Велике дерево поволі росте *(народна творчість)*.

В Життя моє – квітник, у ньому рослин багато *(Ю. Дмитренко)*.

Г Час – не хвилини, час – віки і вічність *(Л. Костенко)*.

Д Тиша. Тиша. Вітер жито колише *(В. Швець)*.

9. Узагальнено-особовим є речення

А Як час ступає спроквола! *(В. Стус)*.

Б Й не забуть повік тепло материнського порога *(К. Дрок)*.

В В садку сутеніє *(Леся Українка)*.

Г Щасти вам, діти! *(Л. Дмитерко)*.

Д Слухай кожного, але не з кожним говори *(народна творчість)*.

10. Безособовим реченням, головний член якого виражений дієсловом-зв'язкою та прислівником, є речення

А Сім'ї у нас нема і не було, де б слави бойової проміння не лягло *(М. Рильський)*.

Б Нам все дано батьками, щоб радіти у небі – зорям, зернам в колосках *(М. Ткач)*.

В Немає щастя вічного, немає, – є вічний бій за щастя для усіх *(М. Нагнибіда)*.

Г А надворі було сонячно й тепло *(М. Чабанівський)*.

Д Сутеніло *(Ю. Смолич)*.

11. Безособовим реченням, головний член якого виражений безособовим дієсловом, є речення

А Гарно тут, безтривожно *(Олесь Гончар)*.

Б В хаті стало тихо *(М. Коцюбинський)*.

В У хаті все темнішало та темнішало *(Марко Вовчок)*.

Г Вже ледь світало *(Л. Костенко)*.

Д Світає світ в терновому галуззі *(Л. Костенко)*.

12. Правильно названі засоби вираження головного члена в безособових реченнях у групі

А Прислівники, безособові дієслова, дієслівні форми на *-но, -то*, особові дієслова.

Б Прислівники; безособові дієслова; слова типу *можна, треба* і под.; заперечне слово *нема (немає)*, дієслівні форми на *-но, -то*, особові дієслова, вжиті в безособовому значенні, інфінітиви.

В Дієслівні форми на *-но, -то*; прислівники; заперечне предикативне слово *нема (немає)*.

Г Присудкові слова типу *жаль*, *біда* тощо; слова типу *можна, треба*; форми на *-но, -то*.

Д Присудкові форми на *-но, -то*; заперечна дієслівна форма *не було, не буде*, інфінітиви.

§ 40. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ. ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ

Вправа 213. Порівняйте речення, записані ліворуч, із відповідними реченнями, виділеними в діалозі. Чому у виокремлених реченнях пропущено деякі слова? Чи можна відновити ці слова з інших речень діалогу?

1. МакДональдз знаходиться в центрі міста.
2. До центру можна доїхати тролейбусом номер 5.

– Де знаходиться МакДональдз?
– **У центрі міста**.
– А чим можна доїхати до центру?
– **Тролейбусом номер 5**.

Речення, у якому є всі **(головні** і **другорядні)** члени, необхідні для розуміння його змісту, називаємо **повним** (propozi completă).

Неповними називаємо такі двоскладні чи односкладні речення, у яких пропущено один або декілька його членів (головних або другорядних), які зрозумілі з контексту або ситуації.

Неповні речення за структурою поділяємо на такі ж типи, що й повні. Двоскладне речення з пропущеним підметом чи присудком лишається двоскладним, хоча промовляємо й пишемо лише один головний член. Напр.:

[жалить]

Бджола жалить жалом, а людина – словом.

повне — неповне

Неповні речення, як і повні, можуть бути поширеними й непоширеними, односкладними і двоскладними, а також частинами складного речення.

Вправа 214. Прочитайте складні речення, дібрані з народної творчості. Поясніть, чому друга частина складного речення є неповною.

1. Собака гавкає зубами, а людина – словами. 2. Вітер шумить листям, а птахи – співом. 3. Вогонь гріє теплом, а сонце – світлом. 4. Море

хвилюється прибоєм, а душа – тривогою. 5. Дерево милує око зеленню, а книга – розум знаннями. 6. Мед солодкий на смак, а правда – гірка. 7. Зброя ранить тіло, а брехня – душу. 8. Дружба зігріває серце, а зрада – розбиває.

Вправа 215. Узявши за зразок попередню вправу, складіть шість речень, у яких буде пропущений один із членів речення.

Неповні речення можуть бути контекстуальними й ситуативними. У **контекстуальних** неповних реченнях пропущений член відновлюється з контексту (найближчих речень тексту). Причиною пропуску є те, що слово вже вживалося й повторювати його немає потреби. Напр.: *Червоними озерами цвіли в лісосмузі маки. Синіми озерами біля них – сокирки* (М. Вінграновський).

У **ситуативних** неповних реченнях пропущений член можна відновити з мовленнєвої ситуації. Причиною пропуску є те, що всі учасники розмови знають, про що йдеться. Наприклад, під час гри у футбол один гравець вигукує: «Пасуй мені!». Із ситуації спілкування зрозуміло, що в цій фразі йдеться про м'яч.

Вправа 216. Спишіть речення, у кожному підкресліть граматичну основу. Укажіть частини речень, що є неповними. Поясніть орфограми в реченнях.

1. Ученому – світ ясний, невченому – примарні зорі. 2. У землі хліб за сімома трудами, сімома потами. 3. Небо дасть дощу, а земля – зерна. 4. Гарний соловей голосом, а нива – колосом. 5. Умілий майстер буває голодним лише до обіду, а невмілий – до вечора.

Неповними також є речення з пропущеним присудком, який не можна відновити ні з контексту, ні з ситуації. На пропущений присудок указують наявні в реченні обставина чи додаток. Напр.: *Яскраві зорі в нічному небі*. У цьому реченні є обставина, яка допомагає уявити присудок: *зорі* (*є, світять, сяють* тощо) *в небі*. Отже, структура цього речення така:

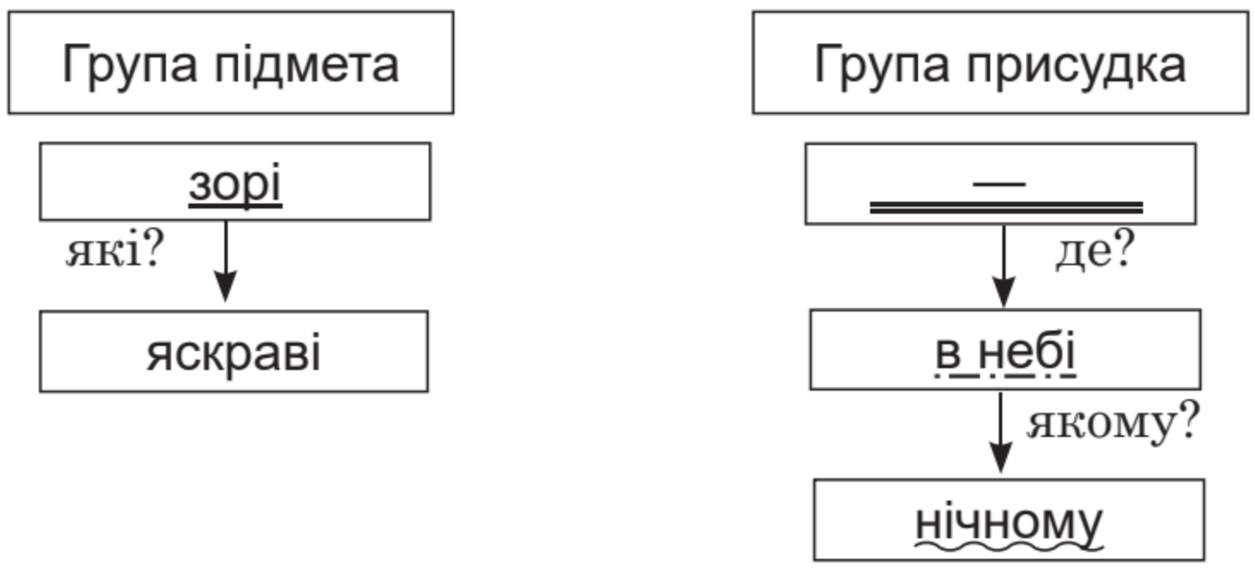

Речення з пропущеним підметом чи присудком є двоскладним, а не односкладним. Напр.: *Андрій три роки прожив у Вінниці. Знає тут усі місця*. Друге речення є двоскладним неповним (пропущений підмет *Андрій*).

Вправа 217. Спишіть речення. Визначте, як можна встановити пропущені члени: із контексту, тобто з попереднього чи наступного речення, із ситуації мовлення чи зі змісту самого речення. Які з речень є контекстуально неповними, а які – ситуативно неповними?

1. Усі кажуть: кохання – дарунок долі. Якої долі – доброї чи злої? *(Ю. Мушкетик)*. 2. Спочивають добрі люди: що кого втомило. Кого – щастя. Кого – сльози. Всіх нічка покрила *(Т. Шевченко)*. 3. – А скільки у вас часу? – День-два *(С. Пушик)*. 4. А сам: рюкзак – на плечі, ціпок – у руки та й – від села до села *(А. Головко)*. 5. «На міст! – крикнув командир до вершників. – Через Десну!» *(О. Копиленко)*. 6. У березневому місті – світанок і вітер *(І. Римарук)*. 7. Головним інструментом у хірурга є скальпель, у художника – пензель, у поета – перо *(із часопису)*. 8. Мені двадцять вісім. Я серед них найстарший і званням, і віком *(Ю. Збанацький)*.

Неповні двоскладні речення треба відрізняти від повних односкладних. Напр.: *Ти вже йдеш. Дорога в гори. Опадає м'яти лист. Скрипка. Вітер. Осокори. Ще повернешся колись?* (В. Китайгородська).

Ти вже йдеш. – повне двоскладне речення. *Дорога в гори.* – неповне двоскладне речення з пропущеним присудком. *Опадає м'яти лист.* – повне двоскладне речення. *Скрипка. Вітер. Осокори.* – повні односкладні називні речення. *Ще повернешся колись?* – повне односкладне означено-особове речення.

Вправа 218. Перебудуйте речення з метою уникнення повторів. Замість пропущених слів поставте тире. Зробіть синтаксичний розбір утворених речень, скориставшись алгоритмом, розміщеним після вправи.

1. Зимою бійся вовка, а влітку бійся мухи. 2. Медок солодок, а патока солодка й поготів. 3. Улітку роблять сани, а взимку роблять віз. 4. Не ясла до коней ходять, а коні ходять до ясел. 5. Поле має очі, а ліс має вуха. 6. Спочатку дерево у корінь росте, а потім росте у крону *(народна творчість)*.

Алгоритм синтаксичного розбору речення

1. З'ясувати вид речення за метою висловлювання: розповідне, питальне, спонукальне.

2. Указати на вид речення за емоційним забарвленням: окличне, неокличне.

3. Виділити граматичну основу. Довести, що речення двоскладне або односкладне.

4. Визначити вид речення за наявністю другорядних членів: поширене, непоширене.

5. Охарактеризувати другорядні члени речення.

6. З'ясувати вид речення за повнотою вираження думки: повне, неповне.

Тире в неповному реченні ставимо на місці пропущеного члена, переважно присудка. Напр.: *У пісні – наша доля* (Л. Осика). *Із хмарини – теплий дощик* (Д. Павличко).

Тире ставимо й у неповному реченні, що є частиною складного, коли пропущений член речення легко відновити за змістом попередньої частини. На місці пропуску при читанні робимо паузу: *Ластівка повертається до свого гнізда, людина – до дому* (народна творчість). Але якщо на місці пропущеного члена речення немає паузи, то тире не ставимо. Напр.: *Унизу поля* (П. Перебийніс). *В одній руці у нього був бублик, у другій бриль з вишнями* (Б. Грінченко).

Вправа 219. **І.** Прочитайте речення. Визначте в них функцію тире. Впишіть номери речень у відповідну колонку таблиці. **ІІ.** Сформулюйте правила вживання тире між підметом і присудком у повному реченні й уживання тире в неповному реченні.

Тире між підметом і присудком	Тире на місці пропущеного члена речення

1. Маріїнський палац у Києві – пам'ятка історії, містобудування й архітектури *(О. Ламонова)*. 2. Парк «Софіївка» – це поєднання штучних водоспадів, гірських вершин, каналів, ставків із фонтанами, павільйонів, скульптур і мармурових статуй античних богів і богинь, філософів і поетів *(О. Седак)*. 3. Марія Приймаченко – майстер українського декоративного мистецтва *(М. Шинкарук)*. 4. З трьох боків фортецю захищає сухий канал, вирубаний у скелях, а з північно-східного – прірва *(В. Зубач)*. 5. «Повість минулих літ» – першооснова вивчення історії нашого народу *(Д. Степовик)*.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Сказа́ти, спалахну́ти, стовкти́, сфотографува́ти, схили́ти; зба́вити, звести́, зжи́тися, ззирну́тися, зсади́ти, зці́пити, зчепи́ти, ізсере́дини.

§ 41. УЖИВАННЯ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ У ДІАЛОЗІ, А ТАКОЖ У СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ ДЛЯ УНИКНЕННЯ НЕВИПРАВДАНИХ ПОВТОРІВ. ДОДЕРЖАННЯ ІНТОНАЦІЇ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 220. Спишіть речення, замінивши повтори неповними реченнями. Чи в усіх реченнях вдалася заміна?

1. Микола пішов у магазин, а Марія пішла в бібліотеку. 2. Олена читає книгу, а Сергій читає журнал. 3. Катя купила сукню, а її подруга купила туфлі. 4. Батько працює на заводі, а мати працює в школі. 5. Я граю на гітарі, а брат грає на піаніно. 6. Моя сестра любить малювати, а я люблю співати. 7. Дмитро займається спортом, а його брат займається му-

зикою. 8. Ми поїхали до Києва, а наші друзі поїхали до Львова. 9. Учителька пояснює тему, а учні слухають вчительку. 10. Моя бабуся готує вечерю, а дідусь готує салат.

Вправа 221. Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене про повні та неповні речення. З'ясуйте, чи є в таблиці нова для вас інформація.

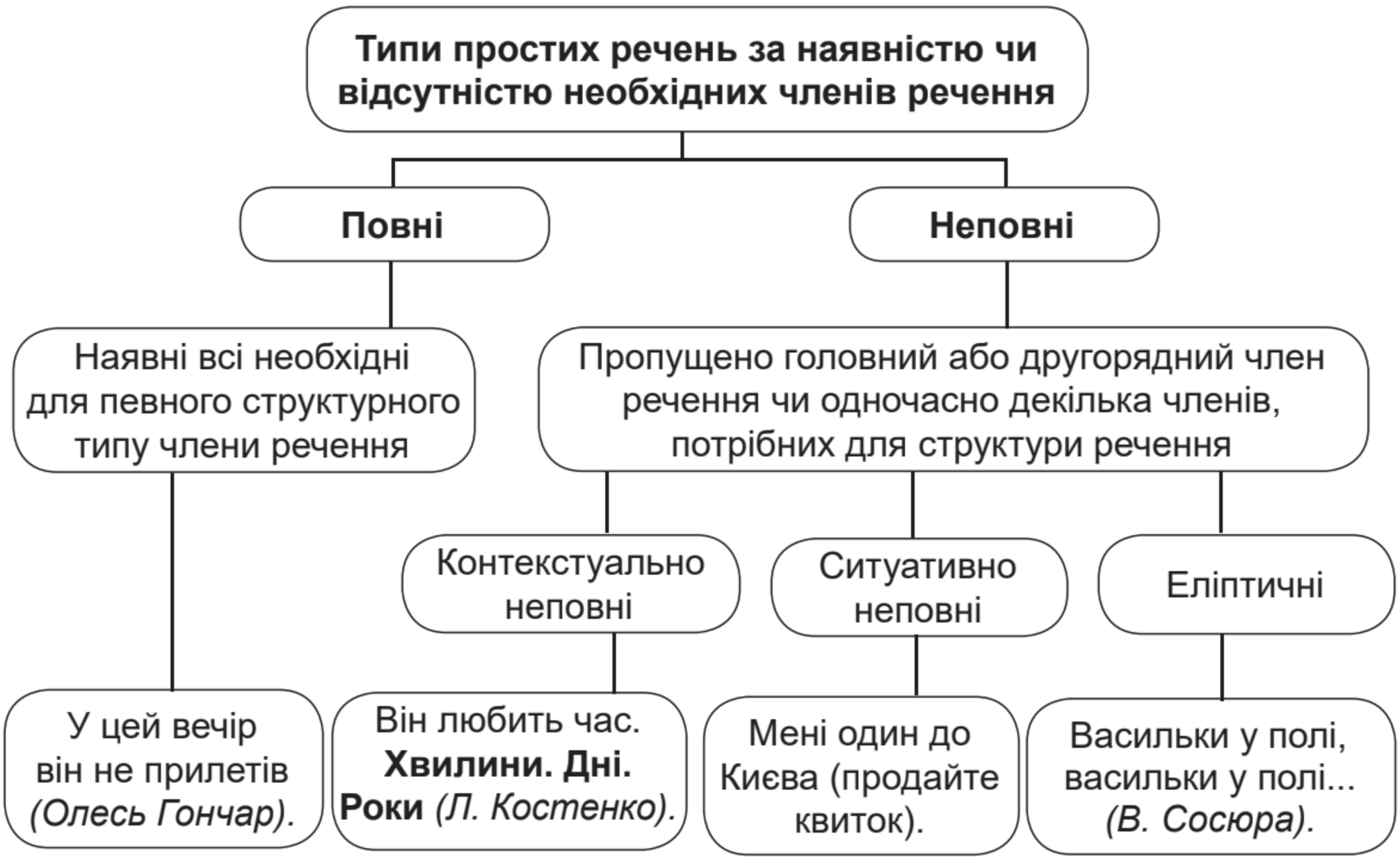

Вправа 222. Прочитайте діалог. Проаналізуйте неповні речення. Визначте тип неповного речення. Чи є серед речень діалогу односкладні?

Анна: Привіт, що робиш?
Олег: Привіт, граю в нову гру.
Анна: Яку?
Олег: CyberWorld. Спробувала?
Анна: Ні, але чула про неї. Варто?
Олег: Так, дуже круті графіка й сюжет.
Анна: Скільки коштує?
Олег: Безкоштовна, але є платні додатки.
Анна: А які ще новинки рекомендуєш?
Олег: VR-окуляри останньої моделі. Бачила?
Анна: Так, але ще не пробувала. Вони справді круті?

Пропуск членів речення є ефективним способом економії мовних засобів, він дає змогу стисло і швидко викласти інформацію. Тому неповні речення широко представлені в розмовному мовленні та в художніх творах, насамперед у діалогах і полілогах. При чергуванні запитань і відповідей репліки утворюють єдине ціле, у якому не потрібно повторювати вже сказане, а пропущений член неповного речення можна легко відтворити.

Напр.: *Мені один до Києва (продайте квиток).* (Ситуація спілкування на вокзалі); *Тролейбус до автовокзалу? (їде). Ні, до залізничного (вокзалу).* (З розмови у тролейбусі).

Вправа 223. Об'єднайтеся у трійки. Уявіть себе акторами/акторками та зіграйте сценку, використовуючи неповні речення. Головне – правильно передати інтонацію та емоції.

Андрій (з ентузіазмом): Привіт, Світлано! Чим займатимешся у вихідні?

Світлана (зацікавлено): Привіт, Андрію! Поки що не знаю. А ти?

Андрій (з захопленням): Думаю піти до лісу. Підеш зі мною?

Світлана (здивовано): До лісу? А що ми там робитимемо?

Андрій (з натхненням): Гулятимемо, збиратимемо ягоди. Погоджуєшся?

Світлана (з радістю): Звучить цікаво! А хто ще піде?

Андрій (з упевненістю): Я, ти і, може, Віктор. Він теж хоче.

Світлана (з захопленням): О, Віктор? Він завжди знає, де знайти найкращі місця.

Андрій (підбадьорливо): Так, він справжній знавець лісу. То як, підеш?

Світлана (рішуче): Звісно, піду! У скільки вирушаємо?

Андрій (з посмішкою): О 9-й ранку. Підходить?

Світлана (задоволено): Так, підходить. До зустрічі!

Вправа 224. Побудуйте самостійно діалог на тему «Розмова з другом/подругою» про те, як він/вона провів/ла (або планує провести) канікули. Використайте повні й неповні речення.

Вправа 225. I. Послухайте або прочитайте текст. Чи сподобалася вам інформація про Івана Франка, викладена в такому стилі? **II.** Обговоріть текст з однокласником/однокласницею у формі діалогу. У розмові використовуйте неповні речення.

Іван Франко – це супергерой з розумовими надздібностями і феноменальною пам'яттю з королівства Галичини й Володимирії (сучасні Львівщина і Франківщина).

Мікс геніальності і фантастичної працездатності.

Перший український професійний письменник, який заробляв літературною діяльністю дуже немалі гроші, а почав з того, що ще в дитинстві сам у себе інвестував – у свою освіту та розум. Спочатку звичайна початкова школа, потім школа з німецькою мовою викладання, далі гімназія з польськомовним викладанням.

Малий вчився так, щоб знань вистачило підробляти репетиторством, а на зароблені гроші купував книжки. Зрештою ще юнаком зібрав фантастичну бібліотеку українських і європейських авторів, став ходячою енциклопедією і фінансово незалежним красунчиком.

Друзі-гімназисти розказували, що Франко після годинної лекції вчителя міг дослівно її переказати. Знав напам'ять усього товстелезного Кобзаря, домашку з польської робив у віршах, почав писати свої вірші, прозу й історичні драми, перекладав Гомера і Софокла.

Дівчатам Іван подобався.

Підлітком, коли за гроші «підтягував» сина священника, закохався в його доньку, Ольгу Рошкевич. Роман був взаємний і тривав досить довго. Франко запропонував Ользі вийти за нього, але коли батько нарешті дав згоду, Івана, як на зло, посадили в тюрму «за участь у таємній організації», і батько передумав.

Далі були ще жінки, університети та арешти за громадську й політичну діяльність. Інтелектуальний рок-н-рольщик. Ще два сильних кохання. Три універи: Львівський, Чернівецький, Віденський. У Віденському захистився на доктора філософії. Ще два арешти.

Франко знав 14 (ЧОТИРНАДЦЯТЬ!!!) мов на рівні перекладача.

Переклав Гомера, Платона, Шекспіра, Діккенса, Золя, Гюго, Флобера, Гете, Твена, Сервантеса, Алігієрі і ще довгий вражаючий перелік авторів світової класики та античної літератури.

Прозаїк, поет, драматург, перекладач, критик, політик, історик, мистецтвознавець, економіст, доктор філософії, ГЕНІЙ.

Ще й до всього мав ідеальний слух і прекрасний голос – Микола Лисенко записував музику з його співу.

Одружився з Ольгою Хоружинською. Ольга народила трьох синів і доньку. Франко для сім'ї побудував великий будинок у Львові. Родина Франків щоліта виїжджала на відпочинок на Гуцульщину у компанії Лесі Українки, Михайла Грушевського, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського!

Прожив 60 років.

Залишив по собі 100 томів власних творів українською, польською, німецькою, російською, болгарською, чеською мовами.

Номінант на Нобелівську премію. Посідав четверте місце серед номінантів, але помер у рік проголошення лауреата (Ромена Ролана, до речі), тому був вилучений зі списку *(за Н. Кульбачук)*.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Безкори́сливий, безкра́їй; відкриття́, ві́дстань; міжконтинента́льний, міжплане́тний; надпоту́жний; обпали́ти, обтруси́ти; передплати́ти, передча́сний; підтри́мка; понадпла́новий; розтягну́ти, ро́зчин, розхита́ти; черезпли́чник.

Рефлексія до теми «Просте односкладне речення. Повні й неповні речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
- що таке односкладне речення;
- які види односкладних речень існують;
- як розрізняти означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та називні речення;
- які правила вживання розділових знаків у неповних реченнях.

2. Що я навчився/лася робити:
- віднаходити односкладні речення в текстах;
- аналізувати односкладні речення, визначати вид речення, його граматичну основу, спосіб вираження головного члена речення;
- конструювати односкладні речення різних видів;
- використовувати односкладні, повні й неповні речення в мовленні – усному та писемному.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
- Що було найцікавішим?
- Які завдання здавалися найскладнішими?
- Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
- я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
- я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над … .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
- Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
- Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки .
- Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
- Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні?

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

- розуміти зміст поняття «однорідні члени речення»;
- правильно ставити запитання до однорідних членів речення;
- навчитися розрізняти однорідні та неоднорідні означення;
- знаходити й виправляти помилки, пов'язані з однорідними членами речення;
- опанувати навички вживання розділових знаків при однорідних членах речення;
- розвинути навички аналітичного мислення, мовного аналізу та самоконтролю;
- удосконалити свої комунікативні навички та вміння чітко й логічно висловлювати думки;
- використовувати знання про однорідні члени речення для кращого розуміння й сприйняття інформації.

§ 42. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ, БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ І ЗМІШАНИМ ЗВ'ЯЗКАМИ

Вправа 226. I. Послухайте або прочитайте текст, створений Gemini. Про які моральні принципи йдеться у притчі? **II.** З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова й від якого слова до них ставимо запитання.

ПРИТЧА ПРО СИЛУ ЄДНАННЯ

В одному мальовничому селі, оточеному родючими полями та величними горами, жила дружна громада. Люди цієї громади славилися своєю **працьовитістю**, **добротою** та щирою **любов'ю** до рідної землі.

Одного разу на їхнє село насунула темна хмара ворожого війська. Загарбники прагнули **захопити** багаті землі та **поневолити** людей.

Селяни, знаючи про небезпеку, що їм загрожує, зібралися на віче. Вони довго думали, як їм протистояти ворогові.

Мудрий старійшина, який багато років прожив на світі, **піднявся** і **мовив**: «Силою одного воїна ворога не здолати. Тільки якщо ми будемо єдині, як одне ціле, ми зможемо перемогти».

Його слова знайшли відгук у серцях селян. Вони зрозуміли, що тільки разом, об'єднавши свої зусилля, можуть дати відсіч загарбникам.

Селяни згуртувалися, мов брати й сестри. Вони **поділилися** між собою всіма **харчами** та **зброєю**, спільно **будували** укріплення та **готувалися** до бою.

Коли ворог наблизився до села, селяни вийшли йому назустріч. Їхні обличчя були сповнені **рішучості** та **відваги**.

Вороги, бачачи єднання та силу селян, злякалися. Вони не очікували такого опору.

Битва була жорстокою, але завдяки своїй **єдності** та **згуртованості** селянам вдалося перемогти ворога.

З того дня селяни живуть у **мирі** та злагоді, ніколи не забуваючи про те, що справжня сила – в єднанні.

Види речень за наявність ускладнювальних компонентів

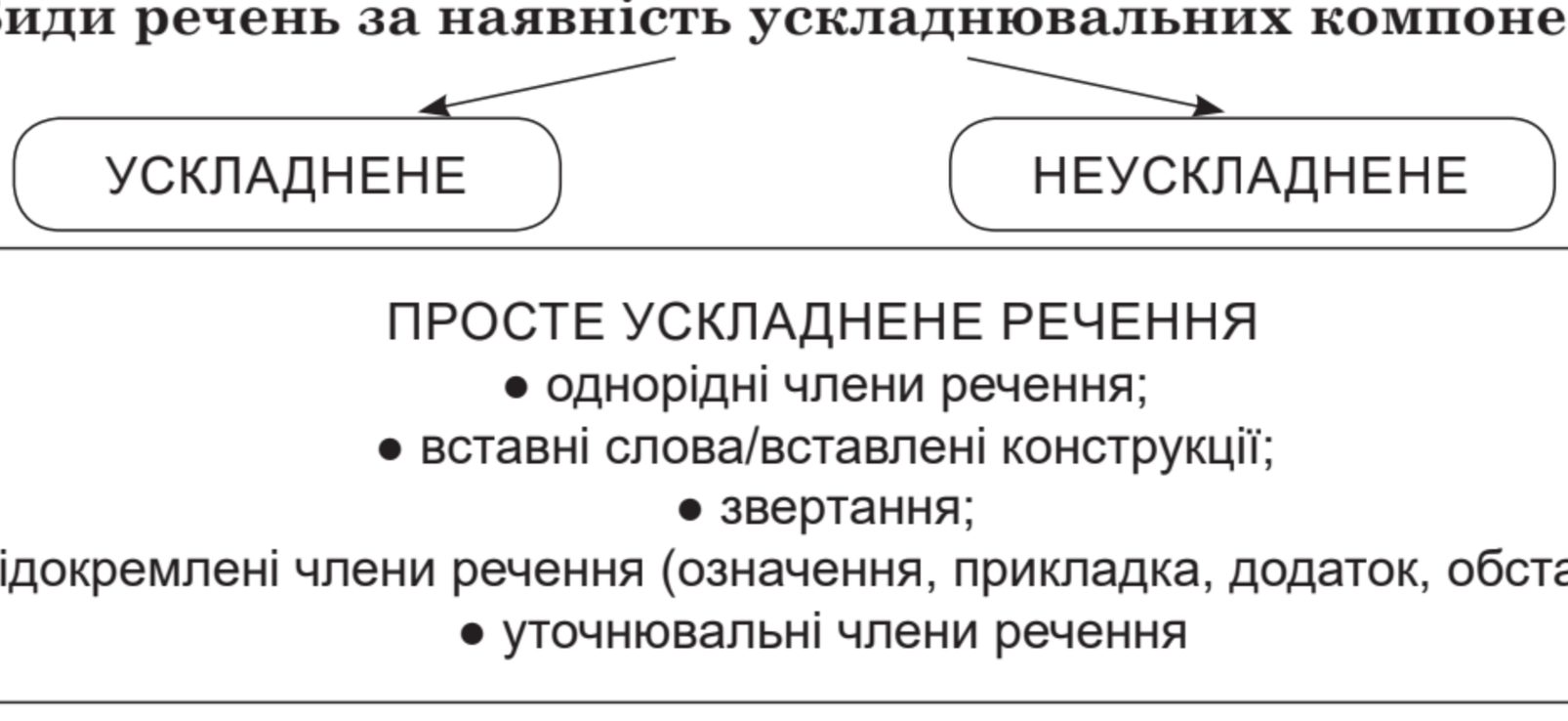

Однорідними (părți omogene) називаємо члени речення, які відповідають на те саме запитання, належать до того самого слова в реченні, є тим самим членом речення та однією частиною мови.

Однорідними можуть бути підмети, присудки, другорядні члени речення (означення, прикладки, додатки, обставини) як граматично рівноправні, незалежні одне від одного.

Речення з однорідними підметами	Речення з однорідними присудками	Речення з однорідними означеннями	Речення з однорідними додатками	Речення з однорідними обставинами
Хай разом розум і рука живуть у нашім домі *(М. Рильський).*	Стояла я і слухала весну *(Леся Українка).*	Він бачив погляди і злі й привітні *(Є. Летюк).*	Він не чув ані жалю, ані гніву *(М. Коцюбинський).*	Розмову вели спокійно й виважено *(авторки).*

Однорідні присудки належать до того самого підмета: *Бігла* ***стежка*** *в далеч і губилась* (В. Симоненко). *Скоро приїду, скоро, не забарюся* ***я*** (Д. Павличко).

У граматиці румунської мови немає однорідних присудків. Речення з кількома присудками в румунській мові вважається складним, а в українській мові ***простим ускладненим з однорідними присудками***.

Вправа 227. Спишіть речення. Усно поставте до однорідних членів запитання. Укажіть ознаки їхньої однорідності (до якого слова належать, якою інтонацією вимовляються, яку синтаксичну функцію виконують).

1. І все тобі байдуже – байдуже небо над тобою і земля під тобою *(Т. Шевченко).* 2. І сяє сонце – ласкаве, тепле, яскраве *(Т. Шевченко).* 3. І вітер віє, віє, віє, – холодний вітер, лютий вітер *(Леся Українка).* 4. І ллється пісня – тиха, сумна, ллється пісня – дзвінка, ясна *(Леся Українка).* 5. І ось – диво! Враз з'явилась біля нього маленька, біленька хмарка *(М. Коцюбинський).* 6. І пахне трава – м'ятою, материнкою, чебрецем *(М. Коцюбинський).* 7. І знов – тиша! Все стихло, наче вимерло *(І. Франко).* 8. І йдуть ліси, лани, поля, гори, долини *(О. Довженко).*

Вправа 228. **I.** Прочитайте текст, знайдіть у ньому речення з однорідними членами. З'ясуйте, яким зв'язком (сполучниковим, безсполучниковим чи змішаним) поєднані однорідні члени речення. **II.** Поясніть орфограми у виділених словах. Згрупуйте виділені слова за орфограмами.

Ще з ночі впала роса на кожну **стеблинку**, на кожний **листочок** і **лежить** там холодною окрасою[1]. Застигли повні кошлаті жоржини. **Поплелися** вздовж тину **кручені** паничі[2]. Ось-ось **прокинуться** вони від сну, розплющать повіки **назустріч** світанкові й **заграють** різними барвами свого **цвітіння**: **синьою**, рожевою, фіалковою. Їм не **поступляться** ані **кольорами**, ані ряснотою квіток і ружі.

Тут же **духмяно пахнуть чорнобривці**, рожеві шапки флокс, тендітні матіоли і буйна **всюдисуща**[3] красоля. Усе це **розростається**, цвіте, наповнює ароматом **подвір'я настільки**, що забиває дух розквітлих троянд, яким припало красуватися перед **самісінькими** вікнами охайної **голубостінної** хати.

Та ні ранкової роси, що вкрила собою ***живу зелень***, ні розмаїтого[4] цвітіння не помічає господар. Наче в кошмарному сні, він втратив усе: щастя, радість, спокій *(за А. Шияном)*.

Не є однорідними членами речення:

• повторювані однакові слова, вжиті в реченні для підкреслення кількості предметів, тривалості дії, вираження емоційності (їх розглядають як єдиний член речення). Напр.: *Сипле, сипле, сипле сніг з неба сірої безодні* (І. Франко);

---

[1] *Окра́са* – прикраса, оздоба.
[2] *Кру́чені паничі́* – назва квітів.
[3] *Всюдису́щий* – який скрізь є, буває.
[4] *Розмаїтий* – різноманітний, різнобарвний.

• слова, написані з дефісом. Напр.: *Весна мені багато говорила. Співала пісню дзвінку, голосну. То знов таємно-тихо шепотіла* (Леся Українка). *Люба розмова, – будемо, діти, з нею довіку жити-дружити* (Л. Глібов);

• однакові за формою дієслова, що означають ускладнену дію. Напр.: *Піду подивлюся на квіти весняні* (авторки).

Вправа 229. Спишіть речення. Укажіть, які саме члени речення є однорідними (підмети, присудки, додатки, означення, прикладки, обставини). Якими частинами мови вони виражені? Зробіть синтаксичний розбір речень. Визначте вид зв'язку між однорідними членами речення.

1. Пам'ять – це не просто сховище образів і звуків, це й сховище запахів, смаків, дотиків. 2. Вона писала листи – короткі, уривчасті, нервові. 3. І снились їй сни – дивні, тривожні, віщі. 4. Вона відчувала: есе це вже було, десь, колись, у іншому житті. 5. І знову їй пригадались слова, обличчя, події. 6. Вона мовчки слухала шепіт вітру, спів птахів, шум дощу. 7. Її очі бігали по обличчях людей, по предметах меблів, по візерунках на килимі. 8. Вона хотіла забути все, що з нею сталося, почати життя з чистого аркуша *(за О. Забужко)*.

Вправа 230. Спишіть речення. Укажіть однорідні члени і тип зв'язку між ними (сполучниковий, безсполучниковий (інтонаційний), змішаний (сполучниково-інтонаційний)). Якої інтонації вимагають однорідні члени речення (перелічувальної, протиставної, розподільної)?

1. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю *(з Конституції України)*. 2. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить *(народна творчість)*. 3. Навчайся чужого розуму, але й свого не губи *(народна творчість)*. 4. Чую і землю, і квітку, і траву, і дерева *(М. Сингаївський)*. 5. Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця. 6. Нас не спинять ні холод, ні спека *(В. Сосюра)*. 7. Біля ліжка стояла мама і мовчки дивилася на неї *(І. Муцько)*. 8. Софійка занурила у воду напечену сонцем голову й удруге кинула оком на зелене узбережжя *(М. Павленко)*.

Вправа 231. **І.** Складіть шість речень з однорідними членами (у тому числі з однорідними присудками) зі сполучниковим, безсполучниковим (інтонаційним) і змішаним зв'язками. **ІІ.** Перекладіть складені вами речення румунською мовою. Порівняйте обидва варіанти. Поміркуйте, чи завжди в румунській мові це прості речення з однорідними членами.

Запишіть слова, вставляючи за потреби пропущені букви. Усно поясніть орфограми. Пригадайте мнемонічні фрази до опрацьованих орфограм або складіть їх самостійно.

Шіс..десят, свис..нути, проїз..ний, облас..ний, заздріс..ний, хвас..ливий, кіс..лявий, аван..посний, гіган..ський, зап'яс..ний, студен..ці,

невіс..ці, вис..нути, балас..ний, улес..ливий, шіс..надцятий, тиж..невий, лю..ський, турис..ський, пес..ливий, щас..ливо, шіс..сот, тос..но, випус..ний, бриз..нути, контрас..ний, компос..ний, форпос..ний, парламен..ський, с..нара, бряз..нути, хворос..няк, журналіс..ці, провіс..ник, совіс..ний, виїз..ний, депута..ський, захис..ник.

§ 43. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА РЯДАМИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ

Вправа 232. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Чи є у вашому житті людина, яка підходить під цей опис? **ІІ.** З'ясуйте, у котрих реченнях тире стоїть між підметом і присудком. **ІІІ.** Віднайдіть у реченнях тексту однорідні члени. Укажіть (усно) на способи й засоби зв'язку між ними. Зверніть увагу на розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

ПОРТРЕТ ЦІКАВОЇ ЛЮДИНИ

Вона – людина-оркестр: завжди активна, енергійна, сповнена ентузіазму. Її очі сяють добротою, цікавістю, жагою до життя. Її посмішка – щира, тепла. Її голос – веселий, дзвінкий, мелодійний.

Вона легко знаходить спільну мову з людьми, завжди готова прийти на допомогу, уміє підбадьорити й розвеселити. Її творчість не знає меж: вона малює, танцює, пише вірші, співає, грає на музичних інструментах.

Вона подорожує світом, відкриваючи для себе нові культури, спілкуючись з цікавими людьми. Її життя – це калейдоскоп вражень, емоцій, подій.

Вона не боїться труднощів, завжди вперто йде до мети, не здається перед обличчям викликів. Її сила волі – джерело натхнення для близьких.

Вона – справжня скарбниця знань, цікава співрозмовниця, вірний друг. Її життя – це урок оптимізму, віри в себе, любові до світу.

Зустріч із цією людиною – це завжди подарунок, заряд позитиву, ковток свіжого повітря.

Вона – справжня окраса світу, і я щасливий, що маю її у своєму житті *(авторки)*.

Кома між однорідними членами речення

Правило	Приклади
Кому ставимо *між однорідними членами речення,*	
поєднаними безсполучниковим зв'язком [О, О, О]	***Бережи*** *матір,* ***оберігай*** *її здоров'я,* ***дорожи*** *її надіями* (В. Сухомлинський). [О, О, О]
поєднаними протиставними сполучниками ***(а, але, та (=але) зате, проте, однак)*** [О, але О],	***Тече*** *вода в синє море, та не* ***витікає*** (Т. Шевченко). [О, та О] *Труд у нас* ***господар****, а* ***не гість*** (С. Крижанівський). [О, а О]

поєднаними повторюваними єднальними сполучниками [і О, і О] [ні О, ні О]	А тим часом місяць пливе оглянути ***і*** *небо*, ***і*** *зорі*, ***і*** *землю*, ***і*** *море (Т. Шевченко).* [і О, і О, і О, і О] І чомусь у відповідь не почулось ***ні*** *сміху*, ***ні*** *жарту (В. Собко).* [ні О, ні О]
з'єднаними попарно сполучниками *і, й, та* (=*і*) – кому ставимо між парами [О і О, О і О, О і О,]	Радість і диво для людини – її рука. ***Бере*** і ***дає***, ***карає*** і ***милує***, ***пестить*** і ***нищить***, ***будує*** і ***палить***, ***творить*** і ***любить*** *(В. Сухомлинський).*
поєднаними повторюваними розділовими сполучниками [або О, або О]; [чи О, чи О]; [то О, то О]; [не то О, не то О] [чи то О, чи то О]	*Чи* ***дружина*** вірна, *чи* скорботна ***мати***, чи ***сестра*** твоя шлють ті листи *(Олесь Гончар).* [Чи О, чи О, чи О] Грім ***то затихав***, ***то*** знов ***озивався*** десь здалеку (*Іван Ле).* [то О, то О]
поєднаними парними сполучниками ***(не лише..., а й...;*** ***не лише..., а навіть...;*** ***не тільки..., а й...;*** ***не тільки..., але й...;*** ***як..., так і...; не так..., як...)***, – перед другим компонентом [не лише О, а й О]	Диплом ***є не тільки свідченням*** фахових знань спеціалісті, ***а й показником*** його духовності *(з журналу).* [не то О, не то О]
поєднаними водночас сполучниковим і безсполучниковим зв'язком; кому ставимо між усіма однорідними членами (у тому числі перед першим сполучником) [О, О, і О, і О]	Ріка ***біжить***, ***і*** з сонцем ***грається***, ***і*** ***відбиває*** небеса *(М. Чернявський).* [О, і О, і О] Чорніє *поле*, *і гай*, *і гори (Т. Шевченко).* [О, і О, і О]
Кому не ставимо *між однорідними членами речення*	
Запам'ятайте словесну формулу: «Або-чи-та-і» коми ковтає	
поєднаними одиничним єднальним сполучником ***та (=і)*** [О та (=і) О]	А над листям стирчали ***жовті та білі*** квітки... *(І. Нечуй-Левицький).* [О та О]
з'єднаними повторюваними єднальними сполучниками (***і*** або ***ні***), якщо вони утворюють тісну смислову єдність або є фразеологізмом	*І сміх і гріх; і так і сяк; і туди і сюди;* *і вдень і вночі; і вашим і нашим;* *ні живий ні мертвий; ні пуху ні пера;* *ні слуху ні духу; ні риба ні м'ясо;* *ні кінця ні краю; ні сіло ні впало*
поєднаними одиничним єднальним сполучником [О, і О]; [О й О]	Співає осінь ***ніжно й журавлино*** *(Д. Павличко).* [О й О]
поєднаними одиничним розділовим сполучником ***(або, чи)*** [О або О]; [О чи О]	Картина була надзвичайна, ***неначе сон чи казка*** *(О. Довженко).* [О чи О]

1. **Крапку з комою ставимо** між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в середині хоча б одного з них є коми. Напр.: *На панщині пшеницю* ***жала, втомилася; не спочивать пішла*** *в снопи,* ***пошкандибала*** *Івана сина годувать* (Т. Шевченко). **[О; О]**.

2. **Тире ставимо** між однорідними членами речення з безсполучниковим протиставним зв'язком (замість сполучника ***а***). Напр.: *Не* ***вітер – буря*** *над землею в заметі клала білий сніг* (Л. Первомайський). **[О – О]**.

Вправа 233. Прочитайте речення. Усно поясніть наявність або відсутність ком між однорідними членами речення.

1. Ні се ні те поклювало, але не вчепилося *(народна творчість)*. 2. Козак не боїться ні хмари, ні грому *(народна творчість)*. 3. На серці і легко, і важко *(П. Перебийніс)*. 4. Ти йдеш у світ зелений навмання. У тебе ні машини, ні коня *(П. Перебийніс)*. 5. В мені і Доля, і Недоля. Усе в мені, як і в тобі *(Б. Чіп)*. 6. Міркували і сяк і так *(Григір Тютюнник)*. 7. Не схотіла душа бунтівна ні тепла, ні смачного пшона. Бо небес не замінить ніколи загратована, сита неволя *(П. Перебийніс)*. 8. Йому б не маршалом бути, а губернатором або й самим міністром *(Панас Мирний)*.

Вправа 234. **I.** Прочитайте речення. Згрупуйте їх і запишіть відповідно до того, як однорідні члени речення використовуються для 1) створення образів, 2) увиразнення певної думки або 3) певного почуття. **II.** Підкресліть у реченнях однорідні члени відповідно до їхньої синтаксичної функції. Поясніть розділові знаки між однорідними членами речення.

1. Сніжинки падають, кружляють, ллється білий пух. 2. Немає нічого кращого, як жити на світі, любити людей і робити добро. 3. Мені сумно, тісно, душно *(за Лесею Українкою)*. 4. Вітер виє, гуде, свище, тріщить. 5. Чого б людина не жадала, чого б не шукала, – все це дається їй працею й терпінням *(за І. Франком)*. 6. Зорі сяють, тремтять, миготять. 7. Я радію, співаю, сміюся *(за Т. Шевченком)*. 8. Слово може вбити, може врятувати, може зранити, може підняти. 9. Я люблю тебе, моя Україно, за твої луги зелені, за твої води чисті, за твої гори високі *(за В. Сосюрою)*.

Вправа 235. Спишіть речення, розставляючи за потреби розділові знаки при однорідних членах речення. Усно поясніть уживання розділових знаків. Накресліть схеми однорідних членів речення.

1. Як приємно вкотре заплисти за буйок і краєм ока вловити на замковій вежі похнюплену знайому постать! 2. А мама в цей час дуже уважно й тривожно стежила за тіткою. 3. І лише нині тітка подобріла й почала визнавати в мамі справжню Дашківську. 4. Тадеуш Дашківський уже мав у Леськовичах кінний завод цегельню два млини і цукроварню. 5. Світ знову поплив захитався захороводив. 6. Поволі обходили замок

балакали про майбутнє. Хай телефонує на батьків номер і кличе Софійку! *(з творів М. Павленко).*

Вправа 236. Прочитайте фразеологізовані словосполучення, поясніть їхнє значення. Складіть речення або зв'язний текст жартівливого характеру з фразеологізованими словосполученнями. Поясніть уживання розділових знаків.

І сміх і гріх, і так і сяк, і туди і сюди, і вдень і вночі, і вашим і нашим, ні живий ні мертвий, ні слуху ні духу, ні риба ні м'ясо, ні кінця ні краю, ні сіло ні впало, ні з того ні з сього, ні світ ні зоря, ні туди ні сюди, ні собі ні людям.

У реченні можуть бути як один, так і кілька рядів однорідних членів речення. Напр.: *Світло хвилями ллється з неба, сповняє повітря, несито пожира тіні на землі, заганяє їх під дерева, кущі, у гущину* (за М. Коцюбинським). У цьому реченні два ряди однорідних членів (речення ускладнене однорідними присудками та однорідними додатками).

Вправа 237. **І.** Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Вставте замість крапок пропущені букви, поясніть орфограми. **ІІ.** Знайдіть речення з кількома рядами однорідних членів. Накресліть схеми.

1. Ніжний пролісок в снігу зорі́є встає з..під н..ого і радіє промі..ю сонцю і весні *(за Олександром Олесем).* 2. Часом буває на чуж..ні мені пр..сняться гори сині ліси зелені ниви срібні і люди щирі непідхлібні прихильні серцем... *(за Б. Лепким).* 3. Радіют.. молодій обнові б..рези клени явори *(Л. Дмитерко).* 4. І голову йому змила і ноги умила і в сороч..ці тон..кій білій за стіл посадила годувала напувала положила спати у кімнат.. і тихен..ко вийшла з бат..ком з хати *(Т. Шевченко).* 5. Високий чистий дзвін пер..двіщав мені радіст.. і втіху – косовицю *(О. Довженко).* 6. І барвінком і рутою і рястом квітчає в..сна землю, мов дівчину в з..леному гаї... *(Т. Шевченко).*

Вправа 238. Складіть речення з кількома рядами однорідних членів за поданими схемами.

1. О і О, О і О О і О...
2. О, О, О ... О, О, О.
3. О, О, О ... О, О і О.
4. О і О, і О ... у О, у О, у О.
5. Не тільки О, а й О ... О, О, О.
6. То О, то О ... О і О.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть правила написання.

Прега́рний, презавзя́тий, прекра́сний, прему́дрий, препога́но, пречудо́во; прези́рливий, преподо́бний, престо́л; прибі́гти, прибо́ркати,

прибудува́ти, прива́бити, прикрути́ти, пришви́дшити, при́гірок, при́ярок, прибере́жний, прикордо́нний; пр́ізвисько, пр́ізвище, пр́ірва.

§ 44. ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 239. I. Розгляньте малюнок. Поміркуйте: чи можна всіх, хто зовнішньо схожий, назвати близнюками? Установіть схожість і відмінність між їжачками. **II.** Висуньте припущення, як наше спостереження за малюнком може бути пов'язане з темою «Однорідні й неоднорідні означення».

Два або більше означень при означуваному слові можуть бути однорідними й неоднорідними.

Однорідні означення	
Правило	**Приклад**
характеризують предмет чи дію з якогось одного боку	А маки процвітають *і* ***білим***, *і* ***сивим***, *і* ***червоним*** *цвітом* (Марко Вовчок) (Виражають ознаку за кольором).
є суто позитивними або суто негативними за значенням	*Із цієї* ***невідомої, незрозумілої, моторошної*** *темноти ніхто не вийшов нам назустріч* (Ю. Смолич). (Негативні за значенням)
ужиті в переносному значенні (епітети)	*Над містом* ***кучерявий, голубий, ласкавий*** *дим* (М. Рильський).
друге й наступні означення уточнюють або підсилюють значення першого	*Якось раз над містечком стояла* ***тиха, місячна, літня*** *ніч* (І. Нечуй-Левицький).
перше є непоширеним (прикметником або дієприкметником), а друге – поширеним (словосполучення, здебільшого – дієприкметниковий зворот) (виділяємо комою)	***Рівний, залитий сонцем*** *степ одразу принишк* (Олесь Гончар). (*Рівний* – непоширене означення, *залитий сонцем* – поширене значення, виражене дієприкметниковим зворотом).
стоять після означуваного слова	*Сила-силенна води,* ***чистої, свіжої, солодкої****, плине і плине кудись до моря* (Олесь Гончар).

Неоднорідні означення	
Правило	**Приклад**
характеризують предмет чи дію з різних боків (виражають різні ознаки предмета (колір, матеріал, розмір, походження тощо))	*Ви знаєте, як липа шелестить у* ***місячні весняні*** *ночі?* (П. Тичина). (освітлені місяцем і пора року)
виражені сполученням якісного та відносного прикметників	*У гущавині, що заплела круті* ***дніпровські*** *схили, невгаваючи, співають солов'ї* (за І. Цюпою).
виражені сполученням якісного та присвійного прикметників	*Я згадую зі щемом улюблені* ***мамині*** *пісні* (з газети).
перше є займенником, а друге – прикметником або дієприкметником	*Цей весняний день став незабутнім.*
перше поширене (словосполучення), а друге – непоширене (прикметник чи дієприкметник)	***Залитий сонцем рівний*** *степ одразу принишк* (за Олесем Гончаром). (*Залитий сонцем* – поширене означення, *рівний* – непоширене)
кожне попереднє з неоднорідних означень стосується всього наступного словосполучення, а не самого означуваного слова	***Здорова стара дика*** *яблуня радувала нас буйним цвітом* (авторське).

Якщо означення пов'язані між собою сполучниками, то вони завжди однорідні. Між однорідними означеннями можна вставити сполучник ***і (й)***. Між **однорідними** означеннями може бути кома.

Між **неоднорідними** означеннями **кому не ставимо**. Напр.: *Дзюрчить* ***малий гірський*** *потік* (А. Малишко). *Уся кучерява долина здається залитою* ***буйними зеленими морськими*** *хвилями* (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 240. Спишіть речення. З'ясуйте, чи є однорідними членами речення виділені слова. Підкресліть їх відповідно до того, якими членами речення вони є.

1. **Вузенький довгий сірий** зошит у шкіряній палітурці, з витисненим орнаментом вгорі кожної сторінки! *(М. Павленко)*. 2. **Сіра маленька** пташка, як грудка землі, низько висіла над полем *(М. Коцюбинський)*. 3. На жарт ніхто не ображається, бо це ознака **справжньої товариської** дружності *(О. Копиленко)*. 4. Буяв навколо **теплий, парький** і **пахучий сонячний** ранок *(В. Козаченко)*. 5. **Ані встати, ані сісти, ані** до його **заговорити, ані** його **спитати** *(Марко Вовчок)*. 6. Йому було і **радісно**, і **боязко** заразом *(М. Коцюбинський)*. 7. А назва **не звичайна, не безлика**, – у ній прихована краса велика *(Д. Білоус)*. 8. На небі **ні хмариночки, ні плямочки, високе та синє**, воно починає жов-

тіти *(Панас Мирний)*. 9. На сході ледь помітно розгортає завісу **новий бадьорий ранок** *(Ю. Збанацький)*.

Вправа 241. **І.** Послухайте, а потім прочитайте текст. Перекажіть текст від 1-ї особи, уявивши себе на місці Артема. **ІІ.** Випишіть із тексту речення з однорідними й неоднорідними означеннями. Поясніть, яку роль вони відіграють у тексті.

УЛЮБЛЕНА КНИЖКА ВОСЬМИКЛАСНИКА

Вільний час восьмикласник Артем найчастіше проводить за читанням. Його улюблена книжка – «Пригоди Тома Сойєра» американського письменника Марка Твена. Це захоплююча й весела історія про життя хлопчика-витівника, який живе в маленькому затишному містечку на річці Міссісіпі.

Артема захоплюють веселі витівки Тома, його нестримна жага до пригод, дружба з Геком Фінном, щирість й доброта душі.

Хлопчик співпереживає героям, сміється над їхніми кумедними ситуаціями, задумується над їхніми вчинками.

«Пригоди Тома Сойєра» – це не просто книжка, це джерело натхнення для Артема. Вона вчить його дружбі, вірності, сміливості, щирості. Хлопчик хоче бути таким же справедливим, чесним, добрим, як Том Сойєр.

Ця книжка стала для Артема справжнім найближчим другом, з яким він завжди може поділитися своїми думками й почуттями. Він не раз перечитував її, кожного разу знаходячи щось нове й цікаве.

Артем рекомендує «Пригоди Тома Сойєра» всім своїм друзям, вірить, що ця книжка не залишить байдужим нікого, подарує багато позитивних емоцій і закарбується в пам'яті надовго *(авторки)*.

Вправа 242. Попрацюйте в парах. Поширте усно означення: один/одна із вас поширює речення однорідними означеннями, а інший/інша – неоднорідними.

1. Дерева одягнули ... шати. 2. ... парк сумує за ... літом. 3. ... сніг скрипить під ногами. 4. ... хурделиця завіває.

Вправа 243. Розгляньте дві ілюстрації та виберіть одну для творчої роботи. Опишіть, що ви бачите на обраній картині (вісім–десять речень), використавши однорідні та неоднорідні означення.

Запишіть слова, визначте в них суфікси. Усно поясніть орфограми.

Бра́тик, ву́злик; колядни́к, лі́рник, мрі́йник, наста́вник; верста́льник, регулюва́льник, уболіва́льник; волочи́льник, масти́льник, постача́льник, уболіва́льник; ва́риво, до́бриво, ме́ливо, мере́живо, мі́сиво, моро́зиво, па́ливо, пе́чиво; кова́ль, скрипа́ль; ве́летень, у́чень; боре́ць, італі́єць, мовозна́вець, перемо́жець; зда́тність, сві́жість; вихова́тель, люби́тель; а́вторка, диза́йнерка, дире́кторка, реда́кторка, співа́чка, студе́нтка, фігури́стка; верста́льниця, наб і́рниця, пора́дниця, учени́ця; кравчи́ня, плавчи́ня, продавчи́ня; бойки́ня, майстри́ня, лемки́ня; дияконе́са, патроне́са, поете́са.

§ 45. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. ДВОКРАПКА Й ТИРЕ ПРИ УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИХ СЛОВАХ

Вправа 244. **І.** Прочитайте речення, відшукайте в них однорідні члени речення. Виділіть слова, які узагальнюють однорідні члени речення. **ІІ.** Поміркуйте: чому в одних реченнях при однорідних членах речення використано двокрапку, в інших – тире, а в останньому – і двокрапку, і тире.

1. Усі інструменти були на місці: молоток, плоскогубці, викрутка, гайковий ключ. 2. Зробили свій внесок у перемогу усі члени команди: Андрій, Марія, Олександр, Катерина. 3. М'ясо, овочі, спеції – інгредієнти для приготування страви. 4. Школярі, вчителі, батьки – учасники святкового заходу. 5. Різні породи собак: лабрадори, вівчарки, бульдоги, пуделі, – брали участь у виставці.

При однорідних членах речення можуть вживатися узагальнювальні слова (cuvant generalizator). **Узагальнювальні слова** виконують ту саму синтаксичну функцію, що й однорідні члени, і виражаються займенниками *(все, всі, ніщо, ніхто, такі, всякі* та ін.); прикметниками *(всілякі, різні* та ін.); іменниками *(овочі, фрукти; ріки, гори, міста* і под.); прислівниками *(скрізь, всюди, кругом, звідусіль, ніде, завжди, ніколи* та ін.). Узагальнювальні слова можуть стояти перед однорідними членами (тоді після них ставимо двокрапку УС: О, О) або після однорідних членів (тоді перед ними ставимо тире О, О – УС). Напр.: *Подяка вам за все: і за довір'я, й за любов* (П. Тичина). *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є мою любов живу* (В. Сосюра).

При узагальнювальних словах перед однорідними членами речення можуть уживатися слова *наприклад, а саме, як-от*. Перед цими словами ставимо кому, а після них – двокрапку. Напр.: *У далекій Африці зимують перелітні птахи*, наприклад: *ластівки, дикі гуси, дикі качки та багато інших. Сільське господарство зазнає іноді великих втрат від різних гризунів, а саме: ховрахів, мишей та ін.* (з газети). УС, а саме: О, О. Якщо однорідними членами речення, що стоять після узагальню-

вального слова, речення не закінчується, то перед ними ставимо двокрапку, а після них – тире. Напр.: *Усе на світі неземними узами: чебрець і сніг, журавку і печаль – єднає мудро благовісна музика* (Б. Олійник). УС: О і О, О і О – … .

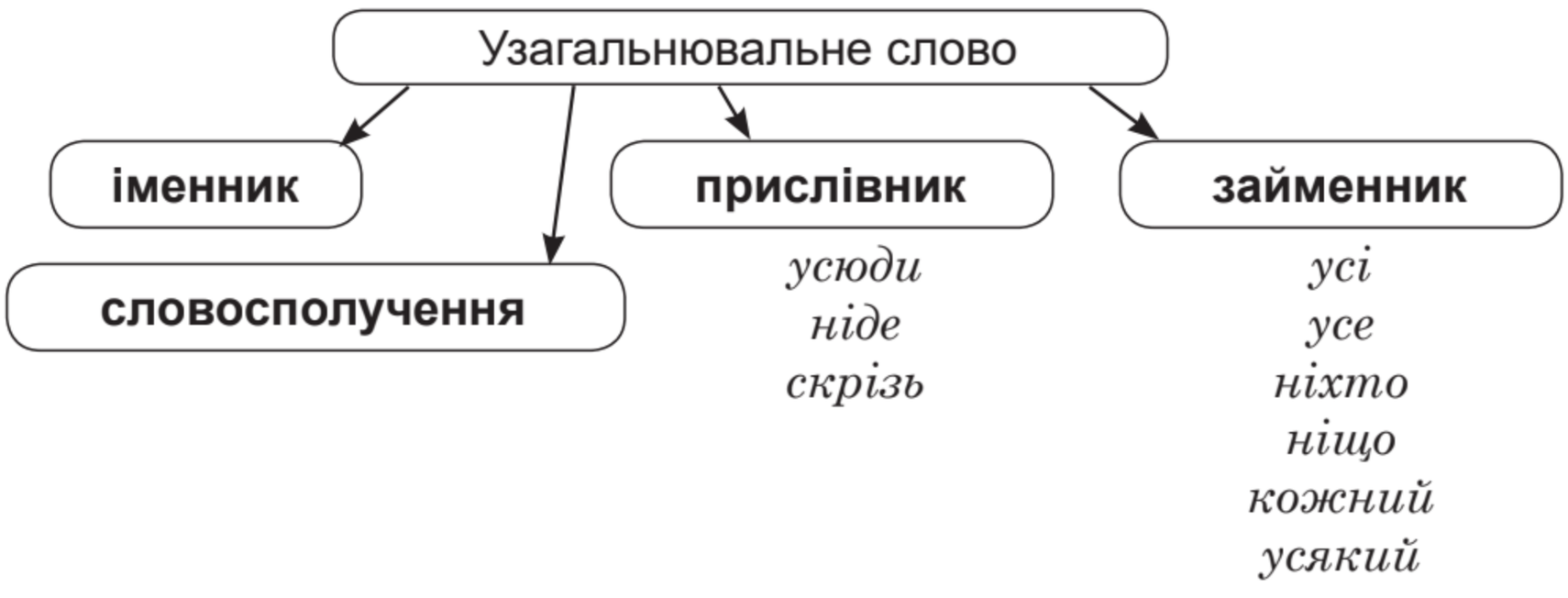

Вправа 245. Спишіть речення з однорідними членами. Підкресліть узагальнювальне слово й однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі, поясніть розділові знаки.

1. Різні види спорту популярні серед молоді: футбол, баскетбол, теніс і волейбол. 2. Салати, м'ясо, риба, десерти – усі ці страви були на святковому столі. 3. Учні підготували проєкти на різні теми: історія, географія, біологія, хімія. 4. На нашій клумбі ростуть такі квіти: троянди, лілії, нарциси, тюльпани. 5. Підручник, зошит, ручка, олівець – речі, потрібні для уроку.

Вправа 246. Доповніть речення узагальнювальними словами. Намалюйте схеми до речень з однорідними членами.

1. На уроці ми вивчали …: іменники, прикметники, дієслова. 2. У бібліотеці є багато книг …: наукових, художніх, довідкових. 3. Яблуні, груші, сливи – … ростуть у нашому саду. 4. Чорницями, суницями, яблуками, виноградом – … не забуває ласувати лисиця. 5. Диких звірів в Україні можна зустріти …: у лісах, на луках, на узбережжях водойм, у садах та парках, житлових і господарських будівлях.

Вправа 247. **I.** Спишіть речення з однорідними членами. Підкресліть узагальнювальне слово й однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі, поясніть розділові знаки. **II.** Перебудуйте чотири речення (за вашим вибором) так, щоб узагальнювальні слова стояли то перед однорідними членами, то після них.

Зразок. Темрява всюди: і на вулицях, і в провулках, і на широких міських площах *(М. Карплюк)*. – І на вулицях, і в провулках, і на широких міських площах – всюди темрява.

1. Чи влітку, чи в осінню негоду, чи в найлютішу зимову заметіль – завжди до нього могли постукати *(Олесь Гончар)*. 2. У будь-яку погоду: в туман, дощ, у шторм – виходять рибалки в море *(В. Собко)*. 3. Дирек-

тор, викладачі, гості – усі аплодують найстаршому педагогові Загоруйку *(В. Бабляк)*. 4. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, і твоя материнська любов *(А. Малишко)*. 5. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне *(М. Рильський)*. 6. Маму чекали клопоти: цілоденні зустрічі, розмови, бали... *(М. Павленко)*.

Вправа 248. Знайдіть і виправте пунктуаційні помилки в реченнях з узагальнювальними словами та однорідними членами.

1. Досягнення цілей, подолання труднощів, здійснення мрій: усе це підтверджує, що немає нічого неможливого. 2. Розробка нових технологій, подорожі в космос, лікування невиліковних хвороб, усі ці факти свідчать про те, що немає нічого неможливого. 3. Усе – подолання страхів, досягнення вершин, реалізація амбіцій, показує, що немає нічого неможливого. 4. Немає нічого неможливого: це підтверджують усі досягнення – завоювання вершин, перемоги в спорті, відкриття нових знань. 5. Усе, наполегливість, працьовитість, цілеспрямованість, допомагає мені досягати успіху. 6. Мої якості – рішучість, креативність, відповідальність: сприяють досягненню успіху. 7. Усі мої зусилля, постійне навчання, саморозвиток, робота над помилками; приводять до успіху. 8. Різні навички планування, ефективне спілкування, лідерство допомагають мені досягати успіху.

Вправа 249. Складіть речення з однорідними членами речення за схемами, використовуючи узагальнювальні слова й розділові знаки (двокрапку або тире).

1. УС: О, О, О. 2. О, О, О – УС. 3.УС: О, О, О – ... .
4. О і О, О і О, О і О – УС. 5. І О, і О, і О... . 6. О, і О, і О.
7. УС, а саме: О та О, О та О. 8. У О, у(в) О, у(в) О – УС.

Запишіть слова, визначте в них суфікси. Усно поясніть орфограми.

Гука́ння, гуля́ння, зроста́ння, сприя́ння; бурі́ння, горі́ння, носі́ння, ході́ння, шаруді́ння; зве́рнення, напру́ження, підне́сення, удоскона́лення; бобови́ння, гарбузи́ння, картопли́ння, павути́ння; вовченя́, гусеня́, совеня́, чаєня́; верше́чок, міше́чок, крає́чок, ді́жечка, копі́єчка, Марі́єчка, рі́чечка; віко́нечко, слове́чко, яє́чко; но́жичок, трави́чка; ба́тенько, кониче́нько, се́рде́нько, ні́женька, топо́ленька, за́єнько; дівчи́сько, хлопчи́сько; гної́сько; во́гнище, побо́їще.

§ 46. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. ПРАВИЛЬНА ПОБУДОВА РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 250. Послухайте або прочитайте вірш Марії Підгірянки. Висловте свою думку: чому в реченнях тексту багато однорідних присудків. Якого стилістичного ефекту досягла цим авторка?

СПІВАНКА ПРО МІСЯЦІ

Ой місяць січень кличе Мороза,
морозить лице, щипає носа.
А місяць лютий вітрами дує,
на водах з льоду мости будує.

Березень-місяць льоди поломить,
весняну пісню річка задзвонить.
Квітами квітень всіх привітає,
усі садочки порозквітає.

Гей, травень прийде у дні чудові,
простелить всюди трави шовкові.
А місяць червень луги покосить,
червоним соком ягоди зросить.

Місяць липень гарячим літом
обсипле липи пахучим цвітом.
А місяць серпень серпом задзвонить,
достиглий колос додолу склонить.

Вересень місяць добре ґаздує,
овоч смачненький дітям дарує.
А місяць жовтень мряку розвіє,
в лісах, садочках лист пожовтіє.

Місяць листопад жалю не має,
останнє листя з дерев зриває.
А місяць грудень на радість людям
снігом присипле замерзле груддя.

Вправа 251. **І.** Прочитайте текст, створений ChatGPT. Які ваші міркування щодо татуювання? **ІІ.** Зверніть увагу на інтонацію при однорідних членах речення та розділові знаки в тексті. Назвіть спочатку однорідні, а потім неоднорідні означення. Випишіть слова з пропущеними буквами, уставивши на місці пропуску потрібну літеру.

ТАТУЮВАННЯ: ЗА І ПРОТИ

Сучасна молода людина н..впи..но експ..риментує зі своїм тілом, сміливо та свавільно пр..крашає себе ч..слен..ими модними татуюван..ями, пірсингом, навіть рубцями. Усе для того, аби пр..вернути до себе увагу, бути ор..гінальною, викликати захопле..ня, розширити коло спілкува..ня.

Більшість із нас хоч зараз може вдатися до проколювання носа, вуха або ж зробити татуювання симпатичного д..льфіна на пл..чі. Та чи варто к..руватися мінливими гламурними т..нденціями сьогоден..я, поспішати бути в тренді? Адже кожен такий невиважений, спонтанний крок залишатиме на тілі відбиток на все життя. Можливо, краще спершу уважніше пр..слухатися до себе й спробувати збагнути власну ідентичність.

Вправа 252. **І.** Прочитайте уривок із вірша Васіле Александрі. **ІІ.** Випишіть із тексту назви квітів і доберіть до них (з інтернету чи зі словника) назви українською мовою. **ІІІ.** Складіть три речення українською мовою так, щоб перекладені слова були однорідними членами речення.

CONCERTUL ÎN LUNCĂ

(fragment)

Iată vin pe rând, păreche, şi pătrund cole-n poiană
Bujorelul vioi, rumen, cu năltuța odoleană,
Frățiori şi romănițe care se ațin la drumuri,
Clopoței şi măzărele, îmbinate de parfumuri.

Iată frageda sulcină, stelişoare, blânde nalbe,
Urmărind pe busuiocul iubitor de sânuri albe.
Dediței şi garofițe, pârguite-n foc de soare,
Toporaşi ce se închină gingaşelor lăcrimioare...

Вправа 253. Доберіть до кожної групи слів узагальнювальне слово. Побудуйте речення з однорідними членами та узагальнювальними словами так, щоб узагальнювальне слово було представлене в трьох позиціях: 1) УС: О, О, О. 2) О, О, О – УС. 3) УС: О, О, О – ...

Зразок: Київ, Варшава, Кишинів, Бухарест – столиці європейських держав.

1. Україна, Польща, Молдова, Румунія. 2. Львівщина, Чернівеччина, Вінниччина, Івано-Франківщина. 3. Українці, поляки, румуни, євреї, німці, вірмени. 4. Галина, Марина, Максим, Петро, Марія. 5. Іван Михайлович, Галина Петрівна, Василь Максимович, Яна Іванівна. 6. Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Ольга Кобилянська. 7. Г. Бостан, В. Терицану, В. Александрі, А. Сучевяну.

Типові помилки в реченнях з однорідними членами

Тип помилки	Речення з помилкою	Правильна побудова речень
Уведення в один однорідний ряд родових і видових понять	В інтер'єрі кімнати підлітка важливими стають малюнки, постери, предмети, пов'язані з хобі дитини.	В інтер'єрі кімнати підлітка важливим стає **декор**: малюнки, постери чи інші предмети, пов'язані з хобі дитини.

Неузгодження форми узагальнювального слово та однорідних членів речення	Тетяні сподобалося поєднання в інтер'єрі **різних кольорів: чорний, сірий** та **білий**.	Тетяні сподобалося поєднання в інтер'єрі різних кольорів: **чорного, сірого** та **білого**.
Уведення в ряд однорідних членів речення логічно не пов'язаного слова	Готуючись до ремонту квартири, придбайте необхідні будівельні матеріали: цемент, фарбу, плитку, шпалери, клей, спеціальний довідник.	Готуючись до ремонту квартири, придбайте необхідні будівельні матеріали: цемент, фарбу, плитку, шпалери, клей.
Порушення лексичної сполучуваності однорідних членів речення	Ретельно **сплануйте** всі **етапи** ремонту, **потреби** в матеріалах.	Ретельно **сплануйте** всі **етапи** ремонту, визначте **потреби** в матеріалах.
Неузгодження вживання з однорідними членами речення парних сполучників **не тільки… а й, не лише… а й, як… так і**	Для отримання професійних порад **не тільки** консультуйтеся **з архітекторами, а й з дизайнерами.**	Для отримання професійних порад консультуйтеся **не тільки з** архітекторами, **а й з** дизайнерами.
Уживання додатка з однорідними присудками, що вимагають від нього різних відмінкових форм.	Дизайнери **захоплюються *(чим?)* і рекомендують *(що?)* мінімалізм** щодо планування кімнати підлітка.	Дизайнери **захоплюються** *(чим?)* **мінімалізмом** та **рекомендують** *(що?)* **його** щодо планування кімнати підлітка.
Поєднання різнотипних морфологічних одиниць	Я люблю **дизайн *(ім.)*** і **проєктувати** *(дієсл.)*.	Я люблю **дизайн** *(ім.)* і **проєктування** *(ім.)*.
Поєднання різнотипних синтаксичних одиниць	Ми зустрілися обговорити *(обст. мети)* план будинку і щоб розрахувати кошторис ремонту *(підр. реч.)*.	Ми зустрілися обговорити *(обст. мети)* план будинку і розрахувати *(обст. мети)* кошторис ремонту.

Вправа 254. Прочитайте речення, віднайдіть у них граматичні помилки, виправте їх. Запишіть речення та визначте за допомогою підкреслення синтаксичну роль однорідних членів речення.

1. У Європі, Німеччині, Польщі та Україні для дизайну квартири часто обирають хайтек. 2. У кімнатах двох дівчаток зазвичай як домінує класичний стиль інтер'єру, так і скандинавський або мінімалістичний. 3. Плануючи інтер'єр кімнати для підлітків-хлопців, надавайте перевагу та відштовхуйтеся від практичності й функціональності всіх предметів і меблів. 4. Правильно підібрана система зберігання, а саме: шафи,

тумби, комоди, столи-органайзери, дзеркала – допомагає дотримуватися порядку і чистоти. 5. Підлітки не лише цінують функціональність в інтер'єрі, а й оздоблення його чимось пам'ятним і важливим саме для них. 6. Декорувати кімнату можна за допомогою таких деталей: кубки та медалі, отримані в різних змаганнях; грамоти; музичні інструменти (якщо хлопець чи дівчина захоплюються грою на гітарі чи синтезаторі); постери з улюбленими персонажами фільмів чи комп'ютерних ігор; спортивний інвентар для шанувальників/шанувальниць футболу, баскетболу, атлетики. 7. Перш ніж розпочати ремонт у кімнаті, варто прочитати книги, статті та різні видання про дизайн. 8. Під час проєктування кімнати потрібно визначитися і добре спланувати зони освітлення. 9. Дизайнери не тільки рекомендують люстру, а й декілька стельових світильників *(за матеріалами порталу Pi-stacja)*.

Запишіть слова, визначте в них суфікси. Усно поясніть орфограми.

Ві́кторович, Васи́льович, Іва́нович, Мики́тович, Олексі́йович, Петро́вич, Ю́рійович; Ігорьович, Ла́зарьович; Бори́сівна, Васи́лівна, Ігорівна; Вале́ріївна, Гордіївна, Сергіївна, Ю́ріївна; Григо́рович, Григо́рівна; Іллі́ч, Іллівна; Ку́зьмович (і Кузьми́ч), Ку́зьмівна; Луки́ч, Лу́ківна; Миколайович (і Мико́лович), Миколаївна (і Мико́лівна); Са́вович (і Са́вич), Са́вівна; Хо́мович (і Хоми́ч), Хо́мівна; Я́кович, Я́ківна. Анто́нович, Анто́нівна; Фе́дорович, Фе́дорівна.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Однорідні члени є в реченні

А От я взяв та й приїхав *(І. Нечуй-Левицький)*.
Б Іду, іду просторами землі, і кожен щиро руку мені тисне *(О. Лупій)*.
В І сну нема. І спокою немає *(В. Симоненко)*.
Г Жнива, обжинки. Гомонить Славута. *(А. Малишко)*.
Д Сади стояли в тумані білого цвіту – черешень, вишень і перших яблунь *(Ю. Смолич)*.

2. Однорідні члени речення поєднуються

А сполучниками сурядності та інтонацією.
Б безсполучниковим зв'язком, протиставними сполучниками.
В єднальними і градаційними сполучниками.
Г розділовими та протиставними сполучниками, інтонацією.
Д безсполучниковим зв'язком, єднальними та розділовими сполучниками.

3. Укажіть речення, структура якого ускладнена однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками

А І тоді мій край стражденний, винісши негоду, і труд, і подвиг славлячи в житті, синам-героям пам'ятник возводить *(Н. Кащук)*.

Б З далекого краю лелеки летіли. Та в одного лелеченьки крилонька зомліли *(Д. Павличко)*.

В Та встав Тарас, і встав Тарасів син *(М. Рильський)*.

Г За всякої погоди у діда є рибка. Тримає він її не в погребі, а у воді *(М. Чабанівський)*.

Д Осяжні треба для діянь простори, глибини рік, а не мілизни броду *(В. Колодій)*.

4. Визначте тип відношень між однорідними членами у такому реченні:

Не тільки-бо врочисті, а й тривожні мотиви викликає пора жнив *(за М. Братаном)*.

А єднальні
Б розділові
В приєднувальні
Г підрядні
Д протиставні

5. Однорідні підмети є в реченні

А Класична література лишила нам великі заповіти: правдивість, відданість народові, ідеали братерства і гуманізму *(Олесь Гончар)*.

Б Під літнім широченним небокраєм мене стрічають друзі і знайомі... *(А. Малишко)*.

В Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі, сині хмари, діброви, спілі ранки та грози *(А. Малишко)*.

Г Праця людини – окраса і слава, праця людини – безсмертя її *(В. Симоненко)*.

Д Усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні *(В. Симоненко)*.

6. Однорідними означеннями ускладнена структура речення

А Гей, піднімайтесь, хто сильний та дужий! *(О. Довженко)*.

Б Тихі, ніжні зорі спадали з неба *(Леся Українка)*.

В Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти *(А. Малишко)*.

Г Так, це була вона, його земля *(Д. Павличко)*.

Д Це, може, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі *(Л. Костенко)*.

7. Означення вважаються однорідними

А якщо вони виконують однакову синтаксичну функцію.
Б якщо їх виражено прикметниками.
В якщо вони стоять перед означуваним словом.
Г якщо вони приєднуються безсполучниковим зв'язком.
Д якщо вони характеризують предмет з одного боку.

8. Неправильно розставлені розділові знаки при однорідних означеннях у реченні

А Толочу босими ногами прив'ялу гарячу траву в покосах, з неї раз по раз вилітають великі й дрібні, руді й зелені коники *(Г. Тютюнник)*.

Б З кленового пагона зірвався широкий, жовтий лист *(Г. Тютюнник)*.

В Край гаю чорніє один на поляні змарнілий, потухлий лист *(Г. Тютюнник)*.

Г День не хмарний, не сонячний, не золотий, а якийсь ніби срібний *(І. Нечуй-Левицький)*.

Д Якісь солодкі, любі спогади та думки колисали його серце *(М. Коцюбинський)*.

9. Однорідні додатки є в реченні

А У наші дні українська книга, українське малярство, музика, блискуча виконавська майстерність наших артистів і цілих ансамблів здобувають щодалі ширшу популярність *(Олесь Гончар)*.

Б Над Россю, Дніпром і Сулою в задумі шепочуть гаї *(В. Симоненко)*.

В Поряд з творами українських письменників том за томом постали на полиці книги казахів, узбеків і латишів... *(Олесь Гончар)*.

Г Наша література спроможна творити значне, довговічне *(Олесь Гончар)*.

Д Усе здавалось прекрасним і простим: вітер, хвилі і сонце над нами *(І. Савич)*.

10. Однорідні обставини є в реченні

А Завтра я буду далі і далі від полів цих *(А. Малишко)*.

Б Хлопчина відповідав зі спокоєм, з гідністю і дотепністю бувалого солдата *(Олесь Гончар)*.

В Є в коханні і будні, і свята *(В. Симоненко)*.

Г В садах України весною про щастя дзвенять солов'ї *(В. Симоненко)*.

Д І добре Хариті на ниві *(М. Коцюбинський)*.

11. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А І враз все зайве позникало: обслуга, авто, літники *(Є. Маланюк)*.

Б У неї було все: багатство і дивовижна врода *(Б. Лепкий)*.

В Дикі гіллясті вишні, висока трава по підгір'ю навпереміш із квітами раннього літа, все в цім краю таке соковите, таке зелене *(Олесь Гончар)*.

Г Ніхто вже не пізнав би їх: ні батьки, ні матері, ані дружини *(О. Довженко)*.

Д І даль, і гай, і темні кручі відбились в лагідній воді *(Є. Маланюк)*.

12. Перед однорідними членами треба поставити двокрапку, а після них – тире в реченні (розділові знаки пропущено)

А Слово може стати і ніжною запашною квіткою і живою водою і гострим ножем і розжареним залізом і брудом *(В. Сухомлинський)*.

Б А тим часом місяць пливе оглядать і небо і зорі і землю і море та глянуть на людей що вони говорять щоб Богові вранці про те розказати *(Т. Шевченко)*.

В Не схотіла душа бунтівна ні тепла, ні смачного пшона *(П. Перебийніс)*.

Г У будь-яку погоду в туман дощ у шторм виходять рибалки в море *(В. Собко)*.

Д Темрява всюди і на вулицях і в провулках і на широких міських площах *(М. Карплюк)*.

Рефлексія до теми «Однорідні члени речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• що таке однорідні члени речення;
• які ряди однорідних членів речень існують;
• як розрізняти однорідні та неоднорідні члени речення;
• як правильно ставити розділові знаки при однорідних членах речення;
• які функції виконують однорідні члени речення.

2. Що я навчився/лася робити:
• віднаходити однорідні члени речення в текстах;
• відрізняти однорідні та неоднорідні означення;
• правильно ставити розділові знаки при однорідних членах речення;
• використовувати однорідні члени речення для удосконалення свого мовлення.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки .
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Мої очікування:

- розуміти поняття «відокремлені члени речення»;
- віднаходити відокремлені члени в реченні;
- знати правила постановки розділових знаків при відокремлених членах речення;
- фіксувати й виправляти помилки, пов'язані з розділовими знаками при відокремлених членах речення;
- правильно вживати відокремлені члени речення в мовленні та на письмі;
- розвинути навички аналітичного мислення, мовного аналізу та самоконтролю;
- удосконалити свої комунікативні навички та вміння чітко й логічно висловлювати думки;
- використовувати знання про відокремлені члени речення для кращого розуміння й сприйняття інформації.

§ 47. РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Вправа 255. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Пригадайте свою екскурсію з однокласниками та однокласницями до музею. Які враження на вас справила екскурсія? **ІІ.** Зверніть увагу на виділені в реченнях компоненти. Якими членами речення вони є? Які розділові знаки стоять на місці інтонаційного виокремлення?

ПОХІД ДО МУЗЕЮ

Сонячного ранку, **сповненого пташиним співом**, ми з друзями вирішили відвідати місцевий краєзнавчий музей.

Шлях до музею пролягав через мальовничий парк, у якому, **окрім зелених дерев**, були яскраві квіти.

Уже здалеку нас вразила велична будівля музею, **збудована в стилі класицизму**.

Увійшовши до музею, ми потрапили до просторого холу – **приміщення, прикрашеного скульптурами і фресками**.

Наша екскурсія розпочалася з експозиції, **присвяченої історії краю**. Ми з цікавістю розглядали стародавні артефакти, які розповідали про життя людей минулих часів.

Особливо нас вразила колекція картин місцевих художників, **написаних у різноманітних жанрах**.

Після екскурсії ми ще довго ділилися враженнями, **обговорюючи побачене**. Відвідування музею стало для нас справжнім святом, збагатило нас знаннями та подарувало незабутні емоції *(авторки)*.

Відокремленими (izolate) називаємо другорядні члени речення, які для підсилення їхньої смислової ролі виділяємо в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі – відповідними розділовими знаками (комами, рідше – тире).

Відокремлені означення (atribute izolate)	**Відокремлені прикладки** (apoziții izolate)	**Відокремлені додатки** (complemente izolate)	**Відокремлені обставини** (complemente circumstanțiale izolate)
Листя, *вмите рясним дощем*, поблискувало на сонці *(М. Коцюбинський)*. Йдемо ми, *згуртовані, сильні*, як завше *(Б. Олійник)*.	Настав довгожданий день – *свято першого хліба (В. Сухомлинський)*. *Друг рибалок*, він і сам схожий на простого рибалку *(Олесь Гончар)*.	Нікого тут нема, *крім мене й господині (М. Рильський)*. Розмова йшла про нас, *якраз про батька (О. Довженко)*.	Тонкий лист, *облітаючи з жовтих дерев*, лягає на плечі *(Олесь Гончар)*. А Чіпка, *наперекір світові й людям*, якийсь веселий, радий *(Панас Мирний)*.

Вправа 256. Спишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення. Зверніть увагу на те, які члени речення є відокремленими, як ми їх вимовляємо. Які розділові знаки стоять на місці інтонаційного виділення? З якою метою вони відокремлені?

1. На світі все знайдеш, крім рідної матері *(народна творчість)*. 2. Не шкодуй добра мені, людині, щастя не жалій моїм літам *(В. Симоненко)*. 3. Вони сиділи на широченному підвіконні паничевої кімнати, гойдаючи звішеними ногами *(М. Павленко)*. 4. Це так розповідала хлопцеві татко-ва сестра, незаміжня тітка Гонората, завжди чомусь лукаво усміхаючись *(М. Павленко)*. 5. А сонце, умите, чисте, червоно встає над світом *(В. Луцук)*. 6. Ліворуч, чітко окреслені на тлі річки, чорніли контури великого мосту *(П. Козланюк)*.

Вправа 257. Спишіть речення, підкресліть відокремлені члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Визначте їхній тип і поясніть, з якою метою відокрем-лено той чи той член речення.

1. А я не знаю нічого ніжного, окрім берези *(Леся Українка)*. 2. Внизу, в гущавині, було тихо, свіжо *(Олесь Гончар)*. 3. Ясне сонце, тепле й при-язне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю *(Панас Мирний)*. 4. У червонім намисті, зав'язана великою хусткою, Марта була б дуже гарною молодицею *(І. Нечуй-Левицький)*. 5. По той бік шляху, десь дале-ко в степу, за садками, тремтить червона заграва... *(Г. Тютюнник)*. 6. Ма-руся, вийшовши з кімнати, засоромилась *(Г. Квітка-Основ'яненко)*. 7. Із степу, як із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою *(Олесь Гончар)*.

Вправа 258. **І.** Спишіть речення, вставивши замість крапок відповідний відокремлений член речення (для цього скористайтеся довідкою). **ІІ.** Виконайте синтаксичний розбір речень (підкресліть головні та другорядні члени речення). Визначте тип відокремлених членів речення.

1. Непорушно стоять дерева, ... 2. ... , Леонід побачив над собою кала-мутне небо. 3. ... , набилося, звичайно, багато і місцевих. 4. Бійці, ... , зри-ваються на ноги, ... , і завмирають у готовності.

Довідка: розплющивши очі; загорнені в сутінь, рясно вкриті крапли-стою росою; здебільшого вусаті статечні чоловіки; нагледівши офіцерів; крім запорожчан.

Вправа 259. **І.** Прочитайте речення, випишіть з них тільки відокремлені члени речення, з'ясуйте, яку синтаксичну роль вони виконують. **ІІ.** Уведіть виписані відокремлені члени речення у свої речення.

1. Нічого, крім шуму вітру, не було чути *(М. Коцюбинський)*. 2. Вона не мала нікого, крім мене *(І. Франко)*. 3. Окрім роботи, він нічим біль-ше не цікавився *(Панас Мирний)*. 4. З глибини лісу, оповитого густим ту-маном, долинали звуки птахів *(Леся Українка)*. 5. А над ними, високо в небі, сяяли зорі *(М. Коцюбинський)*. 6. Село, колиска моя, раптом зникло з очей *(Т. Шевченко)*. 7. Сонце, заходячи за обрій, забарвлювало небо в

різні кольори *(Леся Українка)*. 8. Він мовчав, замисливши́сь над почу-тим *(І. Нечуй-Левицький)*.

Запишіть іншомовні слова, вставляючи за потреби пропущені букви. Усно поясніть орфограми.

Ал..о, Андор..а, анн..али, ан..отація, Апол..он, Ахіл..ес, барок..о, бел..адон..а, біл..ь (законопроєкт), бон..а, бравіс..имо, брут..о, ван..а, Ват.., ват.., віл..а, Гол..андія, груп..а, гун..и, дон..а, Ел..а, Жан..а, Ізабел..а, Ін..а, Інес..а, Ілон..а, ім…іграція, ін…овація, інтермецо..о, Іп..олит, клас.., кон..отація, нет..о, лібрет..о, мадон..а, ман..а, Мар..ок..о, мул..а, осан..а, пан..а, пан..о, пен..і, піаніс..имо, піц..а, про-грам..а, фін…, шас..і.

§ 48. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ДОДАТКАХ

Вправа 260. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені компоненти в реченнях і слова, якими вони починаються. Якими членами речення виступають виділені компененти? Які розділові знаки стоять на місці інтонаційного виділення?

1. Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, **крім бою** *(О. Созоненко)*. 2. На краю села, **замість похилої хатини**, стояв великий будинок *(Ю. Яновський)*. 3. Гризуни, **наприклад ховрашки**, завдають багато шкоди полям. 4. Усі мешканці села, **навіть діти й старі**, поспішали в поле. 5. Він полюбляв, щоб до Волі приходили гості, **зокрема Рада й Аліна** *(за Ю. Яновським)*.

Інтонаційно виділені в реченні, а на письмі – за допомогою розділових знаків **відокремлені додатки** (complemente izolate) вказують на виокремлення якогось предмета чи особи з ряду інших.

Додатки відокремлюємо за допомогою таких слів: ***крім, окрім, опріч, замість, поряд з, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від, як і*** та ін. Вони можуть стояти на початку, у середині й у кінці речення. Напр.: ***Крім Андрія****, сьогодні в класі присутні всі. На його подвір'ї стояв тепер,* ***замість похиленої хатини****, великий двоповерховий будинок* (Н. Царук). ***За винятком баби Оришки****, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний). ***Опріч Гафійки****, було ще два наймити* (М. Коцюбинський).

При відокремлених додатках ставимо коми.

Проте додатки з прийменником ***замість*** можуть не відокремлюватися. Напр.: *Завтра замість уроку фізики буде урок біології.*

Відокремлюємо комами додаток, який вводимо в речення за допомогою прийменника ***щодо***, якщо після нього йде частка ***то***: *Щодо*

моєї роботи, то краще не питай (М. Коцюбинський). Але якщо частки ***то*** немає, то додаток не відокремлюємо, як-от: *Щодо нового твору погляди були різні.*

Вправа 261. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Чи є у вас такий друг/ така подруга серед однокласників та однокласниць? **ІІ.** Відшукайте в тексті речення з відокремленими додатками й усно вкажіть слова, разом з якими вони відокремлені.

У серці мальовничого міста, де старі вулички звивались, мов стрічки, а величні будівлі сяяли на сонці, жили учень та учениця восьмого класу – Максим та Олена. Їхні шляхи рідко перетиналися, адже Максим захоплювався футболом, проводячи всі вільні години на стадіоні, а Олена віддавала перевагу мистецтву, годинами блукаючи музеями та галереями.

Одного літнього дня, коли спека виснажувала місто, Максим, замість чергового тренування, вирішив прогулятися парком. Раптом він помітив Олену, яка сиділа на лавці, заглиблена в читання книги. Дівочий образ, окрім кольорової гами, доповнювали елегантний капелюх і легка сукня, що підкреслювала її тендітну фігуру.

Максим, немов зачарований, підійшов до Олени. «Що читаєш?» – запитав він, трохи збентежено. Олена, піднявши голову, здивовано глянула на нього. «Це вірші мого улюбленого поета, – відповіла вона, – зокрема сонети про весну».

Їхні розмови, спочатку несміливі, поступово розливалися, мов річка після весняної зливи. Вони ділилися своїми мріями, захопленнями, поглядами на життя. Максим розповів про свою любов до спорту, про те, як мріє стати відомим футболістом. Олена ж ділилася своїми творчими планами, прагненням стати художницею, яка зможе нести красу людям.

Відтоді їхні зустрічі стали щоденними. Вони гуляли парками, відвідували музеї, театри, виставки. Максим, окрім футболу, почав цікавитися поезією, читаючи твори улюблених поетів Олени. Олена ж, поряд із малюванням, почала відвідувати спортивні матчі, щоб підтримати Максима.

Їхні однокласники й однокласниці, спочатку здивовані несподіваною дружбою, згодом щиро раділи за них. Максим та Олена, такі різні на перший погляд, знайшли одне в одному не лише друга, але й споріднену душу. Їхня дружба стала справжнім дивом, адже вона довела, що спільні інтереси та щирі почуття здатні об'єднати людей, чиї шляхи, здавалося б, ніколи не перетнуться *(авторки)*.

Вправа 262. Спишіть речення. Знайдіть і виділіть комами відокремлені додатки, поясніть розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

1. Крім весни і літа є ще в нашім світі осінь і зима *(М. Ткач)*. 2. Особливе місце в літературі для дітей посідає поезія зокрема для наймо-

лодших читачів *(В. Бичко)*. 3. Мама любила квіти особливо чорнобривці. 4. Усі за винятком Бойчука здивовано дивилися на дідуся *(розмовне)*. 5. Занедужав Микола і Іван замість нього пильнує ватри *(М. Коцюбинський)*. 6. Біля сільського клубу зібралося багато молоді особливо школярів і школярок *(розмовне)*.

Вправа 263. Перетворіть пари речень на одне речення з відокремленим додатком, запишіть їх. Для відокремлення додатків використайте слова з довідки.

Зразок. Усі учні та учениці класу взяли участь у туристичному поході. Тарас участі в туристичному поході не брав. – Усі учні та учениці класу, крім Тараса, взяли участь у туристичному поході.

1. Усі футболісти були в жовтих футболках. Тренер мав футболку іншого кольору. 2. Дівчатка отримали квитки в театр. А мали отримати квитки на естрадний концерт. 3. Учні та учениці класу добре склали іспит. Особливо відзначилися на іспиті Сандуляк, Попеску й Урсуляк. 4. Іванко не провідував сьогодні хворого товариша. Це зробили Василько й Раду. 5. Лучії подобалися усі предмети. Не любила Лучія лише хімію.

Довідка: крім, окрім, зокрема, особливо, замість, за винятком.

Вправа 264. **I.** Розгляньте два малюнки. Розкажіть, що на них зображено, використовуючи відокремлені додатки. **II.** Знайдіть п'ять ознак, які можуть поєднувати ці два зображення.

Запишіть прислівники у три стовпчики: 1) які пишемо окремо; 2) які пишемо з дефісом; 3) які пишемо разом.

Ключ: у кожному слові підкресліть останню букву. З цих букв відновіть початок прислів'я «... які люблять твоїх ворогів».

Над/мір, на/певне, в/подовж, на/біс, на/вскоси, в/голос, що/дня, казна/де, на/захват, на/вкулачки, у/чотирьох, у/стократ, насам/перед, над/мір, з/гарячу, у/низ, у/ночі, стрім/голов.

§ 49. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОЗНАЧЕННЯХ

Вправа 265. I. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виокремлені реченнєві компоненти, з'ясуйте, якими членами речення вони є. Які розділові знаки стоять на місці інтонаційного виокремлення? **II.** Віднайдіть слово, якого стосується виділений компонент, і відстежте його позицію в реченні – перед виділеним компонентом чи після нього.

1. Тепла ніч, **напоєна степовими пахощами**, пропливала над Аскалією *(Олесь Гончар)*. 2. **Осяяний сонцем**, перед нами розкрився зовсім новий світ *(О. Довженко)*. 3. Та не однаково мені, як Україну злії люде присплять, **лукаві**, і в огні її, **окраденую**, збудять *(Т. Шевченко)*. 4. Хороше, і дивно, і радісно стає мені, **малому**, в цім світі *(М. Стельмах)*. 5. **Покинута людьми на довгі дні**, дорога помирає в бур'яні *(Д. Павличко)*.

Відокремлені означення

Правило	Приклад
Означення відокремлюємо комою/комами	
1. Якщо означення стосується особового *(я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони)* займенника (інколи цього займенника може й не бути в реченні).	*Спокійний та тихий, він не любив гурту. Він, спокійний та тихий, не любив гурту.* *Невідомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся* (М. Стельмах).
2. Якщо означення, що стоїть після означуваного слова, поширене (прикметниковий або дієприкметниковий зворот).	*Шепче мій край,* ***урожаєм багатий*** (А. Малишко). *Хліба,* ***вмиті дощем****, яскраво зеленіли* (Олесь Гончар).
3. Якщо узгоджене означення має обставинний відтінок значення *(чому? з якої причини?)*. З таким відтінком значення відокремленими є навіть означення (особливо поширені), що стоять перед означуваним словом.	***Здивована його ласкою****, мама не мовила й слова* (чому? з якої причини? бо була здивована його ласкою).
4. Якщо в реченні є два або більше означень (поширених чи непоширених), які стоять після означуваного слова, і перед цим означуваним словом уже є узгоджене означення.	*Ах, то мрія співала моя свою пісню,* ***сумну, лебедину*** (Олександр Олесь). *Ми часто бачили тут цю гарну жінку,* ***сумовиту*** *і* ***наче пригаслу****.*
5. В інших випадках, якщо мовець підсилює неузгоджене означення (а воно звичайно не відокремлюється!) логічно й інтонаційно.	*Пролягла між нами відстань,* ***довша, ніж до смерті, більша, ніж на Марс*** (М. Івасюк).

6. Якщо неузгоджене означення є однорідним з відокремленим узгодженим означенням.	***Щасливий, з блискучим поглядом**, брат не йшов, а летів додому.*
Означення відокремлюємо тире:	
7. Коли декілька означень стоять після означуваного слова, віддалено від нього або в самому кінці речення (їх виділяємо підсиленою інтонацією).	*Люди йдуть – веселі, дужі* (В. Коломієць). *Іду по землі – **молодій, аж травневій*** (Г. Світличний).
8. Якщо неузгоджене означення виражене дієсловом у початковій формі (інфінітиві) та має уточнювальне значення (перед ним можна вжити сполучник ***а саме***:)	*Артилеристи дістали наказ безпосередньо від генерала – **не шкодувати снарядів*** (Олесь Гончар).

Вправа 266. **I.** Прочитайте текст, усно перекажіть його. **II.** Віднайдіть у тексті речення з відокремленими членами й визначте їхню синтаксичну роль. У якому реченні та чому означення не відокремлені? Поясніть уживання в тексті тире.

Метелики залітали в дім восени, перед холодами, засипали по кутках разом з домом і разом з ним прокидалися навесні. Цей метелик нагадував листок клена в жовтні – густо-червоний, з брунатними цятками. Ось він одірвався від припічка і, завалюючись на одне, ще оніміле крило, перелетів на люстру, з люстри – до вікна й заторохкотів об визолочену сонцем шибку. Я обережно взяв метелика за крильця й розчахнув половинки вікна, впустивши до кімнати сонце й вітер *(В. Дрозд)*.

Означення не відокремлюємо, якщо воно виражене дієприкметниковим зворотом, який безпосередньо стоїть перед означуваним словом-іменником і не має обставинного відтінку. Напр.: *Ми стежками підемо по **залитих весною** полях* (В. Сосюра).

Якщо два або більше непоширених означень стоять після означуваного слова, перед яким немає означення, то відокремлення залежить від бажання автора (частіше такі означення відокремлюємо). Напр.: *Пішли дощі дрібні та безперестанні з сивими непоглядними туманами* (Панас Мирний).

Вправа 267. Об'єднайтеся у групи й запишіть послідовно речення залежно від умови відокремлення означень: а) означуваним словом є займенник; б) відділені від означуваного слова іншими членами речення; в) стоять після означуваного слова.

Ключ. Замініть послідовно номери виписаних речень буквами: 1- р, 2-о, 3-о, 4-с, 5-т, 6-г. Якщо ви правильно виконали завдання, то із букв прочитаєте назву українського міста.

1. Усе місто спить, суворе й мовчазне *(Л. Костенко)*. 2. Ген килим, витканий із птиць, летить над морем *(Л. Костенко)*. 3. Сам лагідний, сумирний, він давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе *(С. Черкасенко)*. 4. Наснились сині проліски мені, і я, щаслива, плакала вві сні *(І. Христенко)*. 5. Оточена зеленим шумовинням, в кущах розлогих дикої тернини стоїть похила хата лісникова *(А. Малишко)*. 6. Стоїть старе гетьманське місто Глухів, позбавлене і слави, і краси *(Ю. Мушкетик)*.

Вправа 268. Спишіть речення. Підкресліть відокремлені означення та поясніть умову відокремлення (де стоять означення, до якого слова належать, чим виражаються). Розставте, де потрібно, розділові знаки.

1. Переможений поглядом її променистих очей він якось зів'яв *(А. Хижняк)*. 2. Стомлені за денну пору бджоли вели якусь тиху таємну пораду між собою, і тільки було чути ніжне заспокійливе гудіння *(В. Івченко)*. 3. В імлистій долині осяяні срібним промінням сонця стояли широкі лани золотого жита і пшениці *(М. Коцюбинський)*. 4. Навіть діти занепокоєні батьківською тривогою довго не засинали *(А. Головко)*. 5. Освітлені сонцем схили світяться смарагдом *(В. Шевчук)*. 6. Заглиблена у спогади не почула, як розчинилися двері *(А. Шиян)*. 7. Палкої, поетичної вдачі вона не могла вдовольнитися буденним життям *(М. Коцюбинський)*. 8. Над берегом послався густо зацвічений білою ромашкою луг *(В. Козаченко)*.

Вправа 269. Прочитайте речення. Поясніть уживання тире.

1. Дійшовши цього висновку, Андрій зробив тверду постанову – добиватися згідно із законом за всяку ціну обізнання з матеріалами справи *(Іван Багряний)*. 2.Така моя робота повсякчасна – відповідати кожному й за все! *(Т. Севернюк)*. 3. А душа вклоняється просторам і землі за світлу радість – жить *(О. Теліга)*. 4. Тиша, тиша довкола – повна, урочиста *(Олесь Гончар)*. 5. Не всидів Сивоок довго на візку, зістрибнув, знову відбіг від Ситника, став – неприручений, упертий, свавільний *(П. Загребельний)*.

Вправа 270. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими.

Зразок: У відкриті вікна машини вривалося густо напоєне пахощами рідної землі повітря *(О. Засенко)*. – У відкриті вікна машини вривалося повітря, густо напоєне пахощами рідної землі.

1. Настав вечір, і прив'ялі за день від пекучого сонця квіти почали оживати. 2. У небі пливли освічені вечірнім сонцем хмарки. 3. На вкритій жовтим листям траві лежали червонобокі яблука. 4. Хвилювалося

розбуджене весняним вітерцем жито. 5. Вигорілий на сонці степ був сумний. 6. Теплом дихала настояна на травах та квітах земля.

Вправа 271. Із двох простих речень утворіть одне із відокремленим означенням. Запишіть речення, поясніть розділові знаки в них.

1. Тарас довго стояв під горою. Його зачарувала краса Дніпра. 2. Вітер щось шепоче травам. Вони вмиті росою. 3. Мене зачудувало і вразило дядькове слово. Я не знав, що відповісти. 4. А скрипучі вози вивозили з двору роки і спомини. Вони були дорогі для мене і моїх батьків. 5. Рівно й спокійно дише земля. Вона натомлена в праці. 6. Ми стежками підемо по полях. Вони залиті весною.

Вправа 272. Доповніть речення поширеними й непоширеними означеннями. Запишіть їх, поставивши розділові знаки.

1. Висипали ... зорі, зійшов місяць ... 2. Щебетали пташки в гущавині молодого гілля... 3. Красно грає весняне сонце на небі... 4. Зелена трава ... піднялася вгору, а я лежав серед цих трав...

Вправа 273. Спишіть речення. Знайдіть у них неузгоджені означення. Поставте, де потрібно, розділові знаки.

1. Переляканий без шапки запорошений снігом мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітру *(М. Куліш)*. 2. Через дорогу проти церкви стояла школа нова висока під залізом *(М. Куліш)*. 3. Вбігла сусідка у фартусі просто від печі *(В. Земляк)*. 4. Підперезаний налигачем у гостроверхій старій шапурині він побрязкуючи занозами поволеньки збирався на оранку як той чумак по сіль *(Гр. Тютюнник)*. 5. Тимко у новому сіренькому костюмчикові штани навипуск поверх чобіт картуз на кучерях стоїть понуривши голову прощається з рідними *(Гр. Тютюнник)*.

Вправа 274. Складіть невеличкий твір (до півтори сторінки), епіграфом до якого стануть слова Сенеки «Усі турбуються не про те, чи правильно живуть, а про те, чи довго житимуть; між іншим, жити правильно – це всім доступно, жити довго – нікому». Використайте у своєму творі речення з відокремленими означеннями.

Запишіть правильно слова. Поясніть орфограми.

Стріч..чка, пал..чка, верш..чок, дощ..чок, руч..чка, дон..чка, міш..чок, горщ..чок, смуж..чка, вул..чка, річ..чка, красун..чка, кош..чок, глеч..чок, квітн..чок.

Вар..во, добр..во, пряд..во, мороз..во, мереж..во, печ..во, мел..во, міс..во, м'яс..во.

Гарбуз..ння, удосконал..ння, цуц..ня, лушп..ння, павут..ння, вовч..ня, схвал..ння, ластов..ння, ол..ня, кош..ня, лис..ня, зверн..ння, піднес..ння.

§ 50. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ПРИКЛАДКАХ

Вправа 275. **І.** Прочитайте уривок з тексту. Пригадайте, чи читали ви цей текст у молодших класах. Поміркуйте, про що ця історія. **ІІ.** Спишіть текст, знімаючи риски у словах. Прокоментуйте правопис цих слів. **ІІІ.** Знайдіть у тексті поширені та непоширені прикладки. Поясніть правопис прикладок і зверніть увагу на розділові знаки при їхньому відокремленні.

ПІДВАЛЬНІ КОТИ

Чому підвальні? Бо народилися в підвалі багато/поверхового будинку, там до/недавна й жили. Кіт/чубастик зветься Голота. Ліве вухо прокушене у кровопролитно/запеклій бійці. Голота встромив у цю дірочку сріблясто/тьмяний кульчик, знайдений у траві/ мураві, і відтоді його не знімає.

Хук і Джеб, брати/забіяки, найчастіше б'ються між собою. Бубуляк, немолодий розважливо/спокійний кіт, спочатку думає, потім діє. Смугастик/Кутузов утратив око у вулично/провулкових сутичках. Баронеса, єдина у групі породиста кішка, чисто/кровна кішка/сфінкс, мовчазно/загадкова *(Г. Вдовиченко)*.

Відокремлюємо на письмі також поширені та непоширені прикладки (apoziții izolate). Поширеною є прикладка разом із залежними від неї словами. Напр.: *Під кучерявою березою стояв молодий русявий солдат,* ***юнак років вісімнадцяти*** (В. Сухомлинський). Відокремленою в цьому реченні є прикладка «юнак років вісімнадцяти». Умовами відокремлення прикладок є їхнє місце в реченні (перед пояснюваним іменником чи після нього) та уточнювальний зміст самої прикладки.

Поширені та непоширені прикладки відокремлюємо:

• коли вони належать до означуваного слова, вираженого особовим займенником: *Колись давно він,* ***Гриць****, не раз задивлявся в синє бездонне небо* (І. Цюпа). *Вони,* ***ці мудрі Шевченкові очі****, запитують, чи «в нас нема неправди за собою»* (з журналу).

• коли вони належать до означуваного слова, вираженого особовим займенником: *До матері на наболілі груди склонивсь Михайло,* ***ще молодший син*** (М. Бажан). *Отакий-то наш отаман,* ***орел сизокрилий*** (Т. Шевченко). *Шкільну олімпіаду організувала Галина Іванівна,* ***вчителька математики*** (з газети);

• коли прикладка має додатковий обставинний відтінок (причини), як-от: ***Хоробрий воїн****, капітан ніколи не розгублювався в бою* (Олесь Гончар). – *Капітан ніколи не розгублювався в бою, тому що був хоробрим воїном;*

• коли прикладки приєднуються до означуваного слова (іменника) за допомогою сполучників ***або***, ***чи***, ***тобто***, ***цебто***, а також уточнювальних слів ***родом***, ***на ймення***, ***на прізвище***, ***за походженням*** тощо: *Вальдшнеп, або* ***лісовий кулик****, – благородна птиця* (Остап Вишня). *Серед письменників був і Максим Рильський,* ***академік****, тобто* ***член Академії наук*** (з газети). *Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення* (Леся Українка).

Вправа 276. Прочитайте вірш Ліни Костенко, правильно інтонуючи виділені відокремлені члени речення (прикладку й узгоджені означення). Поясніть розділові знаки при відокремленнях.

Ми мовчимо – **поезія і я**.
Ми одна одній дивимось у вічі.
Вона не знає, як моє ім'я, –
мене немає в нашому сторіччі.

Я не зійшла, **посіяна в бетон**.
Не піднялась, **морозами прибита.**
Я недоцільна – наче камертон
у кулаці кошлатого бандита.

Прикладки переважно відокремлюємо комами. Однак для підсилення інтонаційного виділення їх можна відокремлювати в середині або в кінці речення за допомогою **тире**. Напр.: *Це життєдайне джерело –* ***багатство рідної мови*** *– було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя* (В. Сухомлинський). *Усміхався і мій батько –* ***великий, добрий чоловік*** (О. Довженко).

Вправа 277. Спишіть речення. Визначте поширені та непоширені прикладки, підкресліть прикладки відповідно до їхньої синтаксичної ролі. З'ясуйте, до якого слова вони належать, чим виражені. Поясніть розділові знаки в реченнях.

1. Нема без кореня рослини, а нас, людей, – без батьківщини *(М. Чернявський)*. 2. Мандрівник вічний – невблаганний час – іде вперед, його не зупинити *(Л. Дмитерко)*. 3. Два журавлі над нами – двоє друзів – тепло весни несли через фронти *(М. Ткач)*. 4. Щастя, воно, як ластівка, живе не під кожним дахом *(Л. Талалай)*. 5. Нехай мене, Кармалюка, у світі споминають *(Марко Вовчок)*. 6. От вона, його земля *(І. Цюпа)*. 7. Він, Шевченко, також виріс з фольклору *(Олесь Гончар)*. 8. Одна в поета правда – чистота *(І. Шевчук)*.

Вправа 278. Перетворіть невідокремлені прикладки на відокремлені. Поясніть, за якої умови відокремлення було можливе.

Зразок. Учитель географії Степан Кирилович організував цікавий туристичний похід у Карпати. – Степан Кирилович, учитель географії, організував цікавий туристичний похід у Карпати.

1. Нещодавно в Києві відбувся концерт народного артиста України Івана Дерди. 2. Миколин батько Іонел Іванович звелів йому сидіти вдома. 3. Моїм другом був хлопець із сусіднього села Володимир. 4. Увійшла до кімнати моя старша сестра Марінела. 5. Добрим словом годиться згадати сьогодні турботливого батька Лесі Українки Петра Косача. 6. Матір'ю Лесі Українки була відома українська письменниця Олена Пчілка. 7. Член батьківського комітету Іван Петрович Сідор виступив на загальношкільних зборах.

Не відокремлюємо прикладки, які разом зі словом ***як*** не мають відтінку обставини причини й відповідають на запитання ***у ролі кого? у ролі чого?*** (виступає особа чи предмет). Напр.: *Тут ідеться про Олену Рижко* ***як літературознавицю***.

Вправа 279. Спишіть речення. Знайдіть і виділіть комами відокремлені прикладки, поясніть розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

1. Перед тобою світ великий том розкритий *(М. Рильський)*. 2. Вірний син трудової поневоленої України Шевченко став найглибшим виразником народних дум і надій *(Олесь Гончар)*. 3. Не цвітуть на вікні герані сонний символ спокійних буднів *(О. Теліга)*. 4. Далеко за синім морем на чужій чужині гинули вони безталанні шукачі щастя *(І. Цюпа)*. 5. Як учений етнограф і фольклорист Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості *(М. Рильський)*. 6. Ліс зустрів мене як друга *(М. Рильський)*. 7. У хаті є ще у нього дві дівчини Домаха й Меланка *(У. Самчук)*.

Вправа 280. Складіть невеличке есе (обсягом до однієї сторінки), епіграфом до якого стануть слова Астрід Ліндгрен: «Якщо тобі скажуть, що мрії не збуваються – не вір. Вони збуваються, якщо за них боротися». Використайте у своєму есе речення з відокремленими прикладками.

Запишіть слова, вставляючи префікси **з-, с-, зі-**.

..тверджувати, ..житися, ..шиток, ..палахнути, ..хитрити, ..садити, ..ціпити, ..чеплений, ..єднаний, ..економити, ..копати, ..гаслий, ..корочений, ..знатися, ..в'язати, ..терпіти, ..фотографувати, ..печений, ..цілити, ..псований, ..ткнення, ..робити, ..сунути, ..плачений, ..щулитися, ..псований, ..кинути, ..бгати, ..цідити, ..м'яти, ..'їжджатися.

§ 51. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ОБСТАВИНАХ

Вправа 281. **І.** Прочитайте казку. Знайдіть у тексті казки «біологічну» помилку. **ІІ.** Пригадайте суфікси дієприслівника. Зверніть увагу на відокремлення дієприслівникових зворотів у тексті.

СУПЕРЕЧКА ПЛОДІВ

Одного літнього сонячного дня, проходячи повз городні зарості, я почула суперечку.

– Я – королева всіх плодів. Я соковита й солодка, як ніхто, – сказала Диня, повертаючи свій жовтий бік до Сонця.

– Ні, я, – заперечила Картопля. – Мене варять, мене труть, пироги з мене печуть.

Круглобокий Баклажан аж посинів від злості.

– У нашому роді ніколи не виникали подібні суперечки, – сердито промовив він.

– Почекайте, – перебила його Петрушка. – Я зараз в усьому розберуся.

Довго вони сперечались, уже зовсім стемніло, так і не дійшовши спільної думки.

Відокремлені обставини (complementele circumstanțiale izolate) – це виділені за допомогою інтонації та розділових знаків члени речення, що виступають у функції різних обставин. Відокремлені обставини виражаємо: 1) дієприслівниками; 2) дієприслівниковими зворотами (дієприслівниками разом із залежними від них словами); 3) прислівниками; 4) прийменниково-відмінковими формами іменників; 5) порівняльними зворотами.

Відокремлюємо комами в реченні обставини:

• виражені одиничним дієприслівником, який указує на додаткову, супровідну дію щодо основної та має обставинне значення часу, умови, причини, допусту: ***Пообідавши***, *ми пішли в парк* (коли? – після того, як пообідали). *А той ворог тебе,* ***не шукаючи***, *знайшов* (Б. Лепкий) (незважаючи на що знайшов? – хоч і не шукав);

• виражені дієприслівниковими зворотами, тобто дієприслівником разом із залежними від нього словами: ***Не спитавши броду***, *не лізь у воду* (народна творчість). ***Переступивши поріг***, *хлопчик зняв шапку та привітався*;

• обставини допусту, причини, умови, ужиті з прийменниками ***незважаючи на, всупереч*** (обставини допусту), ***завдяки, внаслідок, у зв'язку з*** (обставини причини), ***за наявності, за умови*** (обставини умови), якщо вони виділяються інтонаційними паузами: ***Незважаючи на втому***, *ми вирішили продовжити подорож. Попри всі «за» і «проти», дискусія була коректна. Завтра,* ***за умови хорошої погоди***, *ми проведемо урок просто неба. Лице його,* ***незважаючи на втому***, *виглядало здоровим*;

• обставини місця й часу, якщо вони мають пояснювально-уточнювальний характер щодо попередньо названої обставини: *Недалеко,* ***праворуч від туристичної бази****, починався буковий ліс* (з журналу). *Це було літом,* ***саме в жнива*** (М. Коцюбинський);

• обставини способу дії, виражені порівняльним зворотом (перед сполучниками ***як, мов, ніби, наче, неначе*** та ін. ставимо кому): *Дід був весь білий,* ***наче молоко****. Це місто прекрасне,* ***як усмішка долі*** *(Л. Костенко).*

При відокремленні інших обставин значну роль відіграє задум мовця (автора) – виділяти чи не виділяти обставини, зокрема, ті поширені обставини, що вживаються з прийменниками ***подібно до, на відміну від, відповідно до, згідно з, у зв'язку з, завдяки, внаслідок, на випадок*** тощо: *Дівчата,* ***подібно до мене****, завжди намагалися говорити правду. Зроблю,* ***хіба що на відміну від вас****, добре.* **Але**: *Марина почувалася на олімпіаді* ***подібно до мене*** *– дуже хвилювалася.* ***Хіба що на відміну від вас*** *зроблю добре.*

Вправа 282. Спишіть речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Поясніть розділові знаки при відокремлених обставинах.

1. Погода, всупереч нашим побоюванням, видалася гарною *(Олесь Гончар).* 2. В туман загорнувшись, далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму *(П. Тичина).* 3. Усе раділо, стріваючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий *(Панас Мирний).* 4. І, захолонувши в дивній грації, зітхають свіжістю дівочою акації, вітрами обцілувані до ніг *(В. Симоненко).*

1. **Не відокремлюємо одиничний дієприслівник**, якщо він стоїть одразу після присудка, відповідає на запитання обставини способу дії *(як? яким способом?)* та наближається цим до прислівника способу дії. Напр.: *Батько сидів (як?) задумавшись* (Порівн.: *Батько сидів задумано*).

2. **Не відокремлюємо також:**

• дієприслівникові словосполучення **фразеологічного** типу: *працювати не покладаючи рук; сидіти склавши руки; бігти не чуючи ніг.* Напр.: *Юнак пішов (як?) піймавши облизня* (пішов ні з чим);

• дієприслівникові звороти з частками ***лише***, ***тільки***: *Я зможу вам відповісти* ***тільки зваживши все***;

• два дієприслівникові звороти, з'єднані єднальним сполучником (між ними кому не ставимо). Напр.: Варивши обід і подавши на стіл, *Маруся заливалась слізоньками* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Вправа 283. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при відокремлених обставинах. Поясніть правила їхнього уживання. Підкресліть відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Чи всі обставини відокремлені в реченнях?

1. Жовте листя тремтячи й коливаючись у повітрі тихо раз по раз сідало на землю вкриваючи її пишним золотим накриттям. 2. На землі

вже лежав товстий і м'який шар такого листя створюючи теплу ковдру. 3. Падаючи з дерева й лягаючи на нього нове листя тихо і якось таємно шелестіло. 4. Сонце досхочу накупавшись у хмарах і у блакитних опо-лонках струсонуло на сніг вінець проміння кинуло на небосхил бузкові барви *(за Б. Грінченком)*. 5. Сікач незважаючи на свою чималу вагу й короткі ноги дуже прудко бігає *(Остап Вишня)*. 6. Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись *(О. Довженко)*.

Порівняльний зворот у функції обставини на письмі відокремлюємо з обох боків комами.

Не відокремлюємо комою:

1) порівняльний зворот, ужитий у функції іменної частини складеного присудка. Напр.: *Дівчина* ***як маків цвіт****. Кохання –* ***як вода****, плавне та блискуче* (Леся Українка);

2) порівняльний зворот зі сполучником ***як***, коли можна поставити запитання від присудка *в ролі кого? в ролі чого? в ролі якого?* Напр.: *Поетичне натхнення приходить до дитини* ***як чудесний дар*** (В. Сухомлинський) – приходить *в ролі чого? У свідченнях сучасників Шевченко постає* ***як людина високоосвічена*** (Олесь Гончар) – постає *в ролі кого?;*

3) порівняльні звороти разом з дієсловами, до яких вони належать, які стали фразеологізмами, тобто усталеними виразами. Напр.: *Дощ ллє як з відра* (тобто падає рясний дощ). *Голодний як пес* (дуже голодний). *Кричить мов навіжений* (дуже голосно кричить). *Холодний мов лід* (дуже холодний). *Почервонів як рак* (дуже почервонів). *Упав як підкошений* (несподівано упав). *Дивиться як теля (як баран)* (дивиться без розуміння). *Поводься як слід, поводься як годиться* (правильно).

Вправа 284. **I.** Спишіть речення. Розставте розділові знаки в реченнях із порівняльними зворотами. **II.** Віднайдіть речення, у яких порівняльний зворот вживаємо в ролі іменної частини складеного присудка. Поясніть правила відокремлення/невідокремлення порівняльних зворотів.

1. Мова як і очі – дзеркало душі *(В. Сухомлинський)*. 2. Тільки лікар як завжди втішає *(В. Бровченко)*. 3. Великі білі вівчарки наче ведмеді скачуть на задніх лапах *(М. Коцюбинський)*. 4. Вчорашнє ніби сон *(В. Симоненко)*. 5. Припадаю вустами до слова мов до стиглого грона калини *(Н. Кащук)*. 6. Він справді здригнувся немов ступив у холодну воду *(Ю. Мушкетик)*. 7. Аеродром немов долоня велета *(Н. Кащук)*. 8. Обличчя її стало мов білий камінь *(Олесь Гончар)*. 9. Як хмари відлетять думки похмурі *(В. Бровченко)*. 10. Шевченко дорогий нам як поет віри співець надії *(Олесь Гончар)*.

Вправа 285. Складіть «Пам'ятку успіху» для себе й своїх друзів/подруг, одним із пунктів якої стали б слова Двейна Джонсона: *«Усі успіхи починаються з самодисципліни. Усе починається з тебе»*. Використайте у пам'ятці речення з відокремленими обставинами. Наведіть цитати видатних особистостей про шляхи досягнення успіху.

Утворіть від поданих слів прикметники, використовуючи префікси **при-**, **пре-**.

Карпати, гарний, тихий, довгий, крутити, місто, мусити, слово, мружитися, сідати, поганий, садиба, зло, бігти, берег, гора, швидко, Азов, клей, смак, горіти.

§ 52. ДІЄПРИСЛІВНИКОВІ ЗВОРОТИ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ. ПРАВИЛЬНА ПОБУДОВА РЕЧЕНЬ ІЗ ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМИ ТА ДІЄПРИСЛІВНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

Вправа 286. **I.** Послухайте або прочитайте текст. Який борщ найчастіше готують у вашій сім'ї? Який рецепт його приготування? **II.** Відшукайте в тексті дієприслівники, визначте їхній вид і час. **III.** Випишіть речення з дієприслівниковими зворотами, знайдіть у реченнях граматичні основи. Прослідкуйте, чи стосується підмет дії, вираженої у дієприслівниковому звороті.

БОРЩ

Борщ – одна з найпопулярніших українських страв. Його готували, додаючи капусту, буряк, моркву, петрушку, картоплю. У святкові чи недільні дні борщ варили на м'ясній юшці, у будень – затовкували або засмажували салом із часником і цибулею. Під час приготування використовували червоний городній буряк, заквашуючи його. На Поділлі робили спеціальний квас, запарюючи житні висівки – ґрис. Для гостроти клали червоний стручковий перець, що особливо поширений на півдні України.

Готували борщ із квасолею, додавши злегка підсмажене борошно, пшоняну або гречану кашу, а на Полтавщині – галушки. На крайньому заході його варили дуже рідким, лише з буряками, заправляючи засмажкою, а для кисло-солодкого смаку вливаючи сік свіжих вишень або яблук.

У піст цю страву робили без сала та м'яса, лише на олії, покришивши до овочевої юшки гриби, в'ялену, сушену чи смажену рибу. Страву подавали, присмачивши сироваткою або маслянкою (рідина, яка залишалася після виготовлення сиру й масла), а в особливо урочисті дні забіливши сметаною.

Червоний борщ широко вживали не лише як повсякденну обідню страву, а й як святкову – на Різдво, весілля, хрестини *(за матеріалами сайту traditions.in.ua/)*.

Побудова речень з дієприслівниковими зворотами

1. Дію, названу присудком, і дію, названу дієприслівником, обов'язкового має виконувати один суб'єкт.

2. Односкладне безособове речення не може мати дієприслівникового звороту.

3. Треба будувати речення так, щоб дієприслівниковий зворот у складних реченнях стояв безпосередньо біля присудків.

Вправа 287. Прочитайте текст. Спишіть текст. Від дієслів, що в дужках, утворіть дієприслівники, поставте пропущені розділові знаки.

Вечір опускався на землю у червневу спеку. Народ (вирватися) із лап кондиціонерів сновиґав вулицями міста з надією дихнути природною прохолодою. Однак палючий вітер нагадував про себе. Горобці купалися в пилюці (натякати) таким чином на можливу зміну в природі. І не помилилися. Несподівано вийшли на розвідку перші краплини несміливо (пропонувати) порятунок. Однак (підморгнути) хмаринкам які вмить нависли над землею вони вдалися до гри (заганяти) всіх під крону. Раптом ударив грім. Він накочувався то з одного то з іншого боку (глузувати) над людською метушнею. Йому на допомогу летіли блискавиці (створювати) безлад і тривогу. (Опам'ятатися) за якийсь час вітер (узятися) за батога почав розганяти хмари. Однак дощ (довершити) свій намір устиг накрити життєдайною вологою спраглих... . Стихія... *(Г. Корицька).*

Вправа 288. Утворіть від дієслів дієприслівники, визначте їхній вид. Уведіть утворені дієприслівники в речення, прописуючи рецепт приготування каші.

Налити, помити, засипати, посолити, ставити, накрити, варити.

Вправа 289. Об'єднайте два прості речення в одне, перетворивши одне з дієслів на дієприслівник. Якщо ж речення складне, то видозмініть його на просте, ускладнене дієприслівниковим зворотом. Скористайтеся наведеним до вправи зразком.

Зразок. 1. Хлопці пробігли повз нас. Вони бігли і не зупинялись. – Хлопці, не зупиняючись, пробігли повз нас. 2. Хлопчик заблудився, тому що не знав дороги. – Не знаючи дороги, хлопчик заблудився.

1. Ми йшли разом до школи. Ми розмовляли про цікавий фільм. 2. Учитель зайшов до класу. Він привітався з учнями та ученицями. 3. У саду ми збирали яблука. Ми втомились і сіли відпочивати. 4. Хоч Віорел останнім плигнув у річку, він першим заплив до протилежного берега. 5. Дівчатка почули крик незнайомої птиці. Дівчатка від несподіванки здригнулись. 6. Стоїш високо – не будь гордим. Стоїш низько – не гнися *(народна творчість).*

Вправа 290. Запишіть речення з дієприслівниковими зворотами, виправивши граматичні помилки. Поясніть розділові знаки при дієприслівникових зворотах.

1. Змітаючи крихти зі столу, вони не мали впасти на землю. 2. Замісивши тісто, діжка стояла в теплому місці. 3. Скупавшись у холодній воді, у нього була ангіна. 4. Зібравшись на спортмайданчику, почалось тренування. 5. Супроводжуючи гостей, нас приємно вразила їхня зацікавленість нашим краєм. 6. Опинившись біля річки, нам стало холодно. 7. Не засвоївши добре правил уживання апострофа, у мене знову

були помилки. 8. Уважно прослухавши пояснення вчителя/вчительки, йому/їй не треба було багато читати дома. 9. Побувавши у фольклорній експедиції, нами було багато записано народних пісень.

Дієприкметниковий зворот **не можна розривати іншими членами речення**, це граматична помилка. Напр.: *Вишитий* рушник **бабусею** став родинним оберегом (неправильно). Треба: ***Вишитий бабусею*** рушник став родинним оберегом. Або: Рушник, **вишитий бабусею**, став родинним оберегом.

Вправа 291. Запишіть речення з дієприкметниковими зворотами, виправивши граматичні помилки. Поясніть розділові знаки при дієприкметникових зворотах.

1. Ми розмістилися на добре вимощеному возі свіжою травою. 2. Засипана земля весняними квітами нагадувала килим. 3. Умите кошеня сонячним промінням ніжно муркало хазяїну. 4. Намальовані квіти фарбами не пахнуть. 5. Біліє волошками розквітла гречка де-не-де підсинена. 6. Колос вклоняється щедрій землі викупаний сонцем. 7. Написану пісню Андрієм Малишком радо слухають і сьогодні. 8. Втомлена дівчина довгою дорогою спала в автобусі.

Вправа 292. Складіть речення за схемами.

1. Дієприслівниковий зворот, ...
2. Дієприкметниковий зворот, підмет (займенник) ...
3. ..., дієприслівниковий зворот, ...
4. ..., дієприслівниковий зворот.
5. ... присудок+одиничний дієприслівник зі значенням обставини способу дії...
6. Дієприкметниковий зворот (обставинний відтінок причини), ...
7. Дієприкметниковий зворот + означуване слово (не займенник) ...
8. ... порівняльний зворот (іменна частина складеного присудка) ...
9. ... , порівняльний зворот.
10. ... фразеологізм (дієприслівникове словосполучення).
11. ... фразеологізм (порівняльний зворот).

Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, які пишемо разом, 2) ті, які пишемо з дефісом. Які три слова залишилися зайвими? Чому?

Соц/страх, термо/шпалери, радіо/ефір, дво/бічний, 5/поверховий, семи/ річний, синьо/синьо, архі/важливо, хліб/сіль, з/давніх/давен, кінець/кінцем, три/чотири, лісо/сплав, вербо/ліз, носо/ріг, вело/трек, пів/України, пів/коло, лікар/еколог, пів/Європи, напів/автомат, авто/мото/гурток, розтяг/стиск, Зайчик/Побігайчик, жар/птиця, унтер/офіцер, людино/день, шлако/блок, газо/бетон, пройди/світ, обер/майстер, розрив/трава, Сапун/гора, трава/звіробій, жук/короїд, дівчина/красуня, богатир/хлопець, електро/силовий, жовто/гарячий, синьо/

зелений, карко/ломний, воле/любний, машино/будівний, контрольно/вимірювальний, глухо/німий, аграрно/сировинний, науково/технічний, навчально/виховний, грудо/черевний, молочно/білий, південно/східний, вагоно/ремонтний.

§ 53. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ТА УТОЧНЮВАЛЬНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 293. **І.** Послухайте пісню «Мамина вишня» (слова Дмитра Луценка, музика Анатолія Пашкевича) у виконанні заслуженої артистки України Олени Білоконь. Які емоції викликає пісня? **ІІ.** Прочитайте пісенний текст, віднайдіть у ньому відокремлені члени речення та вкажіть, чи «причетні» вони до створення певного емоційного настрою.

МАМИНА ВИШНЯ

Знову наснилось дитинство,
тепле, як рання весна.
Вишня вдяглася в намисто,
мама щаслива й сумна.

Там за село проводжала
долю мою молоду...
Щедро мені щебетала
мамина вишня в саду.

Вдаль голубими вітрами
весни за обрій пливли.
Раннім туманом у мами
коси, як дим, зацвіли.

Мати в тривогах вінчала
щастя жадане й біду...
Радо мене зустрічала
мамина вишня в саду.

Здавна близьке й сокровенне
все там, аж терпне душа.
Начебто й мама до мене
стежкою в сад поспіша.

Знов, як бувало, до столу
кличе, лиш в хату зайду...
Ронить зацвіток додолу
мамина вишня в саду.

Пісня любові й дитинства
в серці бринить, як струна,
наче священна молитва
з рідного краю луна.

Та не порадує літо
душу мою молоду...
Плаче тепер білим цвітом
мамина вишня в саду...

Обставини місця й часу мають уточнювальний характер щодо попередньо названої обставини. Напр.: *Недалеко,* (де саме?) *праворуч від туристичної бази, починався буковий ліс. Колись,* (коли саме?) *у моєму дитинстві, яблука були солодші* (А. Фаріон). *На краю села,* (де саме?) *над самою дорогою, ріс каштан, що світився їжакуватими плодами* (Є. Гуцало).

Уточнювальні члени речення є тими самими (проте неоднорідними) членами речення, відповідають на ті самі запитання. Напр.: *Колись,* ***давненько вже****, поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля* (Остап Вишня). *Лісник зажди,* ***навіть у годину великої злості****, не розлучається з посмішкою* (М. Стельмах).

Вправа 294. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Укажіть уточнювальні члени речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Отам, за скиртами, повз верби, я знаю стежку у село *(Олег Ольжич)*. 2. Десь там, на іскристій рівнині, не спить у заметах село *(П. Перебийніс)*. 3. Як хороше жити в селі, серед лугів, на широкім просторі... *(Панас Мирний)*. 4. За дальнім краєм, у синім полі, там дужий вітер згина тополі *(А. Малишко)*. 5. Плюскочуться білі качки в басейні, під тінню каштана *(М. Рильський)*.

Вправа 295. Спишіть речення. Підкресліть у реченнях уточнювальні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Десь, на краю села, лісок маленький ріс. 2. І серце полинуть бажає туди, аж до краю степів *(Б. Грінченко)*. 3. Ой там моє серце – на нивах, полях *(К. Білиловський)*. 4. Отут, край берега крутого, сумує іноді козак *(Л. Глібов)*. 5. Посередині долини, біля Кривого Рога, зійшлися річки: Саксагань, Бокова й Боковенька. 6. Ген далі, край неба, виникало таємне марево, приваблюючи очі великими озерами блискучої води *(А. Кащенко)*.

Вправа 296. Спишіть речення, підкресліть усі члени речення. Розставте в реченнях розділові знаки.

1. Кілометрів зо три ліс тягся густий і незайманий. 2. Хлопці мовчки стоять милуючись із зоряного неба *(Ю. Японський)*. 3. У провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне *(Г. Тютюнник)*. 4. У долині край лісу висить синя імла. 5. Гола земля бита крилами вітру безнадійно сіріла під олив'яним небом *(М. Коцюбинський)*. 6. Майже кожному пересічному українцю відома напівлегендарна історія про Роксолану дівчину з прикарпатського села Настю Лісовську *(Т. Чухліб)*. 7. Він дзвенів не раз, переливався споконвічний голубий Дунай *(М. Рильський)*. 8. На луках понад Ташанню густими хвилями перекочувався туман *(Гр. Тютюнник)*. 9. Не чути ніякого голосу крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині *(І. Франко)*.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть речення з відокремленими членами

А Болісно серцю, жалем обгортає пісня смутна солов'їна *(А. Кримський)*.
Б Братньою сльозою ти їх, друже, привітаєш *(Т. Шевченко)*.
В Срібна підкова, загублена коником, півмісяцем впала на збитий поріг *(М. Ткач)*.
Г Ходи сюди, мій голубе, поки не заснуло твоє серце *(Т. Шевченко)*.

2. Укажіть речення з відокремленим означенням

А Задихаючись, прибіг Ігор *(О. Донченко)*.

Б Придбавши квиток на Київ (відпустка кінчається), повертаюсь на Кевліч *(В. Несененко)*.

В Вона кинулася в комірчину до скрині і внесла цілу купу вишитих рушників *(І. Цюпа)*.

Г Випав сніг, пухкий і білий *(М. Трублаїні)*.

3. Обставину, виражену дієприслівниковим зворотом, не треба відокремлювати в реченні

А Не спитавши броду не лізь у воду *(народна творчість)*.

Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.

В Не розбивши крашанки не спечеш яєчні *(народна творчість)*.

Г Не треба сидіти склавши руки *(народна творчість)*.

4. Дієприслівниковий зворот *не* відокремлюємо в реченні

А Написавши твір Катерина взялася за фізику.

Б Він працював засукавши рукава.

В Повідомивши про концерт учитель вийшов з класу.

Г Ідучи сходами я зустрів Тетяну Семенівну.

5. Відокремлена прикладка є в реченні

А Над примаровськими лісами здіймалося сонце – велике, ласкаве *(Олесь Гончар)*.

Б Мова – то не просто звуки, витворені відповідними м'язами відповідних органів *(Б. Олійник)*.

В Хвоя, оторочена інеєм, нагадувала хризантеми *(Є. Гуцало)*.

Г Він застав у хаті Софію, першу сестру Мотрину, ще не стару, балакучу жінку *(М. Коцюбинський)*.

6. Відокремлений додаток є в реченні

А Одна ромашка на весь луг стоїть – печальний спогад літа *(І. Нехода)*.

Б Опріч усього, Сократ не вельми шанує самого себе *(Ю. Мушкетик)*.

В Я ж артистичної, як знаєте, натури *(Леся Українка)*.

Г Чи всі ми вмієм спілкуватись, по-українськи привітатись *(Д. Білоус)*.

7. Відокремлена обставина є в реченні (розділові знаки пропущено)

А В небі чистім і прозорім сяє сонце *(М. Рильський)*.

Б Озеро оточене густими кущами було не широке але довге *(Олесь Гончар)*.

В Завернувши на шлях коні починають чогось косо дивитися убік до ліска *(В. Винниченко)*.

Г Оповитий тишею степ дихав пахощами росяних трав *(Петро Панч)*.

8. Відокремлений уточнювальний член є в реченні (розділові знаки пропущено)

А Надворі зненацька сипнув дощ рівний теплий рясний *(Яків Баш)*.

Б А він високий посивілий на схід на захід поле огляда *(А. Малишко)*.

В Кремезні козаки в одних кольорових сорочках чистили коней *(М. Коцюбинський)*.

Г Там на півдні квіти над тобою нахилили грона запашні *(В. Сосюра)*.

Тести з вибором двох правильних відповідей

9. Неправильно розставлено розділові знаки при відокремлених членах у реченнях

А Дружно спаяний нарід дуже схожий на граніт *(народна творчість)*.
Б І дихає на мене давниною, огорнутий легендами, курган *(М. Нагнибіда)*.
В Осяяні сонцем, гори блищать *(Олександр Олесь)*.
Г На березі хвилястої Десни стояло місто, оповите в сни *(М. Рильський)*.

10. Дієприслівниковий зворот або одиничний дієприслівник не відокремлюємо у реченнях

А Вона не звикла сидіти склавши руки *(І. Нечуй-Левицький)*.
Б Всі прийшли не змовляючись.
В Повідомивши про концерт учитель вийшов із класу.
Г Гуляючи парком я побачив своїх друзів.

11. Правильно розставлено розділові знаки при дієприслівникових зворотах у реченнях

А Вітер пролетівши над степом, зашелестів тирсою.
Б Орли, кружляючи в небі, виглядають здобич.
В Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно.
Г Блукаючи у світі неозорому не відчуваю ні гризот, ні сорому, що користуюсь тишею садів.

12. Граматичну помилку допущено в реченнях

А Зробивши домашнє завдання, ти можеш відпочити.
Б Особам, знайшовши скарб і добровільно здавши його, виплачується винагорода.
В Вам потрібно більш відповідально ставитися до навчання.
Г Під'їжджаючи до міста, нас застала буря *(з розмови)*.

Рефлексія до теми «Відокремлені другорядні члени речення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• що таке відокремлені члени речення;
• які існують відокремлені члени речення;
• які особливості інтонаційного та пунктуаційного оформлення відокремлених членів речення;
• які функції виконують відокремлені члени речення;
• як розрізняти відокремлені члени речення й невідокремлені.

2. Що я навчився/лася робити:
• віднаходити відокремлені члени речення в текстах;
• визначати синтаксичну роль відокремленого члена в реченні;
• правильно ставити розділові знаки при відокремлених членах речення;
• використовувати відокремлені члени речення для удосконалення свого мовлення.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні.

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ ТА ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ

Мої очікування:

- розуміти значення поняття «звертання та вставні слова (словосполучення, речення)»;
- усвідомлювати, яку роль відіграють звертання та вставні конструкції в реченні (виділення, уточнення, вираження ставлення тощо);
- навчитися розрізняти різні види звертань і вставних конструкцій за значенням і будовою;
- знати правила використання розділових знаків при звертаннях і вставних конструкціях;
- уміти використовувати звертання та вставні конструкції у власному мовленні та на письмі;
- уміти відрізняти звертання і вставні конструкції від інших членів речення;
- розвинути навички створення власних речень зі звертаннями і вставними конструкціями;

• удосконалити комунікативні навички та вміння чітко й логічно висловлювати думки;

• використовувати знання про звертання та вставні конструкції для кращого розуміння і сприйняття інформації.

§ 54. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ. НЕПОШИРЕНІ Й ПОШИРЕНІ ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННЯХ

Вправа 297. Уважно розгляньте комікс. Чому супергерой хоче врятувати дівчину? Що вона сказала не так?

Звертанням (adresare) називаємо слово або словосполучення, які називають того, до кого звертається мовець.

1. Для звертання є спеціальна форма – кличний відмінок.

2. Звертання може бути розміщене на початку речення, у середині чи в кінці речення.

3. Звертання не відповідає на запитання й не є членом речення.

Вправа 298. Розгляньте скріншоти коміксів. Прочитайте та спишіть усі звертання. Зі скількох слів складаються ці звертання?

Ґравіті Фолз. Загублені легенди

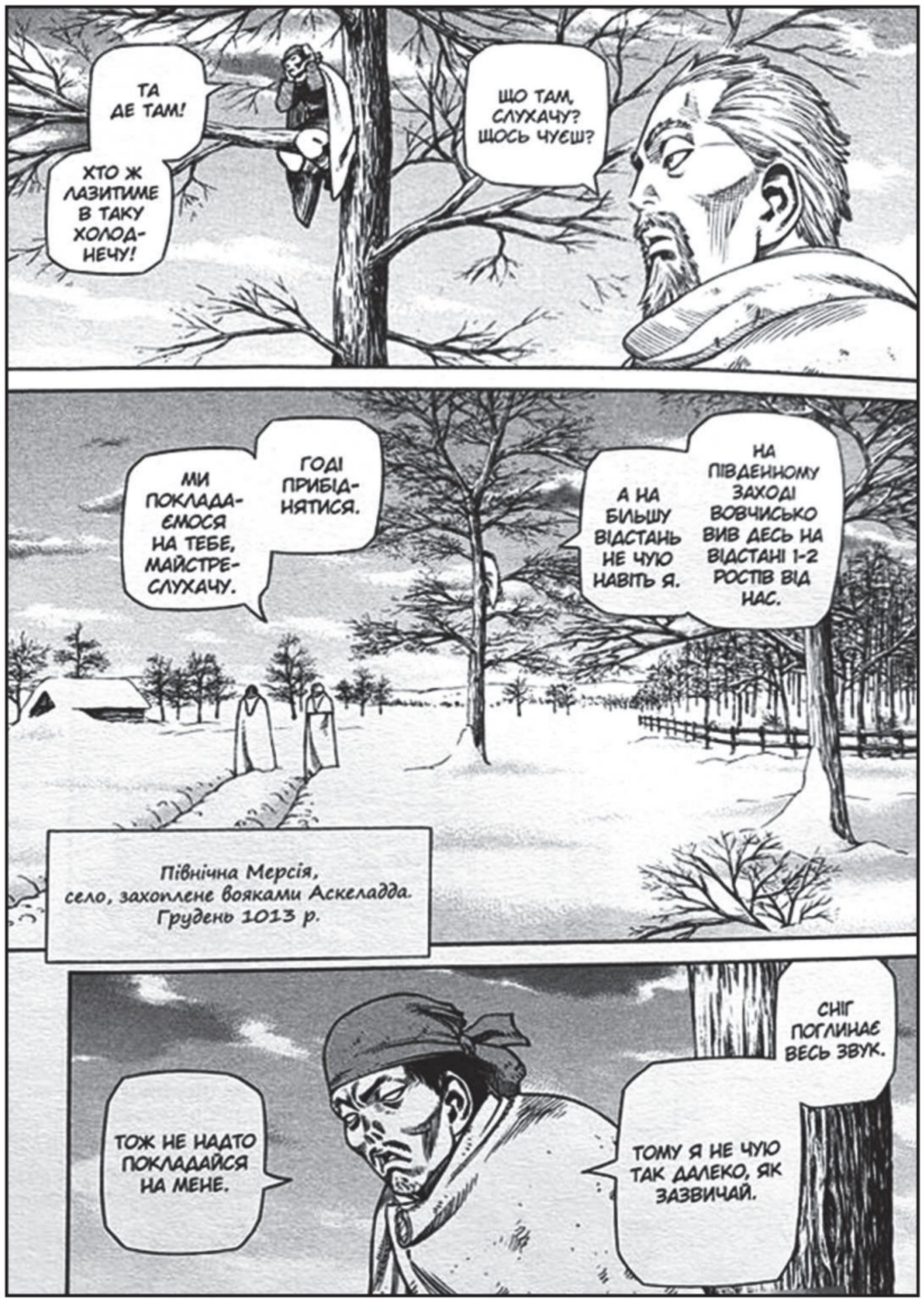

Манга Макото Юкімура. Сага про Вінланд. Том 5

Види звертань за будовою:

Непоширене звертання	• одне слово: здебільшого іменник у кличному відмінку. Напр.: *Що там, **слухачу**? Щось чуєш, **Охоронцю**, претензій немає?*
Поширене звертання	• два і більше слів (словосполучення): здебільшого іменник із прикметником чи займенником. Напр.: *Жодних претензій, **бандитко Джекі**. Ми покладаємося на тебе, **майстре-слухачу**.*

Вправа 299. Прочитайте речення. Випишіть звертання у дві колонки: поширені й непоширені. Зверніть увагу на розділові знаки. Сформулюйте висновки.

1. Україно, ти для мене диво *(В. Симоненко)*. 2. Слався, наша юність, і сади, й діброви, і міста, і села, край орлиний мій! *(В. Сосюра)*. 3. Ой ти,

дівчино, з горіха зерня *(І. Франко)*. 4. О земле втрачена, явися! *(В. Стус)*. 5. Колего, дозвольте познайомити вас. 6. Шановні пасажири, не залишайте свої речі без нагляду.

Відокремлення звертання

Правило	Приклад
Звертання на письмі виділяємо **комами**: з обох боків у середині речення, з одного боку на початку (після звертання) або в кінці (перед звертанням).	*О* ***люба Інно, ніжна Інно****, любові усміх квітне раз...* (П. Тичина). *Ходи,* ***доню****, будемо разом пекти печиво.* *Довго ж на тебе чекали,* ***весно****!*
Залежно від інтонації на початку речення звертання можна відокремлювати **знаком оклику**. Далі речення пишемо з великої літери.	*О* ***панно Інно, о панно Інно****! Я сам* (П. Тичина).
Якщо звертань декілька, кому при них ставимо, як при однорідних членах речення.	*Слався,* ***наша юносте, і сади, й діброви, і міста, і села, край орлиний мій!*** (В. Сосюра).
Якщо при звертаннях є **вигуки**, їх відокремлюємо **комами**. Не відокремлюємо вигуки **о, ой**, якщо вони виступають у ролі підсилювальної частки.	*Гей,* ***Орфею, небораче****! Де ти зман-дрував від нас?* (Леся Українка). ***О слово****, будь моїм мечем!* (Олександр Олесь).
Не ставимо кому після вигуку перед особовим займенником, за яким йде звертання.	*Ой ти,* ***дівчино****, з горіха зерня* (І. Франко).

Вправа 300. **І.** Послухайте пісню «О панно Інно» Артема Пивоварова на слова П. Тичини – https://cutt.ly/delMtJCl. **ІІ.** Запишіть на слух речення зі звертаннями. Розставте в записаних реченнях розділові знаки.

Вправа 301. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте слова в дужках у кличному відмінку та розставте розділові знаки.

1. (Марія) ти закінчила домашнє завдання з української мови? 2. (Андрій) можеш позичити мені свою книгу з історії? 3. (Хлопець) хочеш піти з нами в кіно в суботу? 4. (Віоріка) ти прийдеш на мій день народження? 5. (Тато) ти знаєш як під'їхати до театру? 6. (Дорогий друг) переглянь, будь ласка, мій твір.

Вправа 302. Перекладіть речення українською мовою. Порівняйте засоби вираження звертань в українській і румунській мовах.

1. Elena,vrei să mergi cu noi la cinema sâmbătă? 2. Bunică, nu vrei să-ți ajut? *(I. Teodoreanu)*. 3. Ana, ce crezi despre proiectul nostru de biologie? 4. Alex, ai putea să-mi explici exercițiul acesta? 5. Radu, vii la petrecerea de ziua mea? 6. Carte frumoasă, cinste cui te-a scris! *(T. Arghezi)*.

Вправа 303. **І.** Запишіть імена та по батькові ваших однокласників/однокласниць, мужніх захисників/захисниць, відомих артистів/артисток, письменників/письменниць, улюблених персонажів. **ІІ.** Уведіть їх у речення у формі звертання. Поясніть розділові знаки.

Вправа 304. **І.** Поставте слова в кличному відмінку. Усно поясніть орфограми. **ІІ.** Використовуючи формули мовленнєвого етикету *шановний, вельмишановний, любий, дорогий, поважний, коханий*, складіть речення, щоб звертання в них були на початку, у середині та в кінці речення. Визначте вид звертань за будовою.

Ігор, Олег, друг, юнак, Софія, Ірина Мірчівна, Олег Едуардович, Данієла Християнівна, Мірела Іллівна, Андріан Савич, Ганна.

Вправа 305. Усно перебудуйте речення так, щоб підмети стали звертаннями. Охарактеризуйте речення за метою висловлювання. Запишіть речення зі звертаннями, виділіть їхні граматичні основи.

1. Олег добре підготувався до презентації. 2. Діти не повинні відповідати образою на образу. 3. Настя не соромилася просити про допомогу. 4. Ігор не міг позбутися страху перед контрольною.

Щоб розрізнити підмети і звертання в реченні, запам'ятайте:

1. Іменник у кличному відмінку – завжди звертання.

2. Звертання не можна замінити займенниками *він, вона, воно, вони*. Напр.: А з чого, ***Грицю***, пісню я складу? (Л. Костенко). – А з чого, *він*, пісню я складу? – Ми не можемо слово *Грицю* замінити займенником *він*, тому що речення втрачає зміст.

Запишіть слова у дві колонки, розкриваючи дужки: 1) ті, у яких подвоюється буква **Н**; 2) ті, у яких буква **Н** не подвоюється.

Бездога(н)ість, лави(н)ий, скаже(н)ий, леви(н)ий, освітле(н)ість, анте(н)ий, годи(н)ик, огне(н)ий, страше́(н)ий, вогня(н)ий, олов'я(н)ий, щепле(н)ий, орли(н)ий, лату(н)ий, горохвя(н)ий, однозмі(н)ий, височе́(н)ий, адресова(н)ий, електро(н)ий, незбагне́(н)ий, реформе(н)ий, тьмя(н)ий, неви(н)ий, умотивова(н)ість, ешело(н)ий, єди(н)ий.

§ 55. РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ). РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Вправа 306. Прочитайте текст. Знайдіть у реченнях слова, які граматично не пов'язані з членами речення, не містять нової інформації.

Друзі, як відомо, відіграють важливу роль у нашому житті. Вони, безумовно, завжди допомагають і підтримують у складних ситуаціях.

Мабуть, через це ми стаємо ближчими одне до одного. Крім того, друзі, як правило, роблять наше життя цікавішим. Вони запрошують нас на зустрічі, де ми можемо відволіктися від буденних справ. Отже, мати друзів – це велике щастя.

Вставними (cuvinte incidente) називаємо слова і словосполучення, які виражають ставлення мовця до висловлюваної ним думки. Вони не входять до структури речення (не є членами речення, не відповідають на запитання).

Речення без вставних слів	Речення зі вставними словами та словосполученнями
Троянда вже відцвіла. Краса – найвища з істин.	*Троянда, **на жаль**, уже відцвіла.* ***Мабуть**, краса – найвища з істин.*

Групи вставних слів за значенням

Група за значенням	Вставна конструкція	Приклад
упевненість чи невпевненість	*безумовно, безперечно, без сумніву, справді, певна річ, ясна річ, правду кажучи, щоправда, може, мабуть, певно, очевидно, здається, сподіваюся*	***Мабуть**, мій дім не тут. **Мабуть**, аж за зорею* (Б.-І. Антонич).
емоційна оцінка (задоволення чи незадоволення) мовця	*на щастя, на диво, на радість, слава богу, нарешті, на жаль, на сором, як на зло, як на гріх, соромно казати, чого доброго*	***Чого доброго**, піде дощ!*
указівка на джерело інформації	*кажуть, як кажуть, мовляв, чую, бачу, по-моєму, на мою думку, на думку ..., за висловом ...* та ін.	*Сумління людське, **виявляється**, схоже на вулик: його теж можна розтривожити* (В. Скуратівський).
активізація уваги співрозмовника/ співрозмовниці, вияв вихованості	*бачиш, бач, вірите, знаєш, уявляєш, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, між нами кажучи, слово честі, чуєте, даруйте, будь ласка* та ін.	*Ти не плач, не плач, і пробач мені, **чуєш**, пробач* (Л.Талалай).
зв'язок між думками	*по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, значить, наприклад, зокрема, узагалі, коротко кажучи, зрештою* та ін.	***По-перше**, треба заспокоїтися.* ***По-друге**, подумати, як ми можемо цьому зарадити.*

Ніколи **не бувають вставними**, а отже, їх не виділяємо комами, слова: *навіть, мовби, неначе, нібито, особливо, отож, саме, тим часом, якраз, принаймні, все-таки, майже, приблизно, адже, притому, причому, приблизно, насамперед, насамкінець, натомість.*

Вправа 307. Спишіть речення, замість крапок доберіть вставні слова чи словосполучення зі значенням, указаним у дужках. Поясніть розділові знаки.

1. (впевненість) усе буде добре! 2. (емоційна оцінка) він уміє тримати язик за зубами. 3. Навпроти, якраз на горі ...(привернення уваги співрозмовника) груші й вишні *(О. Довженко)*. 4. Небо ...(припущення) захмарене, бо на ньому ані вогника *(В. Шевчук)*. 5. Зневіра – один із хворобливих проявів життя й ...(порядок викладу думок) один із великих гріхів *(Є. Сверстюк)*. 6. Вона ...(упевненість) чужа в цьому домі *(Н. Бічуя)*.

Вставні слова завжди на письмі виділяємо комами.

Після сполучників перед вставними словами ставимо кому: *Стоять верби, опущені зелененьким листям, і, **здається**, чують сплески журавлиних сурем у піднебессі* (Є. Гуцало).

Якщо сполучник ***а*** відноситься до вставного слова *(а власне, а втім, а може)*, то вставне слово комою від нього не відокремлюємо: ***А втім**, хто його знає, що нас сьогодні питатимуть.*

Слова ***проте, однак***, якщо вони стоять у середині простого речення, виступають як вставні слова, а отже, їх відокремлюємо комами з обох боків: Новина, ***однак***, швидко поширилася.

На початку речення або частини складного речення, а також між однорідними членами речення вони є сполучниками: *Я довго сумнівалася, однак погодилася на цю пропозицію.*

Вправа 308. Спишіть речення, віднайдіть у них вставні слова і словосполучення. Розставте розділові знаки, обґрунтуйте свій вибір. Усно визначте, яке ставлення мовця до висловленої думки вони виражають. Чи можна їх замінити іншими вставними словами?

1. Річка звичайно не Егейське море, котре походить звісно від «еге» *(Л. Костенко)*. 2. Як кажуть двічі життя не прожити. 3. Будь ласка не викрикуйте так голосно. 4. На жаль я не зможу сьогодні вийти на вулицю. 5. Може, завтра буде чудова погода? 6. Дмитро сподіваюсь не забуде про мій день народження.

Вправа 309. Прочитайте текст і додайте вставні слова з довідки, щоб надати йому більшої виразності.

Одного разу ми вирушили в похід. Погода була чудова. Ми дійшли до річки й розбили табір. Ми розпалили вогнище та почали готувати вечерю. Раптом почався дощ, і нам довелося ховатися в наметах. Це була справжня пригода!

Довідка: на щастя, несподівано, до речі, звісно, зрештою.

Вправа 310. Спишіть речення. Підкресліть виділені слова як члени речення. Чи вдалося це зробити в обох реченнях? Чому?

1. Слово **може** врятувати людину. 2. Він **може** прийде ввечері.

Деякі слова можуть бути як вставними, так і означувальними словами, що виступають членами речення. Це такі слова: ***здається, кажуть, може, видно, на щастя, навпаки, можливо, справді, до речі, правда, думаю, звичайно***. Порівняйте: *Він,* ***навпаки****, нічого не хоче робити. – Він робить усе* ***навпаки****.* ***Буває****, часом сліпну од краси* (Л. Костенко). *– На жаль, чудес на світі не* ***буває***.

Перевірити, чи слово є вставним, можна кількома способами:

1. Вставне слово можна вилучити з речення, не порушуючи його структури. Напр.: ***Кажуть****, війна скоро закінчиться. – Війна скоро закінчиться* (основна думка збережена). *Люди* ***кажуть****, що скоро закінчиться війна. – Люди, що скоро закінчиться війна* (зміст речення порушено).

2. Якщо до слова в реченні можна поставити запитання від інших слів, визначити, яким членом речення воно є, то це не вставне слово. Напр.: *Ми* (що робимо?) ***можемо*** *більше, ніж думаємо. – Може, сьогодні не варто пропускати заняття?*

Вправа 311. Віднайдіть і випишіть речення зі вставними словами та словосполученнями. Розставте розділові знаки. Зачитайте речення, у яких однозвучні слова та словосполучення не є вставними.

1. Всяке може трапитися на довгім віку. 2. Може ми вже поїдемо? 3. Кажуть мудрість приходить з роками. 4. Люди кажуть що сьогодні буде гарна погода. 5. Орфей до речі також був фракієць *(Л. Костенко).* 6. Ці слова сказані до речі. 7. Здається сліпну від краси. 8. Світ здається прекрасним. 9. Видно сьогодні ми не підемо в кіно. 10. Видно сонечко за обрієм. 11. На щастя я встигла придбати квиток. 12. Підкову дарують на щастя.

Вправа 312. Складіть речення, у яких подані слова були б то членами речення, то вставними словами.

Може, кажуть, думаю.

Вправа 313. Складіть власний список із 15 вставних слів, які ви вважаєте найвдалішими для виразного письма та мовлення. Запишіть приклади речень для кожного з них і поясніть, у яких ситуаціях їх краще використовувати.

Запишіть слова у дві колонки: 1) зі вставленою буквою **И**; 2) зі вставленою буквою **І**.

Згадавш.., здеб..льшого, ніж..к, зв..чка, суш..ння, зм..цніти, чорнобр..ва, гаряч..ший, кр..хта, ш..я, ставляч.., тюхт..й, щ..голь, оч.., широч..нь, зненав..сть, печ..во.

§ 56. ВИКОРИСТАННЯ ЗВЕРТАНЬ ДЛЯ ПЕРЕДАННЯ СТАВЛЕННЯ ДО АДРЕСАТА І ВСТАВНИХ СЛІВ ДЛЯ НАДАННЯ РЕЧЕННЮ РІЗНИХ СМИСЛОВИХ ВІДТІНКІВ. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

Вправа 314. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені слова, словосполучення, речення. Чи виражають вони ставлення мовця до повідомлюваного?

1. Мовознавство **(лінгвістика)** наука про мову. 2. Кругом ні душі **(тільки я)** *(І. Качуровський)*. 3. Я відповів **(не те, що подумав)** *(О. Ірванець)*. 4. Годинник бив – **що з ним?** – зовсім не ту годину *(І. Жиленко)*. 5. З літами, **що там не кажіть**, стаєш куди мудрішим, нехай мені і не щастить, аби щастило іншим *(О. Підсуха)*. 6. Софія, **як любовно називають собор кияни**, – найстаріший пам'ятник, золота окраса Києва *(І. Цюпа)*.

Вставлені конструкції не виражають ставлення мовця до висловленої думки, а вносять у речення додаткові відомості (супровідні зауваження, уточнення, пояснення, поправки). Такі конструкції стоять у середині або в кінці речення, а також не є членами речення.

На письмі їх виділяємо **комами** (якщо вставлена конструкція близька за змістом до основного речення), **тире** (у разі тісного змістового зв'язку з основним реченням і вимови підвищеним тоном), **дужками** (якщо вимовляємо їх зі зниженою інтонацією).

Вправа 315. Спишіть речення. Розставте розділові знаки для виділення вставних чи вставлених конструкцій (позначені курсивом).

1. І золотої й дорогої *щоб знали ви* не жаль моєї долі молодої *(Т. Шевченко)*. 2. В щирім серці, в чесних грудях *вірю, знаю!* Квіти є! *(В. Симоненко)*. 3. Є ж люди на землі *а то б не варто й жити*, що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатися, і мислити, й шукать... *(М. Рильський)* 4. У Сосниці, що на Чернігівщині, у простій селянській хаті *нині музей* на мотузяних вервечках висить саморобна колиска, яка виколисала Олександра Довженка.

Вправа 316. **І.** Послухайте або прочитайте текст. Назвіть вставні слова. Поміркуйте, яку роль вони відіграють у реченнях. **ІІ.** Перекажіть текст, доповнюючи його власними міркуваннями про внутрішній світ людини та народження мудрості, щирості, ніжності. При переказуванні використайте вставні слова.

Кажуть, що українець/українка співає цілий рік і цілий вік. Так, мабуть, нам від Бога дано. Було заборонено слово, письмо, щепили до нашої культури те, що їй зроду-віку невластиве. Але нація збереглася, безперечно, завдяки тому півмільйонному пісенному вінку, котрим була заквітчана Україна. На щастя, добрі, щирі, талановиті люди не перевелися серед нас.

Повірте, головне – це внутрішній світ людини, ось про нього й має писати література. Не описувати фізичні дії, а, можливо, душевні прояви, переживання, думки, навіть щось більше. Отже, немає сірих непомітних людей, кожен має свою душу. У кожній душі – свій чутливий світ.

А український живопис! На щастя, збереглися в ньому національні мотиви, що підносять його над буденністю життя. Здається, а що тут такого – небо звичайне, дерева звичайні, садок звичайний. А щось таки бере за душу, судомить м'язи, заставляє надовго зупинитися перед полотном.

Отже, на такому трепетному та щемному почутті й виховується особистість. Дивна річ, що саме так народжується мудрість, щирість, ніжність – усе те, на чому стоїть сей світ *(з журналу)*.

Неввічливо звертатися до людини, підкреслюючи її стать: *жіночко, мужчина, хлопче, дівчино*. Уживайте давні українські звертання *пане, пані, панове*. Крім звертання *пане, пані*, можна використати слова *добродію, добродійко*. Іноді звертання, виражене прикметником *(шановний, шановна)*, має іронічний чи зневажливий відтінок, тому уникайте таких форм.

Вправа 317. Відредагуйте речення, використовуючи властиві українській культурі мовлення звертання до незнайомців. Які помилки ви помітили? Як їх називаємо?

1. Жіночко, ви не могли б підвинутися, мені важко вийти. 2. Мужчина, тримайтеся, а то впадете, коли маршрутка різко затормозить. 3. Шановний, ви мені мішаєте! 4. Тітко, ви виходите на слідуючій?! 5. Папашо, передайте, за проїзд за мене і ще одну людину. 6. Шофер, а зупиніть мені на слідуючому повороті.

Вправа 318. Доповніть речення, увівши до його складу одне зі вставних слів: *можливо, на жаль, безумовно, до речі, звісно*. Поясніть, як змінився зміст речень.

1. Ми, _____, зустрінемося на вокзалі о дев'ятій. 2. _____, цей фільм вже не показують у кінотеатрі. 3. Петро, _____, найкращий гравець у нашій команді. 4. Це, _____, одна з найцікавіших книг, які я читав. 5. Ми, _____, ще не вирішили, що робитимемо у вихідні.

Вправа 319. Створіть діалог між двома друзями/подругами, які обговорюють плани на канікули. Використайте вставні слова, щоб додати розмові виразності та емоційності. Мінімальна кількість реплік у кожного – п'ять.

Вправа 320. Напишіть есе на тему «Чому важливо мати хобі?», використавши не менше десяти вставних слів.

Вправа 321. Оберіть уривок з улюбленої книги, спишіть його, додаючи вставні слова. Порівняйте оригінал з новим текстом, поясніть, як вставні слова змінили загальний настрій і виразність уривка.

Вправа 322. Прочитайте речення, виправте помилки у звертаннях і вставних словах. Розставте розділові знаки в реченнях.

1. Ігор здається що ти забув свій рюкзак у класі. 2. Шановна пані Олена Ви напевно знаєте де знаходиться актовий зал? 3. Марія ти на жаль вчора не прийшла на зустріч і ми звичайно засмутилися. 4. Петре можливо ти допоможеш мені підготувати презентацію? 5. Лесю я сподіваюся, що ми зустрінемось звісно у парку. 6. Тетяна ти як завжди чудово підготувала доповідь і вчитель напевно задоволений.

Вправа 323. **І.** Прочитайте текст-молитву за українських воїнів Галини Британ. Яку роль, на вашу думку, відіграє молитва в часи найважчих випробувань для захисників/захисниць, які виборюють мир і безпеку нашої рідної країни? Долучіться до флешмобу «Намалюй і напиши листа українському Воїну». **ІІ**. Проаналізуйте (усно) засоби ускладнення простих речень, обґрунтуйте їхні функції в тексті. Як називаємо чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми й інтонації (див. кінцеві чотири рядки)?

Повертайся, будь ласка, живим.
Я прошу не багато, й не мало.
Кожен вечір молюсь всім святим,
щоб нещастя тебе не спіткало.

Щоби Янгол закрив от біди,
над тобою розправивши крила,
і щоб куля лихої орди
не побачила, не зачепила.

Ясним ранком та днем дощовим
я шепочу у синєє небо:
«Повертайся, будь ласка, живим:
Батьківщина чекає на тебе».

Вправа 324. Підготуйте аргументовану промову на тему «Чи потрібні соціальні мережі в житті підлітків?». Використайте вставні слова для переконливості своїх аргументів і передавання емоцій. Промова має містити вступ, основну частину та висновок і тривати до п'яти хвилин.

Запишіть слова, розкриваючи дужки, у три колонки: 1) з апострофом; 2) з подвоєнням букв 3) без апострофа і без подвоєння букв. Слова, позначені зірочкою, стоять в орудному відмінку.

Взаємніс(т)ю, спіра(л)ю*, стер(в)ятник, смер(т)ю*, Придніпро(в)я, Полі(с)я, щас(т)я, вче(н)я, ви(л)ються, сльозливіс(т)ю*, вер(ф)ю*, о(б)ява, Повол(ж)я, зна(н)я, ма(з)ю*, ста(т)я, Заполя(р)я, огрубіліс(т)ю*, ри(с)ю*, гордіс(т)ю*.

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитайте закінчення крилатого вислову: «Щоб досягти великого, ...».

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ ТА ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Вставне слово є в реченні (розділові знаки пропущено)
А На жаль сподіватися не треба.
Б На диво чекали новорічної ночі.
В На щастя сподівається кожний.
Г На жаль дощі не припиняються.

2. Звертанням НЕ УСКЛАДНЕНО речення (розділові знаки пропущено)
А Панове судді важко розібрати що і до чого як воно було.
Б А я щасливий що вручила ти мені одвічну тугу за тобою.
В Дивись же на мене сонце і засмали мою душу.
Г Тебе я земле всю сходив до краю.

3. Якщо поставити на місці пропусків слово *може*, то ускладненим стане речення
А Наш тренер … Дніпро перепливти.
Б ... весна вже настала?
В Кожен ... мріяти про велике.
Г ... орел здійнятися вище хмар?
Д Україна ... знову перемогти.

4. Поширене звертання є в реченні
А Моя Вітчизно дорога, яка в тобі горить снага!
Б Україно! Слався нивами, слався рідними людьми!
В Вийся, жайворонку, вийся над полями, розважай людську тугу.
Г Сій, сіваче, в людські груди правди вічної зерно.

5. Скільки звертань у тексті?
Михайле! Друже! Молода відрадо! Спасибі долі, що тебе зустрів. Творцем краси, людино, ти єси!
А 3 **Б** 4 **В** 5 **Г** 6

6. Пунктуаційну помилку допущено в реченні
А Навіть, і не думайте відмовлятися.
Б Та що ви, хлопці!
В Щоб сліди замести? Мовляв, стихійне лихо?
Г М'яча ніде не було видно.

7. Виділене слово є вставним у реченні (розділові знаки пропущено)
А Я ***принаймні*** знаю правила поведінки в громадських місцях.
Б Хлопці про наші плани на це літо ***навіть*** не здогадувалися.
В Бали хризантем проводять ***як правило*** наприкінці листопада.
Г Інколи найщиріша правда ***здається*** такою неправдоподібною.

8. Якщо поставити на місці пропуску слово *вогні*, то ускладненим стане речення
А Ти в мені запалила ... кохання.
Б Здалеку виднілися привокзальні ... .

В ... зігрійте мою душу охололу.
Г ... не виходять мені з голови.

Тести на встановлення відповідності

9. Оберіть приклад до кожної з груп вставних слів за значенням.

1 вказівка на джерело повідомлення
2 зв'язок з попередньою думкою
3 невпевненість, припущення
4 емоційне ставлення до змісту висловленого

А Тихі води, кажуть, найглибші.
Б Навпаки, у рухах спортсмена почувається впевненість.
В Здається, сама ця тиша ночі повинна врівноважувати душу.
Г Весна, на диво, була рання.

10. Увідповідніть ускладнювальний компонент і речення, у якому він є (розділові знаки пропущено).

Ускладнювальний компонент	*Речення*
1 відокремлена прикладка	**А** Він розуміється тільки згори здавався таким глибоким.
2 вставне слово	**Б** Любіть травинку і тваринку і сонце завтрашнього дня вечірню в попелі жаринку шляхетну іноходь коня.
3 звертання	**В** Звертаюся до вас із пропозицією шановна громадо.
4 однорідні члени речення	**Г** Ягель або оленячий мох росте переважно у холодній тундрі.

11. Установіть відповідність між значенням вставного слова та прикладом.

1 упевненість
2 джерело інформації
3 активізація уваги
4 емоційна оцінка

А Безперечно, перебування в Києві багато дало для мене.
Б Послухайте, сьогодні точно буде гроза.
В Біда, кажуть, не сама ходить, а з дітками.
Г Вогонь, на превеликий жаль, знищив велику частину заповідника.

12. Установіть відповідність між реченням та його характеристикою.

1. Ольго, ти, мабуть, уже прочитала цю книгу?
2. На жаль, Іване, я не зможу приєднатися до вас сьогодні.
3. Софіє, можливо, ти знаєш, як розв'язати цю задачу?
4. Андрію, ти, без сумніву, найкращий в нашій команді.

А. Речення містить звертання і виражає припущення.
Б. Речення містить звертання і виражає жаль.
В. Речення містить звертання і виражає невпевненість.
Г. Речення містить звертання і виражає впевненість.

Рефлексія до теми «Речення зі звертаннями та вставними словами»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• що таке звертання та вставні слова (словосполучення, речення);
• як розрізняти поширені й непоширені звертання;
• які слова ніколи не використовувалися вставними;
• як правильно поставити розділові знаки при звертаннях і вставних словах;
• які функції виконують звертання та вставні слова в реченні.

2. Що я навчився/лася робити:
• віднаходити звертання та вставні слова в текстах;
• відрізняти поширені й непоширені звертання;
• правильно ставити розділові знаки при звертаннях і вставних словах;
• використовувати звертання і вставні слова для удосконалення свого мовлення.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні.

ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

Навігатор по темі

1 ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

2 ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА ЯК СПОСОБИ ПЕРЕДАННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

3 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ ТА НЕПРЯМІЙ МОВІ

4 ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТУВАННІ

5 ДІАЛОГ І ПОЛІЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ ТА ПОЛІЛОЗІ

6 СИНОНІМІКА РІЗНИХ СПОСОБІВ ПЕРЕДАННЯ ПРЯМОЇ МОВИ. ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ

Мій настрій на уроці

Мої очікування:

- чітко розуміти, що таке пряма й непряма мова, діалог і цитата;
- усвідомлювати відмінності між прямою та непрямою мовою, а також функції діалогу й цитати в тексті;
- навчитися перетворювати пряму мову на непряму, й навпаки;
- знати правила використання розділових знаків при прямій мові, діалозі та цитаті;
- виділяти пряму мову, діалог і цитати в тексті;
- уміти складати діалоги на різні теми, правильно цитувати текст;
- розвинути навички створення власних текстів із прямою та непрямою мовою, діалогом і цитатами;
- усвідомлювати, що вміння правильно використовувати пряму й непряму мову, діалог і цитату є важливим для ефективної комунікації.

§ 57. ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА ЯК СПОСОБИ ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Вправа 325. Прочитайте речення з обох колонок. Поясніть відмінності в оформленні висловлень. Зверніть увагу на зміни, які відбуваються з формою дієслів, займенників і часовими формами.

Речення з прямою мовою	Речення з непрямою мовою
1. «Я дуже втомився», – сказав Іван.	1. Іван сказав, що дуже втомився.
2. «Чи прийдеш ти завтра на зустріч?» – запитала Оля.	2. Оля запитала, чи прийду я завтра на зустріч.
3. «Мені потрібно йти», – сказав Петро.	3. Петро сказав, що йому потрібно йти.

Прямою мовою (vorbirea directă) називаємо чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту, форми й інтонації: *«Мені потрібно йти», – сказав Петро.*

Слова, що вказують, кому належить пряма мова і як вона висловлена, називаємо **словами автора** (cuvintele autorului). Вони можуть стояти як після прямої мови, так і перед нею. Іноді слова автора можуть стояти в середині прямої мови.

А, а – слова автора (сказав Петро)

П, п – пряма мова («Мені потрібно йти»)

Розділові знаки при прямій мові

№ з/п	Правило (формула)	Приклад
1	А: «П».	*Мати подумала: «Сьогодні впораюся з усіма справами».*
	А: «П?»	*Мати подумала: «Чи впораюся я сьогодні з усіма справами?»*
	А: «П!»	*Мати подумала: «Сьогодні я впораюся з усіма справами!»*
	А: «П...»	*Мати подумала: «Може, сьогодні я впораюся з усіма справами...»*
2	«П», – а.	*«Мабуть, не сьогодні», – подумав Іванко.*
	«П?» – а.	*«Невже сьогодні?» – подумав Іванко.*
	«П!» – а.	*«Нарешті сьогодні!» – подумав Іванко.*
	«П…» – а.	*«Можливо...» – подумав Іванко.*
3	А: «П», – а.	*Мати подумала: «Сьогодні впораюся з усіма справами», – і пішла на роботу.*
	А: «П?» – а.	*Мати подумала: «Чи впораюся я сьогодні з усіма справами?» – і пішла на роботу.*
	А: «П!» – а.	*Мати подумала: «Сьогодні я впораюся з усіма справами!» – і пішла на роботу.*
	А: «П…» – а.	*Мати подумала: «Може, сьогодні я впораюся з усіма справами...» – і пішла на роботу.*

4	«П, – а, – п».	*«Мабуть, – подумав Іванко, – не сьогодні».*
	«П, – а, – п?»	*«Може, – подумав Іванко, – це станеться вже сьогодні?»*
	«П, – а, – п!»	*«Нарешті, – подумав Іванко, – це станеться вже сьогодні!»*
	«П, – а, – п?»	*«А якщо, – подумав Іванко, – це не сьогодні?»*
5	«П... – а. – П».	*«Пробачте... – сказав учень. – Більше я списувати не буду».*
	«П, – а. – П».	*«Нічого вже від тебе не хочу, – сказала вчителька. – Ти вже отримав свою оцінку».*
	«П? – а. – П».	*«Ти хочеш виправити оцінку? – запитала вчителька. – Тоді виконай додаткові завдання».*
	«П! – а. – П».	*«Ти гарно впоралась! – сказала вчителька. – Я задоволена твоєю роботою».*
6	«П ! – а: – П».	*«Не вірте йому! – промовила дівчина й додала: – Іванко не списував».*

1. Пряму мову беремо в лапки.
2. Знак запитання, знак оклику, три крапки (? ! ...) беремо в лапки.
3. Крапку й кому виносимо за лапки.
4. Після знака запитання, знака оклику, трьох крапок у прямій мові не ставимо більше жодного розділового знака.
5. Якщо у словах автора, що розділяють пряму мову, є два дієслова (*сказав, додав, промовив* тощо), то після слів автора ставимо двокрапку.

На відміну від української мови, румунська пунктуація не передбачає тире при прямій мові, що включена в авторську. Тому перед прямою мовою в румунських текстах ставимо двокрапку, а після неї – кому або знак оклику, знак запитання або три крапки. Перше слово після прямої мови при цьому пишемо з малої літери. Порівн.: În clipa asta Serban sare cu vorba: «Dar la latină şi la greacă?» apoi se linişti *(M. Prepeliță)*. După aceea boierul zice: «Aşa să fie şi sămi zideşti fântâna!», şi se duce cu fântânarul la curte *(M. Sadoveanu)*.

Вправа 326. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на відмінності у вживанні розділових знаків при прямій мові, поясніть ці відмінності.

1. Antrenorul a spus: «Ioane, îți doresc succese la competiții!» 2. «Apoi, rațele n-au aripi? De ce nu zboară?», întrebă fetița. 3. Manole a spus: «A mea a fost patima, eu am fost al patimei, eu am fost...» *(L. Blaga)*.

Вправа 327. **І.** Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання, уміщені після тексту. **ІІ.** Запишіть відповіді однокласників та однокласниць на запитання за допомогою речень із прямою мовою.

Ще нещодавно про штучний інтелект не було відомо. А сьогодні про нього говорять усі. То що ж це таке?

Штучний інтелект (ШІ) – це технологія, яка дозволяє комп'ютерам думати та вчитися так, як це відбувається в людей. Напевно, це може

суттєво змінити наше навчання і навіть буденне життя. Так, на підприємствах ШІ здатен виконувати завдання, які раніше робили люди. Наприклад, у банках ШІ аналізуватиме фінансові показники швидше й точніше, ніж людина. Це дає змогу економити час і зменшувати кількість помилок. У медицині ШІ може допомогти лікарям діагностувати захворювання на ранніх стадіях і навіть рекомендувати лікування. У навчанні ШІ може стати хорошим помічником. Він може створювати персоналізовані навчальні плани для здобувачів освіти (це коли кожен навчається у своєму темпі й на своєму рівні).

У повсякденному житті ШІ робить наші будинки й міста розумнішими. Наприклад, розумні будинки можуть контролювати освітлення, температурний режим і режим безпеки. Також він може повідомити нам, коли потрібно купувати продукти, обслуговувати наші пристрої тощо.

Проте використання ШІ має і свої ризики. Учені висловлюють побоювання, що він може позбавити багатьох людей роботи. Також постає питання про етику та конфіденційність інформації. Важливо, щоб розвиток ШІ контролювався, щоб правила його використання були справедливими для всіх.

Загалом, ШІ має потенціал значно поліпшити наше життя. Але важливо бути готовими до змін та оцінювати всі можливі наслідки його впровадження *(авторки)*.

Запитання

1. Які зміни може принести штучний інтелект у наше буденне життя?
2. Чи є у вас досвід використання технологій, що базуються на штучному інтелекті? Які це були технології?
3. Чи може штучний інтелект замінити людей у всіх професіях? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи важливо контролювати розвиток штучного інтелекту? Чому?
5. Яким буде майбутнє штучного інтелекту через десять років?

Вправа 328. I. Прочитайте думки відомих людей про штучний інтелект. Чи погоджуєтеся ви з ними? **II.** Усно назвіть у реченнях слова автора та пряму мову. Розставте розділові знаки. Запишіть схеми речень.

Зразок: «Чи ти бачив таке?», – спитав батько. «П?» – а.

1. Джон Мейнорд Кейнс у своїй науковій праці «Економічні можливості для наших онуків» розмірковував про нові технології та казав Нас поступово «поглинає» технологічне безробіття, яке пов'язане з тим, що ми винаходимо засоби скорочення потреби в праці швидше, ніж можемо знайти застосування вивільненій робочій силі. 2. Ілон Маск заявив Штучний інтелект небезпечніший від ядерної війни та найбільша загроза, з якою може зіткнутися людство як цивілізація. 3. Штучний інтелект здатний на багато що, і нам навіть важко це уявити написав Ілон Маск у своєму твітері, і продовжив Врешті-решт, машини переможуть.

4. Зараз розробка штучного інтелекту спрямована на допомогу людям і поліпшення їхніх можливостей. Навіть у системах, які самонавчаються, багато рішень залежить саме від розробників заявляє Сат'я Наделла Ми повинні переконатися, що на цьому етапі в систему не потраплять упереджені або погані відомості *(За А. Погореленко)*.

Вправа 329. Об'єднайтеся в пари. Складіть діалог про переваги й недоліки штучного інтелекту (по п'ять реплік кожний/кожна). Використайте в діалозі вставні слова та звертання. Оберіть будь-які дві репліки з діалогу й запишіть їх як речення з прямою мовою.

Вправа 330. Перебудуйте речення з прямою мовою так, щоб слова автора стояли: 1) перед прямою мовою; 2) у середині прямої мови. Поясніть розділові знаки.

Зразок: Мати попросила: «Доню, прибери в кімнаті». «Доню, прибери в кімнаті», – попросила мати. «Доню, – попросила мати, – прибери в кімнаті».

1. Мати повернулася до мене: «Спи, синку, спи!» *(В. Нестайко)*. 2. «Ніщо так не красить людину, як натхнення», – подумала Ярослава *(Олесь Гончар)*. 3. «Я вже йду додому. Буду за десять хвилин», – сказав юнак. 4. «Дай почитати книгу», – попросив учитель.

Вправа 331. Спишіть речення з прямою мовою, розставляючи розділові знаки.

1. І якби на те моя воля, написала б я скрізь курсивами Так багато на світі горя. Люди будьте взаємно красивими! *(Л. Костенко)*. 2. Ніщо нам не коштує так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість нагадує Сервантес. 3. Я прощаюся з літом. І воно мені каже Прощай! І хитає над шляхом порожнії гнізда грачині *(Л. Костенко)*. 4. Так буде краще. Прощайте... якось терпко прошепотіла вона підводячись Я буду носити вас в душі *(В. Винниченко)*.

Вправа 332. Відредагуйте речення з прямою мовою, правильно розставивши розділові знаки.

1. Іван Франко писав «Народи тільки тоді зможуть досягнути щастя й свободи, коли всі будуть ученими працівниками».2. «Бути людиною, – стверджував Антуан де Сент-Екзюпері – це означає відчувати, що ти за все відповідаєш». 3. «Людина не для того створена, щоб терпіти поразки... – писав Ернест Хемінгуей. Людину можна знищити, але її неможливо перемогти». 4. «Багато величного є на Землі, але немає нічого більшого, як людина» – переконував славетний драматург Софокл. 5. «Ми – не безліч стандартних «я», – стверджував Василь Симоненко і додавав, – А безліч всесвітів різних». 6. Мирослав Дочинець радить – «Не виставляй напоказ усе, що маєш, – завтра вже нікого не здивуєш».

Вправа 333. Послухайте коротке аудіо або відеофрагмент із діалогом (фільм, мультфільм, інтерв'ю, подкаст). Запишіть почуті репліки у формі прямої мови.

Зразок: Ви слухаєте аудіозапис розмови між учителем та учнем і записуєте: «Чи підготував ти домашнє завдання?» – запитав учитель. Учень відповів: «Так, але в мене виникли деякі запитання».

Запишіть слова в дві колонки: 1) з апострофом 2) без апострофа. У кожному слові підкресліть останню літеру та складіть назву твору українського письменника.

В..яз, п..юре, м..ята, різьб..яр, реп..ях, бур..як, п..ята, інтер..єр, св…яткову, м..ясоруб , хр..яскіт.

§ 58. ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТУВАННІ

Вправа 334. Прочитайте речення вголос. Поясніть розділові знаки при цитатах (опрацюйте теоретичний матеріал до теми).

1. Навчись спочатку добрих звичаїв, а потім мудрості, бо без перших важко осягнути останню *(Сенека)*. 2. Якщо навіть ти сам із собою, не кажи нічого поганого *(Демокріт)*. 3. «Не можна жити приємно, не живучи розумно, доброчесно і справедливо», – стверджував Епікур. 4. Що розумніша й добріша людина, то більше доброго вона помічає в людях *(Б. Паскаль)*.

Цитата (citatul) – це дослівно наведений уривок з якогось тексту (із висловлювань чи творів). Цитату завжди беремо в лапки.

Цитування буває кількох видів:

1. Цитата у формі **прямої мови** (супроводжується словами автора): розділові знаки ставимо так само, як і при прямій мові. Напр.: *«Не все те отрута, що неприємне на смак», – стверджував Григорій Сковорода.*

2. Цитата у формі **непрямої мови** є складником авторського речення; розділові знаки в такому разі такі самі, як при непрямій мові, а саму цитату беремо в лапки й пишемо з малої букви. Напр.: *Жан-Жак Руссо говорив, що «жити – це не значить дихати, це значить діяти».*

3. Якщо цитата подана у формі вірша, то в лапки її не беремо. Напр.:

Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш – то уже навіки.
Ліна Костенко

4. Різновидом цитати є епіграф. Епіграф у лапки звичайно не беремо. Вказівку на джерело пишемо під епіграфом справа без дужок, і крапку після неї не ставимо. Напр.:

Усі обмеження у вашій голові. Якщо ви повірите,
що можете щось зробити, то обов'язково впораєтеся.
Головне – вірити на всі сто.
Арнольд Шварцнеґґер

У цитаті не можна нічого змінювати, навіть розділових знаків. Якщо цитату наводять не повністю, то пропуски в ній позначаємо трьома крапками. Вказівку на джерело уривка, яку подаємо безпосередньо після цитати, беремо в дужки, і крапку ставимо після другої дужки.

На відміну від української пунктуації, румунська передбачає вживання крапки чи іншого розділового знака перед дужками, у яких подана вказівка на цитованого автора/цитовану авторку. Напр.: *Limba e singura avere comună a unui popor* (G. Coşbuc).

Вправа 335. **І.** Об'єднайтеся у групи. Доберіть із різних джерел цитати відповідно до вашої тематики: перша група – про сміливість; друга група – про любов; третя група – про дисципліну. **ІІ.** Завдання кожної групи – створити презентацію/колаж/комікс, щоб розкрити цю тему, використовуючи свої цитати.

Вправа 336. Прочитайте цитати. Оберіть дві, які вам сподобалися найбільше. Складіть уявний діалог між авторами/авторками, використовуючи їхні цитати.

1. «Змінюйте світ на краще, піклуйтеся про нього, тому що ви в ньому живете» *(Кузьма Скрябін)*. 2. «Потрібно кожному змінювати щось у собі. Якщо ти станеш іншим, і навколо тебе мільйон людей стануть іншими, то і країна почне змінюватися» *(Святослав Вакарчук)*. 3. «Кожен може піднятися вище обставин та досягти успіху, якщо діятиме віддано та натхненно» *(Нельсон Манделла)*. 4. «Робіть свою роботу, те, до чого ви покликані, робіть добре незалежно від того, хто при владі і які виклики перед нами» *(Любомир Гузар)*. 5. «Наполегливість дуже важлива. Ви не повинні здаватися, якщо тільки не змушені здатися» *(Ілон Маск)*. 6. «Держава – це я, а не те, що вони з нею зробили. І якби кожен усвідомив, що держава – це він, то досі у нас вже була б достойна держава...» *(Л. Костенко)*. 7. «Потрібно цінувати те, що маєш, а не те, про що мрієш» *(Леся Українка)*. 8. «Ми знаємо, що робимо лише краплю в океані. Але якби цієї краплі не було, океан був би меншим» *(Мати Тереза)*.

Вправа 337. Створіть колаж/плакат із улюблених цитат. Презентуйте однокласникам та однокласницям. Обґрунтуйте свій вибір.

§ 59. ДІАЛОГ І ПОЛІЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ ТА ПОЛІЛОЗІ (ПОВТОРЕННЯ)

Вправа 338. Розіграйте діалог за особами. Усно поясніть розділові знаки. Об'єднайтеся в пари й продовжте діалог.

– Привіт, Анно! Чим ти займаєшся у вільний час? – питає Ігор.

– О, я люблю грати на гітарі. Сама написала пісню й навчилася її грати, – відповіла Анна.

– Дуже круто! Я теж колись хотів навчитися грати, але потім зацікавився двигунами, – захоплено відповів хлопець.

– Важко робити двигун самому? – запитала дівчина.

– Не так просто, потрібно досить багато знань з фізики. Мені цікаво поєднувати програмування з механікою. Розв'язання якоїсь складної задачі подібне до ребуса!

– Ти справді можеш працювати вісім годин поспіль? – поцікавилась Анна. – Це ж треба мати дуже сильну розумову організацію. Хоча мені траплялося годинами слухати одну пісеньку для того, щоб відпрацювати свою виконавську майстерність.

– Точно! Виконання практичних завдань для мене це не трудощі, а розв'язання складних ребусів. А які ще хобі є у тебе, Анно? – запитав Ігор.

– Я обожнюю грати в комп'ютерні ігри, особливо в стилі фентезі!

Діалог (dialogul) – це пряма мова двох чи кількох осіб. Діалог складається з реплік двох чи кількох осіб, узятих безпосередньо з розмовного мовлення, із запитань і відповідей.

Репліка – це висловлювання учасника/учасниці діалогу. Кожну репліку беремо в лапки й відокремлюємо від інших реплік за допомогою тире. Напр.: *«Ти навчаєшся у восьмому класі?» – «У восьмому». «Скільки хвилин триває ця перерва?» – «Десять».*

Частіше, проте, діалогічну пряму мову в друкованих текстах передаємо у такий спосіб:

1) кожну репліку пишемо без лапок і починаємо з нового рядка;

2) перед кожною реплікою ставимо тире. Напр.:

– Ти мене не забула?

– Ні, не забула.

– Ждала?

– Ждала (М. Коцюбинський).

У драматичних творах діалоги записуємо так: лапки й тире при реплі-ках не ставимо, проте зазначаємо автора/авторку висловлювання. Напр.: *Лукаш. Ти плачеш, дівчино? Мавка. Хіба я плачу?* (Леся Українка).

Вправа 339. Спишіть діалоги, розставте розділові знаки.

1. Привів Насте Василівно вам свого школяра Може і з нього буде якийсь толк

Побачимо посміхнулась Настя Василівна і посміхнулись її довгасті ямки на щоках Як тебе звати

Михайлом

А вчитися хочеш

Дуже хочу так вирвалось у мене що вчителька розсміялась

2. Петре гайнемо в ліс

Чого ми там ще не бачили підозріло дивиться на мене

Чого ловлю очима синю діброву що наче викупується у весняній воді Побачимо ліс та й годі

Найшов чим здивувати що я зроду-віку цього добра не бачив

То як хочеш збираюся бігти.

Стривай Петро трохи розмірковує перелазить через тин стає поперед мене і вже владно каже Ходімо за мною *(за Л. Пілат)*

Вправа 340. I. Оберіть улюбленого персонажа з книги, яку ви нещодавно читали, або з фільму, мультфільму тощо. Уявіть, що у вас є можливість зустрітися з цим персонажем і поставити йому три запитання. **II.** Напишіть діалог із цим персонажем, використовуючи пряму мову. Подумайте, як би цей персонаж відповів на ваші запитання, і запишіть відповіді у формі прямої мови.

Вправа 341. Складіть і запишіть діалог між двома друзями/подругами, які обговорюють плани на канікули. Використайте різноманітні вставні слова, щоб додати розмові виразності та емоційності. Мінімальна кількість реплік у кожного – п'ять.

Вправа 342. Прочитайте речення. Зверніть увагу на пунктуацію в реченнях. Перекладіть речення (усно) українською мовою, зробіть порівняльний аналіз.

1. Nici un colțișor al încăperii nu rămase necercetat. Sub fotolii, sub birou, sub covoare, se uită peste tot, dar nicăieri nici urmă de caiet. Aţâţată la culme şi neputincioasă, Maria apăru iarăşi în faţa lui Victor: 2. Nu-l găsesc! M-am uitat peste tot... 3. Când ai umblat ultima dată cu el? 4. Alaltăieri, după serbare. Am trecut nişte însemnări. L-am pus on raft, on locul on care-l țin de obicei, şi de atunci n-am mai părăsit casa. Nici la Ionel n-am fost aseară. Mama e plecată din oraş şi casa a rămas în seama mea. Dacă n-ar fi telegrafiat că soseşte, nici num-ar fi lăsat tata să merg în excursie. 5. Soseşte sigur, sigur? întrebă Victor îngrijorat. 6. Absolut sigur... Dar chiar dacă n-ar sosi astăzi, tot nu s-ar schimba nimic. Dacă tata mi-a dat voie să plec, e sfânt. El nu-şi întoarce niciodată cuvântul *(C. Chiriță)*.

В українській і румунській мовах, коли пряму мову передають у формі діалогу, кожну репліку починаємо з нового рядка, перед нею ставимо тире й не використовуємо лапки. Інші розділові знаки ставимо так, як при прямій мові. Напр.:

– *Добрий вечір! – озивається кожний, хто порівняється з косарями.*

– *Як косилося?*

– *Слава Богу!*

– *Чи видержить погода?*

– *Дасть Бог – видержить* (У. Самчук).

– *Bine v-am găsit, bădiță!*

– *Bine-ai venit, frate Dănilă! Da mult ai mai zăbovit la târg!*

– *Apoi dă, bădiță: m-am pornit cu graba şi m-am întâlnit cu zăbava* (I. Creangă).

У румунській мові діалогічну пряму мову беремо у лапки тоді, коли вона записана у віршовій формі, як-от:

«– Din sfera mea venii cu greu, Ca să-ți urmez chemarea, iar cerul este tatăl meu Şi mumă-mea e marea...»

– «O, eşti frumos, cum numa-n vis Un înger se arată, Dară pe calea ce-ai deschis N-oi merge niciodată...» (M. Eminescu).

Вправа 343. Прочитайте уривок з улюбленої книги, у якому є діалог. Проаналізуйте, як діалог допомагає розкрити характери персонажів і розвиває сюжет. Запропонуйте власне продовження діалогу.

Вправа 344. Виразно прочитайте діалог, щоразу змінюючи емоції персонажів (радість, сум, злість, страх). Обговоріть, як зміна емоцій вплинула на сприйняття діалогу.

– От і принесли нам лебеді на крилах життя, – говорить до неба й до землі мій дід Дем'ян...

– Життя? – дивуюсь я.

– Еге ж: і весну, і життя. Тепер, внучку, геть чисто все почне оживати... а сонце своїми ключами відімкне землю.

– Дідусю, а які в сонця ключі? – ще більше дивуюсь я.

– Золоті, внучку, золоті *(М. Стельмах)*.

Розмову між декількома особами називаємо **полілогом** (polilog). Напр.: З натовпу голоси:

– *Ви впишіть і мене!*

– *І мене: Кіндратія Хурсу!*

– *Сироту Юхима!* (М. Куліш).

Вправа 345. Проаналізуйте особливості побудови уривків текстів. Поясніть розділові знаки. Якими способами передається діалог у друкованому прозовому, драматичному текстах, у записах розмовного мовлення? Чи є серед наведених текстів полілог?

І. Тут і наздогнала його Степка. Спритно зіскочила з коня, тихо привіталась:

– Здрастуй, Платоне.

– Здрастуй.

– Впізнав?

– По очах.

Степка закохано дивилась на Платона, а він і не помічав цього – весь у своєму горі.

– Пам'ятаєш, як я тебе взимку штовхнула в ополонку? – пригадала дівчина.

– Ледве не втопився.

– Можна я тебе проведу? – несміло запитала.

– Проведи *(М. Зарудний)*.

II. *Михайло*. Ну що?
Карпо. Дістав.
Михайло (цілує його міцно). Спасибі! А коли поїзд одходить на Одесу?
Терешко. Здоров, Карпе!
Карпо. Ти питаєш про поїзд? *(І. Карпенко-Карий)*.

§ 60. СИНОНІМІКА РІЗНИХ СПОСОБІВ ПЕРЕДАВАННЯ ПРЯМОЇ МОВИ. ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ПРЯМОЮ МОВОЮ, ДІАЛОГОМ

Чуже мовлення, передане мовцем у зміненій формі, називаємо **непрямою мовою** (vorbirea indirectă). Напр.: *«Доню, подай мені ножа, будь ласка», – попросила мама.* (пряма мова). – *Мама попросила, щоб доня подала їй ножа* (непряма мова).

Вправа 346. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою, і навпаки.

1. Іван сказав: «Як і будь-якій людині, мені важливо знати, що про мене думають інші, як сприймають мої ідеї». 2. Марійка повідомила: «У мене зберуться сьогодні подруги». 3. Незнайомець запитав: «Де твій батько, хлопче?» 4. «Перекажи батькові, – сказав сусід, – що я прийду завтра вранці». 5. Мати попросила: «Ганнусю, клич батька обідати!» *(авторки)* 6. Великий римський трибун Цицерон сказав: «Дім, у якому немає книг, подібний до тіла без душі» *(І. Цюпа)*.

Перебудувати речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою не складно, але варто пам'ятати про деякі особливості:

1. Під час заміни прямої мови непрямою мовою утворюється просте або складнопідрядне, де слова автора стають головним реченням, а пряма мова – підрядним: *Марійка попросила: «Дай почитати цю книгу». Марійка попросила, щоб їй дали почитати книгу.*

2. У непрямій мові змінюємо займенники і дієслова відповідно до особи, від імені якої передається чуже мовлення: займенники і дієслівні форми 1-ї та 2-ї особи (я, ми, ти, ви) замінюємо формами 3-ї особи (він, вона, воно, вони): *Іван сказав: «Як і будь-якій людині, **мені** важливо знати, що про **мене** думають інші». – Іван сказав, що **йому** важливо знати, що про **нього** думають інші.*

3. У реченнях з непрямою мовою займенники і прислівники стають сполучними словами, а питальні частки – сполучниками: *«**Хто** поїде до театру?» – запитала вчителька. – Учителька запитала, **хто** поїде до театру.*

4. Вигуки, вставні слова, частки взагалі не входять до прямої мови, а звертання опускаємо, або робимо підметами або додатками: *«**Дитино**, будь обережна з вогнем», – сказав незнайомець. – Незнайомець сказав, щоб **дитина** була обережною з вогнем.*

Після непрямого запитання *(Учителька запитала, хто поїде до театру.)* **у кінці речення ставимо крапку, а не знак запитання.**

Вправа 347. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Укажіть речення з прямою і непрямою мовою.

1. У синій дзвін палкого неба ковалик-жайворонок б'є, і день нашіптує до тебе: «Це все твоє! Усе твоє!» *(А. Малишко)*. 2. Шепоче вітер тихо росами: «Твоя весна кує в гаю!» *(М. Стельмах)*. 3. Я річку побачила раптом, питаю: «А хто ж ти така?» 4. «Я Альта, я Альта, я Альта!» – тонесенько плаче ріка *(Л. Костенко)*. 5. Воркувала Горлиця у садку, у куточку тихенькому, на бузку; жалкувала сизокрила, що вона не зчулася, як минула і весна *(Л. Глібов)*. 6. Ворона учила мати-ворониха: «Не приводь орлицю – буде в хаті лихо!» *(М. Кубик)*. 7. Вовк пішов кричать по світу, що Вівці з ним не хочуть в мирі жити *(В. Симоненко)*.

Пам'ятка «Як правильно читати»

1. Читай голосно, чітко, але не кричи.
2. Стеж за словами в рядку, не переставляй їх, будь уважним до кожного слова.
3. Правильно став наголос у кожному слові.
4. Дотримуйся пауз у кінці речень, між абзацами й частинами тексту.
5. Намагайся зрозуміти та уявити те, про що читаєш.
6. За допомогою інтонації прагни передати ставлення автора/авторки до подій, персонажів, виділяй голосом важливе.

Вправа 348. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою.

1. Хосе Марті говорив: «Найважча професія – бути людиною». 2. «Якщо відкриєш у собі якусь ваду, то замість того щоб маскувати її, перестань лукавити і виправляйся», – писав Е. Делакруа. 3. «Хто ні про що не запитує, той нічого не навчиться», – говорив Т. Фуллер. 4. «Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні», – писав Григорій Сковорода.

Виправте помилки, поясніть орфограми.

Присьба, гетьмонський, передмісстя, тисячолітя, пропороносець, киррея, пирнач, довкіля, очипок, профессія, диллер, карогви, Воєвода, коламар, реактобудуваня, пиро, казацькі, Талінн, харунжі, Гетьман, миксер, безземельний, гамма, блакітнопелюсткові.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Розділові знаки для передавання чужої мови правильно вжито в реченні

А «Добрий вечір вам»: заспівав позаду тоненький дівочий голос.
Б «Ні, – сказав сам собі Василько – щуки я не піймаю, бо вона прудка».
В «Життя мені всміхалося, – говорив Франко, – а діти були промінням».
Г «Коли я сита, то така я добра», ковтнувши жертву, просичала Кобра.

2. Розділові знаки при передаванні чужої мови правильно вжито в реченні

А «За що ж, хто-небудь попитає, Зозуля Півня вихваляє?».
Б «Та чим же я вам досадив?» ягнятко, плачучи, питає.
В Яка ти розкішна, земле, – думала Маланка.
Г Мати через пліт запитала сина, куди він зібрався.

3. Граматичну помилку допущено в реченні

А Оксана довго міркувала, що подарувати сестрі на день народження.
Б Учень, який ретельно підготував доповідь, успішно відповів на всі запитання.
В Можна сподіватися на те, що концерт Патрісії Каас в Україні ще відбудеться.
Г Водій автобуса сказав пасажирам, які щойно зайшли, що оплатіть проїзд.

4. НЕПРАВИЛЬНО оформлено пряму мову в рядку

А Український письменник В. Винниченко якось сказав: «Як нудно сіро проходить життя людей неталановитих, так нудно й нецікаво живуть без любові навіть талановиті».
Б «Суспільність, – говорив М. Грушевський, – що має віру в себе, мусить мати й відвагу глянути на правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу».
В Мати Тереза знала силу посмішки, тож усім, хто зневірився, радила: «Отримавши від життя чергового удару, скажіть собі: “Усе могло бути набагато гірше” і посміхніться».
Г «Митець не може відвернутися від своєї сучасності, – говорив Альбер Камю і далі пояснював: «Якби він відвернувся від неї, то промовляв би в порожнечу».

5. Речення з прямою мовою записано в рядку (розділові знаки пропущено)

А Хай замріяна весна тобі розкаже як вірно я тебе кохаю.
Б Ні не клич мене весно казала я їй не чаруй і не ваб надаремне.
В А жовте листя осені шепоче щоб швидко-швидко йшла вже геть.
Г Хто вам сказав що я слабка що я корюся долі?

6. При заміні прямої мови непрямою допущено помилку в реченні

А Батько сказав дітям, що час збиратися в дорогу.
Б Сам до себе говорив Тимофій, що земля найкраще пахне восени.
В Карпо запитав, чи будете ставити паркан, чи без паркану обійдеться.
Г Олена Петрівна запитала, хто купив Ользі таке гарне намисто.

7. Установіть відповідність між поняттями та прикладами.

А пряма мова
Б діалог
В непряма мова
Г цитата

1 В. Сухомлинський говорив, що «любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова».
2 Сахно запитав, як здоров'я Степаниди Петрівни, як живеться Семенові, чи не думають вони заводити садок...
3 – Підемо, Іринко?
– Підемо, – погодилася Іра, і дівчатка повагом, навіть не озираючись, рушили собі вулицею.
4 «Люди, що створили цю живу красу, мабуть, у душі – поети », – подумав я, оглядаючи все навколо.
5. Хлопець розповідав по-дитячому, посміхаючись з приводу ще не висловлених думок.

8. Установіть відповідність між схемами та реченнями (окремі розділові знаки пропущено).

А А: «П!»
Б «П!» – а.
В «П, – а, – п?»
Г «П, – а. – П!»

1 І голос сильний нам з гори, як грім, гримить Лупайте цю скалу!
2 Мої друзі – вбогі бідолахи говорить Кармелюк От мої друзі!
3 Здоров був, любий! жінка говорила, а в голосі її сльоза бриніла.
4 За що ж хто-небудь питає Зозуля Півня вихваляє.

9. З'ясуйте, який розділовий знак треба ставити на місці пропуску в кожному наведеному реченні.

1 кома
2 двокрапка
3 лапки
4 тире

А «Стій, – гукав на неї Іван, [...] звідки ти приїхала?»
Б «Як дивно все відбувається. Як дивно! [...] – думав Микола.
В «Сьогодні ж додому, – повторив Сахно і додав [...] – Ходімо подарунки дітям купувати».
Г «Наша артіль бідна, – сказав старий [...] – і кидати шаланду в морі не годиться».

Рефлексія до теми «Пряма й непряма мова. Діалог. Цитата»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• що таке пряма й непряма мова, діалог, цитата;
• як розрізняти пряму й непряму мову;
• які правильно ставити розділові знаки при прямій і непрямій мові, діалозі, цитаті;
• які функції виконують пряма й непряма мова, діалог, цитата в тексті.

2. Що я навчився/лася робити:
• віднаходити пряму й непряму мову, діалог, цитати в текстах;
• відрізняти пряму мову від непрямої;
• правильно ставити розділові знаки при прямій і непрямій мові, діалозі, цитаті;
• використовувати пряму й непряму мову, діалог, цитати для удосконалення свого мовлення.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні.

§ 61. ПОВТОРЕННЯ НАПРИКІНЦІ РОКУ. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО ІЗ СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ

Вправа 349. Пригадайте основні правила пунктуації. Об'єднайтеся в пари й, використовуючи ілюстрацію, розкажіть одне одному правила (не розповідаємо лише про «великий палець»).

Вправа 350. Опишіть ситуацію, коли ви здивувалися чи були приємно вражені. Використайте вставні слова, щоб підкреслити свої емоції та додати тексту більшої виразності. Обсяг – не менше 100 слів.

Вправа 351. Напишіть листа до вчителя або вчительки, у якому ви дякуєте за підтримку під час навчального року. Використайте не менше п'яти звертань і п'яти вставних слів, щоб зробити лист більш виразним та індивідуалізованим.

Вправа 352. Об'єднайтеся у групи. Обговоріть усі теми, які ви вивчали у 8 класі. Складіть ментальну карту до вивченого матеріалу.

Вправа 353. Напишіть коротку історію (10–15 речень) на тему «Подорож у невідоме місце», використовуючи відокремлені члени речення. Підкресліть граматичні основи та другорядні члени речення. Поясніть вживання розділових знаків.

ДІАГНОСТУВАЛЬНА РОБОТА
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

1. Словосполученням є всі поєднання слів, ОКРІМ
А намалювала світ
Б дайте шанс
В зорі запалали
Г теплий листопад

2. Простим є речення
А Далеко чути звуки, гучно линуть голоси.
Б Ясної тихої днини кружляє над землею, сідає на обличчя павутиння.
В Пташині зграї злітають високо в небо, і від того здіймається вітер.
Г Осінь не забарилася, бо закони природи невблаганні.

3. Поширеним є речення
А Ранок був свіжим.
Б Тиша ніби скло.
В Запахло медом.
Г Став накрапати дощ.

4. Неповним є речення
А Вишукано говорити – значить красиво думати.
Б Наша мова – одна з найбагатших у світі.
В Слово – ось дивний витвір розумної людини.
Г Джерело красномовства – у нашому серці.

5. Тире між підметом і присудком не треба ставити в реченні (розділові знаки пропущено)
А Час найліпший лікар.
Б Турбота ось рух душі.
В Лиш боротись значить жить.
Г А дівчина була як сонце.

6. Не виділяємо комами одиничний дієприслівник у реченні (розділові знаки пропущено)

А Не зрозумівши дівчинка запитала ще раз.
Б Старі верби стоять похнюпившись.
В Я радіючи дивлюсь на сади в цвіту.
Г Умившись дядько одягав чисту сорочку й сідав до столу.

7. Слово *здавалося* не є вставним у реченні (розділові знаки пропущено)

А Восени листя кущів здавалося червоним багаттям.
Б Сади цвіли в такому здавалося захваті як ніколи.
В В очах дівчини здавалося була зібрана вся синява неба.
Г Здавалося дід якось ніби трохи сяяв.

8. Двокрапку між узагальнювальним словом та однорідними членами речення треба поставити в реченні (розділові знаки пропущено)

А Дмитро Григорович Левицький рідкісний талант, живописець, блискучий рисувальник і педагог, видатний живописець-портретист.
Б І срібні сурми журавлів сльота і ранки голубі все заплелося в тій дорозі
В І море і озеро і широкий степ усе було залите гарячим маревом.
Г Усе тимчасове інструкції слова гроші.

9. Кому (коми) треба ставити в реченні (розділові знаки пропущено)

А А тим часом місяць пливе оглядать небо й зорі та землю й море.
Б У моїй душі бриніли людські голоси і ні вдень ні вночі не давали спокою.
В Підемо до лісу або в гай погуляти чи на річку порибалити.
Г Жовтороте ластів'ятко силилося вилетіли з гнізда та ще не змогло.

10. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Коли мама Ілона Маска переїхала з дітьми до Канади, їй довелося працювати і вдень і вночі.
Б До речі, жінка ніколи не набридала дітям нудними повчаннями щодо навчання й роботи.
В Вона намагалася бути для родини прикладом в усьому, хоча тепер зауважує, що успіх дітей – лише їхня заслуга.
Г Мати зрідка допомагала дітям, не маючи вільного часу і тому вони досягли всього самостійно.

11. Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку

А Ніяка зовнішня краса не може бути досконалою, якщо її не освітлює краса внутрішня.
Б Психологи довели, що улюблена справа рятує практично від будь-яких життєвих негараздів.
В Помилки — це частина шляху, який по-іншому неможливо подолати.
Г Якщо дякуєте, не применшуйте своїх внесків у спільну справу.

12. Граматичну помилку щодо вживання однорідних членів речення допущено в рядку

А Наука і труд, знання і школа манливо кличе до мети.
Б Не вітер – буря над землею в замети клала білий сніг.
В І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю, мов дівчину в зеленому гаї.
Г На земній кулі ростуть хлібні, томатні, масляні, тюльпанові, оливкові, суничні, кавові дерева.

13. Установіть відповідність між реченням і прикладом вживання однорідних членів речення.

1. Шкода, що в них нема ні слова, ні крапки, нічого.
2. А могли б радіти і бігати по вулицях казки.
3. Ночі у Карпатах, дороги, мости, зоряне небо, на ньому комет хвости...
4. В голосі, в її словах останній знак.

А однорідні підмети
Б однорідні присудки
В однорідні означення
Г однорідні обставини
Д однорідні додатки

14. Установіть відповідність між реченням та видом ускладнення.

1. Та, може, нарешті зійдем зі сцени.
2. Мила манила, як на вогонь, пила любов з моїх долонь.
3. Докорінно змінити все, розбиваючи в кров свої руки.
4. Брате, скажи, як тебе звати?

А звертання
Б вставне слово
В відокремлена обставина
Г однорідні члени речення

15. Установіть відповідність між типом односкладного речення та прикладом.

Тип речення	*Речення*
1 називне	**А** Без тебе мене нема.
2 означено-особове	**Б** Я не здамся без бою.
3 неозначено-особове	**В** Віддай мені свою любов.
4 безособове	**Г** Губи медом змастили.
	Д Моє місто весни.

16. Установіть відповідність між реченням і вжитим у ньому відокремленим членом.

А Свій парус ладячи крилатий, пливти без компаса не смій!	**1** відокремлені означення
Б Жив на Дніпрі Тарас, на прізвище Сторчак.	**2** відокремлені прикладки
В Гори, осяяні місяцем, блищать.	**3** відокремлені додатки
Г Окрім нього, у батька ще три сини та дві дочки на шиї.	**4** відокремлені обставини **5** уточнюючі члени речення.

17. Визначте синтаксичну роль у реченні виділених слів.

Слово в реченні	*Член речення*
1 Гордіїв вузол – легендарний вузол на царському возі у святині ***Зевса*** в місті Гордіоні, у Фригії.	**А** підмет
2 За стародавнім пророцтвом, той, хто його розв'яже, мав стати ***володарем*** Малої Азії.	**Б** присудок
3 У 333 р. до н. е. Александр Македонський розрубав його мечем і цим виконав ***пророцтво***.	**В** означення
4 У переносному значенні, цей ***вислів*** означає легко й несподівано вирішити важку справу.	**Г** додаток
	Д обставина

18. Визначте роль інфінітивів у реченнях.

Член речення	*Речення*
1 підмет	**А** У мене є бажання **навчатися** в найкращій школі столиці.
2 додаток	**Б** Олексій попросив мене допомогти йому завтра.
3 звертання	**В** Я прийшов **познайомитися** з вами особисто.
4 означення	**Г** Мій друг розповів мені, що хоче побувати в Африці.
	Д Правильно плавати – це майже мистецтво.

19. Визначте, чим ускладнені запропоновані речення.

Речення	*Ускладнювальний компонент*
1 Марко озирнувся, але нічого не побачив.	**А** однорідні члени речення
2 Справді, хвилин за десять у сусідній кімнаті почулися голоси.	**Б** вставне слово
3 Припливайте до колиски, лебеді, як мрії, опустіться, тихі зорі, синові під вії.	**В** звертання
4 Незважаючи на погані погодні умови, ми гарно погуляли.	**Г** відокремлений додаток
	Д відокремлена обставина

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Мої очікування:

- навчитися складати конспект;
- правильно ставити уточнювальні запитання;
- визначати достовірність, новизну, несуперечливість інформації;
- доречно використовувати цитати для увиразнення та конкретизації усного мовлення;
- вирізняти типові вияви маніпулятивних впливів;
- визначати в тексті основні складники: рубрикація, виділення, скорочення;
- навчитися правильно планувати свій день;
- складати план роботи над проєктом;
- застосовувати основні прийоми активного слухання;
- логічно структурувати власне повідомлення;
- висловлювати в усній і письмовій формах власні почуття, враження, зумовлені прочитаним/почутим текстом;
- удосконалити вміння сприймати інформацію візуально, на слух;
- відповідати на запитання за прочитаним/почутим повідомленням.

§ 62. ТЕКСТ: РУБРИКАЦІЯ, ЗАГОЛОВКИ, СКОРОЧЕННЯ, ВИДІЛЕННЯ

Вправа 354. Уважно прочитайте інформацію. Які елементи тексту привернули вашу увагу?

Тексти, з якими ми працюємо щодня, містять різні елементи, які допомагають нам краще їх розуміти. До таких важливих складників належать рубрикація, заголовки, скорочення та виділення.

Рубрикація – це членування тексту на складники, графічне відокремлення однієї частини від іншої, а також використання заголовків, нумерації тощо. Рубрикація є зовнішнім вираженням композиційної будови тексту. Ступінь складності рубрикації залежить від обсягу, тематики, призначення документа. Найпростіша рубрикація – поділ на абзаци.

Заголовки відіграють ключову роль у розумінні змісту тексту. Вони привертають увагу читача/читачки та дають уявлення про те, що містить текст. Спостережено різні види заголовків: основний, підзаголовки, заголовки розділів тощо.

Скорочення часто використовують у наукових і технічних текстах для спрощення читання. Вони допомагають зменшити обсяг тексту, зберігаючи його зміст. Скорочення для зорового сприйняття називають ***графічними скороченнями***. Вони не мають граматичного оформлення, позначаються малими літерами. Наприклад: *і т. д., р-н, м-ць*; повторення початкових літер: *тт., рр.*, дробове написання *о/с*. Другий тип – абревіація: *АН-24, ТУ-104, ЗСУ*. Абревіатури пишемо без крапок, і вони мають граматичні форми. ***Власне абревіатурою*** називають складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер словосполучення: *міськрада, оргвідділ* тощо.

Виділення тексту дає змогу акцентувати увагу на важливих моментах. Це робить текст більш читабельним і зрозумілим. Для виділення в тексті окремих слів або частин є чотири способи: великі літери, підкреслення, жирний шрифт, курсив.

На письмі слова скорочуємо на приголосний *(громадянин — гр., наприклад – напр.)* **Але**: нашої *ери – н. е., острів – о.*

У кінці графічних скорочень ставимо крапку. Але в скорочених назвах мір *(кг, км, хв)* крапки немає.

Не ставимо крапку і між подвоєними буквами, що вказують на множину: *рр.* – роки, *тт.* – томи.

Якщо в скороченні подано початок і кінець слова, то на місці пропущених букв ставимо дефіс: *видавництво – вид-во.*

Вправа 355. Розгляньте приклади змісту двох книг. Поміркуйте, як би могли називатися ці книги. Свою відповідь обґрунтуйте.

ЗМІСТ

Передмова 5
Розділ 1. Інший погляд на реальність 6
Розділ 2. Свідомість 12
Розділ 3. Візуалізація 19
Розділ 4. Засів думок 28
Розділ 5. Афірмації 34
Розділ 6. Визнання 42
Розділ 7. Підсвідомість 49
Розділ 8. Інтуїція 55
Розділ 9. Сни 68
Розділ 10. Реальність 79
Розділ 11. Концентрація та розмірковування 84
Розділ12. Укорінення переконань 91
Розділ 13. Самооцінка 102
Розділ 14. Креативність 108
Розділ 15. Проблем немає, є лише можливості . . 122
Розділ 16. Самолікування 129
Розділ 17. Свідомість успішної людини 141
Розділ 18. Створення стосунків 156
Розділ 19. Тренуйся для досягнення неперевершеного результату 169
Про автора 173
Рекомендована література 174

ЗМІСТ

Передмова 14
Вступ 19
Частина перша
ПЕРШІ ГОМІНІНИ
1. Сходження гомінінів 31
2. Шукачі копалин 56
3. Вихід гомінінів 69
4. Усі говорять мовою знаків 87
Частина друга
БІОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ЛЮДИНИ ДЛЯ МОВИ
5. У людей кращий мозок 135
6. Як мозок зробив мову можливою 159
7. Коли мозок стає несправним 187
8. Як говорять язиком 200
Частина третя
ЕВОЛЮЦІЯ МОВНОЇ ФОРМИ
9. Звідки прийшла граматика 227
10. Як говорять руками 260
11. «Досить добре» 281
Частина четверта
КУЛЬТУРНА ЕВОЛЮЦІЯ МОВИ
12. Спільноти і спілкування 301

Вправа 356. Уявіть, що вам потрібно створити сайт/блог/книгу. Оберіть одну з ідей і запропонуйте меню навігації до цього вебсайту чи змісту книги.

Ідеї для створення сайту/блогу/книги

1. Навчання без стресу. Як знайти баланс між шкільним життям і дозвіллям.
2. Мотивація 101. Як подолати лінь і розвинути інтерес.
3. Запали вогонь. Як надихнути себе на великі звершення.
4. Не зупиняйся. Історії про силу волі та наполегливість.
5. Віртуальні світи. Путівник для підлітків.
6. Мережевий детектив. Як розпізнати фейкові новини.
7. Кожна хвилина на рахунку. Навчися планувати свій день.

Вправа 357. Розгляньте скріншоти одного зі сайтів. Проаналізуйте його структуру: рубрикацію, заголовки, скорочення та виділення.

Головна сторінка

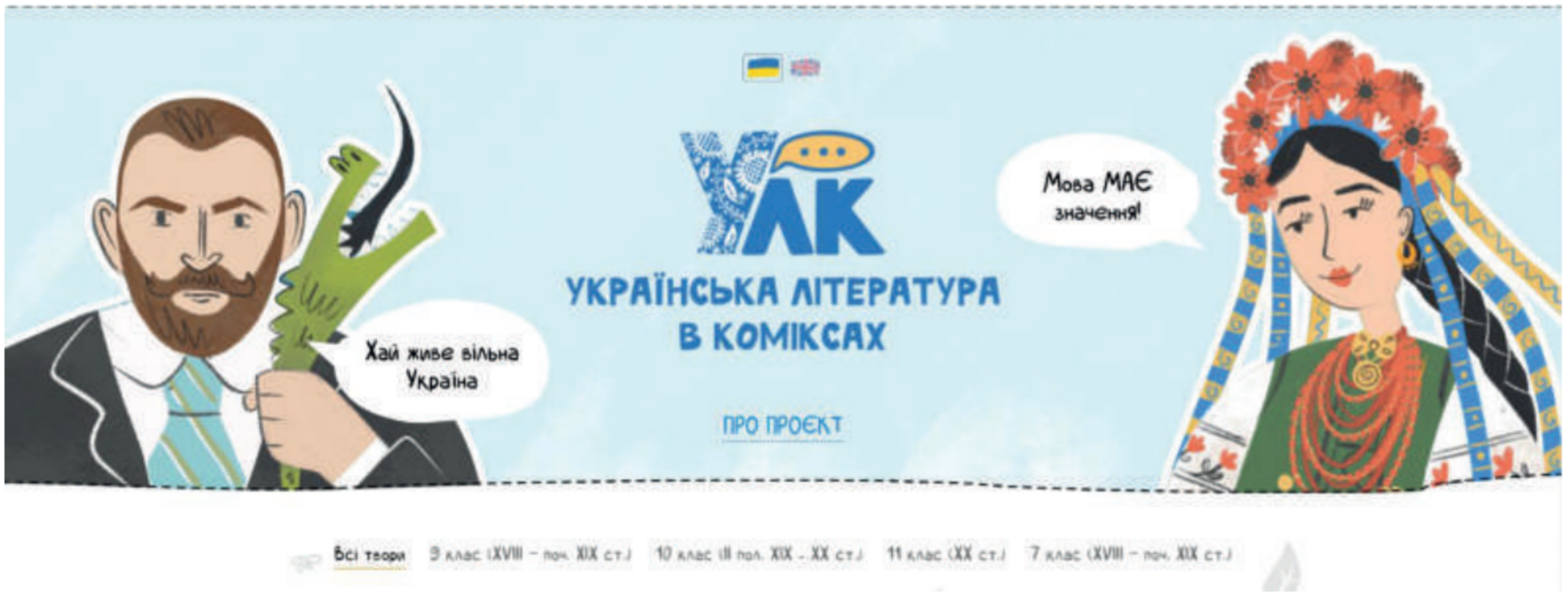

Одна з рубрик

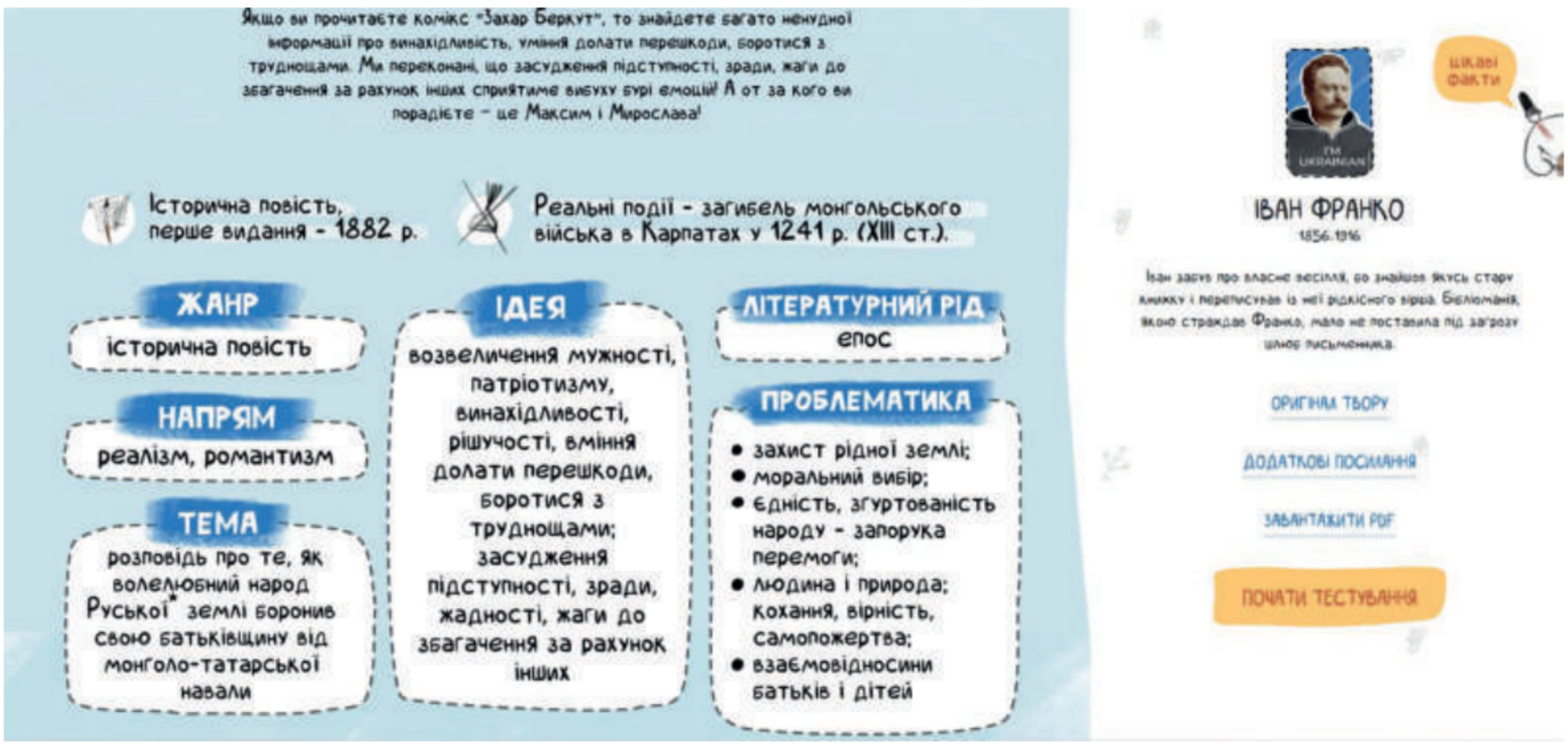

Вправа 358. Розгляньте скріншоти зі сайтів. Виконайте завдання.

1. Що об'єднує ці тексти?
2. У якому тексті більше рубрикацій? Поясніть свою думку.
3. Яка інформація виділена? Для чого?
4. Як би ви сприйняли цей текст, якщо б уся інформація подавалася без виділень?
5. Випишіть із текстів три ключових слова. Поясніть, чому обрали саме їх.
6. Сформулюйте ідею текстів.

Текст 1

Як правильно планувати свій час: міфи та реальність

Хтось вважає планування часу за принципами тайм-менеджменту чарівними ліками від прокрастинації та лінощів, таким собі квитком у продуктивне життя. Іноді це працює, проте не варто плутати тайм-менеджмент з іншими подібними термінами. Бо в результаті виникають ось такі міфи.

Міф 1. Тайм-менеджмент — це розпланувати день похвилинно

До цього закликають деякі «гуру» продуктивності, які насправді не розуміють основного завдання тайм-менеджменту. Якщо ви вже тестували подібну систему управління часом, то знаєте, до чого це призводить — роздратування, підвищення тривожності, погіршення психологічного стану.

Ефективний тайм-менеджмент допомагає оптимізувати час, а не поміщати себе в рамки, в яких неможливо жити.

Читайте також

22/08 • КАР'ЄРА

З лайфхаки з управління часом від Анни Мазур

Міф 2. Є універсальні поради з управління часом, які підходять усім

Насправді, тайм-менеджмент — це не про універсальність. Так, є певні сформовані принципи, правила. Проте їх потрібно адаптувати під свій стиль та ритм життя, пріоритети, особисті якості, сильні та слабкі сторони. А для цього — протестувати декілька технік.

Текст 2

Сім правил розробки тайм-менеджменту для дітей

А тепер безпосередньо практичні поради, які допоможуть грамотно розподілити дитячий час. Які нюанси варто врахувати, щоб план справді працював?

Правило 1. Ніякого поспіху

Щоб усюди встигати, треба нікуди не поспішати. Будь-який поспіх завжди провокує хвилювання та нерозуміння, як діяти. Детально підрахуйте, скільки часу на день йде на всю рутину, дозвілля, навчання. Для складання плану рекомендується не писати графік «з голови». Присвятіть цілий тиждень відстеженню дій маленького учня чи учениці. І щодня записуйте всі справи й витрачений час – від ранкового вмивання і до прочитання книжки перед сном. І лише потім складайте графік.

Правило 2. Визначайте пріоритети

Час не гумовий. І як би не хотілося батькам, щоб дитина встигла і на танці, і на програмування, і на теніс, такий насичений графік їй не під силу. Отже, визначте, від яких занять треба відмовитись, а які залишаться у житті дитини пріоритетними.

Правило 3. Спільне планування

Якщо мама або тато одного дня повісить на стіні розпорядок дня, це викличе обурення. Особливо якщо цей тайм-менеджмент для підлітка. Усе буде сприйнято як «обов'язкове». Щоб цього не сталося, разом з дитиною проаналізуйте перелік справ, визначте послідовність виконання. Обов'язково врахуйте зауваження самого учня/учениці. У якихось питаннях доведеться поступитися.

Правило 4. Не школою єдиною

Ще одна поширена помилка – це залишити всі сили й час на освіту. Дитинство має проходити з мінімальними стресовими ситуаціями. Залиште місце в розпорядку дня для ігор, спілкування з однолітками, перегляду мультиків і соцмереж. Але за умови, що вони лімітовані в часі.

Правило 5. Візуалізуйте час

У дітей образне мислення. Для них фраза «у тебе є 20 хвилин» нічого не означає. Але якщо налаштувати будильник або поставити перед очима пісочний годинник, то дитина швидко оцінить вимогу. Ви можете допомогти їй скласти барвистий графік на тиждень. Можна купити учневі/учениці коркову дошку, на яку він/вона зможе прикріплювати списки справ, викреслювати виконані, коригуючи час самостійно.

Вправа 359. **І.** Скористайтеся інтернетом або іншими джерелами та знайдіть інформацію про техніки, за допомогою яких можна навчитися правильно розподіляти свій час. **ІІ.** Дослідіть, які складники є в тексті (рубрикація, заголовки, скорочення, виділення). **ІІІ.** Оберіть три різні методи/техніки планування часу та порівняйте їх між собою. Запишіть переваги та недоліки методу/техніки, а також ситуацію, у якій кожен із методів буде найефективнішим.

§ 63. РОБОТА З ТЕКСТОМ: ВИДІЛЕННЯ СЛІВ, ЧАСТИН ЗМІСТУ В ТЕКСТІ. СКЛАДАННЯ КОНСПЕКТУ

Вправа 360. Ознайомтесь з теоретичним матеріалом «Види конспектів». Зробіть собі нотатки в зошиті або схематичні записи.

У школі вам потрібно запам'ятати багато інформації з уроків. Один із способів подолати це – робити конспект. Існують різні види конспектів і способи їхньої робити. Поговорімо про декілька.

Метод схеми. Це один із найпоширеніших способів робити нотатки. Ви пишете основну тему вгорі, а під основною темою перелічуєте найважливіші моменти. До кожного пункту ви можете додати деталі та приклади. Контури допомагають побачити загальну картину та зрозуміти, як різні частини поєднуються між собою.

Чим добрий цей метод?

Ще до запису ви проаналізуєте тему конспекту та виділите більш-менш важливе. Визначення ступеня важливості допомагає краще зрозуміти нову інформацію.

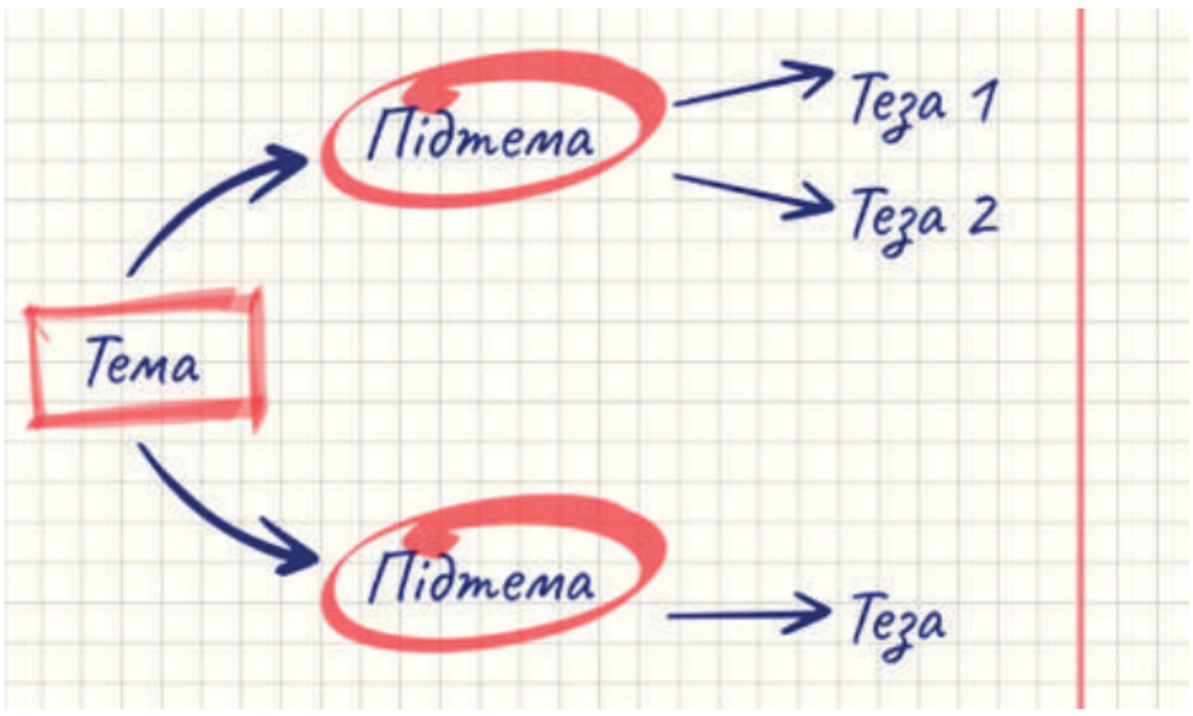

Карта розуму/ментальна карта. Це візуальний спосіб робити нотатки. Ви починаєте з основної ідеї в центрі сторінки. Від головної ідеї проведіть лінії до інших ідей. Кожну нову ідею з'єднуйте з основною. Ви отримаєте зображення, яке показує, як усі ваші ідеї пов'язані між собою. Такі карти підходять для творчих тем і мозкового штурму.

Ще один цікавий метод конспектування сформулював коуч Скотт Янг. У його основу покладено таку ідею: слухати лекцію – це не пасивний процес, щоб по-справжньому отримати від лекції користь, треба думати й розвивати власні ідеї. Тому в конспекті, виконаному в такий спосіб, варто записувати лише ключові моменти лекції та дати волю своїм коментарям. Це найбільш творчий метод конспектування, адже інформацію можна записувати у будь-якій формі: у формі інтелект-карток, тез, списків або всього одразу. Тут вітається все, що допоможе вам зрозуміти та запам'ятати інформацію.

Робити нотатки/конспект – це особиста навичка. Ви можете спробувати різні методи, щоб з'ясувати, який із них найкраще підходить вам. Хороші нотатки можуть допомогти вам досягти успіху в навчанні та запам'ятати важливу інформацію *(за матеріалами сайту https://24tv.ua)*.

Вправа 361. Об'єднайтеся у групи/пари та дослідіть, використовуючи різні джерела інформації, чи існують ще якісь методи/способи написання конспектів. Інформацію подайте у формі інфографіки.

Вправа 362. Прочитайте текст. Зробіть конспект тексту, обравши один зі зручних для вас способів.

Конспект – це зовнішній носій інформації, яким можна скористатися для відновлення загальної картини та навіть деталей лекції. Найчастіше цю інформацію можна знайти й в інших носіях, таких як підручники, журнали, відкриті інтернет-джерела. Постає запитання: тоді навіщо конспектувати? Відповідь очевидна: коли ви записуєте за лектором, частина інформації відразу відкладається у вас у голові та надалі її легше використовувати. Добре оформлений конспект збільшує шанси успішного складання іспиту.

Як ефективно вести конспект у школі?

Багато дітей у школі ще не вміють синтезувати інформацію та виділяти з неї важливе. Конспекти виглядають сірими, весь аркуш списаний почерком, з якого складно щось зрозуміти. Але від правильного оформлення конспекту залежить продуктивність учня/учениці та навіть якість його/її знань. З деяких предметів учень/учениця або студент/студентка може підготуватися до іспиту лише на основі своїх записів, навіть не користуючись підручником.

Ось кілька рекомендацій, завдяки яким конспектування стане більш ефективним.

• **Не записуйте дослівно.** Це не варто робити хоча б з тієї причини, що найчастіше навчальний матеріал можна знайти у відкритому доступі (наприклад, у підручнику). З усвідомленим конспектуванням пов'язано кілька розумових процесів: запитання, які постають при цьому, інсайти, ваша оцінка цієї інформації, наведення контраргументів (якщо ви з чимось не згодні). Залежно від підготовки учня/учениці щось одне

може переважувати. Наприклад, спочатку буде багато запитань, а коли учень/учениця більш підготовлений/-на, переважають критичні думки.

• **Виділіть структуру.** Найчастіше лекцію можна розділити на такі елементи: запитання, факти та докази, висновки. Крім висновків, які озвучує викладач/викладачка, важливо також мати свої міркування на цю тему. Розуміючи загальну структуру матеріалу, вам легше сприймати вхідну інформацію, нічого не пропускати та виділяти для себе найважливіше.

• **Агресивно форматуйте.** Якщо ви працюєте з електронним джерелом, використовуйте курсив, підкреслення, змінюйте розмір, жирність шрифту, використовуйте маркери та кольорові виділення. Якщо це запис від руки, пишіть прописом, друкованими, великими літерами, малюйте, користуйтеся текстовими маркерами. В обох випадках робіть відступи між абзацами, підзаголовки. Це все допоможе легше сприймати інформацію. У зошитах не пишіть у кожному рядку, залишайте про всяк випадок місце, куди можна буде за потреби щось дописати й доопрацювати замітку.

• **Перечитуйте конспект одразу після написання.** Якщо є можливість, приділіть цьому три-чотири хвилини. Пробіжіть очима по тексту, виділіть те, що забули. Навіть якщо з'ясується, що ви погано структурували текст, це був для вас досвід. Наступного разу вже знатимете, де скільки місця залишити, на чому ставити акцент, а що можна, навпаки, пропустити.

• **Використовуйте свої умовні позначення** (shorthands). Це можуть бути будь-які зручні для вас скорочення, які хтось інший навіть не зрозуміє. Головне – щоб вам було зручно, адже конспект ви пишете лише для себе. Такі умовні скорочення можна пояснити на початку зошита, теми або просто виписати на окремий аркуш і вкласти його в конспект.

• **Перевірте себе.** У підручнику після параграфа з відповідною темою завжди є запитання для перевірки. Якщо відповіді на якесь із них немає в конспекті, обов'язково її допишіть.

Як оформити конспект?

Позначте на початку зошита свою палітру нотаток. Це можуть бути липкі стікери-закладки або текстові маркери – наклейте кожен колір (або зробіть штрих маркером), а навпроти підпишіть, що він означає. Наприклад, рожевий маркер – це терміни, які варто вивчити, блакитний маркер – що вам потрібно зрозуміти та запам'ятати, зелений – яку літературу варто прочитати. У тілі конспекту використовуйте також:

– ***заголовки*** – їх можна виділяти кольоровими маркерами чи великими літерами;

– ***ключові моменти або підтеми*** – виділяйте їх по всьому конспекту, а також під заголовком у вигляді списку (як зручніше);

– ***таблиці*** – так ви систематизуєте певний матеріал, і його буде легко сприймати;

– ***ілюстрації*** – можете малювати їх самостійно, якщо у вас є художні навички, або ж роздруковувати картинки та вклеювати у зошит;

– ***акценти*** – виділяйте нові терміни, поняття, дати та інший важливий матеріал. Таке оформлення конспекту допоможе швидко знайти найголовніше;

– ***стікери-закладки*** – допоможуть швидко знайти у зошиті потрібну тему *(Анна Ц.)*.

Вправа 363. Дослідіть, використовуючи інтернет, які застосунки можуть допомогти створювати конспекти, вести нотатки. Проаналізуйте переваги та недоліки кожного застосунку.

Вправа 364. **І.** Об'єднайтеся у групи. Обговоріть і запишіть ідеї на тему «Як заохотити учня/учениці виконувати домашні завдання». **ІІ.** Перетворіть основні ідеї та події тексту в комікс. Використовуйте малюнки, діалоги та короткі описи, щоб зобразити інформацію. Це допоможе зрозуміти матеріал через візуалізацію.

§ 64. ПЛАН ДНЯ. ПЛАН РОБОТИ НАД ПРОЄКТОМ

Вправа 365. Укладіть перелік своїх щоденних справ і вкажіть, скільки часу ви витрачаєте на кожну з них. Чи можна час, витрачений на щоденні справи, використати ефективніше? Яким чином?

Вправа 366. Дайте відповіді на запитання: 1. Чи плануєте ви свій день? Якщо «так», то в який спосіб, якщо «ні», то чому? 2. Чи завжди ви встигаєте все, що запланували? 3. Що вам заважає досягнути поставлених цілей?

Планування – це процес визначення цілей і шляхів їхнього досягнення, який допомагає впорядкувати думки та дії. У житті ми постійно стикаємося з необхідністю планувати: від щоденних завдань до масштабних проєктів. Планування допомагає ефективно використовувати час, уникати стресу та непередбачуваних ситуацій. Один із ключових елементів успішного планування – це **вміння визначити пріоритети**, тобто зрозуміти, що є найважливішим у певний момент. Складаючи план, важливо також **передбачити** можливі перешкоди та знайти шляхи їхнього подолання. Планування може бути як **короткостроковим**, коли йдеться про завдання на день, так і **довгостроковим**, коли йдеться про плани на місяці чи навіть роки. Ефективне планування допомагає не лише досягати поставлених цілей, але й робити це з найменшими витратами ресурсів і зусиль.

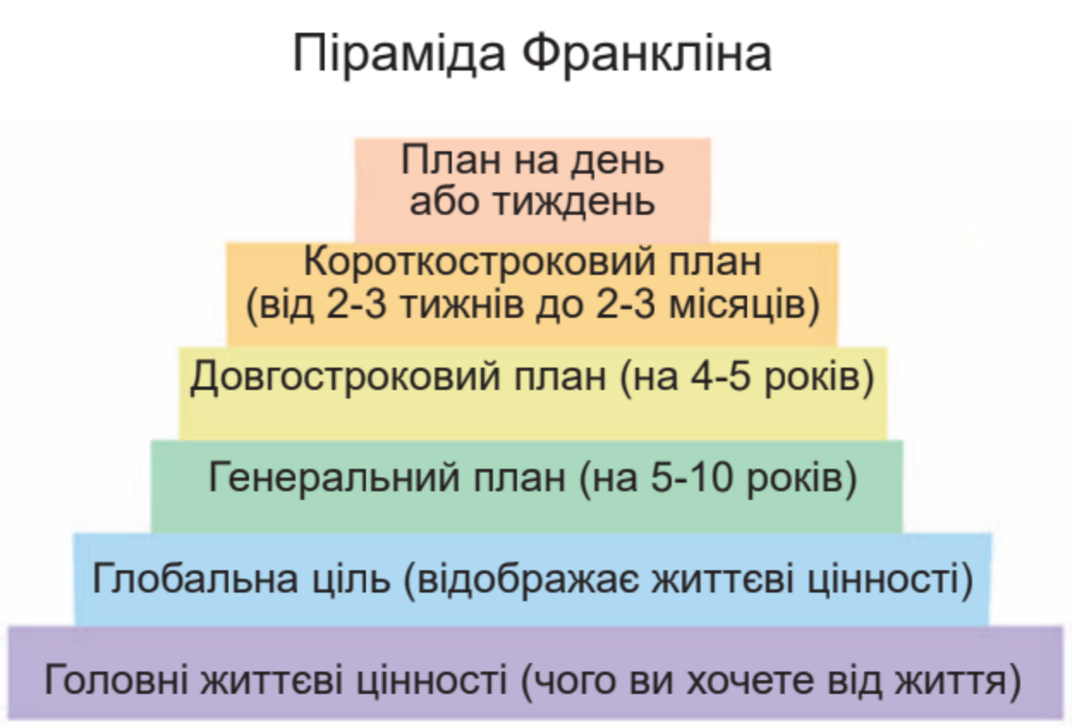

Вправа 367. Ознайомтеся з основними правилами планування дня. Які б ви обрали для себе? Обґрунтуйте вашу думку.

Основні принципи тайм-менеджменту

1. Записуйте свої думки замість того, щоб тримати їх у голові.
2. Формулюйте завдання правильно.
3. Зрозумійте відмінність між завданнями та проєктами, не сплутуйте їх у своєму планері.
4. Правильно плануйте роботу над проєктами.
5. Вписуйте робочі та особисті завдання в один план дня.
6. Регулярно переглядайте плани та коригуйте їх.
7. Старайтеся працювати концентровано.
8. Обирайте правильний час для зустрічей.
9. Правильно зберігайте інформацію.
10. Укладіть перелік завдань на «невизначений час».
11. Вимкніть зайві сповіщення.
12. Виділяйте час для відповідей на повідомлення.
13. Заплануйте час на соціальні мережі.
14. Складіть чек-листи на типові завдання *(за матеріалами сайту «Почни з себе»)*.

Вправа 368. Дослідіть, використовуючи інтернет, які застосунки можуть допомогти у плануванні дня, роботі над певним проєктом. Проаналізуйте переваги та недоліки кожного застосунку.

Вправа 369. Виконайте одне із завдань. **I.** Оберіть одну відому особистість (кіно, блог, історія). Складіть уявний розпорядок дня для цієї особистості. Поясніть, як це допомогло людині досягнути успіху. **II.** Перейдіть на дошку Padlet за покликанням https://cutt.ly/DelFip0J або QR-кодом. Використовуючи матеріали «Усе про успішних людей», які розміщені на дошці, складіть інструкцію «Як досягнути успіху через якісне планування свого часу». Наведіть приклади із життя відомих особистостей.

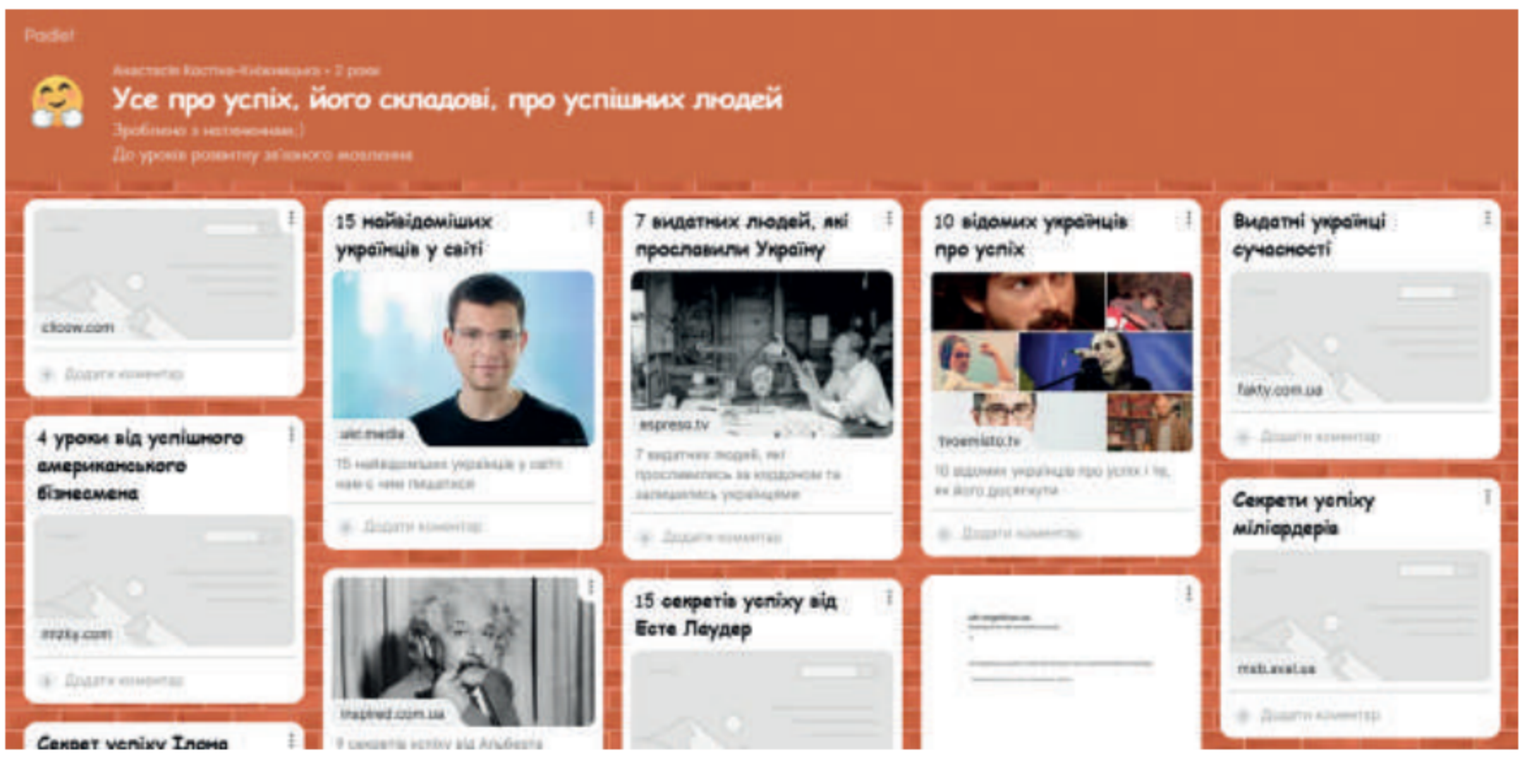

Вправа 370. **I.** Уявіть, що вам потрібно створити проєкт «Книга рекордів школи» або «Створення шкільного відеоблогу». **II.** Складіть план реалізації проєкту (таблиця, інфографіка), використовуючи інформацію, розміщену на ілюстрації.

Як скласти план проєкту

Десять кроків

1. Визначити обсяг проєкту	2. Установити критерії успіху	5. Розподілити ресурси/ бюджет	6. Визначити ризики
3. Розподілити проєкт на менші завдання	4. Створити графік реалізації проєкту	7. Спілкування та співпраця	8. Контролюйте й відстежуйте прогрес
	9. Аналізуйте та оцінюйте	10. Святкуйте успіх і визнавайте невдачі	

Вправа 371. Створіть дошку Kanban[1] (ватман/електронний застосунок). Додайте у колонку «Бажаємо зробити» кроки щодо реалізації проєкту з попередньої вправи.

[1] *Kanban* — це метод підтримки безперервного потоку завдань та їхнього ефективного виконання завдяки максимальній ефективності роботи команди над проєктом.

§ 65. АУДІЮВАННЯ ВІДЕОРОЛИКІВ НА АКТУАЛЬНУ ТЕМУ

Вправа 372. Опираючись на знання, отримані в школі, і власний досвід, дайте відповіді на запитання: 1. Як вода впливає на наш організм? 2. Які наслідки може мати недостатнє споживання води?

Вправа 373. **І.** Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/delgCKzP або в електронному додатку. Перегляньте відео «Що трапиться, якщо не пити воду?». **ІІ.** Виконайте тестові завдання.

1. Який орган людського тіла містить найбільше води відносно своєї маси?

А Серце **Б** Мозок **В** Легені **Г** Нирки

2. Які основні симптоми зневоднення організму?

А Головний біль і втомлюваність.
Б Темна сеча і сухість шкіри.
В Запаморочення і порушення концентрації.
Г Усі відповіді правильні.

3. Яка рекомендована добова норма споживання води для підлітків?

А 1–2 літри **Б** 2–3 літри **В** 3–4 літри
Г Немає чіткої рекомендованої норми.

4. Що може трапитися в разі надмірного вживання води протягом короткого часу?

А Нудота і блювання **Б** Зниження вмісту натрію в крові
В Набряки **Г** Усі відповіді правильні

5. Які продукти харчування можуть забезпечити організм додатковою рідиною?

А Тільки вода і соки **Б** Молочні продукти
В Фрукти та овочі **Г** Хлібобулочні вироби

6. Яку основну функцію виконує вода в організмі людини?

А Регулювання температури тіла
Б Транспортування поживних речовин
В Забезпечення структури клітин
Г Усі відповіді правильні

III. Прочитайте коротенькі тексти. Оберіть той, який найкраще описує переглянуте/почуте відео.

1. Відео про вплив води на психічне здоров'я людини. Досліджено зв'язок між гідратацією та емоційним станом. У центрі обговорення – важливість питного режиму для підтримання психічного здоров'я людини. Завершують відео рекомендації щодо споживання води для поліпшення настрою та емоційного стану.

2. Відео про важливість води для організму людини та її вплив на життєві функції. Однак наводиться інформація про те, що вміст води в різних органах не має значення для здоров'я. У відео звернуто увагу на те, що питний режим не впливає на харчування. Відео закінчують поради щодо обмеження споживання води для зміцнення здоров'я.

3. Відео про важливість води для організму людини. Предмет обговорення – вміст води в різних органах та її роль у забезпеченні життєвих функцій. Також наголошено на важливості питного режиму для збалансованого харчування. Відео завершують поради щодо споживання достатньої кількості води для підтримки здоров'я.

Вправа 374. Об'єднайтеся в пари і складіть діалог між краплею води й людиною, яка розповідає про свою роль у світі. Обговоріть, як люди можуть допомогти зберегти воду.

Вправа 375. Уявіть, що ви крапля води, яка мандрує світом. Напишіть лист до друга чи подруги, описуючи пригоди, місця, які ви відвідали, та труднощі, які стали на заваді.

Вправа 376. Використовуючи різні джерела, віднайдіть інформацію про найбільші водойми світу (океани, моря, озера) і підготуйте короткий усний виступ. Якщо під час вашої пошукової роботи траплялися незрозумілі слова, з'ясуйте їхні значення за онлайн-словником https://sum.in.ua/.

Вправа 377. **I.** Подискутуйте у групах: 1. Які способи збереження води ви використовуєте у своєму повсякденному житті? 2. Чому, на вашу думку, важливо економити воду в містах/селах? 3. Як зміни клімату впливають на запаси води у вашій місцевості? 4. Чи є у вас досвід участі в екологічних акціях щодо збереження води? 5. Які поради ви б дали іншим для зменшення витрат води? 6. Як ваша громада справляється із проблемами нестачі води? 7. Чи знаєте ви про програми або кампанії, що сприяють збереженню води? **II.** Основні ідеї запишіть. Створіть плакат, який інформує про способи збереження води в побуті. Використайте малюнки, графіки та короткі тексти.

Слова для використання в роботі: *вода, економія, місто, проблема, рішення, збереження води, використання, очищати, життя, споживання, недостатність, з крана, свіжа, здоров'я, джерело* тощо.

Вправа 378. У групах розробіть мініпроєкт на тему «Екологічні ініціативи для збереження води в нашому місті/селі». Презентуйте його класу.

Ілюстрацію створено за допомогою ШІ

§ 66. МОВНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ. МАНІПУЛЯЦІЯ ТА ПЕРЕКОНАННЯ

Мовні засоби впливу – це різноманітні прийоми й техніки, які використовують для того, щоб впливати на думки, емоції та поведінку людей. У наш час уміння розрізняти маніпулятивні та переконливі техніки є важливим для збереження об'єктивності та критичного мислення.

Щоб розпізнати маніпуляцію, важливо залишатися об'єктивним, перевіряти факти й не піддаватися емоціям.

Маніпуляція

Маніпуляція – це спосіб впливу на людину, за якого інформацію подають таким чином, щоб одержати вигоду для маніпулятора, часто без урахування інтересів того, на кого впливають.

Типові прийоми маніпуляції:

1. **Приховані аргументи**
Використання недомовленостей або спотворення інформації, щоб змінити уявлення про реальність.

2. **Емоційний тиск**
Використання страху, провини або жалю для зміни поведінки чи рішень.

3. **Псевдофакти**
Повідомлення неправдивої або перекрученої інформації для створення хибного уявлення.

Переконання

Переконання базується на чесній і відкритій аргументації. Це спосіб впливу, за якого людина прагне змінити точку зору іншої сторони, не приховуючи істинних мотивів.

Основні принципи переконання:

1. **Логічність**
Приховані аргументи
Аргументи повинні бути чіткими й послідовними.

2. **Повага до співрозмовника/співрозмовниці**
Урахування інтересів і думок іншої сторони.

3. **Доказовість**
Використання надійних фактів і достовірних джерел інформації.

Вправа 379. Дайте відповіді на запитання: 1. Що таке маніпуляція і як вона впливає на людину? 2. Які типові прийоми застосовують при маніпуляції? 3. Як можна розпізнати маніпуляцію? 4. Які основні принципи переконання зазначені в інфографіці?

Вправа 380. Опрацюйте інфографіку «Види маніпуляцій». Усно заповніть пропуски в тексті, використовуючи слова з довідки.

Довідка: інформаційні, вплив, переваги, цілі і бажання, емоційні, психологічні.

Маніпуляції у спілкуванні – це коли хтось хоче мати _____(1) на інших людей. У кожного маніпулятора є свої _____(2). Іноді вони роблять це для власної _____(3). Є _____(4) маніпуляції – коли намагаються вплинути на наші почуття. Є також _____(5), коли маніпулюють фактами або відомостями. _____(6) маніпуляції – це вплив на нашу свідомість і підсвідомість.

Вправа 381. Розгляньте зображення. Використовуючи інформацію з попередньої вправи, визначте різновид емоційних маніпуляцій кожного персонажа.

Вправа 382. Прочитайте приклади маніпулятивних фраз. Перекладіть їх румунською мовою. Проаналізуйте, як ці фрази впливають на людей, які емоції викликають.

1. Якщо ви дійсно любите мене, ви... 2. Тільки ви зможете з цим упоратися. 3. Я думав/-ла, ти найкращий/-а друг/подруга... 4. Ви ніколи мене не слухаєте. 5. Усі нормальні люди так роблять. 6. Це просто жарт, не ображайся.

Вправа 383. Прочитайте тексти. Визначте, які маніпуляційні прийоми в них використано.

Мій суперник стверджує, що зможе поліпшити економіку. Але чому ж тоді в нашому місті не працюють заводи і зростає безробіття? Якщо ви хочете справжніх змін, голосуйте за мене!

01 січня 2024 року в магазині «Три сестри» почнеться розпродаж тканин і необхідних аксесуарів. Поспішайте, пропозиція обмежена. Окрім того, саме зараз якісні європейські матеріали продаються зі знижкою 70 %.

Уряд планує запровадити новий податок, щоб забрати у нас останні гроші! Не дайте їм це зробити – підписуйте петицію просто зараз!

Вправа 384. Створіть пост у соціальних мережах, де ви розповідатимете про свій досвід виявлення маніпуляцій і способи, якими ви протистояли цим ситуаціям.

Вправа 385. Напишіть лист до друга/подруги, у якому ви поділитеся своїми думками про важливість переконань і про те, як вони можуть вплинути на наші вчинки.

Вправа 386. **I.** Оберіть усім класом тему для дискусії. Об'єднайтеся у дві команди – «за» та «проти». Кожна команда повинна підготувати аргументи, щоб обстояти свою позицію, та почергово навести їх. *Завдання:* не лише представити свою точку зору, а й переконати суперників у своїй правоті. **II.** Обговоріть, які аргументи були найбільш переконливими. Чому?

Вправа 387. **I.** Об'єднайтеся у групи по три-чотири учасники/учасниці. Оберіть одну із запропонованих ідей або додайте свою. **II.** Створіть коротку рекламну кампанію з використанням усних, письмових чи візуальних засобів. **III.** Представте свою рекламну кампанію. Обговоріть з однокласниками/однокласницями переконливість, креативність і ясність кожної реклами.

Приклади ідей для реклами:

1. Чарівний блокнот, що втілює мрії. 2. Книга/фільм/пісня, що змінює життя. 3. Напій, що дає суперсилу. 4. Гаджет, що читає думки. 5. Окуляри, що бачать майбутнє.

§ 67. УСНИЙ ТВІР-ОПИС НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС

Твір-опис – твір, у якому описано ознаки, властивості, якості особи, предмета або явища.

Будова твору-опису (художній стиль)

1. Загальне враження від предмета або явища.
2. Ознаки предмета або явища (використовуються художні засоби).
3. Естетична оцінка предмета або явища.

Вправа 388. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/zelFT99O або в електронному додатку. Перегляньте відео «Квіткові світи Катерини Білокур». Дайте відповіді на запитання.

1. Які перешкоди довелося подолати Катерині Білокур на шляху до визнання?
2. Яка пісня кардинально змінила її долю і як це сталося?
3. Які були основні причини, чому родина не підтримувала захоплення Катерини малюванням?
4. Які улюблені кольори використовувала К. Білокур у своїх роботах?

Вправа 389. Розгляньте репродукцію твору Катерини Білокур і прочитайте вірш Івана Гнатюка. Що спільного у цих двох творах?

НАША ХАТА

Я люблю свою хату,
і подвір'я, й садок,
де і сонця багато,
і в жару – холодок.

Тихо й затишно. Квіти
коло хати цвітуть,
і невтомно все літо
бджоли в цвіті гудуть.

Все для мене тут рідне:
стіни – білі, як сніг,
і віконце привітне,
і дубовий поріг.

І ряденця строкаті,
й рушники на стіні, –
навіть дим в нашій хаті
рідно пахне мені.

Катерина Білокур.
Хата в Богданівці

Вправа 390. **І.** Пригадайте, що ми називаємо описом приміщення та інтер'єром. З якою метою описи приміщення вводять у текст. Уявіть, що ви потрапили в будинок художниці. **ІІ.** Складіть усний твір-опис кімнати/хати Катерини Білокур, використовуючи слова з довідки. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Довідка: причілок, хвіртка, покуть, лава, ослін, образ, комин, палітра, мольберт, хустка, гаптований, охайний, ікона, піч, рушники, картини, квіти, малювання, подвір'я.

Вправа 391. **І.** Перегляньте відео «Ніч у музеї» в електронному додатку або знайдіть його у мережі. **ІІ.** Напишіть твір-опис «У музеї Катерини Білокур».

Вправа 392. **І.** Розгляньте світлини. Хто на них зображений? Що ви знаєте про цих людей? **ІІ.** Об'єднайтеся у групи по три-чотири учасники/учасниці. Знайдіть у мережі інтернет інформацію про цих митців. Ознайомтеся з їхньою творчістю. **ІІІ.** Оберіть одну з картин, яка вам сподобалася найбільше. Опишіть її.

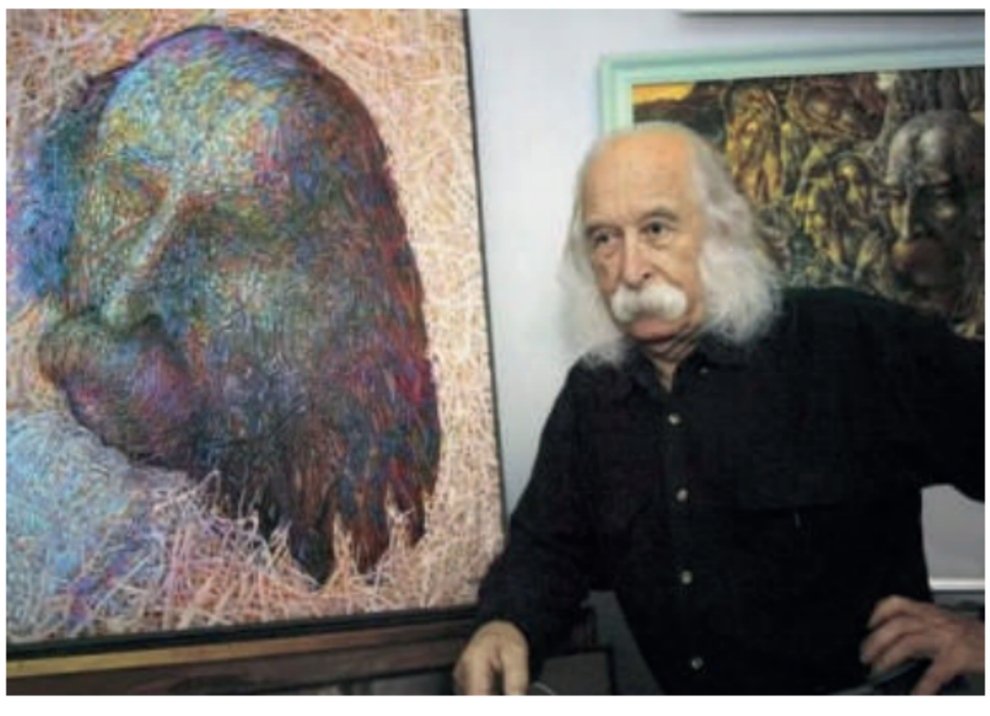

Вправа 393. Створіть презентацію «Видатні художники сучасної України та їхні картини».

§ 68. ВИБІРКОВЕ ЧИТАННЯ УРИВКІВ З ЛИСТІВ ВІДОМИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

Вправа 394. Розгляньте світлину. Хто на ній зображений? Що ви знаєте про цих людей? За потреби скористайтеся мережею «Інтернет».

Вправа 395. Послухайте лист Василя Стуса до свого сина. Дайте відповіді на запитання.

1. Які цінності, на вашу думку, важливі для виховання молодого покоління?
2. Чому фізичне здоров'я є важливим аспектом життя?
3. Чи займаєтеся ви спортом? Якщо так, то яким саме?
4. Які хобі або захоплення у вас були в дитинстві?
5. Як ви ставитеся до читання книг про історію та революції?
6. Чи вважаєте ви, що батьки повинні активно підтримувати інтереси своїх дітей?
7. Які навички, на вашу думку, є остаточними для успіху в житті?
8. Чи потрібно дітям більше часу проводити на свіжому повітрі?
9. Які поради ви чули від дорослих? Які найбільше запам'яталися?
10. Чи можна читати чужі листи?

Правила етикету при написанні листів

Необхідно відповідати на всі отримані листи. Особисті листи потрібно зберігати в недоступному для сторонніх місці. Навіть особистий лист має бути композиційно довершеним.

Пишіть лист лише тоді, коли ви перебуваєте в гарному настрої. Неприпустимо надсилати листи, які містять гнівні висловлювання або іронічні натяки.

Писати анонімні листи непристойно.

Рукописний лист треба писати розбірливим почерком, щоб не засмучувати адресата.

Читати чужі листи без дозволу неприйнятно.

Вправа 396. Виразно прочитайте ще кілька настанов, які давав Василь Стус своєму синові. Які з них ви б узяли із собою в життя?

ХАРАКТЕР – ЦЕ ГОЛОВНЕ

Коли Ти матимеш свій характер – щоб був по Тобі і щоб був міцний, то буде найважливіше – за всякі там університети. Бо характер – це фундамент для майбутньої будівлі. Коли він міцний, то на ньому можна зводити хмарочоси, він витримає будь-яке навантаження. Людський характер, правда, на відміну од будівлі, виробляється чи не на все життя. Кожен великий іспит життєвий показує, чого вартий підмурок. Він може зруйнуватися – коли слабкий (орли стають свиньми), може підруйнуватися, а може не тільки витримати все, а ще й зміцніти. Як на мене, люди зі своїм характером без вищої освіти кращі за людей із ромбом[1], але без характеру.

БЕЗХРЕБЕТНІ ДОСЯГАЮТЬ УСПІХУ ЛЕГШЕ, АЛЕ ЖИВУТЬ НЕЦІКАВО

Мені подобаються люди, що, як кажуть, «пруть буром», тобто мають свій норов. Ці люди – нещасливі в житті, зазнають усіляких страждань (щасливі – здебільшого безхребетні, ті, що, як покірне телятко, дві матки ссуть). У житті доводиться обирати: або цікаву муку, або нецікаве щастя.

БУТИ СОБОЮ

Буває часто: людина знає бозна-скільки, але розмовляти з нею вкрай нудно, бо вона нічого не тямить розповісти цікаво: у неї немає свого стержня, хребта, до якого кріпиться вся кісткова система. Тобто така людина не має самої себе (усе інше – телевізор, машину, дачу, штани, професію – має!). Це гарба сіна, сяк-так наваленого на купу, під якою пищить, як руда миша, квола натурочка маминого мазунчика – хай навіть і з сивим волоссям на голові. Це – вкрай безнадійний варіант людського існування, бо тут уже ніхто не порятує – коли немає самого себе. А коли людина має себе, свій хребет, свій центр, свою основу, свою гравітацію, сказати б, тоді все падає на свої місця – і людина схожа на Ейфелеву чи Останкінську башту, а не на гарбу сіна.

Хочу, щоб Ти був схожий на башту, а не на гарбу сіна.

ВЕСТИ ЩОДЕННИК

Я вже Тобі радив, сину, – вести щоденник? Веди його. Це виробляє стиль, спонукує до глибшого думання. Нехай це буде щоденник Твоїх почувань, емоцій, думок. У ньому Ти ніби стаєш жити в двох особах: той – що живе, і той, що спостерігає за собою. Ніби існуєш у двох проєкціях. Це ніби перше збагнення Вічності, таємниче дзеркало, яке ворожить, нічого ясно не кажучи, а тільки натякаючи (знаєш мову ворожок?).

---

[1] *Ромб* – нагрудний знак у формі ромба, який вручали випускникам/випускницям радянських вищих навчальних закладів.

ОСТЕРІГАТИСЬ ТЕЛЕВІЗОРА І НЕ ДИВИТИСЬ ПОГАНИХ ФІЛЬМІВ

Погані фільми дивитися – шкідливо, як і погані читати книги. Вони зменшують, а не збільшують читача. Краще вже – кудись у парк, ліс, на озеро, в концерт. Бійся телевізора, подивляйся тільки справжній мінімум. Є такі хвороби, які непомітно посідають людину. Одна з них – любов до телепередач *(з книги Василь Стус. «Листи до сина»)*.

Вправа 397. Проведіть коротке опитування серед однокласників/однокласниць, що для них важливіше: фізичне здоров'я чи інтелектуальний розвиток. Нехай кожен учень/учениця висловить свою думку та обґрунтує її.

Вправа 398. Об'єднайтеся в пари/трійки. Напишіть список порад для себе – восьмикласника/восьмикласниці. Оформіть їх у вигляді інфографіки/коміксу. Представте свої поради класу.

Вправа 399. Напишіть собі лист-пораду в майбутнє. Використайте в ньому звертання, вставні слова, однорідні члени речення.

§ 69. ЛИСТ-ЗАПРОШЕННЯ (ЛИСТ-ВІТАННЯ, ЛИСТ-ПОВІДОМЛЕННЯ) З ВИКОРИСТАННЯМ ЗВЕРТАНЬ І ВСТАВНИХ СЛІВ

Вправа 400. Розгляньте листи. Проаналізуйте, на якому з них офіційний лист, а на якому – особистий.

Лист 1

Шановна пані Олено!
Звертаюся до Вас з питанням щодо оренди приміщення. Нам потрібен офіс для невеликої команди з шести осіб, бажано в центральній частині міста. Просимо повідомити умови оренди й можливі варіанти. Дякую за допомогу.
З повагою Анастасія Косіна-Кніжницька

Лист 2

Привіт, Таню!
Маю чудову новину. Учора я купила симпатичну сукню на розпродажу. Вона такого гарного кольору, як небо влітку. Також знайшла нову кав'ярню біля нашого парку. Її власник дуже привітний, і там дуже смачна кава. Зустріньмося там у суботу?
З любов'ю Анастасія

Вправа 401. Опрацюйте теоретичний матеріал. Дайте відповіді на запитання: 1. Які основні елементи повинні бути в листі-запрошенні? 2. Чому важливо попередити учасників про захід заздалегідь? 3. Що таке лист-вітання і яке його призначення? 4. Які події можуть стати приводом для написання листа-вітання? 5. Що означає лист-повідомлення і яка його функція? 6. Які типи заходів можуть бути описані в листі-повідомленні?

Лист – це написаний чи надрукований на папері або електронний текст, звернений до фізичної особи (особисті) або юридичної особи (ділові листи). У попередньому параграфі ми ознайомилися з особистим листуванням. Тепер розгляньмо деякі види з ділового листування.

Лист-запрошення – це вид ділового листа, за допомогою якого можна оповістити людину чи групу людей про майбутній захід: виставку, наукову конференцію, презентацію, семінари, вечірку, ювілей тощо.

Якщо запрошення стосується формальної зустрічі, то його оформляють за всіма правилами написання службового листа:

1. Починати таке послання треба із зазначення адресата. Це може бути найменування компанії, прізвище, ім'я, по батькові керівника або фізичної особи.

2. Тема: змістовно і за суттю справи. Наприклад, «Запрошення» або звертання: «Шановні колеги».

3. У тексті листа повідомляють назву заходу; мету його проведення; число, час і місце проведення; контакти організатора для збору додаткових відомостей; номер телефону або адресу сайту, якщо потрібна попередня реєстрація.

Усіх учасників/учасниць попереджають про захід заздалегідь, щоб дати час на підготовку. Якщо зустріч матиме якусь програму, то її неодмінно потрібно викласти. Це додасть змістовності та серйозності компанії-відправнику.

Листи-запрошення здебільшого друкують на фірмових бланках з обов'язковим підписом директора/директорки або уповноваженої особи (краще у двох примірниках). Потім листи реєструють і надсилають конкретним адресатам.

Запрошення на неформальні заходи можуть бути написані на картках, листівках різної форми, розміру й кольору.

Лист-вітання – некомерційний вид ділового листування, який може бути адресований конкретній людині, групі осіб або установі, з метою висловити привітання чи напутні побажання в зв'язку з якоюсь подією: ювілейною датою, днем народження, присвоєнням звання, отриманням нагороди, призначенням на посаду тощо. Вітання також надсилають із приводу безлічі міжнародних і державних (Новий рік, День Незалежності тощо), релігійних (Різдво, Великдень, Вознесіння тощо), професійних і корпоративних свят, важливих подій в особистому житті. Складають їх у довільній формі.

Вітання від команди Happy monday!

Дякуємо, що читаєте, довіряєте й підтримуєте наш проєкт. У додатку до цього листа – онлайн-книга, яка допоможе вам скласти найкращий (і, можливо, доленосний) документ про себе.

Натхнення і старанності вам! Бажаємо якнайскоріше знайти улюблену роботу. Будемо раді, якщо ви напишете нам, коли круте резюме приведе вас у компанію мрії.

Щасливих понеділків!

Лист-повідомлення – вид службового листування, що містить інформацію про новини або факти, які можуть бути важливими і відправнику, і одержувачу. Найчастіше вони невеликі за обсягом і короткі за змістом (складаються з декількох речень).

Функцією листа-повідомлення є інформування про місце, час, форму проведення офіційного заходу: конференції, круглого столу, засідання методичної комісії, форуму та ін. Крім того, повідомлення додатково може інформувати про умови і програму заходу, його порядок денний, про засновників і склад учасників/учасниць, про місце проведення, інші подробиці.

Вправа 402. Прочитайте діалог. Подискутуйте про те, який спосіб листування кращий: паперовий чи електронний.

Марія: Привіт, Наталко. Як у тебе справи?

Наталка: Добре, дякую. А в тебе?

Марія: Так собі. Міркую над тим, щоб загалом перестати користуватися електронною поштою. Вона мені здається зайвою, неефективною.

Наталка: Справді... Але тоді як ти будеш одержувати рахунки або листи від друзів і родичів?

Марія: Можливо, почну користуватися паперовою поштою.

Наталка: Чому б не спробувати обидва варіанти? Сьогодні більшість використовує для комунікації з друзями електронну пошту, але паперові листи можна написати гарніше й цікавіше.

Марія: Можливо, ти маєш рацію... Але я боюсь пропустити важливу інформацію, якщо припиню користуватися електронною поштою.

Наталка: Якщо щось важливе, то тебе точно поінформують і через звичайну пошту. Але я б радила спробувати написати напередодні свята друзям хоча б один лист на папері.

Марія: Думаєш, це може бути цікавим задоволенням?

Наталка: Так-так! Навіть конверт можна якось стилізувати. Мабуть, треба придбати декілька марок і надіслати новорічні вітання всім рідним і знайомим.

Марія: Хмм... Думаєш, це гарна ідея?

Наталка: Погодься, що написане від руки привітання подарує людині більше приємних емоцій і поваги, ніж віртуальний друкований лист.

Вправа 403. Ознайомтеся з основними правилами електронного листування. Чесно признайтеся собі, чи дотримуєтеся ви цих правил.

Правила етикету електронного листування

- Заповнюйте всі обов'язкові поля.
- Починайте текст листа з привітання, завершуйте підписом.
- Ураховуйте призначення листа, чітко окреслюйте тему.
- Пишіть повідомлення стисло, дотримуйтесь правил правопису.
- Не додавайте до листа без потреби вкладені файли; повідомляйте адресатові/адресатці, які файли додаєте до листа, бо часто через вкладені файли розповсюджуються комп'ютерні віруси.
- Будьте ввічливими, стриманими й толерантними.

Вправа 404. Напишіть електронний лист-запрошення на шкільне свято з нагоди відзначення дня Збройних сил України для матерів воїнів, які захищають країну.

Вправа 405. Напишіть лист-привітання подрузі/товаришу з нагоди успішного завершення проєкту.

Вправа 406. Напишіть лист-повідомлення, який би мав заголовок «П'ять конкретних кроків до…».

§ 70. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ. ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ. ДІАЛОГ НА ЗАДАНУ ТЕМУ

Вправа 407. **І.** Запишіть три–п'ять рис, які характеризують харизматичну людину. **ІІ.** Поміркуйте, кого з відомих особистостей ви вважаєте харизматичним. Поясніть, чому саме ця особа, на вашу думку, володіє харизмою, які риси характеру вона має і як це вплинуло на її успіх.

Вправа 408. Послухайте або прочитайте текст. Виконайте завдання до тексту та дайте відповіді на запитання, уміщені після тексту.

Наявність у людини певної харизми вважається чимось, що особистість отримує, як то кажуть, «від народження». Також вважають, що така «властивість» притаманна суто природженим лідерам, а в професійних сферах її понад усе потребують шукачі вакансій у напрямах акторського мистецтва.

Проте наявність у вас харизми може стати у нагоді при спілкуванні з оточенням у будь-якому колективі. А головне це те, що такі властивості, як харизматична поведінка та спілкування, доволі нескладно виховати й у себе.

Насамперед треба зрозуміти, що вважають харизмою. До харизматичних особистостей людини відносять ті її властивості, які викликають повагу в її оточенні та допомагають їй певною мірою впливати на поведінку та думки інших.

Вважається, що харизма сприяє просуванню кар'єрними сходами на будь-якій роботі. З цього виходить й неабияка важливість вміння бути чи навіть ставати харизматичною особою, відчувати себе комфортно та природно в такому стані. Лише уявіть, що ви стаєте бажаним співрозмовником чи співрозмовницею на будь-яку тему з друзями та дорослими. До вашої думки прислуховуються, з вами радяться або навіть просто завжди раді бачити у своїй компанії. Усе це однозначно посприяє і здоровій атмосфері у вашому колективі, і появі певних привілеїв, а можливо, й нових пропозицій щодо більш цікавих проєктів.

Але що саме може зробити нас більш або, у деяких випадках, навпаки, – менше харизматичними?

Американський професор Кеннет Левін багато років вивчав цю проблему і врешті-решт виокремив «складові» харизми. Він вважає, що харизматична людина завжди має такі риси характеру:

• неабиякий ентузіазм, бо така людина, завжди шукає та знаходить позитив в усіх ситуаціях і випадках у своєму житті, робота захоплює її, стаючи часто справжньою пристрастю: харизматична людина не боїться змін і «дивиться у власне майбутнє з посмішкою», стійко сприймає виклики життя та появу різних труднощів тощо;

• доволі сильно розвинену емпатію, яка дозволяє харизматичній людині розуміти інших, «ставлячи» себе на їхнє місце, відчувати щире співчуття та справжнє бажання допомогти;

• розумну впевненість у власних переконаннях і діях, бо знає, на що вона здатна та які її навички допоможуть здобути перемогу;

• уміння вислухати співрозмовника чи співрозмовницю, щоб щиро розуміти його/її ситуацію;

• суттєво розвинені комунікативні вміння, які обумовлюють безпроблемне спілкування з людьми на різних «рівнях» соціуму, природну та вільну поведінку на публіці, більш стійке переживання стресових ситуацій, уміння «відкидати» такий нервовий прояв, як «побутове занепокоєння», зрозуміло висловлювати цікаві думки;

• справжнє вміння підтримувати зоровий контакт, не відводячи погляд від співрозмовника/співрозмовниці, фокусуватися на тому, що він/вона каже.

Звичайно, у декого такі вміння закладені вже від народження. Але учені запевняють, що більшість з таких «властивостей», можна й потрібно ефективно розвивати та успішно застосовувати *(за О. Мавлідіновим)*.

1. До якого типу та стилю належить цей текст? 2. Яка тема і яка основна думка тексту? 3. Розділіть текст на мікротеми, виокремте ключові слова та словосполучення. Запишіть план тексту. 4. Випишіть із тексту незнайомі слова. За словником визначте їхнє значення. 5. Які риси характеру К. Левін вважає необхідними для харизматичної людини? 6. Які комунікативні вміння вважаються нормальними для харизматичної особистості? 7. Поміркуйте, що важливіше: зовнішність чи вміння спілкуватися? 8. Назвіть п'ять ознак харизматичної людини. 9. Чи хотіли б ви стати харизматичною людиною? 10. Що для цього потрібно зробити? 11. Усно перекажіть зміст тексту.

Вправа 409. Складіть інструкцію для однокласників/однокласниць «Як стати харизматичною людиною». Оформіть її візуально.

Вправа 410. Поділіться власним досвідом комунікації: що ви відчували, коли вас слухали уважно, або навпаки – не слухали.

Вправа 411. Послухайте або прочитайте текст. Дайте відповідь на запитання: які навички включає в себе вміння слухати співрозмовника/співрозмовницю?

ВМІННЯ ВИСЛУХАТИ

Кажуть, що добре виховану людину можна впізнати по тому, як вона слухає. Уміння слухати співрозмовника/співрозмовницю, не перебиваючи його/її, й вислухати до кінця, навіть якщо ви не згодні з ним/нею, – це одна з головних ознак тактовної людини. До речі, слово «такт» походить з латинської мови, у якій воно мало два значення: «дотик» і «почуття».

Тактовність починається з уміння поводитися з кожною людиною залежно від її душевного стану. Уміння вчасно увійти в кімнату чи вийти з неї, мовчати, коли розмова була б зайвою і нав'язливою. Уміння відчути людину, начебто доторкнувшись до неї душею. А все це разом – уміння вислухати людину.

Усі, мабуть, помічали, що, дослухавши свого співрозмовника чи співрозмовницю до кінця, ви добре його/її зрозуміли. А отже, у вас відпала значна частина запитань і сумнівів. Суперечка, що начебто назрівала, не розпочавшись, згасла.

Скільки ж часу, зусиль, нервів заощаджує звичайне вміння уважно і ввічливо, не перебиваючи, вислухати когось! *(за А. Коваль).*

Вправа 412. **І.** Складіть діалог з елементами суперечки для однієї із запропонованих ситуацій: 1. Учні та учениці обговорюють уявний конфлікт у класі. Хтось один грає роль ведучого/ведучої, який/яка слухає всі сторони та допомагає знайти рішення. 2. Учні та учениці обговорюють актуальні екологічні проблеми та пропонують можливі рішення. Кожен/кожна висловлює власну думку, а інші повинні слухати та підтримувати діалог. **ІІ.** Розіграйте діалог перед однокласниками/однокласницями, дотримуючись технік активного слухання: уточнення, пауза, повторення, перефразування, логічний наслідок, відлуння, заохочувальні репліки, відкриті запитання, резюмування тощо. **ІІІ.** Дотримуйтеся правил, викладених у пам'ятці «Як правильно сперечатися».

Як правильно сперечатися

1. Говоріть почергово, а не всі одночасно.
2. Не перебивайте того, хто говорить.
3. Критикуйте ідеї, а не особу, яка говорить.
4. Поважайте всі висловлені думки.
5. Не смійтеся, коли хтось говорить, за винятком, якщо хтось жартує.

Вправа 413. Запишіть слова «чорний дракон» і «білий дракон». Назвіть і запишіть характеристики, які можуть відповідати кожному з цих драконів. Обговоріть у парах, чому ви вважаєте, що ці якості відповідають тому чи тому дракону.

Вправа 414. Прочитайте текст-притчу. Виконайте завдання до тексту та дайте відповіді на запитання, уміщені після тексту.

Одного разу, коли я мандрував у пошуках себе Південно-Східною Азією, мені довелося познайомитися з одним мудрим ченцем. Я розповів йому, що перебуваю в пошуках душі й відчуваю сильний внутрішній конфлікт між світлими думками та вадами, притаманними кожній людині. А розповів він мені таке:

– У кожній людині живе два дракони: чорний і білий. Білий дракон уособлює твої найсвітліші сторони душі: доброту, любов, співчуття, скромність, вірність, великодушність, життєрадісність, цілеспрямованість, віру, спокій і багато інших позитивних якостей. Чорний дракон, навпаки, відображає найпохмуріші сторони твоєї душі: гнів, жадібність, заздрість, гордість, жорстокість, байдужість, ревнощі і багато інших негативних складових твого внутрішнього світу. Білий дракон кожного дня, коли ти спиш і коли ти пильнуєш, бореться з чорним драконом. Веде з ним запеклий бій. Скажи мені, якого дракона ти годуєш?

– Білого, звичайно ж! – відповів я твердо й рішуче.

Чоловік продовжив:

– Якщо ти годуєш тільки білого дракона, він буде ситим і розслабленим, а чорний дракон завжди буде голодним і злим. Він підстерігатиме твого білого дракона за кожним поворотом, у кожній тіні, за кожним деревом і за кожним великим каменем. Він завжди люто атакуватиме твого білого дракона. Одержимий голодною люттю, він буде завжди сильнішим, і ти ніколи не будеш у гармонії з самим собою. Тобі потрібно прийняти й полюбити чорного дракона як частину тебе. Тоді обидва дракони будуть щасливі. Вони отримуватимуть однакову кількість їжі й більше не ворогуватимуть між собою. Вони обоє переможуть.

– Але ж чорний дракон – злий дракон! Він наповнить мою душу злою енергією, поганими думками і діями, – заперечив я...

– Немає хорошого й немає поганого! У душі є різні енергії та різні сили. Якщо всередині тебе немає балансу, то ти зіткнешся зі злим проявом будь-якої сторони. А якщо є, тоді чорний дракон нагородить тебе своїми найкращими якостями. Ти знайдеш у собі сміливість, твердість духу, рішучість, відвагу, стійкість і непохитність. Це те, чого так не вистачає білому дракону. А білий дракон, своєю чергою, допоможе тобі краще зрозуміти людей, наповнити їхні серця радістю, любов'ю та добротою. Допоможе транслювати твоє світло зсередини у світ. Коли ти однаково годуєш обох драконів, ти керуєш ними. Вони допомагають тобі розвиватися та бачити світ правильно. Бачити світ серцем, яке набуло мудрості й пізнало велику силу рівноваги.

У мене пробігли мурашки по шкірі, а з очей потекли сльози. Десь на іншому кінці планети далеко від дому, серед джунглів і тропічних річок того ж дня я знайшов гармонію з самим собою. Я знайшов себе. Як тіль-

ки я дослухав цю притчу, я одразу все зрозумів. З того дня моє життя змінилося назавжди. Внутрішній конфлікт зник, наче його ніколи всередині мене й не було.

Відтоді я однаково годую обох драконів. Сьогодні чорний дракон – мій великий друг і мій внутрішній двигун. Потужність, яка щодня піднімає мене з ліжка й допомагає розвивати себе та світ навколо. Мій чорний дракон допомагає білому дракону у всіх моїх планах, мріях і діях *(за Ukr. Media)*.

1. До якого типу та стилю належить цей текст? 2. Яка тема і яка основна думка тексту? 3. Розділіть текст на мікротеми, виокремте ключові слова та словосполучення. Запишіть план тексту. Доберіть заголовок. 4. Випишіть із тексту незнайомі слова. За словником визначте їхні значення. 5. Яку якість відображає білий дракон у притчі? 6. Чому автор обрав символіку драконів для внутрішнього конфлікту головного героя? 7. Як автор пояснює необхідність годувати обох драконів, а не тільки одного? 8. Чи збігаються характеристики драконів із попередньої вправи з їхніми характеристиками в притчі? 9. Які емоції викликав у вас цей текст? 10. Напишіть стислий переказ тексту.

§ 71. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА ДИСКУСІЙНУ ТЕМУ

Вправа 415. Ознайомтеся з висловами відомих людей і письмово сформулюйте свою згоду чи незгоду з одним із авторів.

1. Байдужість – це найбільша з усіх бід *(Мартін Лютер Кінг-молодший)*. 2. Байдужість – це не просто відмови дії, це активна участь у злі *(Елі Візель)*. 3. Коли ми байдужі до слідування інших, ми стаємо частиною проблеми *(Далай-лама XIV)*. 4. Байдужість – це найбільша загроза для людства *(Нельсон Мандела)*.

Вправа 416. Прочитайте пам'ятку «Як працювати над твором-роздумом». Пригадайте свою роботу над написанням твору. Чи завжди ви дотримуєтеся всіх пунктів пам'ятки? Що із переліченого в пам'ятці для вас найважче виконати?

Як працювати над твором-роздумом

1. Оберіть тему: зрозумійте, про що ви хочете написати; переконайтеся, що тема є актуальною та цікавою для вас; визначте, яку позицію ви займете у своєму роздумі.

2. Зберіть матеріали: дослідіть обрану тему, використовуючи різні джерела: книги, статті, інтернет-ресурси; занотуйте ключові факти, ідеї та цитати, які можуть підтримати ваші аргументи.

3. Складіть план твору: визначте основну тему й мету вашого роздуму. Зазначте свою позицію; розділіть на кілька абзаців. Кожен абзац має містити одну ключову думку, підкріплену аргументами та прикладами; підсумуйте викладені думки. Сформулюйте висновок, що логічно випливає з основної частини.

4. Напишіть чорновий варіант: використовуйте план, щоб розкрити кожну думку послідовно та логічно; додавайте аргументи та приклади, які увиразнюють вашу позицію; не забувайте про зв'язки між абзацами, щоб текст був цілісним.

5. Перевірте й відредагуйте: орфографію, граматику та пунктуацію; зверніть увагу на логіку викладу та чіткість аргументації; внесіть необхідні зміни й уточнення.

6. Напишіть чистовий варіант: перепишіть текст, ураховуючи всі виправлення; переконайтеся, що остаточний текст написано охайно і структуровано.

Вправа 417. Поміркуйте, чому нині, коли країна як ніколи потребує нашої допомоги, більшість людей залишаються байдужими до проблем своєї держави. Що ми можемо зробити, щоб таких людей було менше?

Вправа 418. Напишіть твір-роздум на одну із тем, підтверджуючи чи спростовуючи думку: 1. «Сьогодні багато людей стають байдужими до проблем суспільства. Які наслідки це може мати для нашого майбутнього? Це позитивний чи негативний розвиток?». 2. «Деякі люди вважають, що байдужість може бути формою самозахисту. До якої міри це правда?». Доберіть заголовок для свого твору.

§ 72. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ З РУМУНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 419. **I.** Прочитайте тексти, згенеровані штучним інтелектом. Знайдіть помилки. Відредагуйте їх. **II.** Оберіть один текст, перекладіть його українською мовою.

TEXTUL 1. «O AVENTURĂ NEAŞTEPTATĂ»

Era o zi obişnuită de vară, iar Alex şi prietenii săi se pregăteau să exploreze pădurea de lângă oraş. Aveau hărți, busole şi multă curiozitate. Când au ajuns în pădure, au descoperit o potecă ascunsă pe care nu o mai văzuseră niciodată. În ciuda ezitărilor inițiale, au decis să urmeze acea potecă.

După ce au mers câteva minute, au ajuns la o poieniță plină de flori şi au descoperit o cabană veche. Curiozitatea i-a împins să intre în cabană, unde au găsit cărți vechi şi obiecte misterioase. Între timp, soarele începea să apună, iar ei au realizat că trebuie să se întoarcă. Promițând să revină, au plecat cu sufletele pline de aventură.

TEXTUL 2. «VISUL UNEI NOPȚI DE IARNĂ»

Iarna era în toi, iar oraşul era acoperit de un strat gros de zăpadă. Maria privea fulgii de nea de la fereastra camerei sale, imaginându-şi cum ar fi să trăiască într-o lume magică. În acea noapte, a adormit cu acest gând în minte.

În vis, Maria s-a trezit într-o pădure fermecată, unde copacii erau împodobiți cu ghirlande de gheață care sclipeau în lumina lunii. A întâlnit un grup de spiriduşi care se pregăteau pentru un festival de iarnă. Cu ajutorul lor, a învățat să danseze pe gheață şi să creeze sculpturi de zăpadă. Când s-a trezit, visul i-a lăsat un sentiment de bucurie şi magie.

TEXTUL 3. «ZIUA INVENȚIILOR»

La şcoală, profesorul de ştiințe a anunțat un concurs de invenții. Elevii trebuiau să creeze ceva inovator care să ajute comunitatea. Andrei şi colegii săi de echipă au decis să construiască un sistem de colectare a apei de ploaie pentru a uda grădinile din oraş.

Au lucrat zile întregi la proiectul lor, testând şi îmbunătățind fiecare detaliu. Când a sosit ziua concursului, prezentarea lor a impresionat juriul. Ideea lor nu doar că a câştigat premiul întâi, dar a fost şi implementată în cartier, contribuind la economisirea apei şi înfrumusețarea oraşului.

TEXTUL 4. «MISTERUL CASEI PĂRĂSITE»

Într-un colț al oraşului, se afla o casă veche şi părăsită despre care se spuneau multe poveşti. Nimeni nu îndrăznea să se apropie de ea, dar curiozitatea Anei era prea mare. Într-o zi, şi-a adunat curajul şi a decis să investigheze împreună cu fratele ei.

Cu inima bătând puternic, au păşit în curtea acoperită de buruieni. Uşa casei era deschisă, iar înăuntru au descoperit obiecte vechi şi un jurnal prăfuit. Citindu-l, au aflat povestea unei familii care locuise acolo cu mulți ani în urmă şi despre visurile şi aventurile lor. Misterul casei părăsite a devenit astfel o fereastră către trecut.

III. Виконайте завдання.

До тексту 1. Випишіть речення з однорідними членами речення.
До тексту 2. Випишіть дієприкметники та залежні від них слова.
До тексту 3. Випишіть дієприслівникові звороти.
До тексту 4. Випишіть усі займенники, визначте їхній розряд.

Вправа 420. I. Об'єднайтеся у пари. Оберіть будь-які два тексти з попередньої вправи. Складіть і занотуйте уточнювальні запитання до прочитаного тексту, які

б починалися так: «Чи правильно я зрозумів, що...?», «Що автор мав на увазі, коли казав...?», «Чому в тексті сказано...?». **II.** Попросіть однокласника чи однокласницю відповісти на ваші запитання, переказуючи прочитане своїми словами.

Вправа 421. I. Перекладіть (усно) тексти з румунської мови українською. Визначте, до яких стилів мовлення належить кожен з них. **II.** Запишіть стислий переклад одного з текстів. Порівняйте мовностилістичні та пунктуаційні особливості обох текстів.

1. VITAMINELE

Vitaminele (din latineşte vita – viaţă şi amine, adică substanţele care conţin grupul aminic) sunt substanţe biologice active de origine chimică diferită, necesare pentru asigurarea proceselor fiziologice şi biologice importante în organism.

Multe vitamine intră în componenţa fermenţilor, unele din ele sunt necesare pentru formarea hormonilor. Vitaminele se descompun repede în organism. Majoritatea lor nu se depun în rezervă şi nu se sintetizează în organism. Iată de ce e necesar de a întrebuinţa permanent produse bogate în vitamine. Cele mai multe vitamine se conţin în fructe proaspete, legume, cât şi în lapte şi carne. Dacă în alimente lipsesc vitaminele, atunci în organism apar îmbolnăviri – avitaminoze, iar în caz de insuficienţă a lor hipovitaminoze. În prezent sunt cunoscute aproape 50 de vitamine.

Vitaminele se păstrează bine la temperatură scăzută. Pentru asigurarea organismului cu vitamine, mai ales iarna şi primăvara, e necesar de a întrebuinţa cât mai multe fructe şi legume *(З підручника)*.

2. POLUAREA AERULUI PROVOACĂ 8,8 MILIOANE DE DECESE PREMATURE ÎN FIECARE AN

Poluarea aerului provoacă anual circa 8,8 milioane de decese premature în întreaga lume, sugerează un nou studiu publicat în jurnalul ştiinţific Cardiovascular Research.

Oamenii de ştiinţă au calculat că poluarea aerului reduce speranţa de viaţă, în medie, cu 2,9 ani la nivel mondial. S-a constatat că expunerea pe termen lung la poluanţii atmosferici creşte riscul de apariţie a problemelor cardiace şi respiratorii.

Echipa internaţională de autori care semnează cel mai recent studiu pe tema poluării atmosferice şi-a propus să analizeze relaţia dintre expunerea la poluarea atmosferică şi «reducerea speranţei de viaţă».

Utilizând tehnici moderne de modelare, autorii au estimat că, la nivel mondial, poluarea aerului a provocat 8,8 milioane de decese premature în 2015.

Prin comparaţie, consumul de tutun reduce speranţa de viaţă, în medie, cu 2,2 ani, HIV/SIDA cu 0,7 ani, bolile precum malaria, care sunt transmise

de paraziți sau insecte precum țânțari, căpuşe şi purici cu 0,6 ani şi toate formele de violență – inclusiv decesul în conflicte armate – cu 0,3 ani, au notat autorii studiului.

Oamenii de ştiință sugerează că în lipsa emisiilor rezultate în urma arderii combustibililor fosili, speranța de viață în lume ar creşte cu peste un an.

Specialiştii susțin că poluarea atmosferică este unul dintre «principalele riscuri pentru sănătate la nivel mondial» (www.lyberti.com).

Вправа 422. Оберіть ваш улюблений художній текст із підручника румунської чи зарубіжної літератури і перекладіть уривок з нього українською мовою. Поясніть, чому ви обрали саме цей уривок.

Вправа 423. Дослідивши різні науково-публіцистичні джерела румунською мовою, підготуйте невеличкий виступ українською мовою з теми «Екологічні проблеми людства: небезпека та шляхи вирішення».

Рефлексія до теми
«Розвиток мовлення»

1. Що я дізнався/лася з теми:
• що таке маніпуляція;
• які існують види маніпуляцій;
• що таке харизма;
• яку функцію у тексті виконують рубрикації, виділення, скорочення;
• як ефективно планувати свій день.

2. Що я навчився/лася робити:
• розрізняти види маніпуляцій;
• складати конспект;
• складати план роботи на день;
• планувати роботу над проєктом.

3. Що мені сподобалося / не сподобалося з теми?
• Що було найцікавішим?
• Які завдання здавалися найскладнішими?
• Що я хотів/ла б дізнатися з цієї теми?

4. Моя оцінка знань з теми:
• я оцінюю свою роботу з теми на _ (високий, середній, низький) рівень;
• я вважаю, що мені потрібно більше попрацювати над ... .

5. Мої поради вчителю / вчительці.
• Що б я хотів/ла змінити на наступних уроках?
• Які додаткові завдання або вправи я б хотів/ла виконати?

6. Додаткові думки.
• Що я можу зробити, щоб краще вивчити цю тему?
• Як я можу використовувати знання з теми у своєму мовленні.

ВІДПОВІДІ ДО ВПРАВ, ЗАГАДОК, ТЕСТІВ

До вправ із ключем

С. 12. Впр. 13. Рідна мова – *мати* єдності, *батько* громадянства і *сторож* держави.

С. 13. Впр. 16. Граматика керує навіть царями.

С.34-35. Впр. 51. 1. Довго. 2. Барвисто. 3. Убрід. 4. Завчасно. 5. Лагідно.

С. 74. Впр. 102. *похвали*.

С. 97. Впр. 137. На гонористу людину ... .

С. 177-178. Впр. 267. Острог.

До рубрики «Орфографічна хвилинка»

С.63. Рідна мова.

С. 74. Частини мови.

С. 78. Правда суду не боїться.

С. 81. ... і свого не цурайтесь.

С. 85. Рідна сторона ... .

С. 98. Нема тіні без світла.

С. 175. Стережися тих друзів ... .

С. 204. ... треба починати з малого.

С. 213. «Захар Беркут».

До тестів

С. 38-40. 1-А; 2-Д; 3-В; 4-Г; 5-Д; 6-В; 7-Г; 8. 1-В, 2-А, 3-Б, 4-Д; 9. 1-В, 2-Г, 3-Б, 4-Д; 10. 1-В, 2-А, 3-Д, 4-Б; 11. 1-Б, 2-В, 3-Г, 4-Д; 12. 1-В, 2-А, 3-Д, 4-Б.

С. 63-66. 1-Б; 2-Г; 3-Д; 4-В; 5-Б; 6-В; 7-Д; 8. 1-Г, 2-Д, 3-В, 4-Б; 9. 1-Д, 2-В, 3-Б, 4-А; 10. 1-В, 2-Г, 3-Д, 4-А; 11. 1-Б, 2-Г, 3-Д, 4-В; 12. 1-Д, 2-А, 3-Г, 4-В.

С. 88-91. 1-А; 2-Д; 3-Г; 4-В; 5-Б; 6-Г; 7-Д; 8. 1-Д, 2-А, 3-Б, 4-Г; 9. 1-Г, 2-Д, 3-Б, 4-В; 10. 1-В, 2-А, 3-Г, 4-Б; 11. 1-В, 2-А, 3-Г, 4-Б; 12. 1-Б, 2-А, 3-Д, 4-Г.

С. 118-120. 1-Д; 2-В; 3-А; 4-Б; 5-В; 6-В; 7-Д; 8. 1-Д, 2-В, 3-Г, 4-А. 9. 1-А, 2-Г, 3-В, 4-Д; 10. 1-Б, 2-Г, 3-В, 4-Д; 11. 1-А, 2-Б, 3-В, 4-Г; 12. 1-В, 2-А, 3-Б, 4-Г.

С. 137–140. 1-А; 2-А; 3-Б; 4-В; 5-А; 6-Д; 7-А; 8-Д; 9-Д; 10-Г; 11-Г; 12-Б.

С. 166-168. 1-А; 2-А; 3-Г; 4-Д; 5-Б; 6-Б; 7-Д; 8-Б; 9-Г; 10-Б; 11-В; 12-Г.

С. 190-192. 1-В; 2-Г; 3-Г; 4-Б; 5-Г; 6-Б; 7-В; 8-Г; 9-Б, В; 10. А, Б; 11. Б, В; 12. Б, Г.

С. 205-206. 1-Г; 2-Б; 3-Б; 4-А; 5-Б; 6-А; 7-В; 8-В; 9. 1-А, 2-Б, 3-В, 4-Г; 10. 1-Г, 2-А, 3-В, 4-Б; 11. 1-А, 2-В, 3-Б, 4-Г; 12 1-В, 2-Б, 3-А, 4-Г.

С. 220-221. 1-В; 2-Г; 3-Г; 4-Г; 5-Б; 6-В; 7. 1-Г, 2-В, 3-Б, 4-А; 8. 1-А, 2-Г, 3-Б, 4-В; 9. 1-Г, 2-В, 3-Б, 4.-А.

С.223-226. 1-В; 2-Б; 3-В; 4-Г; 5.-Г; 6-Б; 7-А; 8-Г; 9-Г; 10-Г; 11-Г; 12-Г; 13. 1-Д, 2-Б, 3-А, 4-Г; 14. 1-Б, 2-Г, 3-В, 4-А; 15. 1-Д, 2-В, 3-Г, 4-А; 16. 1-В, 2-Б, 3-Г, 4-А; 17. 1-В, 2-Б, 3-Г, 4-А; 18. 1-Д, 2-Б, 3-В, 4-А; 19. 1-А, 2-Б, 3-В, 4-Д.

ЗМІСТ

Вступ. Повторення та узагальнення вивченого 5
§ 1. Українська мова серед інших мов світу 6
§ 2. Самостійні та службові частини мови, їхнє значення та граматичні ознаки 10
§ 3. Іменник 11
§ 4. Прикметник 14
§ 5. Числівник 17
§ 6. Займенник 20
§ 7. Дієслово 25
§ 8. Дієприкметник, дієприслівник 29
§ 9. Прислівник 33
§ 10. Службові частини мови. Вигук 35
Діагностувальна робота. Вступ. Повторення та узагальнення вивченого 38
Синтаксис і пунктуація. Словосполучення та речення 42
§ 11. Основні одиниці синтаксису – словосполучення та речення 43
§ 12. Словосполучення. Види словосполучень за будовою 46
§ 13. Види словосполучень за способами вираження головного слова 50
§ 14. Речення. типи простих речень 53
§ 15. Види речень за метою висловлювання та інтонацією. Окличні речення 57
§ 16. Порядок слів у реченні. Логічний наголос 61
Діагностувальна робота. Словосполучення та речення 63
Просте двоскладне речення. Головні члени речення 67
§ 17. Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення 68
§ 18. Підмет. Способи вираження підмета 71
§ 19. Особливості узгодження присудка зі складеним підметом 74
§ 20. Присудок. Типи присудків. Простий дієслівний присудок 79
§ 21. Складений дієслівний присудок 81
§ 22. Складений іменний присудок 84
§ 23. Тире між підметом і присудком 86
Діагностувальна робота. Головні члени речення 88
Другорядні члени речення 92
§ 24. Означення, додаток, обставина як другорядні члени речення 93
§ 25. Означення. Узгоджені та неузгоджені означення 95
§ 26. Прикладка як різновид означення 98
§ 27. Написання непоширених прикладок із дефісом. Прикладки, які беремо в лапки 101
§ 28. Додаток. Прямі та непрямі додатки 102
§ 29. Обставина. Види обставин (за значенням) 106
§ 30. Порівняльний зворот 109
§ 31. Обставини часу як засіб зв'язку речень в описових і розповідних текстах. Стилістична роль означень і порівняльних зворотів у розмовному та художньому мовленні 112

§ 32. Синтаксичний розбір простого двоскладного речення 116
Діагностувальна робота. Члени речення 118
Просте односкладне речення. Повні й неповні речення 122
§ 33. Просте односкладне речення. Типи односкладних речень 123
§ 34. Односкладні прості речення з головним членом у формі присудка. Означено-особові речення 126
§ 35. Односкладні неозначено-особові речення 127
§ 36. Односкладні узагальнено-особові речення 130
§ 37. Односкладні безособові речення 131
§ 38. Односкладні прості речення з головним членом у формі підмета. Називні речення 133
§ 39. Речення односкладні і двоскладні різних видів як синтаксичні синоніми. Уживання в описах називних (номінативних) речень для позначення часу й місця подій 135
Діагностувальна робота. Просте односкладне речення 137
§ 40. Повні та неповні речення. Тире в неповних реченнях 140
§ 41. Уживання неповних речень у діалозі, а також у складних реченнях для уникнення невиправданих повторів. Додержання інтонації неповних речень 143
Однорідні члени речення 148
§ 42. Речення з однорідними членами. Однорідні члени речення зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язками. 149
§ 43. Кома між однорідними членами. Речення з кількома рядами однорідних членів 153
§ 44. Однорідні й неоднорідні означення 157
§ 45. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка й тире при узагальнювальних словах 160
§ 46. Інтонація речень з однорідними членами. Правильна побудова речень з однорідними членами 163
Діагностувальна робота. Речення з однорідними членами 166
Відокремлені другорядні члени речення 170
§ 47. Речення з відокремленими членами. Поняття про відокремлення. . . . 171
§ 48. Відокремлені додатки. Розділові знаки при відокремлених додатках. 173
§ 49. Відокремлені означення. Розділові знаки при відокремлених означеннях 176
§ 50. Відокремлені прикладки. Розділові знаки при відокремлених прикладках 180
§ 51. Відокремлені обставини. Розділові знаки при відокремлених обставинах. 183
§ 52. Дієприслівникові звороти як засіб зв'язку речень у тексті. Правильна побудова речень із дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами 186
§ 53. Уточнювальні члени речення. Інтонація речень з відокремленими та уточнювальними членами 189

Діагностувальна робота . Речення з відокремленими членами 190
Речення зі звертаннями та вставними словами 194
§ 54. Речення зі звертаннями. Непоширені й поширені звертання. Розділові знаки при звертаннях. 195
§ 55. Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Розділові знаки при них 198
§ 56. Використання звертань для передання ставлення до адресата і вставних слів для надання реченню різних смислових відтінків. Інтонація речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями) 202
Діагностувальна робота. Речення зі звертаннями та вставними словами 205
Пряма й непряма мова. Діалог. Цитата 208
§ 57. Пряма й непряма мова як способи передавання чужого мовлення. Розділові знаки при прямій мові 209
§ 58. Цитата як спосіб передавання чужого мовлення. Розділові знаки при цитуванні 213
§ 59. Діалог і полілог. Розділові знаки при діалозі та полілозі (повторення) 214
§ 60. Синоніміка різних способів передавання прямої мови. Заміна прямої мови непрямою. Інтонація речень з прямою мовою, діалогом 218
Діагностувальна робота. Пряма й непряма мова. Діалог. Цитата 220
§ 61. Повторення наприкінці року. Узагальнення та систематизація вивченого із синтаксису та пунктуації. 222
Діагностувальна робота. Повторення вивченого за рік 223
Розвиток мовлення 227
§ 62. Текст: рубрикація, заголовки, скорочення, виділення 228
§ 63. Робота з текстом: виділення слів, частин змісту в тексті. Складання конспекту 232
§ 64. План дня. План роботи над проєктом 236
§ 65. Аудіювання відеороликів на актуальну тему 239
§ 66. Мовні засоби впливу. Маніпуляція та переконання 241
§ 67. Усний твір-опис на основі власних спостережень. Письмовий твір-опис 244
§ 68. Вибіркове читання уривків з листів відомих особистостей 246
§ 69. Лист-запрошення (лист-вітання, лист-повідомлення) з використанням звертань і вставних слів 248
§ 70. Усний переказ тексту. Письмовий стислий переказ тексту. Діалог на задану тему 251
§ 71. Письмовий твір-роздум на дискусійну тему 255
§ 72. Переклад текстів з румунської мови 256
Відповіді до вправ, загадок, тестів 260

Навчальне видання

ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна
КОСТІНА-КНІЖНИЦЬКА Анастасія Вікторівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу з навчанням румунською мовою закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *М. С. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100 $^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 21,45.
Обл.-вид. арк. 20,21. Тираж 1910 пр.
Зам. № 25-272

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017